

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

FRANSIZ DEVRİMİ'Nİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Marksizm ve Revizyonist Meydan Okuma
George C. Conninell

imkân yayınları

kitapyurdu.com

FRANSIZ DEVRİMİ'Nİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Marksist Çalışmalar Dizisi: 1

GEORGE C. COMNINEL

imkân yayınları

GEORGE C. COMNINEL

George C. Comninel, York Üniversitesi Siyaset Bilimi bölümünde öğretim görevlisidir. Siyaset Teorisi, Devrimler, Devrim Teorileri, Modern Devlet Oluşumu ve Marksist Teori üzerine araştırmalar yapmaktadır. “Modern Avrupa’nın Feodal Kökenleri” adlı bir kitap üzerinde çalışmaktadır.

FRANSIZ DEVRİMİ'Nİ YENİDEN DÜŞÜNMEK

*Marksizm
ve
Revizyonist Meydan Okuma*

GEORGE C. COMNINEL

George Rudé'nin Önsözü ile

Çeviren: Ali Çakıroğlu

imkân yayınları

Kitabın Özgün Adı:

***Rethinking The French Revolution: Marxism and the Revisionist Challenge*
(Verso, 1990)**

İMKÂN YAYINLARI: 1

ISBN: 978-605-64405-0-2

1. Baskı, 2016

Marksist Çalışmalar Dizisi 1

Editör: İbrahim Sarıkaya

Çeviren: Ali Çakıroğlu

Tasarım: Akif Onur Kuyucaklıoğlu

Kapak Tasarımı: Gökçe Cantürk

Sayfa Düzeni: Nazlı Bülay Doğan

Baskı: 1000 adet

Baskı ve Cilt:

Ceylan Matbaa

(0212) 613 10 79

Maltepe Mah. D. Paşa Cad. Güven İş Mrk. no: 83/319

Zeytinburnu/İSTANBUL

İMKÂN YAYINLARI

Rasimpaşa Mah. Nüzhet Efendi Sok.

Asal Han No:15/8

Kadıköy / İstanbul

E-posta: info@lmkanyayinlari.com

www.lmkanyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

Teşekkür.....	8
George Rudé'nin Önsözü.....	10
Giriş.....	16
1. Burjuva Devrimi Olarak Fransız Devrimi: Ortodoksluk ve Meydan Okuma.....	21
Toplumsal Yorum ve Burjuva Devrimi.....	21
Toplumsal Yorumun Hakimiyeti.....	26
“Resmi” Tarih Olarak Toplumsal Yorum.....	31
Revizyonist Meydan Okuma.....	40
Revizyonist Meydan Okumanın Muhafazakâr Liberalizmi.....	44
2. Marksist Cevap.....	52
Marx'ın Düşüncesinde Burjuva Devrimi.....	52
İlk Marksist Cevap.....	57
Burjuva Devrimine Yeni Yaklaşım.....	60
Ortodoks Anlatının Yeniden Formüle Edilmesi.....	72
Meydan Okuma ve Cevap Dengesi.....	78
3. Liberal Bir Kavram: Burjuva Devrimi.....	85
Marx'tan Önce Burjuva Devrimi.....	85
Restorasyon'da Burjuva Devrimi.....	90
Liberal İdeolojinin Birliği.....	98
Liberal Materyalizm Akımları.....	100

4. Tarihi Savunmak:

Marksist Teorinin Marksist Bir Eleştirisi.....115

Ortodoks Marksizm.....	117
Yapısalcı Marksizm.....	122
Yapısalcı Yöntembilime Eleştiriler.....	126
Yapısalcı Yöntembilim ve "Geçiş".....	133
Sınıfsal İlişkiler ve Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi.....	139

5. Liberal İdeoloji ve Devrim'in Siyaseti.....150

Liberal İdeoloji ve Ancien Régime.....	152
Fransız Devrimi'nde Liberal Siyaset.....	154
Sınıf, Tarih ve Liberal İdeoloji.....	165

6. Marx'ın Erken Dönem Düşüncesi.....172

Tarihsel Materyalizmin Kökeni.....	176
------------------------------------	-----

7. Tarihsel Materyalizm.....187

Materyalizm ve Toplumsal Gerçeklik.....	188
Ekonomi Politîğin Tarihselleştirilmesi.....	190
Alman İdeolojisi'nin Sorunları.....	198
İşbölümü.....	206
Tarihsel Materyalist ve Liberal Sınıf Kavrayışları.....	209
Ekonomik Belirlenimciliğin Karşısında	
Tarihsel Materyalizm.....	215
Marx ve İşbölümü.....	218
Liberal ve Tarihsel Materyalizmi Birbirine Karıştırmak.....	223
Marx'ın Tarihsel Gereksinimler Konusunda İkili Yorumu.....	229
Tarihsel Materyalizmin Yöntemi.....	233
Tarihsel Materyalist Yöntemin Ana Hatları.....	238
Tarihsel Materyalizmin Pratiği.....	244

Sonuç:

Fransız Devrimi'nin Marksist Yorumuna Doğru.....247

"Burjuva Devrimi" ve Ancien Régime.....248

Kapitalizm ve Ancien Régime.....252

Ancien Régime'de Sınıfsal İlişkiler.....267

Fransız Devrimi'nde Sınıfsal Çıkar.....272

Seçilmiş Kaynakça.....285

Teşekkür

Bu kitap, York Üniversitesi Sosyal ve Siyasal Düşünceler Lisans Üstü Programı'na sunulan doktora tezinin gözden geçirilip yeniden yazılmış versiyonudur. Araştırmalarımı ve bu metnin çoğu bölümünün yazılmasını kısmen mümkün kılan, Kanada Sosyal ve İnsan Bilimleri Araştırma Kurulu'ndan aldığım bir burstu.

Bu yapıta katkıları nedeniyle teşekkür etmek istediğim birkaç kişi var. William Irvine ve Nicholas Rogers metnin ilgili tavsiye ve yorumlarda bulundu. İkisi de bazı önemli sorunlara yönelmeme ve birkaç tuzaktan kaçmama yardım etti. Neal Wood ilk metin üzerinde yorumlar yaparken, Robert Brenner gözden geçirilmiş elyazmasını okuyup yorumladı.

Beni *ancien régime*¹ üzerine geniş bir tarihyazımıyla tanıştırdığı için J. F. Bosher'a çok teşekkür ederim. Tabii ki onun cömert yardımıyla keşfettiğim zengin tarihi nasıl kullandığımla ilgili bir sorumluluğu yok.

Fransız Devrimi'nin sınıfsal ilişkilerine ilk kez ilgi duymamı sağlayan, sıradan insanların yaşamlarını unutulmuş belgelerden bulup çıkararak, siyasal eylemlerine anlam yükleyen George Rudé'nin yapıtıydı. Profesör Rudé ile kısa süreliğine de olsa birlikte çalışacak kadar şanslıyım. O zamandan beri, onun nezaket, ilgi ve nasihatlerinden yararlanmaksa daha büyük bir şanstı. Yorum ve tavsiyeleri nedeniyle ona teşekkür ederim. Burada yer veremediğim için sonraki bir araştırmada ele alacağım konularla ilgili

1 Eski Düzen (ed.n.)

yorum ve tavsiyelerini incelemeyi dört gözle beklediğimi de belirtmek istiyorum.

Tez danışmanlığımı kabul ettiği ilk anlardan itibaren, cömert ve paha biçilmez yardımları yıllarca süren Ellen Meiksins Wood'a özellikle şükran borçluyum. Wood'un prekapitalist toplumda sınıf ve devlet ile kapitalizme geçiş sorunlarına özgün ve eleştirel yaklaşımının fikirlerimin gelişimi üzerinde önemli etkisi olmuştur. Bu çalışma, hiç esirgemediği soru, yorum ve eleştirilerinin katkısı sonucu büyük gelişme göstermiştir. Hem onun çalışmalarından hem de onunla birlikte çalışmaktan çok şey öğrendim.

Son olarak, desteği, güler yüzü ve anlayışı nedeniyle, bu kitabı eşim Ann Ball'a ithaf ediyorum.

George Rudé'nin Önsözü

George Comninel'in kitabı, kuşkusuz Devrim tarihçilerinin sert eleştirilerine muhatap olacak, vurucu ve tartışmalı bir araştırmadır. Bu tarihçiler arasında kimler yok ki: Hem "revizyonistler" dediği hem de onların yargılarını "revize" etmelerini önerdikleri "Ortodoks" Marksistler ve diğerleri. Yine de bu, alana yeni ayak basmasına karşın, dikkatlice incelenmeyi ve geniş bir okur kitlesini hak eden genç bir tarihçinin derli toplu, özgün ve iyi bir araştırma kitabıdır.

Dr. Comninel'in tezinin başlıca itici gücü şu: Fransız Devrimi ne kadar yaygın tartışılmış olursa olsun, tartışma genelde burjuvazinin, eski feodal-aristokratik *régime*¹'e meydan okurken, yerine kapitalist üretim tarzına uygun liberal-burjuva *siyasal* ve toplumsal düzeni geçirmek istediği bir "burjuva" devrimi olduğunu söyleyen yanlış bir öncüle dayanıyordu. Yazarın gördüğü kadarıyla, bu perspektifin büyük hatası, on sekizinci yüzyıl Fransız burjuvazisi ve aristokrasisinin temelde iki düşman sınıf olduğuna dair yanlış görüşten kaynaklanıyor. Oysa (ona göre) eski toplumsal düzeni neredeyse olduğu gibi bırakırken, devletin maddi kaynaklarını sömürmekteki ortak çıkarları bu iki sınıfı birbirine bağlıyordu. Dolayısıyla, Fransız Devrimi'nin savaşım verdiği büyük sorun (yazar bunun önemini hiçbir biçimde inkâr etmiyor), Lefebvre, Soboul ve diğer "toplumsal yorumcular"ın savundukları gibi, eski "feodal"

1 Düzen (ed.n.)

düzenin kökünü kazımak değildi. Daha çok, aristokrasinin horlanan küçük ortakları olan burjuvaziye, hem aristokratik imtiyazların hem de Kral'ın mutlak gücünün sonunda yok edilmesini içeren devletin *siyasal* kontrolünde daha büyük – ve son tahlilde baskın – bir rol vermektir. Alfred Cobban, “toplumsal yorumcular” ya da “Ortodoks” Marksist tarihçiler okulunun bu yanlışını ilk kez teşhir ettiği için yazarın övgüsünü kazanmıştır. Yine de yazar devamında, ne onun ne de onun yolundan giden Fransız ve Amerikalı “revizyonistler”in Fransız Devrimi’nin gerçekte ne olduğuna ilişkin kabul edilebilir alternatif bir açıklama getirmediğini öne sürmüştür.

Dolayısıyla, Dr. Comninel’in kitabının başlıca amacı, bütün bu sorunu hem kökeni hem de muhtemel kesin çözümüyle birlikte yeniden keşfetmektir. Peki, o zaman “burjuva” devrimi gibi yanlış bir perspektif ilk olarak nasıl ortaya çıktı? Yazar bunun, Marx’ın kendisiyle ya da daha net ifade edersek, Marx’ın burjuva-liberal ekonomi politığe yönelttiği sert eleştiriyi prekapitalist toplum tarihinin incelenmesini de içerecek kadar genişletmekteki başarısızlığıyla başladığına inanır. Dolayısıyla, (1843’ten beri) yeni teorisi tarihsel materyalizmi geliştirmeye başlamış olduğu halde Marx, 1820’lerin Fransız liberal tarihçilerinden ve onların “felsefe”deki öncellerinden “burjuva” devrimi fikrini ve bunun 1789 Devrimi özelinde uygulanışını neredeyse hiç değiştirmeden almıştı. On sekizinci yüzyıl *philosophes*²’ı ve Devrim’in *patriote*³ liderleri gibi 1820’lerin liberalleri de Devrim’in öncesindeki ve beraberinde getirdiği çelişkileri; burjuva-materyalist açıdan yanı sıra karşı doğrunun, geçmişe karşı geleceğin, imtiyazlılara karşı ulusun; sadede gelirsek, özellikle de ileri görüşlü burjuvazi ve

2 Filozoflar (ed.n.)

3 Yurtsever (ed.n.)

mütteliklerinin, koruyucusu mutlak monarşinin desteklediği yerleşik aristokrasiye karşı kaçınılmaz bir mücadelesi olarak görmek için sağlam toplumsal ve siyasal nedenlere sahipti. Comninel'in kendi sözleriyle:

Bu süreçte esas sınıflar aristokrasi ve burjuvaziydi: Cermen fatihlerin feodal düzeninin aylak, yozlaşmış torunları olan aristokratlar ve üretken, yenilikçi ve erdemli burjuvalar.

Kuşkusuz bu teorinin zayıf bir yanı, liberallerin - aralarındaki daha radikal unsurlar dışında - halk kitlelerinin oynadıkları olumlu rolü takdir etmeyi fiilen reddetmeleriydi. Oysa (yazarın ısrarla belirttiği gibi) burjuva ve liberal-aristokrat devrimciler, bu kitlelerin müdahalesi olmadan hedeflerini gerçekleştiremezlerdi. Yazar bunun, 1792'de liberal evre tamamlanır tamamlanmaz, Fransa'da Devrim'in *déravage*"ını iddia eden Furet ve Richet gibi - ki bu kişiler en azından, bu konuda kendilerini kurtaracak kadar erdem sahibidir - "toplumsal yorumcular"ın "revizyonist" eleştirmenlerince de paylaşılan bir zayıflık olduğunu ekler.

Peki, o zaman, tarihsel materyalizmin kurucusu, sınıf savaşımının gizli yasalarını, kapitalizmde "yabancılaşma" ve emek sömürsünü ortaya çıkarırken, nasıl olur da aynı ilkeleri daha yarım yüzyıl önceki bir topluma uygulayamaz - hele alıp benimsediği "burjuva" devrimi modeli, yıllardır yanlışlarını ortaya serdiği aynı liberal-felsefi kaynaktan doğmuşken? Comninel'e göre, bunun iki nedeni var. Bir taraftan, 1846-1848'de (ikisi de Engels'le birlikte) *Alman İdeolojisi* ve *Manifesto*'yu yazdıktan sonra Marx, 1789'da patlak veren Fransız Devrimi'nden doğan toplumun kesin niteliği gibi ikincil konuları ihmal ederken, onun için tüm diğerlerini gölgede bırakan kapitalist toplum ve kapitalist

sınıf ilişkileri gibi sorunlarla giderek daha fazla uğraşmıştı. Muhtemelen daha ikna edici bir başka neden daha vardı: On sekizinci yüzyıl sonu ve on dokuzuncu yüzyıl başında ortaya konulan “burjuva” devrimi kavramı, olgunlaşma yoluna girdiğine inandığı ve gelişmesine şimdi daha fazla zaman ve dikkat ayırdığı *proleter* devrime geçerli bir tarihsel örnek sunduğu için Marx’a çekici gelmişti.

Comninel şu soruyu sorar: Eğer Fransız Devrimi – gerek “Ortodoks” ya da yapısalcı Marksistlerce, gerekse “revizyonistler” ve diğerlerince – yanlış değerlendirilmişse, nasıl at gözlükleri çıkarılabilir ve tarihsel hakikat kaygısı daha büyük olan bir tartışma yeniden başlatılabilir? Yazar bunun, sadece Marx’ın uzun vadeli burjuva-liberal ekonomi politik eleştirisiyle gelişerek, *Kapital*’in yayınlamasıyla yirmi beş yıl sonra olgun ifadesini bulan tarihsel materyalizmin titiz ilkelerine geri dönülerek yapılabileceğinde ısrar eder. Umudu, bu kitabın devamı olacak yeni bir kitapla böyle bir yeniden yönelimi başarmaktır. Ama şimdilik şu kılavuz ilkeleri taslak halinde ortaya koyar:

1. On sekizinci yüzyıl Fransası’nda sınıf ilişkileri ayrıntılı bir biçimde incelenmelidir. Buradan şunlar çıkmalıdır:

a) Günümüz İngiltere’siyle tam bir çelişki oluşturan Fransa’da kapitalist sınıf ilişkileri henüz ne şehirlerde ne de kırlarda mevcuttu.

b) Burjuvazi, temelde aristokrasiye karşı kapitalist bir sınıf oluşturma bir yana, [özellikle toprak] “mülkiyetinin temel toplumsal ilişkilerini ve devlet görevi”ni onunla paylaşıyordu.

c) Sonuçta, bu ikisi birbirinin boğazına sarılmak bir yana, sömürünün ortakları olarak görülmelidir.

2. Yine de eşitsiz olan bu ortaklıkta, devletin ve – silahlı kuvvetler ve hükümet gibi – arpalık olarak görülen yüksek mevkilerin *siyasal* kontrolü için patlak veren kavga Devrim'e yol açmıştı. 1787 “aristokratların isyanı” Devrim'in patlak vermesini hızlandırmıştı. Bu isyanda, soylular bizzat monarşinin otoritesine meydan okumuş, onun meyvelerini burjuvaziyle bölüşme niyeti gütmenden, daha büyük bir pay kapma çabası içine girmişti. Hem “aristokratik” karşıtı ideolojinin gelişmesi, hem de burjuvazinin kendi hedeflerine ulaşmak için köylü ve şehirli kitleler dâhil, ulusu birleştirmeyi başarması nedeniyle, Devrim devam ederken çelişki keskinleşmişti.

3. Devrim'in başlıca sonucu hem ulusu birleştirmek, hem de devleti tarihte benzeri görülmemiş ölçüde merkezileştirmekti. Ama Devrim, ne esas toplumsal üretim ilişkilerini dönüştürecek ne de yeni kapitalist toplumu yaratacaktı. Bunlar ancak devrimi izleyen yarım yüzyılda olacaktı.

Yine de ilk bölümlerden birinde yazar, “toplumsal yorum”u savunanlara belki bir parça teselli verebilecek (kapitalizme geçiş konusundaki Dobb-Sweezy tartışmasından ödünç alınmış) bir gözlem ekler. Şöyle ki feodalizm ve kapitalizm arasında, geçici ya da *geçiş* döneminin – bu nedenle de muhtemelen bir “toplumsal” devrimi doğurması beklenebilecek aynı temel çelişkilerin damgasını taşımayacak bir dönemin – varlığını kabul etmek makul olabilir. Bu bakımdan, Fransız Devrimi'nden önceki yüzyılda Parisli küçük tüketiciler ya da *sans-culottes*⁵ örneğini vermek uygun olabilir. Devrim'in hem arifesindeki,

5 Baldırı Çıplaklar: Aristokratların ve burjuvaların giydiği uzun külot tarzı pantolonları giymeyen halk kesimini nitelemek için kullanılan olumsuz terim (ed.n.)

hem de Devrim sürecindeki bütün sarsıntılara neden olan, ücretlerden çok ekmek kaygısı duyan bu kesimlerin – *üretim* alanından çok *tüketim* alanında – toptancı ve tüccarlara karşı verdikleri başlıca savaşıldı.

Tüm dürüstlüğümlle, yazara kendisinden çok bana ait olan bir fikrin sorumluluğunu yükleyemem; ama (onu doğru anlamışsam) bu belki onun meselesini ortaya koyarak, en azından gelecek kitabına başlarken karşılaşılabileceği sorunlardan birini vurgulamasına yarayabilir. Ne olursa olsun, yazarın ortaya koyduğu görüşü ve bunu desteklemek için öne sürdüğü ikna edici argümanları dikkatle inceledikten sonra, ilk kitabın hatırı sayılır başarısını taçlandırarak bir ikinci kitap beklentisi, okurlarının iştahını kabartabilir. Burada yazarın onlara bir sonraki kitapta sunmayı umduğu çerçevenin sözünü bile etmiyoruz.

Montreal

Giriş

Bu kitap için ilk esin kaynağım, sınıflı toplumda devrimin nasıl ortaya çıktığını *doğru* anlama arzusuymdu. Birçokları gibi, benim Fransız Devrimi'ne ilgim de başlangıçta, halk hareketinin toplumsal radikalizmini kavramaya dönüktü. Devrim'in burjuva devrimi olarak toplumsal yorumu, bunun için berrak ve mantıksal olarak zorunlu bir zemin sağlıyormuş gibi görünüyordu. Ne var ki halk hareketinin tarihi, büyük toplumsal ve siyasal ayrıntılarıyla ortaya konulmuşken, burjuvazinin aynı ayarda ayrıntılı bir değerlendirmesine, doğmakta olan kapitalist sınıf olarak çıkarlarına ve devrimci yükselişinin siyasal dinamiğine hiçbir yerde rastlanmıyordu. Gerçekten de kapitalizmin ortaya çıkışının sunumunda önerilen bölük pörçük kanıtlar fiilen belirlendiğinde, burjuva devrimi *teorisi* ne kadar güçlü olursa olsun, boşluklar ve muğlak dokunduruların, onun *tarihine* tartışmasız damgasını vurduğu izlenimiyle kalakalırız. Burjuvazinin toplumsal ve siyasal çıkarlarını gösteren en güçlü kanıtların, Alfred Cobban'ın Marksist pozisyona polemiklerle yüklü saldırısında ortaya koyduklarından geliyormuş gibi görünmesinden daha rahatsız edici bir şey yoktur. Devrim'e, burjuva devriminin varlığını neredeyse doğrulayan Marksist bir teorik perspektifle yaklaşırken, bunun karşısına çıkarılan tezlerin ne kadarının Cobban'ın dümen suyunda giden revizyonist tarihçilerden geldiğini keşfetmek bile başlangıçta şok ediciydi.

Fransız Devrimi'nin nedenleri ve anlamı konusunda,

tarihçiler arasındaki hâkim görüşlerde gerçek radikal dönüşümün ortaya çıkmasının üzerinden yirmi yıldan çok zaman geçti. Cobban'ın *The Social Interpretation of the French Revolution*'ının yayınlanmasıyla birlikte, Devrim'in tarihyazımında yeni bir çağın başladığı şimdi genel olarak kabul görüyor.¹ 1960'ların ortasına kadar, uzun süredir kökleşmiş "ortodoks" kavrayış, Devrim'de çağ açan bir toplumsal görüngüyü - ekonomik koşullar ve sınıflar dengesindeki köklü değişikliklerin siyasal ifadesini - kabul ediyordu. Yalnız Marksistler değil genelde tarihçiler Devrim'in, burjuvazinin bir sınıf olarak tırmanışına, feodal aristokrasinin bir biçimde yenilgisine ve dolayısıyla, kapitalizmin zaferine işaret ettiğini savunuyorlardı.

Göreceğimiz gibi burjuva sınıf devrimi yorumu, Cobban'dan önce de başka meydan okumalarla karşılaşmıştı. Bir yandan alternatif gerici bir yorum, Devrim'i "Avam"ın ya da "alt tabakalar"ın sorumlu oldukları bir felaket gibi görüyordu. Diğer yandan, standart toplumsal yorumun kendisine meydan okumadan, sınıf çıkarlarının rolünü sessiz sedasız küçümseyen muhafazakâr bir eğilim vardı. Ne var ki, toplumsal yorumla ilişkili tüm standart öğretiyi kabul eden Cobban, gene de toplumsal yorumun bununla bağdaşmadığını ısrarla öne sürüyordu. Özellikle de kanıtların, Fransız aristokrasisinin feodal, burjuvazisininse kapitalist olmadığını gösterdiğini; Devrim'in kendisinin kapitalist toplumun zaferini sağlamlaştırdığını iddia ediyordu.

Gerçekten de yeni "revizyonist" tarihyazımının - sadece kısmen de olsa - önemli ölçüde, toplumsal yorumdan esinlenmiş giderek çok yönlü ve kapsamlı hale gelen onlarca yıllık tarih araştırmalarının ürünü olduğu kesindir. *Ancien régime*'in toplumsal tarihinin hem yaygın, hem de

1 Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, Londra 1968.

ayrıntılı araştırmalarıyla etkileyici bir genişlik kazanan bu konudaki bilgimiz, ekonomik, demografik ve bölgesel tarih gibi altdisiplinlerin gelişmesiyle daha da artmıştır. Bu araştırmaların öncüleri arasında öne çıkan, toplumsal yorumun neredeyse evrensel kabul görmesine büyük katkılar yapmış olan Georges Lefebvre'di. Lefebvre'in – en net ifadesini *The Coming of the French Revolution*² 'da bulan- sunumundaki genişlik ve nüansları, hem çağ açan monografik araştırmalarının uyandırdığı hayranlıkla hem de Sorbonne'da Devrim Tarihi Kürsüsü'ndeki saygınlığıyla daha da değer kazanmıştır. Yine de Cobban'ın kitabının yayınlanmasından sonraki birkaç yıl içinde, hem Fransa'da hem de ana dili İngilizce olan ülkelerde, Devrim'e revizyonist yaklaşım toplumsal yorumu açıkça bozguna uğratıp hâkimiyet kazanmıştı.

Artık “yeni uluslararası uzlaşma”³ statüsünü elde etmiş olan bu revizyonist tarih, *ancien régime*'in bütün toplumsal tarihyazımı külliyatının, burjuva sınıf devrimi fikrini çürüttüğünü öne süren Cobban'ı izler. Bu nedenle, revizyonist meydan okumanın etkileri, Fransız Devrimi'nin tarihyazımıyla ilgili sorunlarını kat kat aşip tarihsel analiz yönteminin temel sorunlarını kucaklar. Cobban'ın kendisinin isabetle savunduğu gibi tarihçileri, olguları hatalı yorumlayıp Fransa tarihine modern kapitalist toplumun toplumsal kökenlerine dair önyargılı bir modeli dayatmaya yöneltten, “soyut toplumsal teori” ve tarihsel sosyoloji – yani Marksist teori – kaygılarıydı. Revizyonist tarih perspektifinin sonraki tüm gelişmesi, Marksizm'e hem açık hem de örtük saldırıyı sürdürmüştü. Gerçekten de revizyonistler arasında yeni bir Devrim yorumundan çok, toplumsal yorumun savunucuları arasında teoride çarpıtılan olgular üzerinde anlaşmaya

2 Georges Lefebvre, *The Coming of the French Revolution*, New York t.y.

3 William Doyle, *The Origins of the French Revolution*, Oxford 1980, s. 24.

varılmıştı. Marksizm'e saldırılar yeni bir şey değildir. Oysa revizyonist tarihçilerin Marksistlere itibar kazandıran bu olağanüstü örneği tersine çevirmekte hatırı sayılır başarılar kazanmalarının nedeni, meydan okumalarının gerçekte özlü ve çok çarpıcı tarihsel kanıtlarla desteklenmesiydi.

Şimdi neredeyse tüm Marksist olmayan tarihçiler toplumsal yorumdan uzaklaşmış durumdalar; çünkü esasında – ideolojik sorunlar bir yana – sıkı bir kontrolden geçirildiğinde, onun varsayılan tarihsel temellerinin aslında sağlam olmadığı ortaya çıkmıştı. Öteden beri tartışmasız kabul edilen “olgular” a yönelik güçlü bir meydan okumayla karşılaşan Marksistler, adım adım burjuva devrimi fikrini soyut feodalizmden kapitalizme geçiş kavrayışına dayalı salt teorik argümanlar yoluyla savunmaya çekilmişlerdi. Marksist yorumun yeniden formülasyonları hem yapısalcı hem “ortodoks” perspektiflerle ortaya konulmuş; ama bu perspektifler burjuva devriminin özgün değerlendirmesinde ne gerçek tarihsel tutarsızlıkların ne de altta yatan teorik sorunların giderilmesinin üstesinden gelebilmiştir.

Fransız Devrimi'nin Marksist yorumunun tarihsel geçerliliği konusundaki bitmez tükenmez iddialar balonunun patlamış olduğu artık kabul edilmelidir. Bunu teslim eden, ama tarihsel gelişmede sınıf ilişkilerinin rolünü kavrama sözünü de tutan bu kitabın başlıca hedefleri şunlar: ekonomi politik ideolojisinin keskin eleştirisine karşın, Marksist tarihe tahrifatları sokanın, burjuva-liberal⁴ materyalist tarihi Marx'ın kendisinin *eleştirmeden benimsemesi* olduğunu öne

4 Kitap boyunca, 'liberal' terimi temsili hükümete ve yurttaş özgürlüklerine ve/veya ticaret ve girişim özgürlüğüne bağlılık anlamında kullanılmıştır. 1720'lerden sonra, genelde 'liberal' sınıflamasına girmeyen Toriler dâhil, İngiliz kamusal hayatında hemen hemen herkesin bu kategoriye girdiği açık. Ne var ki, bu kitabın bir meselesi de yirminci yüzyıla kadar Fransa'da kesinlikle böyle bir liberale rastlanmadığıdır. Çoğu kez Marksistlerin bu anlamda kullandığı 'burjuva-liberal' teriminden genelde kaçınılması, bu 'burjuvazi'den ne anlaşılması gerektiği sorusundan kaçmak içindir.

sürmek; ancak Marx'ın gerçekte yarattığı tarihsel toplumsal analiz yönteminin bu çarpıtmalarda payı olmadığını göstermek ve son olarak da tarihsel materyalizmin kendisinin hem doğası hem de uygulamasının, sınıflı toplumun tarihsel gelişmesindeki bir olay olarak Fransız Devrimi'nin yeni yorumunda zorunlu bir temel oluşturduğunu hesaba katmak. Argümanın bu tartışmalı çizgisini doğrulamak için, diğer Marksistlerin revizyonist meydan okumaya verdikleri cevaplar, zayıflıklarının kaynak ve boyutlarını göz önüne sermek için incelenecektir. Belki de bu kitabın temel meselesi, burjuva devrimi teorisinin Marx'la ortaya çıkmadığı ve aslında Marx'ın geliştirdiği özgün toplumsal düşünceyle bile tutarlılık göstermediğidir.

Bu kitap, sınıflı bir toplum olarak *ancien régime*'in yeni analizine dayalı yeni bir Fransız Devrimi yorumu geliştirme ihtiyacının kabul edilmesiyle ortaya çıktığı halde, bu görevin gelecek bir çalışmayı beklemesi gerekiyor. Ne yazık ki, burjuva devrimi teorisi ve onunla ilişkili bütün "tarihsel" üretim tarzları kavrayışının, Marx'ın tarihsel toplumsal teorisinin *anahtarı* olarak anlaşılması, önceden teorik bir mantıkla temizliğini şart kılıyor. Ne var ki, sonuç olarak mevcut kanıtlar temelinde beklenebilecek türden bir analizin son rötuşları ışığında, Devrim'in kökenleri ve dinamiğinin tarihsel materyalist değerlendirmesinin ancak "önsözü" yazılmıştır.

1

Burjuva Devrimi Olarak Fransız Devrimi: Ortodoksluk ve Meydan Okuma

Toplumsal Yorum ve Burjuva Devrimi

Alfred Cobban, Londra Üniversitesi Fransız Tarihi Kürsüsü'nde on yıl geçirdikten sonra, 1960'ların ortasında açılış dersinin provokatif temasına geri döndü: *The Myth of the French Revolution*.¹ İncecik ama dopdolmuş bir kitap olan *The Social Interpretation of the French Revolution*'da, Cobban Fransız Devrimi'nin genel özelliği ve anlamı üzerindeki yaygın, uzun süredir kökleşmiş fikir birliğine -toplumsal yorum- cepheden saldırdı.² Yerleşik akademik görüşü oluşturan bu "toplumsal" yorum, en önde gelen Devrim tarihçileri tarafından zamanla devrimin temel temasına dair makul akademik değişikliklerle kılı kırk yarararak işlenmişti. Cobban'ın en çok itiraz ettiği - ve yorumunda merkezi yer tutan - nokta Devrim'in, tarihsel gelişmenin temel ve zorunlu süreçlerini maddileştirmiş bir *toplumsal* devrim olarak görülmesiydi. Cobban, Devrim'in kökeni ya da olaylarını toplumsal ya da ekonomik çıkarlar yönünden sorgulamayı

1 Alfred Cobban, *The Myth of the French Revolution*, Londra 1955. A. Cobban, *Aspects of the French Revolution*, Londra 1968 içinde yeniden yayınlandı, s. 90-112.

2 Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, Londra 1968.

reddetmiyordu. Tersine, Norman Hampson, Cobban'ı "devrimin Marksist-olmayan ekonomik yorum"undan başka bir şey üretememekle eleştirecekti.³ Cobban'a göre kendisinin reddettiği şey, "bir tarihsel yasanın belirlenimci işleyişini" yansıtmak için yazılan, "genel sosyoloji teorileri"yle kaynaştırılmış bir tarihti.⁴ Onun gözünde, Marksist tarihin hem tanımlayıcı özelliği, hem de en büyük günahı buydu. Oysa Cobban, Marksist tarih diye toplumsal yorumla didişmişti. Gerçekten de o zamandan beri revizyonist "yeni uzlaşma"nın büyük oranda doğru olduğu ortaya çıktığından, Cobban'ın eleştirisi bariz bir biçimde en azından Devrim'e yeni bir ışık tutma çabası olduğu kadar, doğrudan doğruya Marksist tarihsel sosyolojiye saldırma niyetindeydi. Cobban, Georges Lefebvre'nin yapıtının toplumsal yorumun en yetkin ifadesi olduğunu ve itiraz ettiği ana fikrin Lefebvre tarafından açıkça dile getirildiğini kabul etmişti:

Devrim burjuvaziyi dünyanın sahibi yapmış olan uzun, ekonomik ve toplumsal evrimin taçlanmasıdan başka bir şey değildir.⁵

Devrimi, burjuva toplumsal devrimi olarak yorumlamakta merkezi yer tutan tüm unsurlar bu açıklamada yer alıyordu: Devrim sadece daha köklü bir tarihsel sürecin "taçlanmasıydı"; bu tarihsel gelişmenin arkasında toplumsal ve özellikle de ekonomik ilerleme yatıyordu. Bu evrimin faili ve başlıca kazananı liberal kapitalizmde toplumsal egemenliğe yükselmiş olan burjuva sınıfıydı.

Tarihçilik zanaatının ustası Lefebvre, araştırmalarının derinliği ve tarihsel gerçeği kavrayışıyla haklı olarak öne

3 *Irish Historical Studies*, xiv (1964-1965), s. 192, alıntı: Doyle, *Origins*, s. 15.

4 Cobban, *Social Interpretation*, s. 8-14.

5 Georges Lefebvre, *Études sur la Révolution française*, Paris 1954, s. 246; alıntı: Cobban, *Social Interpretation*, s. 8.

çıkmiş ve bu titizliğini böylesi geniş kapsamlı ve açıklayıcı bir bakış açısının detaylandırılmasında bile korumuştur. Lefebvre sadece “birçok dinamiğin Fransız halkını en büyük ikilemine beraber sürüklediğini” kabul etmekle kalmamış, özellikle Devrim’in bir defada dört farklı devrimden oluştuğu fikrini geliştirmişti: aristokrasinin, burjuvazinin, sans-culottes’un ve köylülüğün devrimleri.⁶

Oysa, kendine özgü karmaşıklığı içindeki Devrim’e katılan birçok ayrı unsurun yakından ilişkili nedenlerinin ötesinde, Lefebvre bu dört devrimi ayrılmaz bir bütünün, zorunlu burjuva toplumsal devriminin ifadeleri olarak ortaya koydu. “Fransız Devrimi’nin derin nedeni”ni belirlemekte tereddüt etmemişti:

1789 Fransız Devrimi’nin kesin nedeni, Fransa ve Batı Dünyası tarihinin derinliklerine kadar gider. On sekizinci yüzyıl sonunda, Fransa aristokratik bir toplumsal yapıya sahipti. Bunun kökenine dair izleri, toprağın neredeyse tek servet biçimi olduğu ve toprak sahiplerinin, çalışmak ve yaşamak için toprağa ihtiyaç duyanların efendileri olduğu bir çağda buluyoruz...

Bu arada ticaret ve sanayinin gelişmesi, adım adım yeni bir servet biçimi taşınır ya da ticari servet ve Fransa’da burjuvazi denilen yeni bir sınıf yaratmıştı... Bu sınıf on beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki deniz keşifleriyle daha da büyümüştü... On sekizinci yüzyılda ticaret, sanayi ve finans ulusal ekonomide giderek artan önemde bir yer işgal etmeye başlamıştı... Soyluluğun rolü buna uygun olarak gerilemiş ve ruhbanın... otoritesi de gitgide zayıflamıştı. Bu gruplar ülkenin hukuksal yapısında en üst mevkileri korumakla birlikte, gerçekte ekonomik güç, kişisel yetenekler ve geleceğe güven büyük ölçüde burjuvaziye geçmişti. Böyle bir tutarsızlık sonsuza kadar süremezdi. 1789 Devrimi gerçek ile hukuk arasındaki uyumu yeniden kurdu. Bu dönüşüm on dokuzuncu yüzyılda bütün Batı’ya,

6 Georges Lefebvre, *The Coming of the French Revolution*, New York t.y., s. 179, s. 5.

sonra da bütün yerküreye yayıldı ve bu bağlamda 1789'un fikirleri dünyayı dolaştı.⁷

Sorbonne'da Fransız Devrimi Tarihi Kürsüsü'nden sunulan Devrim'in bu yerleşik yorumu, burjuva devrimi kavramını onun genel neden teorisi olarak açıkça benimsiyordu.

Burjuva devrimi kavramının içerimleri, Fransız Devrimi'ni yorumlama konusunu kat kat aşıyor. Her şeyden önce, bu tabii ki *genel* bir tarihsel kavramdır: Revizyonist meydan okuma öncesinde, Marksist olmayanlar bile Fransız Devrimi ve İngiliz İç Savaşı arasında, hatta bütün bir dizi halinde on sekizinci yüzyıl "Atlantik" devrimleri arasında belli bir ölçüde ortaklık olduğunu çoğunlukla kabul etmeye hevesliyidiler. Marksistler, bu gibi devrimleri burjuva sınıf devriminin örnekleri olarak çok daha kesin bir biçimde tanımlayıp zorunlu toplumsal gelişmenin normal bir ifadesi saymış ve tüm modern ulusal tarihlerde bunu aramışlardı. Demek ki, bu anlamda "burjuva devrimi" tarihsel sürecin bütün teorisini, dünya- tarihsel gelişimin genel özetini verir. Kesin teorileştirmenin bu düzeyinde, "burjuva devrimi", verili siyasal devrimin nedenleri ve niteliğinin yorumlanmasının çok ötesindedir. Bu, siyasal çatışmayı toplumdaki maddi, kurumsal ve kültürel yeniden üretimin bütün yapısındaki radikal dönüşümün bağlamına oturtan bir kavramdır.

Marksist teori burjuva devrimi fikrini bu anlamda benimsemiştir. Bu teorinin dünya tarihinde sınıflı toplumun gelişmesinin zorunlu bir aşamasını ifade ettiği varsayılmıştır. (Ayrı bir burjuva devrimi ve ona eşlik eden burjuva demokrasisinin, tarihsel gelişmede zorunlu olup olmadığı, Stalinist ve Troçkistler arasındaki tartışmalarda başlıca ihtilaf konusu olmuştur. Özellikle, bu kitabın ana meselesi

7 Lefebvre, *Coming*, s. 3-4.

o tartışmanın bütün çerçevesini sorgulamak olduğundan, gözlerimizi köreltmeden bu gibi içerimlerden de haberdar olmak önemlidir.⁸⁾ Göreceğimiz gibi, Marksizm özellikle tarihin aşamalarıyla ilgiliyken – feodal toplumdan kapitalist topluma burjuvazi yoluyla dönüşümün siyasal ifadesi olan – burjuva devrimi bu tarihsel bakış açısının başlıca teorik unsurudur. Gerçekten de hem tarihsel analiz, hem de siyasal teorileştirme açısından, Marksizm’de burjuva devriminden daha merkezi bir fikir bulmak neredeyse imkânsızdır.

Bu anlamda en ünlü burjuva devrimi nitelemesine *Komünist Manifesto*’da rastlarız:

- Burjuvazinin bu gelişme aşamalarından her birine ona denk düşen siyasi bir ilerleme eşlik etti...büyük sanayinin ve dünya pazarının oluşmasından bu yana modern temsili devlette siyasi hakimiyeti tek başına ele geçirdi...
- Burjuvazi hakimiyeti ele geçirdiği her yerde bütün feodal, ataerkil, kır yaşamına özgü ilişkilere son vermiştir...
- Burjuvazi üretim araçlarının, mülkiyetin ve nüfusun dağınkılığına her geçen gün biraz daha son veriyor... Bunun zorunlu sonucu siyasi merkezileşme oldu. Ayır ayrı çıkarları, yasaları, hükümetleri ve vergileri bulunan bağımsız, neredeyse yalnızca müttefik durumundaki eyaletler tek bir ulus, tek bir hükümet, tek bir yasa, tek bir ulusal sınıf çıkarı, tek bir gümrük hattı altında birleştirildi...
- Demek ki burjuvazinin üzerinde yükseldiği temeli meydana getiren üretim ve mübadele araçları feodal toplumun bağrında oluşmuştu. Bu üretim ve mübadele araçlarının belli bir gelişme aşamasında... feodal mülkiyet ilişkileri, gelişmiş bulunan üretici güçlere artık ayak uyduramaz olmuştu. Bunlar üretimi geliştirecek yerde köstekliyordu. O ölçüde birer ayak bağı olup çıkmışlardı. Bunların sökülüp atılmaları gerekiyordu, sökülüp atıldılar.⁹

8 Marx’ın bu konu hakkındaki kendi düşünceleri, Hal Draper tarafından *Karl Marx’s Theory of Revolution*’da, 2 Cilt, New York 1977, 1979 özenle ve ustalıkla incelenmiştir.

9 Karl Marx and Frederick Engels, *Komünist Manifesto*, çev. Nail Satlıgan,

Bu kavrayışın daha analitik ve önemli bir irdelemesi, Marx'ın Karl Heinzen'in fikirlerine cevap verdiği "Eleştirinin Ahlakileştirilmesi ve Eleştirel Ahlak"ta bulunabilir. Ayrıca bu kavrayış, Marx'ın yapıtlarının geri kalan kısmında ya örtük olarak vardır ya da tartışmasız bir veri kabul edilmiştir.¹⁰

Toplumsal Yorumun Hakimiyeti

Burjuva devrimi kavramı her zaman Marksist teori ve tarihin merkezinde yer almıştır.¹¹ Bunun sonucunda, terimin kendisi özellikle de İngilizce konuşulan ülkelerdeki Marksist çevreler dışında, ancak sınırlı bir akademik geçerliliğe sahip olma eğilimindeydi. Yine de Fransız Devrimi'ne dair, Üçüncü Cumhuriyet'in¹² kurulmasından beri ortaya konulan tarihsel yorumların çoğunun temelinde burjuva devriminin bazı çeşitlerine rastlayabiliriz. Bütün bu yüzyıl boyunca sadece "resmi" Ortodoks anlatıyla sıkı ilişki kuranlar değil, çok farklı ekollerden tarihçiler de Devrim'in kökenleri ve sonuçlarına burjuva devriminin genel bakış açısını yansıtan bir noktadan eğilmişlerdi.¹³

s.24-26.

10 Marx, 'Moralising Criticism and Critical Morality', *Collected Works*, VI. Cilt, s. 312-40.

11 Onun rolünü göstermek için, bkz. J. Montreau [J.Bruhat], 'La Révolution Française et la pensée de Marx', *La Pensée*, 3 (Aralık 1939), s. 24-38.

12 Fransa'da 1870-1940 yılları arasındaki siyasal rejim (ed.n.)

13 Toplumsal yorumun tarihyazımı için: George Rudé, *Interpretations of the French Revolution*, Historical Association Pamphlet 47 (General Series), Londra 1972; Raphael Samuel, 'British Marxist Historians, 1880-1980; Part One', *New Left Review*, 120 (1980), s. 21-96; Paul Farmer, *France Reviews Its Revolutionary Origins*, New York 1963; Albert Soboul, 'L'Historiographie Classique de la Révolution française', *La Pensée*, 177 (1974), s. 40-58. Stanley Mellon, Restorasyon dönemi tarihyazımına ilişkin usta işi bir araştırma sunmuştur; bkz., *The Political Uses of History*, Stanford 1958.

Fransa'da, Dördüncü Cumhuriyet'in¹⁴ sona ermesine kadar Devrim'in liberal ve Marksist yorumları arasında, benzerliğin ötesinde açıkça özdeşlik vardı. Toplumsal yorum, her yerde sol-liberaller tarafından tereddütsüzce paylaşılıyordu; çünkü "resmi" versiyonuyla Marksist olduğu kadar Cumhuriyetçi'di de. Paris Komünü ve II. Dünya Savaşı arasında, Batı liberal demokrasisi sorgusuz sualsiz benimsenmiyordu. Özellikle de tarihçiler için hâlâ yaşamsal tartışma konuları şunlardı: Siyasal ve ekonomik liberalizm erdemli mi yoksa kötü mü; aydınlanma ve modern toplum göklere mi çıkarılmalı yoksa yerin dibine mi sokulmalı; tarihsel ilerleme olumlanmalı mı yoksa inkâr mı edilmeli?

Halk demokrasinin gerçek bir sorun olduğu, özellikle de uzun süredir liberal cumhuriyetçiliğe ciddi bir sağ muhalefet faktörünün görüldüğü Üçüncü Cumhuriyet'in siyasal bağlamında, Devrim'in tarihyazımının güncel siyasetle birbirine karıştırılması kaçınılmazdı.¹⁵ Gerçekten de her yerde ister dolaysız siyasal bağlamın ifadesi, isterse uzak geçmişin çatışmaları ve temelde yatan ideolojinin yansımaları olsun, Devrim'in "Aristokrasiye karşı Halk" ya da "Ayaktakımına karşı Toplum" gibi örnek çelişki çiftlerinden birine uyması için aristokrasi, burjuvazi, *sans-culottes* ve köylülüğün karmaşık savaşımını sadeleştirmiş gibidir. Böylesi koşullarda, liberaller bütün olarak Devrim'le özdeşleşmek, Terör'ü ne kadar üzücü bulurlarsa bulsunlar, Devrim'i, ilan ettiği idealleri temelinde gericilere karşı savunmak için siyasal bir zorunluluk hissetmişlerdi. Liberal-demokratik Cumhuriyet'i savunmak için liberaller, radikaller ve Marksistlerin zor da olsa ittifak kurmaları – her grup kendine özgü yorumlarsa da – Devrim ilkelerinin savunulması anlamına geliyordu. Fransa'yla sınırlı kalmayan bu genel

14 Fransa'da 1946-1958 yılları arasındaki siyasal rejim (ed.n.)

15 Farmer'ın kitabı doğrudan bu konuyla ilgilidir.

siyasal gruplaşma, Devrim'in siyasal aristokrasinin yerine liberal demokrasiyi geçirmek için *ancien régime*'i yıktığı her yerde görülüyordu.

Bu nedenle Devrim'in yorumu, kendi ideolojisinin çizdiği çatışma hatlarına tıpatıp uyuyordu: Eski aristokratik düzenin alaşağı edilmesi aracıyla, siyasal demokrasinin, yasa karşısında eşitliğin ve bireysel hak ve özgürlüklerin sağlanması. Devrim her yerde liberaller için, Aydınlanma'ya eşlik eden genel toplumsal ve siyasal ilerlemenin tek ve merkezi ifadesi olarak kalıyordu. Devrim'in liberal hedefleri hem akla uygun, hem de ilerici olduğundan, liberallerin, Terör'ün "aşırılıkları"nın üzücü bile olsa, bir biçimde zorunlu olduğu ya da halkın meşru istekleri karşısında aristokrasinin kendi uzlaşmazlığıyla bu aşırılıklara davetiye çıkardığı sonucunu çıkarmaları zor değildi. Muhafazakâr liberalizm için terör en kötü durumda, eski kurumlar ve "düşünce tarzları"nın, "modernleşen" toplumun ilerlemesinin özünde var olan gerilimlerle başa çıkma yeteneğine sahip olmamalarının getirdiği bir "hastalığın", devrim "hastalığı"nın kaçınılmaz semptomlarındandı.

Belki de hâlâ liberalizmi benimsemekle birlikte, içlerinde en muhafazakârı olan bu son Devrim yorumu, Crane Brinton'un ayan beyan anti-Marksist ve Cumhuriyet karşıtı tarih kitabında en iyi ifadesini bulmuştu.¹⁶ Brinton'un Fransız Devrimi tarihyazımında çok büyük önemi yoktur. Ancak genelde devrimle ilgili fikirlerini oluşturan ve özelde Devrim'i, gelişen bir toplumun "normal" ve "sağlıklı" bir toplumsal denge haline yeniden kavuşmak için katlanmak zorunda olduğu bir "ateşli hastalık" sayan dikkat çekici muhafazakâr anlayışıyla hatırlanır.¹⁷ Bu onun, devrimin başlıca "semptomlar"ından birini, "bazı cesur grupların,

16 Crane Brinton, *The Anatomy of Revolution*, gözden geçirilmiş baskı, New York 1965; *A Decade of Revolution*, New York 1963.

17 Brinton, *Anatomy*, s. 16-18.

siyasal düzenlemelerin dünyadaki başarı fırsatlarını gereğinden çok sınırladığına dair sahip oldukları duygu” olarak betimlemesine imkân vermişti. Bir yandan da bu duygunun, “on yedinci, on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl devrimlerinden sınıf-bilinçli burjuvazinin tasarlanmış işleri olarak söz eden Marksistlerin kastettiklerinden çok daha az” olduğunu öne sürmüştü.¹⁸

Brinton, liberalizmin siyasetini hem sınıf çıkarlarından hem de toplumsal devrimin kargaşasından özenle ayırmıştı. Çünkü Fransız cumhuriyetçileri ve sol-liberal tarihçilerin tersine, tiranlık tarafından silaha sarılmaya zorlanan kahraman halk gibi kavramlar onu zerre kadar heyecanlandırmıyordu. Gerçekten de Brinton “gerçek” Devrim’in “tümüyle korkunç Bastille Olayı”¹⁹ ndan önce, yalnız Ulusal Meclis’in kurulmasıyla gerçekleştiğindeki ısrarıyla, kırk yıl öncesinden revizyonist tarihçilerin geleceğini öngörmüş gibiydi.²⁰ Yine de bu son derece muhafazakâr tarihçi bile resmi toplumsal yorumun temel öncüllerini kabul etmişti: 1789 Devrimi, “burjuvazinin egemenliği yani işadamlarının soylulara karşı zaferi anlamına gelen doğal hakların, buyruklar üzerindeki zaferi için uğraşan” ve modern, liberal-kapitalist toplumu yaratan burjuvazinin zorunlu bir eylemiydi.²¹

Amerika’da bile Devrim’in burjuva devrimi olarak toplumsal yorumunun bazı farklı versiyonları tarihçiler arasında norm haline gelmişti. Devrim’i “demokrasinin Akıl Çağı”ndan doğuşunun *felsefi* ifadesi olarak görenler arasında, eşitlikçiliği, yurttaş milliyetçiliğini, ruhban karşıtlığını ve örgütsel akılcılığı çekirdekten yetiştirme tüccar, sanayici ve

18 A.g.e., s. 34-5

19 14 Temmuz 1789 gecesi eylemcilerin Bastille Hapishanesi’ni basarak orada bulunan 7 suçluyu salıverdikleri olay. (ed.n.)

20 Brinton, *Decade of Revolution*, s. 5, 26.

21 A.g.e., s. 26.

meslek erbabıyla özdeşleştirme kolaycılığı hâlâ sürüyordu. Ticaretin gelişmesi, sanayi devrimi, bilim ve akılcılığın egemenliği, dini hoşgörü ve laik toplumun doğuşu, hep demokrasinin ve yurttaşlar arası eşitliğin yerleşmesiyle birlikte düşünülmüş, hepsi birlikte *ilerlemenin* özü olarak görülmüştü.²² İlerlemenin - ve liberalizmin - büyük erdemleri olan inisiyatif, yetenek ve bilgi, özel bir ayrıcalığa ya da torpile sahip olmadan bu dünyada yolunu bulanların sahip oldukları, en rahat gösterilebilecek niteliklerdi. Dolayısıyla R. R. Palmer'in bile - yalnız ekonomik koşulların teşvikiyle demokratik ilkelerin bütün Atlantik dünyasında zorunlu ve gerektiği gibi ilerlemesi açısından ifade ettiği- salt siyasal Devrim yorumuyla, toplumsal niteliğini fiilen inkâr ettiği burjuva devriminin genel bakış açısını paylaştığı görülebilir.²³

Devrim'e, muhafazakâr ve özellikle Amerikan-yaklaşım, resmi tarihyazımında marjinal bir yer işgal ediyordu. Temelde, ilerlemeyi de Devrim'i de "orta sınıfların yükselişi" ve kapitalizm ve sanayinin gelişmesiyle açıkça bir araya getiren tarihçiler, tarihin "toplumsal" boyutunu kabul etmekte daha isteksiz davranıyorlardı. J. M. Thompson, Devrim konusunda tipik İngiliz liberal bakış açısını iyi ifade etmişti:

"Burjuva devrimi"ni kınamak moda oldu. Orta sınıfın akıl ve enerjisine saygınlık kazandırması anlamında, her devrim burjuva devrimidir. On sekizinci yüzyıl sonunda, liberalizm ve liderlik için profesyonel ve varlıklı azınlığa bel bağlayan Fransız ulusu istisna değildi. Onun olağanüstü şansı, bu azınlığın çoğunluk yardımı olmadan egemenliğini kuramayacak kadar zayıf ve bir ulusal reform programıyla hayata

22 Tarihte "ilerleme"nin bu şekilde ele alınmasına karşı eleştirel bir yaklaşım için, bkz., Herbert Butterfield, *The Whig Interpretation of History*, Londra 1931.

23 R.R. Palmer, *The Age of Democratic Revolution*, 2 Cilt, Princeton, NJ 1959. 1964.

geçirinceye kadar özel çıkarlarını istismar etmeyecek kadar yurtsever oluşuydu.²⁴

Bu nedenle, Marksistlerle anlaştıklarını açıklamaktan özenle kaçınan bazılarının açık duraksamasına karşın, liberal tarih görüşü burjuva devrimi teorisine bütünüyle uygundu. Cobban, bu “Whig²⁵” bakış açısını alaya alarak not ederken, “her öğrencinin bildiği gibi, Cennet Bahçesi’nden kovulma hikâyesinden beri, orta sınıfların yükselişi tarihin her döneminin mükemmel klişesidir” diye yazmıştı.²⁶ Bu bakış açısının sadece liberal değil, Marksist düşüncenin de gelişmesindeki rolüne kitabın sonraki sayfalarında değinilecek. Bu bakış açısının etkisini hiçbir yerde Fransız Devrimi yorumundan daha net göremeyiz.

“Resmi” Tarih Olarak Toplumsal Yorum

Fransız Devrimi’nin geniş ve iyi bilinen bir tarihyazımı var. Tarihçiler, tarihin bu bölümüyle cumhuriyetçi, radikal, sosyalist ve karşıdevrimci siyasal pozisyonlar arasındaki ilişkileri uzun süredir kabul ediyorlardı.²⁷ Özetlersek: İkinci İmparatorluk Dönemi²⁸ ve Üçüncü Cumhuriyet’in²⁹

24 J. M. Thompson, *The French Revolution*, Oxford 1943. Frank A. Kafker ve James M. Laux, eds, *The French Revolution: Conflicting Interpretations*, 2. Baskı, New York 1976, s. 84’te atıfta bulunulmuştur.

25 İngiltere’de 1680’lerden 1850’lere kadar varlığını sürdüren liberal siyasal grup (ed.n.)

26 Cobban, *Social Interpretation*, s. 25.

27 Yukarıda atıf yapılan Cobban, Brinton, Rude, Fanner ve Mellon’un çalışmalarında bu ilişkilerle ilgili tartışmaların yanında, bkz., A. Gerrard, *La Révolution française: mythes et interprétations*, Paris 1970.

28 Fransa’da 1852-1870 yılları arasındaki imparatorluk yönetimi (ed.n.)

29 Fransız Devrimi sonrası, 1792-1795 arasında Fransa’yı yöneten anayasa meclisi (ed.n.)

ilk yıllarında, halka Devrim'in yaratıcı gücü olarak "mistik" yaklaşımıyla tanıdığımız Michelet'nin tarihi hâkimdi. "Halk" Üçüncü Zümre'nin tamamını içine alıyordu; halk cumhuriyetinin çöküşü, Konvansiyon'da Jironden ve Montagnardların³⁰ birbirini yanlış anlamaya dayanan karşılıklı suçlamalardan başka gerçek temeli olmayan bir dağılmaydı.³¹ Michelet'nin tarihi, halkçı ve burjuva liberal-cumhuriyetçi özelemlerin düş kırıklıklarını yansıtıyordu ve Üçüncü Cumhuriyet iyice yerleşmeden önce geçerliliğini yitirmeyecekti.³² Marx'ın burjuva devrimini özünde sınıf çıkarlarının bencil ifadesi, vahşi ve sömürücü kapitalist toplumun kuruluş eylemi olarak betimlemesi, zamanın komünist olmayan düşünürleri arasında hiç yer bulmamıştı.

Üçüncü Cumhuriyet'in ilk günlerinde, Devrim'in liberal-radikal mirasına sağın muhalefeti, tarihyazımında dikkat çekici ifadesini Hippolyte Taine'de buldu.³³ Taine, 1789 Haziranı'nda Ulusal Meclis'in Kral'ın önerilerini reddetmesiyle, ayaktakımının anarşi ve Terör'ünün zincirlerinden boşanarak felakete neden olmasının sorumlusunun, soyut demokrasi ideolojisine düşüncesizce bağlı kalmak olduğunu savunmuştu. Paris Komünü nedeniyle hâlâ taze olan – ve komünün kanla bastırılmasıyla sadece doruğa çıkan – halk ayaklanması korkusunun sindiği Taine'in tarihi elbette siyasal önem taşıyordu. Bu yorum, ilk yıllarındaki krizleri atlatıncaya kadar Cumhuriyet'in üzerine

30 Konvansiyon'da bulunan birbirine zıt iki siyasi grup. Jironden'ler, Gironde bölgesinden gelenlerin çoğunluğunu oluşturduğu, zamanla sağ kanadı temsil etmeye başlayan siyasi gruptu. Montagnard'larsa, "Dağlı" anlamına gelen bu isimle Konvansiyon'un en sol fraksiyonu kabul ediliyordu. Cumhuriyet yanlısı Montagnard'ların en bilinen üyeleri Danton, Marat ve Robespierre'dir (ed.n.).

31 Jules Michelet, *Histoire de la Révolution française*, 2 Cilt, Angers 1952.

32 Farmer, *Revolutionary Origins*, s. 38.

33 Taine'e ilişkin bir tartışma için, bkz., Farmer, *Revolutionary Origins*, s. 28-37; Rudé, *Interpretations*, s. 9-11; Gerard, *Mythes et interprétations*, s. 60-64.

kara bir bulut gibi çökmüştü. Sonra, cumhuriyetçilik önemli bir muhalefetle yüz yüzeyleken bile hâlâ kendisini kanıtlarken, Taine'e verilen cevap Devrim'in yeni yorumu biçiminde geldi.

Sorbonne'da Devrim Tarihi Kürsüsü sahibi ilk tarihçi olan Alphonse Aulard, burjuva devrimi teorisinin radikal-sosyalist bir siyasal bakış açısından süzölmüş versiyonunu ortaya koyarak, Devrim'in resmi Cumhuriyetçi yorumu geleneğini kurmuştu. Aulard, sosyalist olmadan "toplumsal" bir radikal cumhuriyetçiliği benimsemiş, temelde liberal olan bakış açısı Marksizm'in yanından bile geçmemişti.³⁴ Onun "sosyalizm"i sadece servetin daha adil dağıtımını, daha büyük fırsat eşitliğini talep ediyor; gerçekte başı çeken muhafazakâr liberallerin giderek "merkez"e oturan siyasetleri ile gelişen sosyalist hareket arasında boy gösteren sol cumhuriyetçiliğin bir ifadesini oluşturunuyordu.

Aralarındaki derin farklılıklara rağmen, bu gruplar hep birlikte Cumhuriyet'in, dolayısıyla Devrim'in saflarındaydı.³⁵ Devrim'in ilkelerini hükümetin gerçek politikasında herhangi bir şekilde hayata geçirme çabasının ayaktakımının yönetimine yol açmasını kaçınılmaz gören karşıdevrimci iddialar karşısında bu Cumhuriyetçi ittifak, eskiden 1789'un siyasetini Jakoben Cumhuriyetçilik ve Terör'den ayırmış olan bu af dileyici yorumlara sadık kalacak durumda değildi. Zaten şimdi buna ihtiyacı da yoktu. Cumhuriyet'in kuruluşu ve genel oy hakkının tanınması, şimdi avam üzerindeki toplumsal kontrolün yitirilmesi değil, 1789'un ilk kazanımlarının ayrılmaz ve gerekli parçaları olarak resmedilmek zorundaydı. Aulard gibi cumhuriyetçiler Robespierre'e birey olarak dudak bükebilirlerdi. Ama Terör'ün kendisi, Devrim'i savunmak ve

34 Alphonse Aulard, *The French Revolution: A Political History*, 4 Cilt, New York 1910.

35 Devrim ve Cumhuriyet'in sol ideolojide oynadığı özel rolle ilgili aydınlatıcı bir tartışma için, bkz: Ronald Tiersky, *French Communism, 1920-1972*, New York 1974.

hedeflerini gerçekleştirmek için esas görülüyordu.

Devrim'i bu ışıktaki resmetmek için, burjuva devriminin Marx'ın izinden giden sosyalist analizi yönünde ilk adımlar atıldı. Aulard'ın tarihinde - "resmî" tarih - 1789 yılı şüphesiz ilerici, ama aynı zamanda egoist, hatta "ayrıcalıklı" burjuvazinin sınırlı bir ürünü olmuştu.³⁶ Bu burjuvazi, Haklar Bildirgesi'nde Devrim'in ilkelerini resmen ilan etmiş, ancak - özellikle seçme hakkını belirlemek amacıyla, ulusu "aktif" ve "pasif" yurttaşlar gibi kategorilere ayırarak - bu ilkelerin fiilen uygulanmasını çıkarlarına uygun olarak engellemişti. Dolayısıyla Devrim'in sürdürülmesi zorunluydu. Sonuçta, bir Demokrasi ve Cumhuriyet kuranlar burjuvazi değil, ama *Fransızların* kendisiydi.³⁷ Aulard için, hain olarak nitelendirilebilecekler 1793'ün insanları değil, 1789'unkilerdi. Ama hakikatte *hepsinin* "en iyisini yapmak için hareket eden değerli Fransızlar" olduğunu savunuyordu.³⁸

Sosyalist bakış açısından, sadece Marx'tan utangaç bir biçimde ödünç alınan bu tarihi, çok geçmeden Jean Jaurès'nin bağıra bağıra kimliğini ilan eden *sosyalist* tarihi izleyecekti.³⁹ Aulard'ın övdüğü bu çalışma, Devrim tarihini Jaurès'in anladığı şekliyle Marksist analiz terimlerine sistemli bir biçimde bağlı kılmıştı. (Son yıllarda, Marksistlerin genel yargısına göre, aynı zamanda Michelet'nin kitabına da değer vermesi, bu kitabı değersiz kılmamıştır.⁴⁰) Net bir biçimde *Manifesto*'nun ekonomik belirlenimciliği ve burjuva devrimi tasvirine oturtulmuş olan bu etkili ama "gayri resmî" tarih, Aulard'ın kürsüsü Albert Mathiez'nin eline geçtiğinde

36 Aulard, *French Revolution*, s. 9; s. 157; s. 171-172.

37 A.g.e., s. 9.

38 A.g.e., s. 157.

39 Jean Jaurès (ed. Albert Soboul), *Histoire socialiste de la Révolution française*, 2 Cilt, Paris 1969.

40 A.g.e., 1.Cilt, s. 29-33.

yanlışlığı kanıtlanmadan tozlu raflara kaldırılmıştı.

Aulard'a karşı Robespierre'in amaçlarını savunup, özellikle de bütün Devrim sürecindeki siyasal çatışmaların *toplumsal içeriğini* inceleyerek, Mathiez resmi Cumhuriyetçi tarih yazımını daha da sola kaydırды.⁴¹ Mathiez'nin ayrım çizgileriyle Devrim'in aşamaları, Aulard'ın belirlediği toplumsal özü temel alan salt siyasal dönemlerin önemli ölçüde dışına çıktı: 1789-91 özgün burjuva devriminden önce, soyluluğun isyanı kendi toplumsal koşullarından kaynaklanmıştı; halk ayaklanmasıyla kurulan Cumhuriyet'i yönetirken, Jirondenler "kendilerini sırf orta sınıfların yararlandığı dar bir sınıf politikasıyla sınırlamışlardı;" dahası 2 Haziran 1793 sadece "siyasal devrimden fazlası" değil, ama toplumsal krize ve sans-culottes'un taleplerine cevaptı; Devrimci Hükümet, Hébertist'lerin⁴² Terör'ü hakiki bir *toplumsal programa* dönüştürmeyi amaçlayan sınırlı bakış açısının ötesine geçmişti.⁴³

Karşıdevrimci ideolojinin sürekli tehditleri karşısında, tarih yazımında Devrim'in gerçek anlamı, başarıları ve potansiyelinin betimlenmesi salt liberal bir 1789 bakış açısından gitgide daha radikal bir Cumhuriyet vaadine, sonra da Devrimci Hükümet'in kendisine kaydı. Günün toplumsal çatışmalarının ve Üçüncü Cumhuriyet'te kapitalist toplumdan kaynaklanan sosyalist hareketin büyüyen etkisinin farkına varılması, Devrim'in toplumsal çatışmalarının daha duyarlı bir analizine kapı açtı. Bu, burjuva devriminin *sınıfsal* karakteri ve amaçlarının vurgulanarak, sınıf savaşımlı kavramının giderek daha fazla kullanılmasını gerektiriyordu.

41 Albert Mathiez, *The French Revolution*, New York 1928; Rudé, *Interpretations*, s.19-20.

42 "Aşırılar" diye de adlandırılan radikal siyasi grup. Gruba adını veren Jacques Hébert en bilinen üyelerindendir. Terör Dönemi'nde iktidara gelmişlerdir (ed.n.).

43 Mathiez, *French Revolution*, s. 4-9, 327, 448-452.

Yerini olduğu gibi, güçlü hükümet yoluyla halk güçlerini hizaya getirmeye kararlı bir sağ siyasete bırakan monarşizmin iddiaları karşısında, Devrim, sadece cumhuriyetçi demokrasi için *siyasal* savaşımlar anlamı değil; *toplumsal devrim* anlamı da kazanmıştı. Merkezin solundan gelen her türlü Devrim yorumu, Marksist yoruma - en azından genel hatlarıyla - giderek uyum sağlıyordu. Bunu belki de zamanın biçimsel Marksizm'i içinde polemikçiliğin teoriden daha çok öne çıkarılması kolaylaştırıyordu: Akademik sunumla genelde ilgilenmeyen Marksistlerin çoğu, tarihi sadece günün siyasal amaçlarının hizmetine koşuyordu. Bu nedenle, Devrim'in resmi tarihyazımı sosyalist tarihin özünü sadece yansıtmakla kalmıyor, ama - Marksistler tarafından bile - bu tarihin kendisiymiş gibi görülüyordu.

Bu "sosyalist tarih"ın ayırt edici özellikleri arasında üç ölçütü esas kabul edebiliriz. İlki, nasıl yorumlanırsa yorumlansın sınıf savaşımı açısından yapılan analiz, Aulard'da örtüktü; Jaurès'de daha baskındı ve Mathiez'de önemli ölçüde genişletilmişti. Jaurès'in ekonomik belirlenimciliği ile öne sürdüğü ikinci ölçüt, çatışmanın fiilen sosyo-ekonomik çıkarlar açısından analizi, Mathiez tarafından daha da genelleştirilip, daha az mekanikleştirilmişti. Bu genel "toplumsal" analiz başlığı altında, Jaurès'den kaynaklanıp Mathiez'le aşama kaydeden Devrim'in nedenleri ve gidişatının özgül *ekonomik* yönlerinin incelenmesi, dikkat çekici ifadesini C. E. Labrousse'un yapıtlarında bulmuştur.⁴⁴ Ne var ki, hem sınıf savaşımı hem de sosyo-ekonomik analiz hâlâ *aşağıdan tarih* gibi üçüncü bir unsurun eklenmesini bekliyordu.

Bu, köylülüğün toplumsal hareketini, aristokrasinin yarattığı toplumsal felce karşı burjuvazinin sınıf devriminin

44 C. E. Labrousse, *La crise de l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution*, Paris 1944; *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au xviii siècle*, Paris 1933.

zorunlu bileşeni olarak şehir halkının toplumsal hareketine ekleyen Georges Lefebvre'in yapıtlarında ifadesini buldu. Mathiez'i izleyen Lefebvre, cumhuriyetçi sosyalist tarihin bazı çizgilerini devrime katılanların toplumsal bakış açısıyla sentezlerken, ayrıntılı tarih araştırmasının yeni standartlarının ortaya konmasına yardım etti.⁴⁵ Ayrı ayrı dört devrimci toplumsal hareketin – soyluluğun, burjuvazinin, köylülüğün ve *sans-culottes'*un – var olduğunu öne sürerek, Mathiez'nin toplumsal analizini geliştirirken, bu dört devrimci toplumsal hareketin her birinin kendine özgü toplumsal kökene ve rotaya sahip olmakla birlikte, toplu halde *ancien régime*'in krizini yansıttıklarını ve birlikte tek bir toplumsal devrimi oluşturduklarını vurgulamıştı.⁴⁶ Demek ki bu, hem resmi akademik araştırma hem de "sosyalist tarih" olarak sivrilen toplumsal yorumun klasik kavrayışı olmuştu.

Lefebvre'in yapıtının toplumsal yorumun kesin formülasyonu haline gelmesinin asıl nedeni, onun geniş kapsamlı bir araştırmaya dayanan birçok bilgiyi özenle bir araya getirip bir bağlama oturtarak, Devrim'in birçok yönünü ince ayrıntılarıyla birlikte sunabilmesiydi. Analizinin birçok yönü övgü konusu olmuş ve bütün olarak argümanı – Marx'ın analizini olduğu gibi açıkça reddedenlerden bile – saygı görmüştü. (Örneğin, *The Coming of the French Revolution*'ı çeviren R. R. Palmer Önsöz'ünde "saf materyalist sınıf çatışması teorisini tek başına zora sokan" bir olgu olan Lefebvre'in burjuvazinin sahip olduğu toprakların soylularınkiyle aşık atabileceği gözlemine keyifle değinmesi, Lefebvre üzerinde baskı oluşturmada Cobban'ın görüşünü müjdeliyordu.) Liberal tarihçilerin büyük çoğunluğu, Marksist açıdan sunulmaması *koşuluyla*, sosyalist tarihin

45 Georges Lefebvre, *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France*, New York 1973; *Les Paysans du Nord pendant la Révolution française*, 2. Baskı, Paris 1972.

46 Lefebvre, *Coming*, s. 3-5.

üç merkezi yönünü kabul etmeye hazırды. Lefebvre'in mükemmel yakaladığı bu belirsizlik, toplumsal yorumun hâlâ süren başarısının anahtarıydı.

Ne var ki, Lefebvre'in izleyicisi Albert Soboul, toplumsal yorumu gerçekten de ima ettiği Marksist analize açık açık yerleştirirken, bir taraftan da "aşağıdan tarih"i *sans-culottes'a* ve onların Devrimci Hükümet'le karmaşık ilişkilerine kadar yaymıştı.⁴⁷ Oysa katı bir Marksist bakış açısından, gerekli tek şey *Manifesto'daki* tarihsel şemayı bütünüyle destekleyen bir tarihti. Marx'ın çizdiği şemadaki gibi, burjuvazinin hem siyasal hem de ekonomik devrimlerinin tarihi olarak son derece olağanüstü sayılan Eric Hobsbawm'ın *The Age of Revolution*'i, Devrim'in dolaysız nedenlerinin tam anlatısı olarak Lefebvre'in ayrıntılı tarihini, Marx'ın ilgi alanı temeldeki sınıf çatışmasının olası ifadeleri olarak sunmuştu.⁴⁸ Marksist bakış açısının temel noktaları duruyordu: Burjuvazi ticaret ve sanayide gelişmenin failiydi, *ancien régime*'in aristokratik ve mutlakıyetçi yapısı farklı anlamlarda bu gelişmenin feodal ayak bağıydı ve burjuvazi bu sistemi yıkıp, olgun biçimine on dokuzuncu yüzyılda bürünen burjuva toplumunun zeminini hazırlamak için Devrim'e liderlik etmişti. Bu noktalar, kâh Devrim'in bir burjuva sınıf devrimi olduğu fikrine kâh Marksist sınıf analizine uygun düşecek şekilde ele alınmıştı.

Lefebvre bu üç noktanın her birini benimsemiş; Palmer'ın, bu çalışmasında Marksistlere karşı bir meydan okuma sezmesine karşın, bütün olarak burjuva devrimi fikrini benimsemişti. Ne var ki, bunu daha baştan tarihin sınıf savaşımının incelenmesi olduğunu ilan etmekten çok, kendi titiz analiziyle ulaştığı sonuçların Marksist yorumu

47 Albert Soboul, *The French Revolution, 1787-1799*, 2 Cilt, Londra 1974; *Les sans-culottes parisiens en l'an II: mouvement populaire et gouvernement révolutionnaire, 2 juin-9 thermidor an II*, Paris 1958.

48 Eric Hobsbawm, *The Age of Revolution*, New York 1962.

destekleme eğilimi gösterdiğini sergileyerek yapmıştı. Bu nedenle analizi en azından Marksizm'in muhalifleri için Soboul'unkinden *daha* tehlikeliydi. Cidden dikkat edilmesi gereken kişi Lefebvre'di. Bu nedenle, toplumsal yoruma revizyonist meydan okumanın, Devrim'in Lefebvre'in sunmuş olduğu şekilde içkin *birliği* "efsane"sine saldırarak başlaması ve Lefebvre'in Marksist "genel teori"yle baştan çıkarıldığı eleştirisiyle gelişmesi sürpriz değildi.⁴⁹

Herhangi bir yazar, cumhuriyetçi-sosyalist yorumun belli yanlarına çekince koyabilir ya da nedenlerinin "saf materyalist" kavrayışını reddederken, ayrıntılarının çoğunu kabul edebilir; belki de *Estates*'in⁵⁰ ekonomik açıdan *sınıflara* uygun tanımlanmaması üzerine bir bardak suda fırtına koparabilir. Keza ana dili İngilizce olan ülkelerde yaygın biçimde, yorumun hakikaten daha muhafazakâr bir versiyonu hüküm sürüyordu. Yine de hiçbir eleştirmen, karşılaştırılabilecek boyutta kapsamlı ve uyumlu bir alternatif yorum ortaya koyabilecek durumda değildi.

Birçok kararlı anti-Marksist için bile, toplumsal yorumun özellikle ilgi çekici yanlarından biri – büyük ölçüde karşıdevrimci yorumlar gibi – şüpheli *ahlaki* değer yargılarına dayanmaması, buna karşılık Devrim'in yarattığı değişiklikleri şart kılan toplumsal ve ekonomik ilerlemenin tarihsel bir kaçınılmazlık olduğu iddiasıydı. Bu analiz, tarihsel toplumsal bilimlere dayandığını ve kaçınılmaz bir devrimin patlak vermesine neden olan topluma dair ikna edici ayrıntılar sunduğunu ileri sürüyordu. Fiyat hareketleri, gıda arzı, ekonomik büyüme ve bütçe krizi olgularını, mutlakıyetçiliğe karşı direnişi yaratarak devleti reformlarla tanıştıran, aydınlanma ve akılcılığın etkisiyle birlikte ele alıyordu. Lefebvre ve Soboul, Devrim'in itici

49 Cobban, 'Myth of the French Revolution'; *Social Interpretation*.

50 Zümreler (ed.n.)

gücü olan sıradan şehir ve kır halkının özgül toplumsal görünüşleri ve entelektüel gelişimini ortaya sererek bu analizi daha da derinleştirmişti. Toplumsal yorum kavramsal olarak burjuva devrimi teorisine dayanıyordu. Sadece bunu desteklemek için değil, ince ayrıntılarını da ortaya koymak için çok daha ayrıntılı tarih araştırmalarından yararlanılıp medet umuluyordu. Geç bir tarih sayabileceğimiz 1960'ların ortalarında, Devrim'in toplumsal koşullarıyla ilgili yapılan yığınla monografik inceleme, genelde toplumsal yorum şemsiyesi altında hazırlanmış gibi algılanmıştır.

Revizyonist Meydan Okuma

Toplumsal yorum, Devrim tarihçilerine çok uzun süre esin kaynağı olmuş ve uyum esnekliği sağlamıştı. Oysa ilk önce Cobban'ın iddia ettiği gibi onların araştırmalarının, kapitalist burjuvazinin eski rejimin zincirlerini kırmak için feodal aristokrasiyi devirdiği görüşüne *karşı* sağlam kanıtlar sağladığını da yabana atmamak gerek. Cobban, ortaya çıkarılan şekliyle tarihsel kanıtlar ile toplumsal yorumun ana noktaları arasındaki kopukluğu vurgulamıştı. Bu ana noktaları kısaca sıralarsak: Feodalizm, *ancien régime*'in üretim ilişkilerinin merkezi unsurlarından biri olarak kalmıştı; devrimci burjuvazi, aristokratik toplumun feodal yasaklarına mecburen muhalefet eden yükselen kapitalist sınıftı ve Devrim, yeni toplumda önemli bir kapitalist gelişmenin başlangıcını simgeliyordu. *Ancien régime* ve Devrim tarihçilerinin – göreceğimiz gibi birçok Marksist'in de aralarında bulunduğu – büyük çoğunluğu, ciddi tarih araştırmaları külliyatının, kapitalist burjuva sınıfının özünde muhalif olduğu feodal aristokratik egemen sınıfı devirme

eğilimine sahip olduğu fikrini çürüttüğüne dair şüphelerin artık iyice azaldığı görüşündedir.

Bu kitap boyunca hep üzerinde durulduğu gibi, henüz tarihsel kanıtlardan uygun bir senteze varılmamıştır: Marksistler hatalyken, revizyonistler Devrim'i *açıklayan* tutarlı bir alternatif sunmakta yetersiz kalmıştır. Bu kitabın asıl meselesi, Devrim'i, kanıtlar temelinde yorumlayan bir tarihsel toplumsal analiz yöntemi geliştirmektir. Toplumsal yoruma karşı aynı anda hem sistematik hem de dört dörtlük kanıtlar sunmak imkânsız. William Doyle revizyonist yaklaşımı çok ustaca özetlemişti. Kaynakça da konuyla ilgili önemli çalışmaların çoğuna atıf yapmıştı. Bu nedenle ilerdeki argümanlarda ve yeni yoruma "giriş" sayılan sonuç bölümünde, en temel meseleler hak ettikleri temel tartışmalar dışında sunulacaktır.

Kuşkusuz Cobban resmi toplumsal yorumun revize edilmesinde temel bir rol oynarken, çalışmaları aslında mensup *olmadığı* mevcut "revizyonist" ana akımın temelini atmıştı. Cobban'ın argümanı, toplumsal yorumun burjuva kapitalist sınıf devrimi kavramından *-toplumsal* devrim fikrinden – itibaren, yani daha baştan yanlış yola saptığıydı. Bunu, Marksizm'in "yarıdini" bir öğretisi – Cobban'ın kapitalizme özgü ekonomik bir kategori gibi anladığı – *sınıf* kavramını "anakronik" bir biçimde kullanmanın yükünü omuzlamış "soyut tarihsel sosyoloji" olarak görmüştü. Öne sürdüklerini sıralayalım: Devrim burjuvazi tarafından yapıldığı halde burjuva devrimcileri kapitalist değildi; *rantiye* – feodal vergilerden gelen nispeten küçük miktarlar dâhil – toprak gelirlerinin tamamını paylaşıırken, burjuvazi tarımsal mülkiyette soylularla ortak yaklaşım sergilemişti; son olarak da, Devrim kapitalist üretimi başlatmamış, hatta *ancien régime*'in esas toplumsal özelliğini koruyarak onu engellemişti.

Ne var ki, kendisinden sonra gelen revizyonistlerin tersine, Cobban aslında *kapitalist* bir aristokrasiye karşı kapitalist olmayan burjuvazinin, kapitalist olmayan toplumsal hedeflerle yönettiği, özünde “burjuva” devrimini temel alan kendi yaklaşımını korudu.⁵¹ Bu kendine özgü yorum hiçbir zaman fazla destek bulmadı. Buna karşılık onun başlıca katkısı, ortodoks burjuva devrimi kavramıyla tarihsel kanıtlar arasındaki uçurumu gösterip, bu aykırılığın bizzat Marksizm’in çürütülmesi olduğunu öne sürmektir. Arkadan gelen yeni dalga revizyonist tarihçiler bu konuların ikisi üzerinde de aynı fikirdeydi.

Revizyonist meydan okumaya ilk katkıda bulunan George V. Taylor ve Elizabeth Eisenstein gibi anadili İngilizce olan tarihçiler, revizyonist düşüncenin yönünü bulmasında Cobban’dan daha etkili olmuşlardı. Taylor, burjuvazinin soylulardan servet ve gelir biçimleriyle ayırt edilemeyeceğini öne sürerken; Eisenstein, liberal soyluların 1788-89’da Üçüncü Zümre’nin⁵² siyasal hareketinin oluşumunda kritik bir rol oynadığını hatırlatmıştı.⁵³ Soyluların yalnızca kalıtsal, feodal bir aristokrasi olduğu fikrini çürüten çok sayıda tarih araştırmasıyla birlikte ele alınan bu yeni yön, hızla yeni revizyonist uzlaşmanın temel kavrayışının ortaya çıkmasına yol açtı.

Esas önerme şudur: Hem soylularda hem de burjuvazide belirgin *içsel* farklılıklar olup, aralarında aşılmaz bir toplumsal sınır bulunmaması ve iki statünün

51 Cobban, *Social Interpretation*, s. 54-67, 162-173.

52 Eski Düzen’de Fransa’da var olan üç zümreden biri. Bu zümrenin içine din adamları ve soylular dışında kalan herkes dahildi. Fransa nüfusunun çoğunu oluşturmalarına rağmen Devrim öncesinde hiç bir siyasi gücü bulunmuyordu (ed.n).

53 George V. Taylor, ‘Types of Capitalism in Eighteenth Century France’, *English Historical Review*, lxxix (1964), s. 478-497; ‘Noncapitalist Wealth and the Origins of the French Revolution’, *American Historical Review*, lxxii (1967), s. 469-496; Elizabeth Eisenstein, ‘Who Intervened in 1788?’, *American Historical Review*, lxxi (1965), s. 77-103.

servet biçimleri, meslekler ve genel ideoloji bakımından çok sayıda ortak yönü olması nedeniyle, onları *ancien régime*'de bir tek "elit" – ya da daha kesin bir ifadeyle, birkaç farklı, ancak kimi zaman örtüşen "elitler"den oluşan hâkim bir toplumsal tabaka – olarak kabul etmek daha doğrudur.⁵⁴ Bu analiz temelinde, 1787-88'deki "aristokrasinin saldırısı" ve sonradan 1788-89'daki Üçüncü Zümre ajitasyonu, bütün elit tabakanın ortaya çıkan kurumsal ihtiyaçları ve kendisini gösteren ideolojik uzlaşmasını yansıtan bir tek reform hareketinde bir araya getirilebilir. Bu nedenle, sınıf savaşımı yerine bir ulusal yenilenme hareketi vardı. Bu hareket, bir yandan toplumu yeni gerçekliğe açarken bir yandan da kargaşa potansiyeli yaratıyor, nihayetinde kesin ifadesini Napolyon'un *notables*⁵⁵ topluluğunda buluyordu. Bu revizyonist bakış açısı, başlangıçta gelişimini anadili İngilizce olan tarihçilere borçluydu. Fakat hızla, bir zamanların ortodoks toplumsal yorumunu korumaya çalışan Marksist tarihçileri tamamen tecrit eden Fransa'daki *Annales* tarih okulunun bir demirbaşına dönüştü.

54 William Doyle tarafından *Origins of the French Revolution*, Oxford 1980'de özetlendiği gibi. Bu önermenin gelişimini izlemek için, bkz., Taylor, 'Types of Capitalism', 'Noncapitalist Wealth'; Denis Richet, 'Autours des origines idéologiques lointaines de la Révolution française: Élités et despotisme', *Annales: Économies, Sociétés, Civilisations*, xxiv (1969), s. 1-23; François Furet, *Penser la Révolution*, Paris 1978 (son zamanlarda *Interpreting French Revolution* başlığıyla çevrilmiştir, Cambridge 1981); Colin Lucas, 'Nobles, Bourgeois and the Origins of the French Revolution', *Past and Present*, 60 (1973), s. 84-126; 'Notable against Notable', *Times Literary Supplement*, 8 Mayıs 1981; Guy Chaussinand-Nogaret, 'Aux origines de la Révolution: noblesse bourgeoise', *Annales: ESC*, xxx (1975), s. 265-278.

55 Seçkinler (ed.n.)

Revizyonist Meydan Okumanın Muhafazakâr Liberalizmi

Revizyonist Devrim yorumuna sivrulma, besbelli ki daha muhafazakâr bir liberalizme kayış anlamına geliyordu. Artık Devrim'in bütün "elit"i birleştiren temel görevi, *nobility*'nin⁵⁶ yönettiği despotizmin yıkılması olarak yorumlanmıştır:

Ama "*Aristocrates*"⁵⁷ ve "*Nationaux*"⁵⁸ arasındaki savaşım, "despotizm"i yıkmak isteyen ortak iradeyi hiçbir biçimde zayıflatmamıştı. İmtiyazlar söz konusu olduğunda ne kadar muhafazakâr olursa olsun, "*Aristocrates*"ın programı "*Nationaux*"nunkinden daha az liberal değildi... Jean Meuvret'nin dediği gibi, ayrıcalıklar sadece özgürlüğün sığınağı olmakla kalmamış, onungerçekatası, öz babası, özgün kaynağı olmuştu. "Gotik barbarlık"tan aklın Aydınlanması'na geçiş boyunca, devrimci değerler sistemi liberalizmi yaratan soylulardı.⁵⁹

Liberalizmin gelişmesi hâlâ engellenemez gibi görülüyor, toplumsal yorumdaki gibi ekonomik ve toplumsal ilerlemeye bağlanıyordu; ama bu versiyonda liberal kahramanlar aydınlanmış soylular ve burjuvazinin üst tabakalarıydı. (Bu kavrayışın klasik anlamda ne kadar liberal olduğu daha sonraki bölümlerden birinde tartışılacaktır.) Revizyonistlere bakılırsa, Devrim doğal ve zorunlu bir gelişme, toplumu ıslah etmek için haklı bir çabaydı. Ama aynı zamanda bu bakış açısıyla, Devrim'in "raydan çıkarak" Devrimci Hükümet'e, *sans-culottism*'e ve Terör Dönemi'ne

56 Soyluluk (ed.n.)

57 Aristokratlar (ed.n.)

58 Ulusalçılar (ed.n.)

59 Richet, 'Origines idéologiques', s. 22.

savrulması *gereksiz* görülmelidir.⁶⁰ Üçüncü Cumhuriyet'ten önce liberalizmi savunanlar örneğinde olduğu gibi, bu yorumda Devrim artık bir "blok" gibi düşünülüyordu. Devrim, revizyonist bakış açısıyla, *Notables* Meclisi ve *Notables* Derneği'nce gerektiği gibi düzenlenmişti. Devrimci 1791-4 yılları öyle ya da böyle berbat bir sapma gibi görülüyordu.

Aslında, revizyonist uzlaşma birçok yönden Tocqueville ya da Brinton'un bakış açısının günümüzde yeniden işlenmesiydi. 1848'den sonra Tocqueville, Devrim'in liberal hedeflerine kendisini bağlı gören, ama bizzat Devrim'i trajik – belki kaçınılmaz fakat *zorunlu* olmayan bir olay – olarak niteleyen ilk kişiydi. XVI. Louis dönemi monarşisinin gericilikten uzak olduğunu düşünüyordu. Tocqueville, *ancien régime*'in geçmişin sefaleti, akıldışılığı ve despotizmini azaltmak için gerçekleştirdiği bütün ilerlemenin aynı anda toplumu istikrarsızlaştırdığını düşünüyordu. Bu, 1789'daki toplumsal yeniden örgütlenme gibi kahramanca bir işi kolaylaştırmış olmakla birlikte, yerleşik kamusal denetim mekanizmalarını dağıtıp, "kültürlü elit" in liderlik alanındaki acemice davranışıyla, kitlelerin "intikam hırsı"nın "hâkim olması"na zemin hazırlamıştı.⁶¹

Brinton'un kavrayışı o kadar da trajik değildi çünkü o, Devrim'in kaçınılmaz olmadığını bile açıkça savunuyordu. Buna karşılık, Devrim'in Bastille'in ele geçirilmesinden önce *zaten kazanılmış olduğunu* ve sarayın Ulusal Meclis'e bir karşı-darbeyle cevap verme niyetinin olmadığını, ama burjuva temsilcilerin kararlılıkla savundukları liberal anayasal düzenle yan yana yaşamayı öğrenmiş olabileceğini

60 Devrim'in *dérápape*'ı teorisini ilk öne süren ve vurgulayan Furet ve Richet olmuştur; bkz., *La Révolution française*, 2. Baskı, Paris 1973.

61 Alexis de Tocqueville, *The Old Regime and the French Revolution*, New York 1955, s. 206-210.

öne sürdü.⁶² Brinton'un bu yargısı genelde paylaşılmamıştı. Despotizme muhalif *iki* liberal akımı ("*Aristocrates*" ve "*Nationaux*") kabul etmesi, revizyonist değerlendirmeyi daha da karmaşıktırmıştır. Öyleyse revizyonistler, Devrimci Hükümet'i bir *dérápape* olarak görme eğilimlerine karşın, 1789 devrimini bir anlamda hem kaçınılmaz hem de zorunlu olarak görürler. Yani bütünleşmiş bir elit içinde gerçekleşmiş bile olsa 1789 *bir şeyler yapmıştı*.

Ne yazık ki, bu liberal devrimin kesinlikle *ne* yaptığı – eğer burjuvazi ve aristokratlar arası bir çatışma *değilse*, bu yoğun savaşımın nereden kaynaklandığı – revizyonist değerlendirmenin açıklayamadığı bir şeydir. Gerçekten de Colin Lucas, senteze ulaşma çabalarını Doyle'dan tam da şu temellerde devralmıştı: Eğer gündemde temel bir toplumsal çatışma yoksa, Kurucu Meclis'in sergilediği "devrimci irade yeni bir toplumsal düzeni sürekli aynı yoğunlukta dayatabilecek" durumda mıydı?⁶³ Yine de revizyonist bakış açısıyla, Devrim'in *ne* olduğu, *ne olmadığından* daha az önemliydi ve önceki muhafazakâr-liberal pozisyonlarla, 1789'un kazanımlarının gerçekleştirilmiş sayılacağı tarih ne olursa olsun, Devrim'in daha ileri gitmesinin hem zorunlu olmadığı hem de üzücü olduğu üzerinde tam bir anlaşma vardı.

1791 sonrasında, Devrim sürecinin zorunlu olmadığını düşünen, dolayısıyla onu şiddet dolu ve hatta anarşik bir "savrulma" olarak değerlendiren revizyonistler, halk hareketi – özellikle de Terör dönemi – konusunda öteden biri sürdürülen muhafazakâr konumu genelde onaylamışlardı. Lefebvre, *sans-culotte* devrimini burjuva devriminin tamamını oluşturan bütünleyici devrimci hareketlerden biri olarak saptadığından beri halk hareketi,

62 Brinton, *Decade of Revolution*, s. 26-27, 33-35.

63 Lucas, 'Notable against Notable'.

toplumsal yorumun tarihyazımında büyük rol oynamıştır. Sol-liberal ve Marksistlerin *menu peuple*'e⁶⁴ duyduğu sempati ve coşkudan tamamen ayrı olarak, halk hareketi toplumsal yoruma, burjuvazinin aristokrasiyi nasıl yenebildiğinin zorunlu açıklamasını sağlamıştı. Bu, Devrim sürecinin ayrı ama paralel ilerleyen burjuva ve *sans-culotte* devrimci hareketlerinin karmaşık – hatta diyalektik – ve dinamik etkileşimine atfedilen iç siyasal tarihine de açıklama getirmiştir. Revizyonist yorum, Ulusal Meclis ve Direktuvar⁶⁵ arasında kesintisiz gelişen zorunlu ve uyumlu bir burjuva devrimi olduğunu inkâr ederek, halk hareketini, yönlendirici güç ve müttefik olarak “meşru” pozisyonundan da aynı anda yoksun bırakmıştı.

Bir yandan, Devrim için yazılan kuru revizyonist tarihler, “gereksiz” devrimci *dérepape*'dan kaynaklanan şiddetin suçunu halka ve “bir avuç” hırslı siyasetçinin üstüne yıkıyordu. Öte yandan, devrimci ateşin zirveye çıkmasının aslında şart olmayıp değer taşımadığını ileri süren revizyonistler, halkın siyasal bilincinin ve davaya bağlılığının genel düzeyini önemsememişlerdi. Buna karşılık, sayıları birkaçı geçmeyen hem burjuva hem *sans-culotte* popüler ajitatörün oynadığı rolü vurguluyorlardı. Bu eğilimler, Cobban, Furet ve Richet'nin yazdığı daha muhafazakâr liberal tarihlerde apaçık görülüyordu. Bunların devrimci halk hareketine getirdikleri açıklamalar, halkın *geleneksel* cevaplarının inatçılığını, küçük fesatçıların kıskançlıktan kaynaklanan tahriklerini, devrimci motivasyonlar olarak yozlaşma, sefalet ve hatta alkolik histerilerin önemini vurgulamışlardı.⁶⁶

64 Alt sınıflar (ed.n.)

65 Fransız Devrimi sonrası kurulan Birinci Cumhuriyet'in, 1795-1799 arasındaki hükümeti (ed.n.)

66 Cobban, *Social Interpretation*, s. 126-128; *A History of Modern France*, 1. Cilt, Harmondsworth 1963, s. 137-138, 226-228; Furet ve Richet, *La*

Revizyonistler, karşıdevrimci ideolojilerin antidemokratik küfürlerini tekrarlamıyor, ama onların devrimci süreç konusunda sundukları bakış açısının yetkinliği, standartların kesinlikle çok altında kalıyor. Doyle'un, Paris halkının daha uygun bir tablosunu sunup, odak noktasına 1789'u yerleştirmesi, *dérepape*'i kabullenmesini gerektirmiyor. Ne var ki Cobban, Furet ve Richet ile Louis Bergeron, *sans-culotte* eylemci azınlık ile – kimi zaman siyaset sahnesine fırlayan, kimi zaman tatlı sözlerle kandırılan – *menu peuple* arasında ısrarla ayırım yapanların içinde yer alıyordu.⁶⁷ Bu analiz, militanları sadece birkaç "alt-elit" in – son derece kaba ve aşağı sayılabilecek – başka bir örneğine dönüştürür. Furet'ye göre bu alt-elit, Fransız toplumunun Devrim "açılımı"ndan sonra siyasal kavgaya girmişti.⁶⁸ "Elitler" arası savaşımın bu "özerk siyasal ve ideolojik dinamiği", Furet'nin Devrim'in *dérepape*'ına getirdiği açıklamaların aracıydı.

Muhafazakâr liberalizm ve gerçek karşıdevrim arasında farklılıklar var. Oysa bütün bu yazılanlarda, Devrim'i Terör aracıyla ayakta tutup ilerletme gibi ciddi bir yükümlülüğü olmayan "halk"ı, tekrar (en başta, büyük ölçüde pasif "kendi halindeki ahalî"nin bir kesiminden başka bir şey olmadığı her zaman iddia edilen) "avam"dan en fazla bir gömlek üste yerleştirme eğilimi apaçık görülüyor. Şüphesiz korkunç fedakâr, devrimci *sans-culottes* izlenimi, gerçekten de meyhanelerin Paris'in siyasal hayatındaki rolünün gözden geçirilmesiyle biraz törpülenebilirdi. Ama revizyonist

Révolution française, s.204-207,211-213.

67 Cobban, *Social Interpretation*; Furet and Richet, *La Révolution française*; Louis Bergeron; Furet, Mazauric ve Bergeron, 'The Sans Culottes and the French Revolution' Jeffry Kaplow, *New Perspectives on the French Revolution*, New York 1965, s. 226-253 içinde.

68 Furet, 'Le catéchisme révolutionnaire', *Penser la Révolution*, s. 145-152, 170-171 içinde. Furet, 'Le catéchisme révolutionnaire', *Penser la Révolution*, s. 145-152, 170-171 içinde.

meydan okuma bağlamında, Taine'in kana susamış sarhoş tasvirleriyle kendisini gösteren silik yansımalarının elbette siyasal etkileri olmuştu. Eğer soyluluk büyük ölçüde aydınlanmış ve Devrim'in gerçek hedefleri 1791 Anayasası'yla gerçekleştirilmiş olsaydı, o zaman Terör'ün siyasal şiddeti hırs, kıskançlık ve anarşi ürünü, akıl sır ermez bir terörizm olarak kenara itilebilirdi.

Halk hareketi ve Devrim arasındaki ilişkinin bu muhafazakâr yeniden kurgulanması çok dikkat çekici olmakla birlikte, aslında sadece liberal reformcu "elit"i devrimci burjuvazinin yerine geçirmenin mantıksal sonucudur. *Annales* tarihçilerinin (yukarıda aktardığımız) doğrudan Marksist Devrim kavramına ilk cüretli saldırılarında, Denis Richet elitin savaşımının geniş, liberal niteliği üzerinde ayrıntılı olarak durdu. Bu genel revizyonist kavrayış, burjuvaziye Devrim'in liderliğinde herhangi bir üstünlük tanımayı reddederken, "*Aristocrates*" ve "*Nationaux*" arasında temel toplumsal çatışmanın varlığını inkâr ediyordu. Yine de revizyonistler Devrim'in kökeninin klasik liberal açıklamasını kabul ederek, liberal "ilerleme" kavramını da yeniden onaylamışlardı. Ticaret ve sanayinin gelişmesi, toplumsal ve ekonomik akılcılığın gelişimi ve siyasal liberalizmin doğuşu arasında "doğal" ve tarihsel bakımdan zorunlu bağı - ancak bu ilerlemeyi hiçbir biçimde sınıf savaşımıyla ilişkilendirmeden - hâlâ kabul ediyorlardı. Richet, on altıncı ve on dokuzuncu yüzyıllar arasında, belirleyici aşamasına ancak on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ulaşılan, gerçekten de uzun, yavaş, kapitalist bir "toplumsal" devrim olduğunu öne sürdü.⁶⁹ Bu bütün, uzun sürece lütfedip "burjuva devrimi" adını verecekti.

Elimizde kalan, sınıf savaşımının çağrıştırdığı tüm anlamlardan soyutlanan, demokrasinin kazanılıp

69 Richet, 'Origines idéologiques', s. 22.

korunmasında halkın gayret ve uyanıklığına yapılan tüm göndermeleri silen, sınıf devrimsiz bir “ilerleme”dir. Bu temellerde:

1789 Fransız Devrimi’ni Marx’ın devasa *oeuvre*’ünün⁷⁰ en zayıf ve en az uyumlu yanlarından biri olan – Marksist devrim teorisine yerleştirmek, bize iki misli imkânsız görünüyor.⁷¹

Tüm revizyonist tarihçiler, Marksistlerle polemiklerini tam da Furet’ninki gibi yürütmemişlerdi. Ama toplumsal gelişmenin ürünü olan bir tarih kavrayışı, artık sınıfı göz önüne almadan hemen hemen tümüyle *demografik* gelişmeye odaklanmıştı. Cumhuriyetçi tarihin sosyalist tarihle ortaklığı Tocqueville, Brinton ve Cobban bakış açıları lehinde – belki sonsuza kadar – yok olmuştur.

Halk demokrasisinin teori ve pratiğini karalarken, siyasal üstünlük ve meşruiyeti açıkça “kültürlü elit”e bırakan bu *muhafazakâr* liberalizmin benimsenmesi, Fransa’da II. Dünya Savaşı’ndan beri değişen siyasal iklim bağlamında görülmelidir. Ciddi anti-liberal siyasal güçler Kurtuluş’ta⁷² tam bir yenilgiye uğramış, de Gaulle’cü Beşinci Cumhuriyet’in⁷³ kurulmasından sonra anti-liberal Sağ’ın azalan tehdidi neredeyse yok olmuştur. Böyle bir tehdit olmadan, muhafazakâr – ya da merkezci – liberaller ve Marksistler arasında örtülü bir ittifak ya da “Halk Cephesi” için üzerinde anlaşmaya varılacak bir temel de kalmıyordu.

Bir zamanlar muhafazakâr liberaller, sağlarındaki anti-liberal siyasal güçler tarafından ciddi olarak sıkıştırılmıştı. Sol-liberaller, aynı zamanda iktidardaki muhafazakârların

70 Yapıt (ed.n.)

71 A.g.e., s. 22-23.

72 İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda, Müttefik Devletler’in Fransız topraklarındaki Alman işgaline son verdiği dönem (ed.n.)

73 Fransa’da 1958 yılından beri devam eden cumhuriyetçi yönetim (ed.n.)

cumhuriyetçiliğin “toplumsal” taahhütleri”ne ihanet ettiklerinin bilincindeyken *sosyalist* sol, Cumhuriyet’in burjuva sınıf devleti olarak asıl niteliğini sorgulayacak kadar ileri gitmişti. Hem yurtiçinde hem yurtdışında, sağa karşı ittifak kurma zorunluluğu düşünülürse, bu farklılıklar Devrim’in “resmi” yorumunda sola kaymayı destekleme eğilimindeydi. Siyasal merkez büyük ölçüde hareketsiz kalmaya – ya da sağla açıkça özdeşleşme riskine – mahkûmken, toplumsal yorum sınıf analizinde yavaş yavaş daha çok öne çıktı. Sonunda, muhafazakârlar Sorbonne’da açık sözlü bir Marksist’le karşı karşıya geldiler.

Yine de siyasal gerçekliklerdeki asıl değişikliklerle birlikte, fikirlerin dalgası yön değiştirmeye başladı. Amerika Birleşik Devletleri’nde, toplumsal teorinin daha eleştirel geleneklerine karşı çıkan özünde muhafazakâr liberal sosyolojilerin gelişmesi, Fransız toplumsal tarihini ilk başta belli belirsiz de olsa etkilemeye başladı. Özellikle de Emmanuel Le Roy Ladurie, Marx’ı aramaya çıktı, Malthus’u buldu. Aynı zamanda, Devrim’in resmi tarihyazımı hiç olmadığı kadar açıkça Marksist teori üzerinde temellenir, hem Montagnard siyaseti hem de devrimci halk hareketi Rudé ve Soboul tarafından sempatiyle anımsatılırken, Devrim’in muhafazakâr, revizyonist yorumunun ortaya çıkması sürpriz sayılmazdı.

2 Marksist Cevap

Başından beri Fransız Devrimi'nin revizyonist yorumu, hem yeni tarihyazımı hem de Marksizm'in kendisine yapılan saldırı açısından değerlendirilmişti. Gerçekten de Cobban'ın meydan okuması, en başta Marksist teorinin tarihsel analizle birleştirilmesine, halk hareketiyle ilgilenen tarihyazımına Marksizm-Leninizm'in gerektirdiklerini atfedecek kadar ileri gidilmesine karşı bir argümandı.⁷⁴ Aynı şekilde Furet, Marksist Devrim yorumunu uzun uzadıya "ilmihal" yönünden tartışmakla, gözde liberal eleştiri tarzına kapılıp gitmişti.⁷⁵ Ne var ki, bu yorumlar bir yana bırakılırsa, revizyonistlerin burjuva-kapitalist toplumsal devrimin maskesini düşürmesinin, Marksist tarih tezlerinin reddi için yeterli olduğu duygusu yaygındı. Öyleyse, tarihsel gelişmenin sınıfsal analizi açısından, açıkça şu sorular sorulmalıydı: Revizyonist meydan okumanın geçerliliği var mı? Varsa, bu sahiden Marx'ın sınıf analizine katkısının reddi midir?

Marx'ın Düşüncesinde Burjuva Devrimi

Marksist analizin geçerliliğinin bütün olarak sorgulanması gerektiği şeklinde bir görüntünün ortaya çıkması, bir ölçüde burjuva

⁷⁴ Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, Londra 1968, s.129-131.

⁷⁵ François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris 1978.

devrimi teorisinin Marksizm’de sahip olduğu merkezi konumu da yansıtıyor. Marx’ın ilk düşüncesi tamamen Fransız Devrimi’nin – ve yarattığı dünyanın – ortaya koyduğu sorunlara yönelikti. ⁷⁶ Sonuçta Fransız Devrimi, sadece sınıflı toplumun en ileri ve son aşamasının gerçekleştirilmesi olarak gerçekten de çağ açmıştı ve ilericiydi. Bu son aşamadaki toplum da insanın hakiki kurtuluşunu gerçekleştirecek insanlığın “evrensel sınıfı” proletaryanın devrimiyle yıkılacaktı: Proletarya devrimini üretecek burjuva-kapitalist toplumu inceleme görevini üstlenen Marx’ın, ilk olgunlaşma döneminin ayırt edici ve merkezi sonucu buydu.

Marx’ın – burjuvaziye başarılarından dolayı itibar kazandırırken, bu başarıların vadesinin geldiğini de ilan ettiği – *Manifesto*’da burjuva devrimi kavramını kesin olarak ifade etmesi, onun düşüncesinde Devrim’in oynadığı rolü tam olarak gösterir. Burjuva toplumunun toplumsal ilişkileri gibi yeri gelince modern sanayi ve iletişimi de ortaya çıkararak, burjuvazinin çağ açan yükselişinin en önemli ifadesi olarak görünen Fransız Devrimi, sosyalist devrim görevini gündeme getirmişti. Burjuvazinin sınıf devriminin doğrudan ürünü (proletarya için de önemli bir varlık olan) siyasal liberalizm, kapitalist üretici güçlerin ve etkin bir burjuva sınıf egemenliğinin önündeki feodal engellerin silinip süpürülmesiydi. Kapitalizmin kendisi bir yana, bunlar burjuva toplumunun ayrılmaz bileşenleriydi. Kapitalizmin üretici güçleri sürekli devrimcileştirmesiyle birlikte bunlar, sınıf savaşımının durmadan gelişmesine ve toplumun yaratıcı potansiyeli ile üretimde kapitalist sınıf ilişkilerinin dayattığı sınırlamalar arasındaki çelişkilerin büyümesine ekleneceklerdi.

Marx’ın 1843-1848 arasında karşılaştığı siyasal

⁷⁶ Hal Draper, *Karl Marx’s Theory of Revolution*, 2 Cilt, New York 1977, 1979 içinde Marx’ın düşüncesindeki gelişmeleri etrafıca ve güçlü bir sezgiyle irdeler.

teorinin merkezi sorunlarından biri, İngiltere ve Fransa'nın aksine, Almanya'nın burjuva devrimiyle dönüşen kendi *ancien régime*'ine sahip olmamasıydı. Fransa'daki burjuvazi ve halk gibi, proletarya ve burjuvazi de liberal demokratik devrimi yapmak için *güç birliği* yapacaklar mıydı? Yoksa bunun yerine proletarya – toplumsal etkileri cumhuriyetçi demokrasinin ortak programını kat kat aşan çok farklı bir savaşım yaratacak olan – mutlakiyetçiler ve aristokratlarla birlikte hareket etmeyi tercih edecek bir burjuvaziyle mi karşı karşıya kalacaktı?

Hal Draper, burjuva devriminin bu yönüyle ilgili Marx'ın fikirlerinin gelişimini bir hayli ayrıntılı incelemiştir.⁷⁷ Draper (Aralık 1847 ve Ocak 1848 arasında yazılan) *Manifesto*'nun, burjuvazinin, proletarya devrimi hemen arkadan takip etse bile, burjuva demokratik devrimi yapmaya *mecbur olduğu* fikrini içerdiğine işaret eder (gerçi Marx ve Engels'in düşünceleri önceki yıllarda daha farklıydı).⁷⁸ Ne var ki Marx ve Engels, 1850'de sırf aristokratik-eski rejimin iktidarı hâlâ elinde tutması yüzünden, burjuvazinin devrime önderlik etmeye *zorlanamayacağı* sonucuna ulaşmışlardı. Kapitalizmin dolaysız gelişimi için burjuvazinin iktidarı devrimle ele geçirmesinin aslında ne *zorunlu* ne de proletarya, küçük burjuvazi ve köylülerin toplumsal devrimci talepleri karşısında *muhtemel olduğuna* karar vermişlerdi.⁷⁹ Özellikle Batı Avrupa bağlamı dışındaki (örneğin, Rusya) uygulama biçimiyle, Marksist devrim teorisinin bu alanı, erken yirminci yüzyıl Marksizmi'nin en tartışmalı konularından birini karşımıza diyor: "Feodal" mutlakiyetçiliğin hüküm sürdüğü toplumlarda, devrimin niteliği ve burjuvazinin istikrarlı egemenliğiyle geçen bir ara aşama olmadan, "sürekli devrim" in sosyalizme götürüp götürmeyeceği sorunu.

77 A.g.e., 2. Cilt, 7., 8. ve 9. Bölümler.

78 A.g.e., s. 169-174, 182, 192, 219.

79 A.g.e., 10. Bölüm.

Burjuva devriminin ve siyasal etkilerinin sürekli merkezde kaldığını not edip, konunun tartışılmasının hâlâ Stalin ve Troçki savaşımı sırasında alınan pozisyonlarla belirlendiğini belirtmek şimdilik yeterlidir.⁸⁰

Ne var ki, bu konu bir yana, Marx siyasal durumu burjuva devrimi kavramının akla getirdiği sınıf savaşımının şekillenışı - iktidarı ele geçirip liberal toplumu kurmak için aristokraziyle savaşırken, proletaryanın soluğunu ensesinde hisseden burjuvazi açısından analiz etmeyi sürdürür. Marx'ın 1848'den sonra *burjuvazinin liderliğindeki devrimi* geçmişte kalmış bir şey olarak görme eğiliminde olduğu önemle not edilmelidir. Bu bakımdan, on dokuzuncu yüzyıl burjuvazisinin genel sınıfsal pozisyonu esasta aynı olduğu halde, Fransız ve İngiliz Devrimleri'ndekinden özünde farklıydı. On dokuzuncu yüzyıl burjuvazisi kahraman değildi; az çok uyumlu mutlakiyetçiliği ve onun feodal uşaklarını devireceğim diye malını mülkünü ve toplumsal düzeninin sürdürülmesini riske atamazdı. Ne var ki bu amaçlar, sosyalist geleceği kurmak için gereken toplumsal arazi temizliğinin parçası olarak kalmışlardı. Burjuvazi, süren savaşıma katılması için arada sırada dürtülebilir ama burjuva demokrasisinin gerçek itici gücü, elbette hedefleri gitgide onunkileri kat kat aşan proletaryadan gelecekti.

Bu nedenle, burjuva devriminden öğrenileceklerin hepsi bu kadar. Zaten Marx da sorunu bir daha ciddi olarak ele almayacaktı. Yine de Marksistler, burjuva devrimini sınıflı toplumların tarihinin merkezine oturtmuşlardı; çünkü bu proletaryanın özerk sınıf savaşımını ya doğurmuş ya da yönlendirmişti. Burjuva devrimi teorisiyle ifade edilen sınıf analizi, en başta aristokrazi ve burjuvazi arasındaki sınıf savaşımının, burjuvazi ve proletarya arasındaki sınıf savaşımına dönüşmesiyle ilgilidir. Bu sınıf analizi,

80 Draper sorunu çok sistemli bir biçimde inceler.

Marksistlerin kapitalist toplumun prekapitalist tarım toplumundan çıkıp gelişmesini ve nasıl yeri gelince kapitalist toplumun devrim ve sosyalizm yolunda gelişeceğini analiz etmelerine yön vermiştir.

Marksizm'in bütün meselesi kapitalist toplumun devrimci dönüşümüdür. Fransız Devrimi'nin teorik amaçlarla tam anlamıyla benimsendiğini en iyi gösteren şey, ortaçağın kasabalıları *burghres* ve günümüzün kapitalistleri arasındaki sınıf ilişkilerinin sürekliliğini de ortaya koyan bir terminolojiyle, "burjuvazi"nin kesin bir biçimde tanımlanmış "kapitalist" teriminin tam eş anlamlısı olarak kullanılmasıdır. Bu terimin uzun süredir resmi tarihyazımıyla birlikte benimsenmesi, Marksist Devrim yorumunun bütün olarak Marksizm içindeki önemini daha da artırmıştır. Marksist ve Cumhuriyetçi yorumların bu şekilde örtüşmesi, Marksist fikirlerin, genelde kabul edilen "burjuva" toplum ve tarih düşüncesine etkili ve kalıcı olarak sızan tek şey olduğunu gösterir. Brinton gibi muhafazakârların Marksist anlatıyı bir türlü kabul etmek istememeleri, bu anlatının özünde değerli olduğunun ve onlar dışında geniş bir kabul görmesinin öneminin yeterince doğrulanmasıymış gibi görünüyor.

Marksistlerin tam bir güvenle gönderme yaptıkları burjuva devrimi kavramı, hem tarihsel geçerliliğin dayanağı hem sınıf analizinin temel ölçüsü haline gelmişti. Bu özellikler hiçbir yerde Eric Hobsbawm'ın *Devrim Çağı*'ndakinden daha belirgin değildir.⁸¹ Devrim'in çağ açıcı niteliği, burjuva sınıf devrimi kavramına iki misli önem kazandırmıştı. Çünkü proletarya devriminin kaçınılmazlığından ne kadar şüphe duyulursa duyulsun, sınıf devriminin bu genel kabul gören, eski örneği her zaman kalacaktır.

Bu nedenle, burjuva devrimi kavramı ısrarla Marksist teorinin merkezi bir yönü olarak görülmüştü. Marx ve Engels,

81 Hobsbawm, *The Age of Revolution, 1789-1848*. New York 1962, Giriş.

1848'den sonra on dokuzuncu yüzyıl işçi hareketindeki gelişmelere dayalı sosyalist devrim teorisiyle meşgul olmalarına karşın, sık sık özgür bir biçimde burjuva devrimi teorisine dönüp atıfta bulundular. Bu, sonradan Marksistler tarafından günümüzde hâlâ geçerliliğini koruyan diğer konulara yaklaşımda analitik bir araç olarak kullanıldı ve elbette Marksist tarihyazımında da merkezi bir yer kazandı. Bütün bu nedenlerle ve revizyonist saldırının ideolojik niteliği ışığında, revizyonizme genel Marksist cevabın tavizsiz olması şaşırtıcı değildir.

İlk Marksist Cevap

Revizyonist saldırının ilk gerçek yayılım ateşi, Cobban'ın Londra Üniversitesi'nin 1955 Eğitim Yılı açılış konuşmasında geldi.⁸² Lefebvre'in gecikmeden verdiği cevap Cobban'ı köşeye sıkıştırdı. Feodal vergilerin ödenmesinin "feodalizm"le aynı anlama geldiğini inatla reddedip, Cobban'ın Meclis üyelerinin mesleklerini aşırı vurgulamakla toplumsal devrim gerçekliğini yok etmeye çalıştığını ileri sürdü.⁸³ Devrimin sınıfsal yorumu, salt anlambilime ya da hokkabazlığa boyun eğmeyeceğinden, Cobban'ın argümanları ciddiye alınmamalıydı.

Ne var ki, 1960'ların sonunda François Furet ve Denis Richet'nin yazdığı Fransız Devrimi tarihinin, Devrim'i bir "blok" olarak gören Marksist kavrayışa temel bir meydan okuma olduğu kabul edildi. Cobban ve Taylor, Eisenstein'ın eleştirisi çizgisi ve bu revizyonist tarihin

82 Cobban, *The Myth of the French Revolution, Aspects of the French Revolution*, Londra 1968 içinde.

83 'Myth of the French Revolution'un eleştirisi, *Annales historique de la Révolution française*, xxviii (1956), s. 337-345.

genelde iyi karşılanması bir araya gelince, daha sağlam bir Marksist cevabın verilmesi kaçınılmaz hale geldi: Claude Mazauric, eleştiri yazılarından oluşan bir koleksiyonla bu işi omuzladı.⁸⁴ Mazauric, revizyonist meydan okumayı ve onunla daha çok mücadele edilmesi gerektiğini Lefebvre'den çok daha iyi kavradığını göstermiş; hem revizyonistlerin *polemikçi* niyetlerine dikkat çekmiş hem de argümanlarının özünü açıkça ortaya koymuştu. Onların yorumunun anahtarı *déravage* kavramıydı. Mazauric bunun savunulamayacağını çünkü –meclislerin başını çektiği – Devrim'in burjuva unsurunun halk unsurlarından tamamen ayrı bir şeymiş gibi düşünülemeyeceğini öne sürdü. 1789'un köylü ve Paris halk hareketleri, burjuvazinin devrimine hem uygundu hem de temel oluşturmuştu. Toplumsal yorumun dört unsurunun hareketlerinin gerçekte bağımsız olmasına karşın, bunların 1789'da bir araya gelişi "iç içe geçmiş" üç devrim değil, *tek bir devrimdi*. 1789, halkın desteklediği liberal burjuva devrimiydi. Burjuvazi karşı-devrim karşısında kaldığında halka dayanmıştı ve 1792 *déravage* değil, ulusun bu birliğini korumak için bir zorunluluktu.⁸⁵

Mazauric kendi önerdiği olguyu – Furet ve Richet'nin "aristokratik" ve "burjuva" muhalefeti gerçek anlamda *temel* bir çatışma olarak kabul etmemiş olmalarını – kendisi de yeterince ciddiye almadı. Onların analizinde, karşı-devrimcilerle gerçekte çelişen Devrim'in hedefleri değil, ama devrimci grupların dayattıkları – ve peşinden koştukları – iktidar pozisyonlarıydı. Furet, bunu Marksistlerin "neo-Jakoben" "ilmihal"ine karşı saldırısında açıklığa kavuşturdu.

84 Claude Mazauric, *Sur la Révolution française. Contributions à l'histoire de la révolution bourgeoise*, Paris 1970; revizyonistlerin başlattığı bir tartışma için, b.k.z., Geoffrey Ellis, 'The "Marxist Interpretation" of the French Revolution', *English Historical Review*, xciii (1978), 353-76, ayrıca, A. Gérard, *La Révolution Française: Mythes et Interprétations*, Paris 1970.

85 Mazauric, *Sur la Révolution*, s. 54-55.

Gelişmenin neden olduğu yapısal krizin, Paris mahallelerinin “mikro-elit”i dâhil, hırslı “elitler”in siyasal dinamiğine rol vermiş olan toplumsal bir kopuşa yol açtığını öne sürdü. Gerçekten de Lucas’ın belirttiği gibi, bazı revizyonistlerin – özellikle de Chaussinand-Nogaret ve Doyle – Devrim’in yekpare ama heterojen mülk sahipleri elitinin ürünü olduğu fikrine dört elle sarılmaları, Kurucu Meclis’in devrimci çalışmasının neyle ilgili olduğunu anlamayı zorlaştırır. Bu eğilime rağmen bugün, feodalizme karşı burjuva devrimine meydan okunmasının nedeni, revizyonistlerin *noblesse*⁸⁶ ve *bourgeoisie*⁸⁷ arasında önemli bir toplumsal sınır olmadığını büyük bir başarıyla göstermiş olmalarıydı.

Onların da rahatlıkla kabul ettikleri gibi, Fransız Marksistlerinin zorluğu, kabataslak bir *Manifesto* okumasından da görülebileceği üzere, burjuvazinin içinde hiçbir sorun barındırmayan feodal toplumu ve getirdiği engelleri yıkmak için ayağa kalkan iyi tanımlanmış bir kapitalist sınıfı oluşturduğunun açıkça doğru olmamasıydı. Burjuva devriminin temelindeki “hakikat”i ifade etmek isteyen toplumsal yorum, bir kez gericilerin her cepheden saldırısına uğramıştı ve şimdi de kurucu unsurlarını, ayrıntılı araştırmaların gücüne bel bağlayan detaylı liberal eleştiriye karşı korumak zorunda kalmıştı. Kanıtlar, kapitalist burjuva sınıfın feodal soyluları devirmesi gibi basit bir yorum doğrudan desteklemediğinden, tarih ve teori arasındaki dengenin alt üst edilmesi gerekiyordu. Bir zamanlar Devrim tarihi Marksist toplumsal teorinin gücüne tanıklık ediyordu. Oysa şimdi, Marksist tarihi ayakta tutup “aydınlatması” için teoriden medet umuluyordu. Aslında son yıllarda Fransız Marksist tarihçiler arasında birçok teorik tartışma yapıldığını gördük. Bu tartışmalarda teşvik edici ve esin

86 Soyluluk (ed.n.)

87 Burjuvazi (ed.n.)

verici rol oynayansa Yeni Sol hareketin peşinden, Marksist teorileştirmenin genel canlanması olmuştur.

Burjuva Devrimine Yeni Yaklaşım

1970’de Régine Robin’in, *La Société française en 1789: Semur-en-Auxois* adlı kitabının yayınlanmasıyla yeni bir teorik yola girildiği ilan edildi.⁸⁸ Çağ açıcı ve anlamlı teorik katkıları fazla takdir edilmeyen bu kitap *ancien régime*’e, revizyonistlerin derlediği kanıtlara *uyum gösteren* ve eklenen tarihsel bir genel açıklama sunuyordu. Ama bunu, Marksist sınıf analizinin *üretim tarzlarının eklemlenmesine* dayalı olan son derece gelişmiş, yapısalcı versiyonuyla bir araya getiriyordu. Ağırlıklı olarak Nicos Poulantzas’ın çalışmalarına dayanan bu analizin temel yöntembilimsel sorunlarını başka bir bölümde ele alacağız. Yine de toplumsal yoruma karşı revizyonist yaklaşımı büyük ölçüde benimseyen, sadece Marksist bir analiz olarak önem taşıyan bu araştırma, revizyonist iddiaları bir kalemde reddeden Albert Soboul ve diğer Marksistlerin argümanları üzerinde ister istemez etkili olmuştur. Robin’in araştırması, ortodoks yorumun zayıflığını kabul edenlerin yalnız liberaller olmadığını göstermişti.

Robin, kitabına toplumsal ilişkiler ve sınıfsal yapının tarihsel analizinin yöntembilimini Marksist tarihçilerden bile beklenmeyecek titizlikle özetleyen bir bölümle başlar. *Ancien régime* toplumunu anlamaktaki temel sorunun *noblesse* ve *bourgeoisie*’nin sınıf karakterinin kavranması olduğunu kabul eder. Ne var ki, bu kavrayış *bilimsel* olmalıdır. Onun bilimsellikten kastı – özgül “toplumsal formasyon”u

88 Régine Robin, *La Société française en 1789: Semur-en-Auxois*, Paris 1970.

oluşturan üretim tarzları açısından – toplumsal ilişkilerin gerçek yapısının, toplumsal ilişkilerin yapay *görünümünden* ve çağdaşları tarafından bilinen *ideolojik* biçiminden ayırt edilmesi gerektirir.⁸⁹ Bu temellerde, kapitalist üretim tarzının kesin tanımlanmış bir sınıfı olarak “burjuvazi” – kapitalist sınıf – ile “*bourgeoisie d’ancien régime*”⁹⁰ arasında ayırım yapılmasını ısrarlar savunur. *Bourgeoisie d’ancien régime*, *ancien régime*’in toplumsal formasyonuna özgü, kapitalist üretim tarzının toplumsal ilişkilerinin *ancien régime*’in başlangıçta *feodal* üretim tarzıyla nitelendirilen toplumsal ilişkilerinin yapısına *eklemlenmesiyle* yaratılmış daha geniş bir sınıf olarak ele alır.⁹¹ Robin’in bu ayırmada kullandığı terimler, yöntembilimsel temellerde reddedilecek olmalarına rağmen, gerçekten de sonuçta *kapitalist* sınıf ve Fransız *burjuvazisi* arasında tamamen farklı terimlerle bir ayırım yapılması gerektiğine işaret eder.

Robin’in argümanı, Poulantzas’ın yapısalcı “üretim tarzı” kavramını ısrarla ve karmaşık bir yolla işlemesine dayanır.⁹² Bu açılardan *ancien régime*’in, feodalizm ve kapitalizm arasında *geçiş halindeki* bir toplumsal formasyon olduğu ve hâkim feodal üretim tarzıyla nitelendirilen, ama kapitalist üretim tarzının giderek *nüfuz ettiği* toplumsal ilişkilerin eşsiz, dinamik ve geçici yapısının ürünü olduğu ileri sürülmüştür.⁹³ Bu nüfuz etme, sistemli bir yeniden yapılandırmaya geçmeden, toplumsal ilişkilere giderek yeni bir nitelik kazandıran toplumsal formasyonun birçok unsurunun zamanla dönüşümünü gerektiriyordu. Toplumun yapısal birliğinde bu geçiş özelliğinde yeninin eskiyi

89 A.g.e., s. 17-18.

90 Eski düzenin burjuvazisi (ed.n.)

91 A.g.e., s. 48.

92 Nicos Poulantzas, *Political Power and Social Classes*, Londra 1968; *Classes in Contemporary Capitalism*, Londra 1974.

93 Robin, *La Société française*, s. 33-41.

dönüştürücü nüfuzundan doğan dinamik muhakkak birlikte bulunur. En önemlisi de üretim tarzlarının sırf çatışma halinde, yan yana var olduklarının düşünülmeşiştir. Üretim tarzlarının eklemlenmesi açısından, tarzların sadece örtüşen ya da çatışmalı değil, temelden ayrı, üretim ilişkilerinin yapılandırılmaları olarak ele alınmaları esastır. Nüfuz etme, üretim tarzlarının yan yana var olmaları değil, bir *etkileşim*dir.

Marksist toplumsal teori ve tarihyazımı arasında sistemli ve tutarlı bir denklik ihtiyacına ciddi bir biçimde cevap veren Robin, sonraki bölümlerde ayrıntılı ele alınması gereken son derece önemli birçok konuyu ortaya koyar. Bu konulara kendi yaklaşımıysa, yapısalcı bir “üretim tarzı” kavrayışından beslenmiştir. Kapitalist ve feodal üretim tarzları arasındaki farklılık, “feodal” tarım ve sanayi girişimlerinin “kapitalist” gelişmesi arasındaki kaba ayrımla örtüşmez. Bu, toplumun “yüzey”inde görülen toplumsal ilişkilerdeki farklılıklara, açıkça *ancien régime*’de belirdikleri şekliyle *bourgeoisie* ve *noblesse* arasındaki farklılıklara da atfedilemez. Ne var ki toplumsal “üstyapı”nın yüzeyindeki ilişkiler de, temelde yatan “gerçek” sınıf ilişkilerini gizleyen salt ideolojik tuzaklar gibi görülmemeliydi. Buna karşılık, Robin için kapitalist ve feodal üretim tarzları arasındaki farklılıklar, kesinlikle bir yanda her biri kendisine özgü hukuksal, siyasal ve ideolojik ilişkiler diğer yandaysa doğrudan “ekonomik” üretim ilişkileri arasındaki tipik yapısal bağıntıda var olan temel farklılıklarda yatar.

Robin bu analizi sunarken Marx’ın, *Kapital*’in III. Cildi’ndeki “Kapitalist Toprak Rantının Doğuşu” bölümünde bulunan prekapitalist artığın sızdırılmasıyla ilgili son derece önemli irdelemesinden yararlanır.⁹⁴ Marx – sermaye olarak – toprağın, kapitalistin doğrudan mülkiyetinde ve kontrolünde

94 Karl Marx, *Capital* (3 Cilt, Moskova 1954, 1956, 1959) Cilt III, Bölüm XLVII, s. 782-813; Robin, *La Société française*, s. 28-32.

olduğu, sadece kiralık emeği emrinde çalıştırdığı *kapitalist* tarım ile bireysel köylü haneleri ya da köy topluluğunun toprak mülkiyetine ve üretimin kontrolüne sahip oldukları, köylüye dayanan, prekapitalist üretim tarzları arasındaki derin farklılığı vurgulamıştı.

Robin'nin netliğe kavuşturduğu gibi Marx'ın analizi, kapitalist artığın sızdırılmasının kesin ekonomik niteliğinde kendisini gösteren temel farklılığı ortaya koyar: Kapitalizmde *artık-değer*⁹⁵ üretmek için sözleşmeyle satın alınan emek-gücü istihdam edilir. Artık-değere el konulması *dolaysız*, üretim noktasında olur: Ekonomik sözleşmeyle belirlendiği gibi, bir günlük üretimin tümü dolaysız olarak hemen kapitaliste ait olur. Üreticinin üretim araçlarından tamamen kopması nedeniyle, kapitalizmin ücretli emekle temel sömürü ilişkisi *içinde* ekonomi-dışı zora ihtiyaç yoktur. (Bununla birlikte, bir sınıfın büyük servetinin "salt" ekonomik ilişkiler aracıyla başka bir sınıf tarafından üretildiği bağlamın bizzat ekonomi dışı zorun varlığına dayandığını not edelim: Tarihsel olarak hem bir sınıf olarak üreticileri ilk elde geçim araçlarından yoksun bırakan "ilkel birikim"de, hem de "salt" ekonomik ilişkilerin işlemesi için gereken, sürmekte olan mülkiyet hukuku ve devletin toplumsal ilişkilerinde.)

Cobban'ın öne sürdüğü gibi, "sınıf"ın - bütün toplumlarda - kapitalizmde gözüktüğü gibi genelde "ekonomi"nin bir kategorisi olduğu çoğu kez öne sürülmüştür. Ne var ki, prekapitalist toplumlarda köylü üreticilerden artığı sızdırmanın zorunlu koşulu, köylülerin üretim araçlarının doğrudan sahibi olarak kalmasıdır. Demek ki sömürü ya mecburi *corvée*⁹⁶ yoluyla olur ya da

95 Emek-gücünün satın alınmasıyla üretilen değer, satın alan ücretlerin değerini aşan fazlası (ed.n.)

96 Serflerin lordlara karşı ödenmemiş artık-emeklerini sunmaları. On beşinci ve on altıncı yüzyıldan itibaren, Fransa'da özellikle devlet gelirleri düşük olduğunda, fakat devlet bazı kamu projelerini gerçekleştirmek iste-

üretim *sonrası* gerçekleşir. Bu, her iki durumda da sömürü ilişkisinde *doğrudan* ekonomi dışı – hukuksal, siyasal, askeri – bir zor unsurunu gerekli kılar:

Bu gibi koşullarda, sözde toprak sahibinden artık-değer, hangi biçimde olursa olsun, sadece ekonomi dışı baskı yollarıyla sızdırılabilir.⁹⁷

Marx'ın emek-rant ve prekapitalist toprak rantının siyasal ilişkiler ve devlet gücüyle bağlantısına dair gözlemleri, prekapitalist sınıf ilişkilerinin analizinde temel yöntembilimsel önem taşır. İlerde ele alınacağı gibi, Marx'ın tarihsel materyalizminin anlaşılmasının genel anahtarını sağlayan bunlardır.

Robin için, Marx'ın bu parçalarından çıkarılacak sonuç, feodal artığın sızdırılmasının *ekonomi dışı* niteliğinin, *zümre* ve toplumsal *tabakaların* hukuksal-siyasal ve ideolojik kategorilerinde gösterilmiş olduğudur. Robin'nin anlayışında, “bir yanda, basit bir hukuksal maskenin, üstyapının, diğer yanda ise tam bir gerçekliğin, sınıfın olduğu savunulamaz.” “Eğer “*ordre*”⁹⁸ üstyapıysa, üstyapısal olanın temel rol oynadığı yer de üretim tarzıdır.”⁹⁹

Bu nedenle, kapitalist üretim tarzının tersine, feodal üretim tarzında yüzeysel görünümüyle bile sınıf en kesin biçimde “ekonomik” bir kategori *değildir*. *Ancien régime*, hem feodal üretim tarzının hem kapitalist toplumsal ilişkilerin artarak eklemlenmesi ile nitelenen bir toplumsal formasyon olarak kavranır. *Ancien régime'de*, “sınıf”ın feodal ve kapitalist biçimleriyle temelde *çelişkili* tabiatı, toplumsal kesitlerin son derece karmaşık bir eklemlenmesi ve dinamik

diğinde zorunlu çalışmaya başvurabiliyordu. 1789'da bu uygulamaya son verildi (ed.n.).

97 Marx, *Capital* Cilt III, s. 791.

98 Toplumsal tabaka (ed.n.)

99 Robin, *La Société française*, s. 33.

geçiş yönünde ilerler.¹⁰⁰

Robin'in revizyonist tarihsel meydan okumasına ve Marksist analizi özgün bir biçimde uzlaştırmasına zemin hazırlayan, belirli üretim tarzları ve bunların eklemlenmelerine bağlı sınıf ilişkilerinin yapısalcı yöntemle işlenmesiydi. Robin, tarihsel kanıtlarla elde edilen *ancien régime* burjuvazisi ve soyluluğunun gösterentablonun, Marksist yorumun oluşturduğu izlenimden çok farklı olduğunu kabul etti. "Ortodoks" Marksizm'den bu uzaklaşmayı vurgulayarak, kendi analiz yöntemini daha sonra yazdığı bir makalede işledi. Argümanını Michel Grenon'la birlikte yazdığı 1976 tarihli bir makalede tamamen farklı *yeni* bir Marksist analiz olarak tamamlayacaktı.¹⁰¹ Argümanın özü, Marksist tarihsel analizlerin Marx'ın teorisinin mantığa dayalı ya da kaba "deneyci" çarpıtmalarına değil, "doğru" okunmasına dayandırılması ve ancak Marx'ın doğru (yapısalcı) bir biçimde okunmasıyla Devrim'in feodalizmden kapitalizme geçişe oturtulabileceğidir.

Özetlersek: Grenon ve Robin, *d'ancien régime* burjuvazisi ve soyluluğunun *ikisinin de* -genelde rantıye ekonomisiyle - hem ticaret hem de "*seigneurial*"¹⁰² tarımla ilgilendikleri; aralarında evlenip serbestçe statü değiştirdikleri ve ikisinin de bazen çok sayıda çatışan biçimde, kapitalist toplumsal ilişkilerin toplumsal formasyona artan "eklemlenmesi"ne uygun düşen ideolojiyi paylaşımları gibi konularda revizyonistlere katılırlar.¹⁰³ *Ancien régime* temelde hâlâ feodal nitelik taşıyor, ama *geçiş*

100 A.g.e., s. 39, s. 53.

101 Robin, 'La nature de l'état à la fin de l'ancien régime: Formation sociale, Etat et Transition', *Dialectiques*, 1-2 (1973), 31-54; Michel Grenon ve Régine Robin, 'A propos de la polémique sur l'ancien régime et la Révolution: pour une problématique de la transition', *La Pensée*, 187 (1976), s. 5-30.

102 Senyörlüğe dayalı (ed.n.)

103 Grenon and Michel, 'Transition', s. 9-12.

halinde kapitalist ilişkilerin nüfuzuna hem giderek uyum sağlıyor hem de onun karşısında zemin kaybediyordu. Üretimde korporatif sınırlamaların çözüldüğü, emekgücünün özgür ve genel metalaşmasını, sermayenin özgür ve genel dolaşımını gerekli kılan kapitalist üretim tarzının toplumsal ilişkilerinin tamamlandığı bir kapitalizm yoktu ve henüz olamazdı da. Kapitalizm *ancien régime*'in geçiş halinde olduğu toplumdur. Burada Poulantzas yerine Engels'in izinden giderek, mutlakiyetçi devletin ne feodal ne de kapitalist olmadığını, ama tekrarlırsak *geçiş halinde* olduğunu da ileri sürüyorlardı. Devlet – basit karşıtlıklar olmayan – soyluluk ve burjuvaziye yalnız dengelemiyor, ama toplumsal formasyonun geçici toplumsal ilişkilerinin özgül, karmaşık bütününe de uygun düşüyordu. Her anlamda, feodal ve kapitalist üretim ilişkilerinin karşılıklı iç içe geçtiğini, “yan yana var olmadığı”nı vurguluyorlardı.¹⁰⁴

Geçiş, on sekizinci yüzyıl boyunca *ticaret* sermayesinin eski feodal ilişkilere nüfuzu yoluyla sürmüştü:

Feodalizmin tüm temellerini yıkan bu gelişmenin, yüzyılın ikinci yarısından başlayarak ortaya çıkan üstyapı düzeyinde, tüm ideolojik aygıtların organik krizinde, devlet aygıtının krizinde, özetle, *üstyapının* tüm unsurlarına dokunan kriz üzerinde özgül etkileri olmuştu.¹⁰⁵

Bu, geçiş halindeki bir üstyapının krizi, demek ki Devrim'in kökeniydi. Bir yandan, üstyapıdaki eskimiş feodal hâkimiyet ile diğer yandan, “mekanik” Marksist teorilerde öngörüldüğü gibi temelde kapitalist üretim güçlerinin gelişmesi arasında çelişki olmadığını ileri sürüyorlardı. Daha çok, geçişte merkezi olan ve Devrim'de *bütün* üstyapının dönüşümünü gerekli kılan feodalizm ve kapitalizmin

¹⁰⁴ A.g.e., s. 26.

⁵ A.g.e., s. 21.

ilişkilerinin kaynaşması olduğunda ısrar ediyorlardı:

*Zaten var olan ama ileri atılıp gelişmeleri engellenen ideolojik aygıtlara yol açmak için feodalizmi bastırmanın yeterli olmadığını... görürüz. Devrim, yalnız doğaları gereği feodal üretim tarzına bağlı olanları değil, toplumsal formasyonun tüm ideolojik aygıtlarını da ya bastırdı ya da radikal biçimde dönüştürdü.*¹⁰⁶

Grenon ve Robin'e göre, Devrim *üstyapısal* geçiş krizinin çözüme bağlanmasının aldığı özgül biçimdi; oysa geçişin kendisi Marx'ın kapitalizme giden iki olası yoldan *daha az devrimci* olarak betimlediği biçimi almıştı.¹⁰⁷

"2. Yol" adını alacak olan bu geçişin rotası, *ticaret sermayesinin* üretim sürecindeki hâkimiyetini gerekli kılarken, "gerçekten devrimci" geçiş yolu olan "1. Yol"da "üretici, tüccar ve kapitalist haline gelir."¹⁰⁸

2. Yol, toplumsal biçiminde daha az devrimci olmakla birlikte, gene de üstyapının köklü feodal biçimleri ile kapitalist ekonomik liberalizmin ihtiyaçları arasındaki çelişkilere bir çözümü gerektiriyordu.

Yine de Grenon ve Robin, ticaret sermayesinin gelişip yaygınlaşmasında – 2. Yol – *ancien régime*'in üstyapısal krizinin almış olduğu biçimi almasının özünde *zorunlu* olmadığını söyleyerek devam ederler. Bu krizin çözümünün 2. Yol'dan 1. Yol'a devrimci değişim biçimini alması da "zorunlu" değildi. Bu değişim, kapitalist üreticilerin – en başta da "kır burjuvazisi" (zengin köylüler) *fermiers*¹⁰⁹ ve

106 A.g.e., s. 26.

107 A.g.e., s. 16-22; *Capital* Cilt. III, s. 334. Ayrıca, b.k.z., Hilton, Sweezy, Dobb, et al., *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Londra 1976 kitabında derlenen ilk geçiş tartışmasındaki iki 'yol'la ilgili tartışması. *Capital* III. Cilt, s. 334.

108 *Capital* III. Cilt, s. 334.

109 Çiftlik sahipleri (ed.n.)

*laboueurs'*¹¹⁰ – toplumun dönüşümünü bizzat üstlenmek için seferber oldukları Fransız Devrimi biçiminde ortaya çıkan tarihsel bakımdan *özgül* çözüm sürecinin sonucu olarak gerçekleşmişti.

Hâkim üretim tarzında geçiş, “burjuva devrimi”nin tarihsel bakımdan zorunlu olduğu fikrinde örtük de olsa, bu geçişin *özgül toplumsal devrim* biçimini alması zorunlu değildir:

Ekonomik liberalizme bu geçiş... soyluluğun ekonomik ya da toplumsal mülksüzleştirilmesini zorunlu kıldı mı? Ticaret sermayesinin *a fortiori*¹¹¹ bağımlı kılınmasını zorunlu kıldı mı? Başka bir deyişle, hem ekonomik, hem de siyasal düzeyde doğrudan üreticilerin kesin sonuç alıcı müdahalesini zorunlu kıldı mı? Bu sonuncunun Fransız Devrimi'ndeki *özgül* rolünü açıklayan, 1789'da toplumsal formasyonun çelişkilerinin üstbelirlenimidir; onun On sekizinci yüzyıl Fransa'sında ticaret sermayesinin fiili evriminin içine işlemiş bir zorunluluk olmadığını savunuyoruz.¹¹²

Bu, her ne kadar Fransız Devrimi'nin tarihsel özgünlüğünü vurgulasa da, burjuva toplumsal devrimin *zorunluluğunu* tamamen devre dışı bırakıp, geçiş sürecini burjuva devriminden daha önemli kılan bir vurgu yapar. Grenon ve Robin, Devrim araştırmasında saha değiştirip Devrim'i geçiş “sorunsalı”na oturtmanın esas olduğunu öne sürerler. “*Burjuva devriminin stratejik yeri,*” “geçiş evresindeki kilit siyasal moment” biçiminde korunur.¹¹³

Bu ayrıntılı yapısalcı analiz, sadece Marksist olduğunu öne sürmekle kalmaz, geçmişteki “Ortodoks” yorumun Marksist olduğunu da inkâr eder. Grenon ve Robin, Soboul ile diğer “resmî” Marksistlerin revizyonistlerle kesinlikle

110 Çiftçiler (ed.n.)

111 Daha güçlü bir şekilde (ed.n.)

112 Grenon ve Robin, “Transition”, s. 21.

113 A.g.e., s. 30.

simetrik bir hatayı paylaştıklarında – çünkü hepsinin Marx'ı analizinin yapısı yönünden okuyamadığında – ısrarlıdır. 1. Yol'un toplumsal devrimini (daha çok tercih ettikleri) 2. Yol'un aşamalı liberal reformu gibi geçiş “sorunsalı”nın bir parçası olarak göremeyen revizyonistler, Devrim'in seyrini sadece *dérápape* olarak kavrayabilirler. 2. Yol aracılığıyla çoktan başlamış olan geçişin niteliğini göremeyen resmi Marksistler, “gerçekten devrimci” niteliğinin *özgüllüğünü* kabul etmeden ya da özünde “zorunlu” olduğunu görmeden, toplumsal devrime ve onun Jakobenizmine *tapma sacraliser*¹¹⁴ - eğilimdedirler.

Esas itibariyle Grenon ve Robin, hem revizyonist meydan okumanın hem de ortodoks yorumun Marx'ı yanlış anladığını, aslında ikisinin de ister reddetmek, isterse onaylamak için Marx'ın analizini sadece *mekanik* bir biçimde okumaya çalıştığını ileri sürerler. Revizyonistlerin deneyciliğinin “*inventé de toute pièce, pour la mieux disqualifier*”¹¹⁵ olarak “Marksizm”den başka bir şeyle yüzleşmediğini öne sürece kadar ileri giderler.¹¹⁶ Sadece mekanik okumaya karşı çıkma cüreti göstermekle – aynı zamanda hem sınıf mücadelesini ihmal etmekle hem de Marksist “yapıya” yabancılaştırmakla suçlanacaklarını – “çifte siyasal risk” alacaklarını anlarlar. Robin'in *ancien régime* analizi, Elizabeth Guibert-Sledziewski tarafından, birinden diğerine *devrimci* geçişi zorunlu kılan biçimiyle, birbiriyle çelişen feodal ve kapitalist üretim tarzlarını yan yan getirmekteki “başarısızlığı” nedeniyle zaten şiddetle eleştirilmişti.¹¹⁷ Bu eleştirinin “*la première place à la société*

114 Kutsallaştırma (ed.n)

115 Toptan çürütülebilecek salt bir kurgu (ed.n.)

116 A.g.e., s. 12.

117 Elizabeth Guibert-Sledziewski, ‘Du féodalisme au capitalisme: transition révolutionnaire ou système transitoire?’, *La Pensée*, 173 (1974), s. 22-36.

capitaliste"¹¹⁸ veren yetersiz teorileştirilmiş bir Marksizm'in belirtisi olduğu konusunda aynı fikirdeydiler. Onlara göre bu yanlış ne yazık ki dikkatleri, "ekonomik devrim"ın asıl geçiş sürecinin üzerinden uzaklaştırıp bu sürecin önemini en aza indirmişti.

Revizyonistlerin ortodoks yoruma Marksizm'in hakiki ifadesi – bu nedenle de "tartışmalı" sınıf mücadelesi kavramınca üretilmiş sözde tarih çarpıtmalarının mükemmel ibretlik bir örneği – olarak gözlerine kestirip saldırdıkları yerde, yapısalcı anlatı ortodoks yorumu Marksizm'in ifadesi olarak bile görmez. Revizyonistlerin bu yeni yönetime fazla dikkat etmemeleri anlaşılır bir şey. Ne var ki Furet, "Marksizm'i ciddiye alma meziyeti" gösterdiği için Robin'e gerçekten de itimat ederken, Geoffrey Ellis ise Greon ve Robin'in makalesinin, Marksist yorumu kanıtlardan kurtarmak için "zekice" bir çaba olduğunu kabul eder.¹¹⁹ Ancak ikisi de yapısalcı argümanın inkâr edilemez kesinliği ve tutarlılığının, somut tarihsel süreçleri ele alırken "geçerlilik değeri"ni artırmadığını ileri sürer. Onlar için, *bu* Marksizm olgulara uyum göstermekle birlikte, uyum yalnız keyfi bir yöntemle sağlanmıştır. İddialarına göre, Yapısalcı Marksizm – perspektifi bakımından somut ve kısa vadeli analizler sunamayacak kadar fazla küresel olduğu söylenen – tarihsel gelişmenin önceden belirlendiğini öne süren Marksist kavrayışı, asıl tarihsel kanıtlarla uzlaştırmamanın yapay bir aracını sağlar; bu haliyle tarihi sadece yorumlayarak izler, onun *içine girmez*. Hem Furet hem Ellis yapısalcı analizi, geçiş içinde sınıf kuvvetlerinin eklemlenmesinde bir yere oturarak, temel burjuva devrimi kavramını kurtarmaya çalışmakla suçlar. Onlara göre bu, hem İmparatorluk'un hem Restorasyon'un sosyo-ekonomik yapılarının *ancien*

118 İlk yeri kapitalist topluma (veren) (ed.n.)

119 Furet, *Penser*, s. 159; Ellis, 'Marxist Interpretation'.

régime'inkiyle *temelde aynı* olduğunu inkâr eder.¹²⁰

Yapısalcıların canla başla Marx'ı kendisinden kurtarmaya çalıştıkları gerçeği önümüzde duruyor. Çünkü – diğer Marx okumalarını bir yana bırakırsak– Devrim'in ortodoks yorumunu yalnız Marx'ın kendi analizinin çarpıtılması olarak görmek adil değil. Hiç kuşku yok ki Robin'nin yapısalcı argümanı, burjuva devrimini geçişin “ekonomik devrim”ini mümkün kılan koşul olarak gerçekten merkezi yerinden uzaklaştırmıştır. Zaten Marx'ın kendisi de bunu üretici güçlerin feodal “ayak bağları”nın “koparılıp atılması” olan bu merkezi yere *oturtmamıştı*. Marx'ın aristokrasi ve burjuvazi – feodalizm ve kapitalizm – arasındaki ilişkileri çatışma, “yan yana var olma;” siyasal egemenlik uğruna feodal ve kapitalist sınıflar arası *sınıf mücadelesi* açısından betimlediği de aynı şekilde fazla kuşku götürmez.

Önceden not edildiği gibi, Marx kapitalist toplumun doğuşu ve gelişmesinde, bir burjuva toplumsal devrimin kesinlikle *zorunlu* olmadığını kabul etme noktasına gelmişti. Yine de Fransa'da toplumsal devrimin kapitalist burjuvalar ve feodal aristokratların temel çatışmasına dayandığından hiç kuşku duymadığı gibi, bu genel burjuva ve feodal sınıf çıkarlarının karşıtlığı paradigmasını da terk etmemişti. Burjuva devrimini yapamamasına karşın kesinlikle Prusya örneğinde değil; fakat İngiltere örneğinde, İngiliz aristokrasisinin büyük ölçüde burjuva toplumsal ilişkilere katıldığını kabul etmekle birlikte, bu analizinde savaşımın zorunlu niteliğini değiştirmemişti. Bu nedenle, yöntembiliminin geçerliliği tamamen bir yana, sadece Marksizm'in mekanist bir “çarpıtılması”na karşı çıktığını iddia ederken, yapısalcı analizin cevapladığı sorular kadar cevaplamaktan kaçındığı sorular olup olmadığı sorulabilir.

120 Furet, *Penser*, s. 159; Ellis, 'Marxist Interpretation', s. 376.

Ortodoks Anlatının Yeniden Formüle Edilmesi

1976'dan önce Albert Soboul, toplumsal yoruma ciddi ciddi meydan okudukları gerekçesiyle revizyonistlere itimat etmeyi açıkça reddetti. Devrim'in "klasik tarihyazımı" ve buna yönelik son eleştirilere 1974 tarihinde verdiği cevapta Soboul, revizyonist argümanın burjuva devrimi kavramının ideolojik inkârından başka bir şey olmadığını ortaya koydu.¹²¹ Devrim'in Lefebvre'den başlayıp sadece Aulard'da değil, Restorasyon'un liberal tarihçilerine, hatta 1792'ye Barnave'ye kadar geriye uzanan kesintisiz bir çizgide bu terimlerle kavrandığı olgusunun bu inkârın saçmalığını ve ideolojik niteliğini ortaya çıkardığını savundu. Bu, ancak ideolojik motivasyonla yapılan bir yorumla karşı konulabilecek "klasik" tarihsel düşünce çizgisiydi. Guibert-Sledziewski'nin Robin'e ihtiyatlı cevabı bir yana, resmi Marksist yorumun kaygısızca sürdürülebileceği görülüyordu. Ne var ki, resmi kavrayışın en iyi ihtimalle teorileştirilmemiş, muhtemelen kaba bir çarpıtma olarak betimlenmesiyle doruğa ulaşan yapısalcı Marksist teorileştirmenin gelişmesiyle birlikte, Soboul için sadece ciddi bir cevap değil, Marx'ın toplumsal teorisinin ortodoks analizinin kavramsal temelini gösterilmesi de zorunlu olmuştu.

Bu nedenle, Grenon ve Robin'nin makalesi yayımlandıktan bir yıl sonra, Soboul ortodoks yorumu tamamen "geçiş" açısından yeniden formüle etmeye yöneldi.¹²² Soboul, hakiki Marksist geçiş teorisinin güya "kaba" Marksist burjuva devrimi teorisiyle sunulduğunu ortaya koymak için, kesinlikle Grenon ve Robin'le aynı

121 Soboul, *L'historiographie classique de la Révolution française*, *Historical Reflections/ Réflexions historiques*, I (1974), s. 141-167.

122 Soboul, *'Du féodalisme au capitalisme: la Révolution française et la Problématique des voies de passage'*, *La Pensée*, 196 (1977), s. 61-78.

metinlerin üzerinden geçti – hatta bu metinlere dayanan temel Marksist geçiş tartışmalarını bile dikkate aldı.

Soboul'un analizinin temeli burjuvazi ve kapitalizm sorununa yaklaşım tarzıydı. Her zaman burjuvazinin homojen bir sınıf olmadığına ısrar eden ve Feuillantlar¹²³, Jirondenler ve Jakobenlerin¹²⁴, vb. siyasal farklılıklarını bu olguya atfeden Soboul, çok geniş bir burjuvazi tanımı yapmıştı. Zanaatçı ustaları ve dükkân sahiplerini (bunlar betimlediği heterojen bütünün yaklaşık üçte ikisini oluşturuyordu) tanımına dahil etmişti.¹²⁵ Yorumunu tekrar ortaya koyarken Soboul, şimdi de mutlakiyetçi devlete göbekten bağlı olan ve aristokraziyle uzlaşmaya dünden razı ticaret sermayesinin *haute bourgeoisie*'si¹²⁶ ile daha alt ve küçük burjuvaziye giren üretken "sanayi" kapitalistleri arasındaki farklılığı vurgulamıştı.¹²⁷

Bu ayrım Robin'ninkine paralel görünüyor. Ne var ki Soboul, sadece bunu farklı bir sonuca götürmekle kalmayıp daha az sınırlandırıcı (Robin'nin "burjuvazi" diye tanımladığı) "kapitalist üreticiler" kavramıyla, Robin'nden hemen ayrılıyor; çünkü zanaatçılar ve ekonomik yönden bağımsız köylülüğü de buna katıyordu. Ayrıca *haute bourgeoisie*'nin aristokrasi sosyetesinde asimile olmasına karşın, Soboul *seigneurial* feodalizmin, tarımsal hayatın hâlâ canlı, başat, feodal ve aristokrasinin temeli olduğunu ileri sürüyordu:

Feodal kalıntılar ve *seigneurial* rejim problemi, *ancien régime*'in temelinde yer alıyordu: Fransız

123 Önde gelen isimleri arasında Lafayette ve Barnave'in de bulunduğu, meşruti monarşiyi savunan siyasi grup (ed.n.)

124 Terör Dönemi'nin (Eylül 1793- Temmuz 1794) uygulayıcısı olan ve Robespierre, Mirabeau ve Marat'ın önderliğini yaptığı siyasi grup (ed.n.)

125 Soboul, *A Short History of the French Revolution, 1789-1799*, Berkeley 1965, s. 16-20; *The French Revolution, 1787-1799*, Londra 1974, s. 44-51.

126 Yüksek Burjuvazi (ed.n.)

127 Soboul, 'Du féodalisme au capitalisme', s. 64.

Devrimi'nde de temeldeki yerini hâlâ koruyordu.¹²⁸

Geçiş teorisi ve kapitalizme giden “gerçek devrimci” yol çerçevesinde, Soboul her zamanki argümanlarını aynen sıraladı. Ama vurgusu genelde küçük burjuvazi, özelde varlıklı köylülüğe doğru kayarak hafifledi.

Soboul, “geçiş”in kesinlikle, kapitalist ekonomik düzenin feodal ekonomik düzenden tarihsel olarak ortaya çıkması olduğunu öne sürdü. Buna göre, sonuçta her ulusun kapitalizme geçişi, feodal tarımsal ilişkilerinin çözülmeye yüz tuttuğu *özgül* süreçle ayırt edilmiş ve süreç içinde bu yolla köylü üreticiler farklılaşmıştır.

Başka bir deyişle, her ülkede modern kapitalizmin yapısı geçiş evresi sürecinde, feodal toprak mülkiyetinin çözülmesi ile sanayi sermayesinin oluşumu arasında ortaya çıkmış olan iç ilişkilerle belirlenmiştir.¹²⁹

Maurice Dobb'un *Kapitalizmin Gelişmesi Üzerine İncelemeler*'inin yayınlanmasının alevlendirdiği önemli tartışmada öne sürülen fikirlere dayanan bu analizin odağında, ticaret sermayesinin mi yoksa “sanayi” sermayesinin mi genelde toplumsal bakımdan başat olduğundan çok, üretimin toplumsal ilişkilerinin fiili dönüşümü yer alıyordu.¹³⁰ Feodalizmden kapitalizme geçişte, artığın ekonomi dışı, feodal sızdırılması – ve kârlı ticaret yoluyla artığın üretim sonrasında yeniden dağılımını ilgilendiren “sermaye”nin salt ticari biçimleri – tarımda bile kapitalist üretim tarzının tipik özelliği olan sermayenin “endüstriyel” biçimine özgü çok farklı bir *artık-değer* üretimine yol açmalıydı.

128 A.g.e., s. 66.

129 A.g.e., s. 63-64.

130 Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, New York 1963; Hilton, Sweezy, Dobb, et al., Transition.

Sermayelerinin büyüklüğü ne olursa olsun, "2. Yol"un merkezi koşulu olan kâr eden ticaret sermayesinin fiili üreticilere üstünlüğünün kendisi kapitalizme geçişi oluşturmaz. Sırf üreticilerin değil, *üretimin kendisinin* sermayeye bağımlı kılındığı temel üretim ilişkilerinin hakiki dönüşümü gerekir. Üretim araçlarının kendisi sermayeye dönüştüğünden, sermayenin belirgin biçimi ticari maldan çok üretim araçları haline gelir: Ücretli emek ve "sanayi" sermayesi doğmuştur. Soboul'un yazdığı gibi, geçiş teorisindeki büyük ilerlemelerden biri, *tarımsal* sermayenin bu gelişmedeki rolünün kabul edilmesi idi. Bu kabulü kolaylaştıran da feodalizmden kapitalizme geçişte bir iç dinamizm yakalayan toprak soylularının bundan aldığı ilhamla İngiliz İç Savaşı'na liderlik etmiş olmasıydı.

Soboul, bu teorik perspektifle Robin'in iki üretim tarzını bir araya getiren bir toplumsal formasyonda kapitalist toplumsal ilişkilerin "eklemlenmesi" analizine hiç katılmamıştı. Onun öne sürdüğü, *haute bourgeoisie*'nin ticaret sermayesinin gerçekten de feodal tarımsal rejimde yer almakla birlikte, kapitalizmin ortaya çıkışının o rejimin *gros fermiers* ya da *fermiers généraux*'un¹³¹ aracılığıyla değil, "paysans du type yeoman, labourer, ou kulak"¹³² arasında gerçekleştiğidir.¹³³ Gerçekten de Rus tarihçi A. Ado'nun çalışmalarından yararlanan Soboul, Fransa'da kapitalist gelişmenin sonraki zayıflığının, tarımda dinamik küçük ve orta ölçekli köylü kapitalizminin lehine yeterli yeniden yapılanmaya engel olan büyük ölçekli mülkiyetin inatçılığına fazlasıyla bağlı olduğunu öne sürerek devam etmişti.¹³⁴ Bu, klasik burjuva devrimi kavrayışının olağan varsayımlarından belirgin bir uzaklaşmaya işaret eden –özellikle burjuva

131 Büyük çiftçiler (ed.n.)

132 Yeoman, rençber ya da kulak tipinde çiftçiler (ed.n.)

133 Soboul, 'Du féodalisme au capitalisme', s. 64.

134 A.g.e., s. 70-71.

devriminin bu ilk örneğine uygulanışıyla çarpıcı olan – anlamlı bir yeniden formülleştirmedir. Yine de yeniliği çok az takdir edilmiş ya da anlaşılmıştır; çünkü Soboul'un, burjuva sınıf devrimiyle ilgili uzun süredir geçerli olan Marksist iddiaları yeniden olumlaması bağlamında ortaya çıkmıştır.

Demek ki Soboul için, *haute bourgeoisie* ve *noblesse*'in bir araya getirilmesi hiç de 2. Yol'la geçişin bir yönü değil, ama *ancien régime*'in özgün *feodal* yapısının tipik bir özelliği idi. Fransızları kapitalizme götüren yol, üretimin gelişmesinin önündeki engelleri (ne yazık ki, yalnızca eksik bile olsa) “gerçek devrimci” yoldan kaldıracak doğrudan üreticilerden ve toplumun aşağıdan, esaslı bir yeniden yapılandırılmasından geçiyordu. Böylece Soboul –popüler radikalizmin ve seferberliğin gerçekleştirilmesini gerektiren – zorunlu burjuva-kapitalist toplumsal devrimin ortodoks yorumunun, küçük kır burjuvazisine daha büyük vurguyla da olsa, tamamen geçerli olduğunda ısrar ediyordu. Kemikleşmiş feodal ve korporatist *ancien régime*'e karşı ortaya çıkan karmaşık siyasal savaşım, ticaret burjuvazisi ve rantıye burjuvazinin muğlak konumuyla gölgelendiyse de halk kitleleriyle organik bağları olan kalabalık proto-kapitalist *laboueurs* ve zanaatçılarla ileri adımlar atmıştı. Soboul, feodal aristokrasi ve kapitalist burjuvazi arasında uzlaşma yoluyla kapitalizme geçişin, şehir burjuvazisi ve köylü kitleleri arasında hakiki bir burjuva toplumsal devrimi mümkün kılacak ittifakın hiçbir zemininin olmadığı İtalya gibi ülkelerde olabileceğini savunuyordu.¹³⁵ Fransa'da devrimci olmayan böyle bir uzlaşma imkânsızdı. Tarımda olduğu gibi küçük ev sanayisinde de kapitalist gelişmenin mızrak başı, kitlelerle ilişki içindeki ve feodalizmle doğrudan çatışma halindeki alt “kır burjuvazisi”ydi. Uzlaşma denkleminde onun yeri yoktu.

135 A.g.e., s. 71-72.

Soboul, toplumsal devrimin aslında küçük burjuva üretiminden doğan, kapitalizmin kendi payına kendi devamlılığını sağlamak için *seigneurial* rejimin vidalarını sıkmaktan başka elinden bir şey gelmediği ve feodal düzene meydan okuduğu zorunlu bir gelişme olduğunu savunuyordu. Bu yorumun son büyük açıklamasında Soboul, gerçek devrimin *zorunlu* bir toplumsal devrim olduğunu, devrimde eski toplumun temel toplumsal ilişkilerinin şiddetli sınıf savaşımı potasında zorunlu olarak yıkılıp yerlerini “üretici güçlerin düzeyine” uygun düşen yeni ilişkilere bıraktığını vurguladı.¹³⁶ Devrim yalnızca *coup d'état*’dan¹³⁷ değil, özellikle de salt *reform*dan ayırt edilmeliydi:

Reform zamana yayılmış bir devrim değildir; reform ve devrim süreleriyle değil, içerikleriyle ayrılır. Ya reform ya devrim? Bu, aynı sonuca götürecek yolun daha kestirmesini ya da uzununu seçme değil, bir hedef belirleme, yani yeni bir toplum kurmaya eski toplumda yüzeysel düzeltmeler yapma sorunudur.¹³⁸

Devrimin özü, yenisinin temelini atmak için eski düzenin yıkılması olduğundan, kavram aşamalı reformlar yoluyla geçiş fikriyle “sulandırılmamalı.” Geçiş için bir devrim gerçekten de gerekli olsaydı, bunun Fransız Devrimi olacağını söylemenin gereği yok. Bunun ışığında, ortodoks yorum hem Marksist hem tek doğru olanıymış gibi görünürken, yapısalcı yorum devrimci değişim ve reform arasındaki derin ayrımı görmemekle suçlanmaya devam ediyor. Grenon gibi Robin de sınıf savaşımını unutmakla suçlanacağını bekliyordu: Soboul, onun perspektifinin Richet’ninkine yaklaşılarak, Devrim’in esas niteliğini inkâr ettiğini, devrimi toplumsal dönüşümün gerçek aracı ve özü olarak değil, sadece üstyapının reformist

136 Soboul, ‘Qu’est-ce que la Révolution?’, *La Pensée*, 217 /218 (1981), s. 33-45.

137 Askeri darbe (ed.n.)

138 A.g.e., s. 44.

yeniden örgütlenmesi olarak kavradığını öne sürer.

Meydan Okuma ve Cevap Dengesi

Devrim yorumuyla ilgili bu Marksist tartışmayla önemli sorunlar ortaya konulmuş, iki taraf tarihsel kanıtlara olduğu gibi Marx'ın düşüncesine yönelik de yeni ve ciddi yaklaşımlar sergilemişti. Her biri kendi "ortodoksluk" iddiasını ortaya atarken, yapısalcı ve resmi Marksist konumlar arasında meydan okuma ve karşı-meydan okuma zemini hâlâ var. Yine de bu çok yönlü teorik iç sürtüşmeyi, bir zamanlar toplumsal yorumun sahip olduğu genel kabulü ortadan kaldırma başarısını gösteren revizyonist eleştirmenlerin perspektifinden görmek öğretici olacaktır. Burada Marksistlerin, Marx'ın tarihsel anlatısını kurtaracak araçları ararlarken, Marx'a umutsuzca sarıldıkları izlenimi verdikleri besbelliydi. Belki de Soboul düşünsel bir *restorasyonu*, Robin ise düşünsel bir *yenilenmeyi* üstlenmiş; ama ikisi de Marksizm'i test etmekten çok "geçerli kılmak"la ilgilenmişti.

Marksistler olarak hem Soboul hem Robin, Devrim'in feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçişe oturtulmuş bir burjuva devrimi olduğunu veri kabul etmişti. Bu, Marksist düşüncenin merkezi bir unsuru olduğundan ve Marx'ın kendisi tarafından sorgulanmadan savunulduğundan, onlar – Marksistler olarak – bu konuyu savunmanın temel bir zorunluluk olduğunu sanmış; bunun bir anlamda doğru olduğunu baştan kabullenmişlerdi. Demek ki her biri en başta bu öncülü ele alıp sonra da Devrim ve kapitalizmin doğuşuyla ilgili tarihsel kanıtları hesaba katarken, *Marksist ve doğru* olduğuna inandıkları şeyleri belirtmişti. Ayrıldıkları

noktaysa, Marx'ın ve bu kanıtların nasıl "okunacağı"na dair önerileriydi; ama her biri Marx'ın analizinde "esas" olan her şeyin korunması gerektiğini baştan kabul ediyordu.

Burada iki soru sorulmalı. Birincisi, bu Marksist yorumların *tarihsel bakımdan doğru* olup olmadıkları; kanıtlara uygun olup olmadıkları, yeterince kanıt gerektiği gibi hesaba katıp katmadıkları, salt mantıksal yapılar olmayıp, yöntembilimsel açıdan tutarlı olup olmadıklarıdır. İkincisi, bu yorumlardan ikisinin de *Marksist* kavrayışa sahip olup olmadığıdır.

İlk soruya gelirsek: Bir yandan, Soboul'un resmi yorumu savunmasına karşın, 1787-1815 Dönemi toplumunun niteliği konusunda revizyonistlerin sundukları yığınla kanıt ve gözlemin Marksist ortodoksluğa temel bir meydan okuma olduğundan çok az kuşku duyuluyor. Öte yandan, Robin'in yorumu gücünü kesinlikle çarpıcı kanıtları bir araya getirmesinden alıyor. Ne var ki, incelenmesi gereken yöntembilimsel sorunlar bir yana, Colin Lucas'nın revizyonist yorumuna getirdiği eleştiri Robin'e de açıkça uygulanmıştır: Eğer toplumsal devrim, ticaret sermayesinin toplumsal formasyona nüfuzu yoluyla zaten ilerleyen geçiş için temelde *zorunlu* olmasaydı - daha devrimci I. Yol'un "kapitalist üreticileri"yle göze çarpan hiçbir ilişkisi olmayan - Kurucu Meclis aracılığıyla yürütülen kalıcı devrimci dönüşüm nasıl açıklanabilirdi ki?

Soboul ve Robin bu sorulardan ikincisini elbette çoktan birbirine sormuştu. Bu, yüzeyde Marksist analizin aslında neden olduğu üzerinde bir ön anlaşmayı gerektiriyormuş gibi görünüyor. Marx'ın yöntembiliminin özgül niteliğine sonraki bölümlerden birinde değineceğiz. Ne var ki, "Marksist" yorumun hatta Marx'ın "burjuva devrimi" anlatısının, öne sürdüğü teorik ilkelerle gerçekten tutarlılık gösterip göstermediğinden şüphelenmek için doğrudan

tarihsel nedenler vardır.

Yapısalcı ve “ortodoks” konumlar, Marx’ın burjuva devrimi ve kapitalizme geçiş analizini kendilerine nasıl mal edecekleri konusunda sert bir anlaşmazlık içindeler. Yapısalcı Marksizm, temelini Marx’ın analiz sisteminin mantığının içinde kurduğunu; analizi “berraklaştırıp” başka bağlamlara da uygulanmasını sağlamak amacıyla, Marksizm’in *temel* kavramlarını mantıksal olarak yapılandırılmış bütün açısından ayrıntılı bir şekilde işlediğini iddia ediyor. Bu yapısalcı yaklaşım, deneyimin – deneycilerin sandıkları gibi “doğrudan” değil – yalnız kavramlar aracılığıyla benimsendiğini ve Marksizm’in ayırt edici yanının kavramlarının kesin ve *bilimsel* niteliği olduğunu vurgular. Yapısalcı yaklaşıma göre, Marksizm’in anahtarı, kavramlarının hem “sağduyu”yu hem biçimsel burjuva ideolojisini içine alan ideolojik çarpıtmanın dış kabuğunu eleştirel bir biçimde yarıp geçmesidir. Ortodoks Marksistlerse, burjuva devrimine yapısalcıların yöntembilimsel kaygılarını taşımadan doğrudan yaklaşmayı tercih ederler. Ancak Marksizm’in burjuva ideolojisine karşı koymakta kullanılan bir bilimsel bilgiyi temsil ettiği konusunda hiç şüpheleri yoktur.

Yine de her iki konumun Fransız Devrimi’nin Marksist analizinde merkeze oturttuğu – feodalizmden kapitalizme çığır açıcı geçişin parçası olarak burjuva sınıfının toplumsal devrimi olduğunu öne süren – fikirlerin, gerçekten liberal ideolojinin maskesini düşüren Marx’ın toplumsal teorisinin eleştirel niteliğine sahip olup olmadığı sorulmalı. Hangi kampın Marx’ın kendi tarih tezlerini – her halükarda onun *sınıf* analiziyle çeliştiği görülen tezlerini – doğru yorumlayıp uyguladığı konusuna temas eden bu soru, bu “merkezi” kavramlara *Marksist* denilip denilemeyeceğini sorar. Görüleceği gibi, Marx’ın ortaya koyduğu burjuva devrimi teorisini sorgulayan nedenler üç grupta toplanır: Bu teori,

Marx'ın kendi araştırmalarında işlediği yöntembilimsel ilkelerle tutarlılık göstermez; iddia ettiği iki büyük olayda bile tarihsel kanıtlarla tutarlılık içinde değildir; son olarak da kökeninde aslında –burjuva ideolojisini eleştirmeyip yansıtan – *liberal* bir kavrayış yatar.

Yöntembilim konusunu şimdilik bir kenara bırakırsak, burjuva devrimi fikrinin karşılaştığı tarihsel sorunlar uzun zamandır belliydi. Kanıtlar açısından en güçlüsünün hâlâ Cobban'ın meydan okuyuşu olduğunu görüyoruz. Revizyonistlerin, mülk sahibi tek bir “elit”in bulunduğu gerekçesiyle, muhalif toplumsal gruplar arasında savaşımın özsel bir temeli olmadığına ısrar etmeleri, bu hamleyi bir parça gölgede bırakmıştı. Yine de bu fiili çatışmasızlık yorumunu bir kalemde itsek bile, Cobban'ın Devrim'in toplumun *kapitalist* dönüşümü olmadığını öne süren ilk meydan okuyuşu geçerliliğini hâlâ koruyordu.

Cobban, kanıtların yarattığı etkinin İngiliz Devrimi örneğinde, burjuva devrimi “efsenesi”nin çığ gibi büyümesiyle açıkça paralellik gösterdiğini başından beri anlamıştı. Marksist tarihçiler, burada da burjuva devriminin toplumsal tarihini, *Manifesto*'nun içerdiği ve başka metinlerde hafif düzeltmeler yapılan betimlemeye uygun olarak doldurmaya çalışmışlardı. Başlangıçta, İngiliz Marksistleri on sekizinci yüzyıl Fransası'ndan çok daha tarım ağırlıklı bir toplumda bile toprak sahibi soyluların liderliğindeki bir devrimle karşılaşmış olsalar bile, analiz ve sınıf kategorilerinde bir netlik olduğu görülüyordu. Ne var ki bu Marksistler, Marx'ın İngiliz iktisat tarihiyle haşır neşir olması nedeniyle, ince ayrıntılarda Marx'ın kendi analizinden daha fazla yararlanabilmişlerdi. 1948'de Christopher Hill ve diğer Marksistler, “klasik” Fransız burjuva devrimi bağlamında karşılaştırılabilir sorunlardan çok, burjuvazi ve toprak sahibi sınıfın daha alt üyeleri, bunların kapitalist

eğilimleri gibi sorunlarda daha bilgili bir teorik yaklaşım sergilemişlerdi.¹³⁹ Yine de *burjuvaziye* katıldığı görülenler “yeni orta sınıf”tı – aralarındaki ittifak ise “orta sınıf”ın değil, her zaman “burjuvazi”nin adıyla anılıyordu. Kırsal sanayi ne olursa olsun, soyluların kapitalist tarımı ne kadar önemli olursa olsun, gerçekten de her zaman öne sürülen varsayım, devrimin arkasında *burjuvazinin* olduğuydu.¹⁴⁰

Yine de kanıtların bu klasik anlatıyı açıkça desteklemediğinin anlaşılmasına başlamasının üzerinden yirmi yıldan fazla süre geçti. Hâlâ burjuva devrimi görüşü geçerliydi; ancak öne çıkarılan özel yönler özel sınıf ittifakları giderek bulanıklaşmıştı. Hill, 1960’ların sonunda İç Savaş dönemini ele aldığı güçlü tarih çalışmasını tamamladığında, devrimin burjuva sınıf niteliğiyle ilgili net bir açıklamadan kaçınmıştı. Buna karşılık, sadece “soyluların isyanıyla başlayan iç savaş, muhalif toplumsal sınıflar arası bir savaşım ile sona erdi” diye yazmıştı.¹⁴¹ Bunun mülk sahipleri ile küçük üreticiler arasında süren savaşıma gönderme bağlamında yazıldığı belliydi. Bu, 1787-1795 yılları arasında Fransız Devrimi’nin seyrine paralel bir seyir izleyip belki de kapitalist toplumun doğuşunu göstermiş olabilir; ama burjuva devriminin kendi dinamiğiyle hiçbir ilgisi yoktur. Sınıf savaşımı iddiasını daha yüksek perdeden öne sürmek artık açıkça imkânsızdı – Cobban’ın belirttiği gibi, İngiliz burjuvazisinin sınıf devrimi fikri şimdiden gözden düşmüştü.¹⁴²

Gerçekten de sadece bilinçli sınıflar arasında hiçbir savaşım *olmadığı* ve burjuvazinin egemen feodal

139 Christopher Hill, ‘The English Civil War as Interpreted by Marx and Engels’, *Science and Society*, xii (1948), s. 130-156; Historian’s Group of the Communist Party, ‘State and Revolution in Tudor and Stuart England’, *Communist Review*, Temmuz 1948, s. 207-214.

140 Hill, ‘English Civil War’, s. 137-9; Historian’s Group, s. 210-211.

141 Christopher Hill, *Reformation to Industrial Revolution*, Harmondsworth 1967, s. 131.

142 Cobban, *Social Interpretation*, s. 9.

aristokratlar sınıfına karşı bir toplumsal devrim yaptığı anlamı taşıyabilecek sözlerin kesinlikle söylenemeyeceğine dair kanıtlar artmıştı. Aslında Robin, “İngiltere’de burjuva devriminin soyluluğun bir bölümünce yönetilebilmesinin paradoks olmadığını” kaydederek, yeni *ancien régime* analizini fiilen doğrulamıştı.¹⁴³ Hill’in kendisi de çok daha yakın zamanlarda burjuva devrimi kavramının “burjuvazi tarafından yapılan ya da bilinçli olarak istenen” bir devrim değil, daha çok, kapitalist toplumun gelişmesi için zorunlu koşulları yaratan bir evrim anlamına geldiğini öne sürmüştü.¹⁴⁴ Hatta Robert Brenner, kanıtların bunun yerine İç Savaş çatışmasının ilk önce kapitalist toprak sahipleri sınıfının hemen hemen tamamı ile feodal kalıntı ve asalak olan monarşi arasında patlak verdiğini gösterdiğini ve sadece radikal *halkın* katılımındaki artışla ilişkili olarak, egemen sınıf içinde radikal ve muhafazakâr konumların farklılaşmasının savaşa neden olduğunu bile varsaymıştı.¹⁴⁵

Bir araya getirildiğinde tüm kanıtlar, iki devrimin ortodoks anlamda burjuva devrimleri olarak yorumlanmasına – belki de kesin olmaktan çok gösterge olarak – açıkça meydan okuyor. Ne var ki, hem kökeni hem de içerimleri açısından, kavramın kendisini *Marksizm-dışı* diye bir kalemde reddetmek için daha temel nedenler hâlâ var. Çünkü açıkça ifade edilirse, burjuva devrimi kavramı – kendilerinin de net olarak kabul ettikleri gibi – Marx ve Engels’ten kaynaklanmamıştı. Marx, daha vurgulu ve çok daha ayrıntılı olarak ortaya koymuş bile olsa, feodal aristokrasiye karşı sınıf devrimi kavramını ilk geliştirenler, bizzat liberal tarihçiler ve burjuva devrimcileriydi. Bu olgu –elbette

143 Robin, *La Société française en 1789*, s. 42.

144 Christopher Hill, ‘A Bourgeois Revolution?’, J.G. A. Pocock, *Three British Revolutions*, Princeton, NJ 1980, s. 110 içinde.

145 Robert Brenner, Vanier College’de Konferans Dizisi, York Üniversitesi, 10 Mart 1982.

Marksistlerce – her zaman biliniyordu; ama içerimleri hiçbir zaman değerlendirilmemiş ve en azından son zamanlara kadar mesele neredeyse görmezlikten gelinmişti.

Yine de bu, büyük önem taşıyan temel bir konudur. Sorun Marx ve Engels'in tarihsel hakikati keşfetmeyip salt benimsemiş olmaları değil. Sorun, kabul ettikleri burjuva devrimi teorisinin, aslında Marx'ın kendi tarihsel materyalizmiyle özünde çelişen liberal-burjuva ideolojinin merkezi bir ifadesi olmasıydı. Gerçekten de, gelecek bölümlerde burjuva devrimi kavramının liberal ideolojik niteliğinin etraflıca sorgulanması, bizi Marksist tarih teorisi olarak düşünülenlerin büyük kısmının temel bir eleştirisine götürecektir.

Liberal Bir Kavram: Burjuva Devrimi

Marx'tan Önce Burjuva Devrimi

Son yıllarda, hem Albert Soboul hem Raphael Samuel burjuva devrimi fikrinin, ilk olarak liberal Fransız Devrimi tarihçilerinden kaynaklandığını ortaya koydu.¹⁴⁶ Her biri, bu yorumun ilk çıkış noktasından günümüze kadar olan sürekliliğini vurguladı. Soboul - sonraki bölümlerde siyasal ideolojisini ele alacağımız - burjuva devrimi fikrini, Devrim Dönemi'ndeki Barnave, Robespierre ve Sieyès'e kadar götürürken, Samuel de Marx'ın Restorasyon Dönemi Fransız tarihçileri Thierry, Mignet ve Guizot'a borcunu vurgulamıştı.

Christopher Hill, 1948'de Guizot'un 1640 İngiliz Devrimi'ne dair sınıf analizine değinmişti. Oysa Samuel'in belirttiği gibi, zamanın Marksizmi'nin genel üslubuna uygun olarak, burjuva devrimi kavramının - ve Fransız Devrimi ile İngiliz Devrimi ilişkisinin - Marx'ın buluşu olduğu izlenimini Hill terk etmişti.¹⁴⁷ Soboul da kariyerinin başındayken "burjuvazinin" tarihsel "doğuşu ve yükselişi"ni kabul ederek, on dokuzuncu yüzyılda "orta sınıfın en açık görüşlü doktriner

146 Albert Soboul, 'L'Historiographie classique de la Révolution française,' *La Pensée*, 177 (1974), s. 40-58; 'Qu'est-ce que la Révolution?', *La Pensée*, 217/218 (1981), s. 33-45; Raphael Samuel, 'British Marxist Historians, 1880-1980: Part One', *New Left Review*, 120 (1980), s. 21-96.

147 Christopher Hill, "The English Civil War as Interpreted by Marx and Engels", *Science and Society*, xii:l (1948), s. 156; Samuel, 'Marxist Historians', s. 33.

savunucuları"na itibar göstermişti. Ne var ki, onların,

"Devrim'in, son tahlilde ekonominin toplumsal temeli ile üretici güçlerin niteliği arasındaki bir çelişkiyle açıklanması gerektiği..."¹⁴⁸

olgusuna ışık tutmakta yetersiz kaldıklarını öne sürmüştü. Bu savunucuların burjuvazinin yükselmesiyle birlikte,

"Devrim'i ya da onu yaratan toplumsal sınıfların ekonomik köklerini ayrıntılı olarak incelemekle uğraşamayacak kadar"

meşgul olduklarını söyleyerek devam etmişti. Bu nedenle, Devrim'in "klasik" tarihyazımının sürekliliğini sağlamanın henüz önem kazanmadığı yıllarda Soboul, Devrim'in sınıf niteliğinin Marx ve Engels tarafından *benzersiz bir biçimde* betimlendiğini savunuyordu.

Marx'ın liberal tarihçilere borcunu küçümseyenler arasında Hill ve Soboul elbette yalnız değildi. Aslında hem İngiltere'ye hem de Fransa'ya uyguladıkları, burjuvazinin sınıf devriminin *liberal* kavrayışının Marx'tan çok önce, Guizot'tan çok, bütünüyle Thierry ve Mignet tarafından geliştirildiği, Marksist tarihçilerce genelde göz ardı edilmişti ve Marksistlerin çoğu tarafından da bilinmiyordu. Burjuva devriminin Marksist tarih teorisindeki önemi düşünüldüğünde, bunun Marx'ın buluşu olduğuyla ilgili *izlenim* anlaşılabilir. Şu işe bakın ki, eski ve muhtemelen saygın liberal tarihçilerin savunduğuna benzer fikirlere sonradan Marx'ın otoritesini desteklemeyi gerekli kılan, çok sayıda göndermeyle revizyonist meydan okumaydı.

Eğer yüzyıl ortasında Batılı Marksistler, muhtemelen

148 Soboul, *The French Revolution 1787-1799*, 2 Cilt, Londra 1974, I. Cilt, s. 21.

burjuva devrimi gibi çok yaygın kabul gören bir fikri Marx'a atfetmenin çekiciliğinden etkilemişlerse de, böylesi düşünceler G. V. Plehanov'u etkilememişti. Plehanov'un *Materyalizmi Savunmak* adlı eserinde önemli bir bölüm, açık bir biçimde Fransız Restorasyon tarihçilerinin burjuva materyalizmi konusuna ayrılmıştır.¹⁴⁹ Ayrıca Plehanov, bu materyalizmin kavramsal bir ilerlemeyi somutlaştırdığını kabul ederken, kusurlu ve ideolojik niteliğini de vurgulamıştı.

Restorasyon tarihçileri, burjuvazinin aristokrasiye karşı devrimci savaşımının sınıf niteliğini materyalist temellerde kesin olarak sürdürmüşlerdi. Dahası, savaşımın *mülkiyet ilişkilerine* dayandığını kabul etmişlerdi. Guizot'nun genelde belirttiği gibi:

Siyasal kurumları anlamak için, toplumda var olan çeşitli tabakaları ve bunların karşılıklı ilişkilerini incelemeliyiz. Bu farklı toplumsal tabakaları anlamak için, toprak mülkiyetinin doğası ve ilişkilerini bilmeliyiz.¹⁵⁰

Mülkiyet ilişkilerinin birincisi sınıflar, ikincisi siyasal ilişkiler üzerindeki belirleyici etkisini vurgulayan Guizot, "Vico'nun görüşüne doğrudan doğruya karşıydı"¹⁵¹ ve bizzat Fransız Devrimi'nden etkilendiği biçimiyle burjuva materyalizminde yeni bir gelişmeyi temsil ediyordu.

Plehanov'a göre, Thierry ve Mignet de bu perspektifi paylaşıyordu. Hepsi Avrupa siyasal tarihinde, aristokrasi ile "halk" ya da burjuvazi arasındaki sınıf savaşımını yaratan toprak mülkiyetinin *fethinin* önemini kavramıştı.¹⁵² Bu materyalist düşünce çizgisinin bütün önemi, bu bölümün sonunda daha iyi anlaşılabacaktır.

149 G. V. Plekhanov, *In Defense of Materialism*, Londra 1947.

150 A.g.e., s. 41, Guizot'a atf, *Essais sur l'histoire de France*, 10. Baskı, Paris 1860 s. 75-76.

151 A.g.e.

152 A.g.e., s. 41-51.

Yine de Plehanov'un eleştirerek not ettiği gibi bu materyalizm, mülkiyetin kökenine Locke geleneği içinde, "insan doğası"na gönderme yapmanın dışında uygun bir açıklama getirememiştir. Bu liberal tarihçiler, karşıt toplumsal ilişkilerin ve bunların sonucunda tarımsal mülkiyet alanında ortaya çıkan sınıf çatışmasının gelişen niteliğini kavrayabilmişti. Ancak bu toplumsal dinamiğin kökeni, spekülasyonun sisli havasında kaybolup gitmişti. Görüleceği gibi, net bir biçimde burjuva tarihinin ideolojik amaçlarını yansıtan Guizot, Thierry ve Mignet, feodal sömürü düzenini devirmenin haklı ve zorunlu olduğunu, mülkiyeti *sorgulamadan* desteklemişti.

Belli ki Plehanov bu burjuva ideolojik materyalizmini, Marx ve Engels'in materyalizminin önemli, ama kusurlu bir müjdecisi olarak görüyordu. Aslında Restorasyon liberallerine borçlarını ilk kabul edenler bizzat Marx ve Engels'ti - ve bu kabullenmelerinde en küçük bir eleştiri iması bile yoktu. Hem Soboul hem de Samuel bu kabullenmeyi not etmiş, ancak eleştiri yapılmamasına bir yorum getirmemiştir. İlgili parçalar, genelde Fransız Devrimi'nin teori ve tarihyazımı ile ilgili konularla ilişkilendirilmeden sadece ünlü mektuplardan sık sık alıntılanmıştır.

1894'te Engels H. Starkenberg'e şöyle yazmıştı:

Marx materyalist tarih anlayışını keşfederken, Thierry, Mignet, Guizot ve 1850'ye kadarki tüm İngiliz tarihçiler bu yolda çaba gösterildiğine kanıt oluştururlar. Aynı kavrayışın Morgan tarafından keşfiyse, zamanın bunun için olgunlaştığını ve sadece bu keşfin yapılmak zorunda olduğunu kanıtlar.¹⁵³

Kırk yılı aşkın bir süre önce, Marx'ın kendisi Joseph

153 Karl Marx and Frederick Engels, *Correspondence*, 1846-1895, Çeviri: Dona Torr, Londra 1934, s. 518 (tercih edilen çeviri); ayrıca Samuel tarafından da alıntılanmış, 'Marxist Historians', s. 33.

Weydemeyer'a ünlü mektubunda çok daha alçakgönüllü davranmıştı:

Bana gelince, modern toplumdaki sınıfların varlığını ya da aralarındaki savaşı keşfetme onuru bana ait değildir. Benden çok önce burjuva tarihçiler bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar ise sınıfların ekonomik anatomisini betimlemişlerdi.¹⁵⁴

Marx sadece "*sınıfların varlığının ancak üretimin gelişmesinde belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu*" (vurgular özgün metinden) kanıtlayıp bu sınıf savaşımını ("proletarya diktatörlüğü"ne tek tük göndermelerden birini yaparak) proleter devrimi aracılığıyla *sınıfsız* toplumun yaratılmasına bağlamanın onurunu taşıyacaktı.

Bu bölümün tamamını, Marx'ın yapıtlarının, burjuva-liberal materyalist tarih ve ekonomi politiğinin izinden gidip, bunların etkisi altında kalmasında ne derece doğruluk payı olduğunu ortaya çıkarmaya ayırdık. Yine de bütün olarak bu kitabın temel meselelerinden biri, Marx'ın liberal tarihçelere çok cömert davrandığı ve kendi toplumsal analiz yönteminin - tarihsel materyalizm - özgünlüğünü ciddi ciddi küçümsediğidir. Marx tarihsel materyalizmi, liberal ekonomi politikle eleştirel karşılaştırması aracılığıyla özgün bir biçimde geliştirmişti. Bunun teorik itici gücü, liberal *tarihin* sınıf analiziyle hiç bağdaşmaz. Bununla birlikte, Marx'ın kendi tarihsel gözlemleri - özellikle de burjuva devrimiyle ilgili olanlar - bu liberal sınıf tarihini ne yazık ki eleştirmeden bünyesine katmıştı. Sonuçta Marx'ın tarihsel gözlemleri, ekonomi politik eleştirisi *Kapital*'de hiç görmediğimiz biçimde, sıklıkla olgusal bakımdan yanlış, belirsiz ve çelişkiliydi.

154 Marx-Engels, *Correspondence*, s. 57; ayrıca Samuel tarafından da alıntılı, 'Marxist Historians', s. 33.

Restorasyon'da Burjuva Devrimi

Stanley Mellon'un *The Political Uses of History*'si, Guizot, Mignet ve Thiery'nin siyasal liberalizminin, yazdıkları tarihe nasıl nüfuz ettiğini net bir analizle gösterir.¹⁵⁵ Guizot, bu üç liberalin en muhafazakârıydı ve 1848'de Orleanlı hükümetin istifasıyla bakanlıktan uzaklaştıktan sonra, muhafazakârlığı iyice öne çıktı. Paris'ten Guizot hükümetince çıkarılan Marx, sadece Guizot'nun siyasetine sövüp saymakla kalmamış; bakanın, Fransız "karakteri"nin meşruti monarşinin çöküşünün nedeni olduğu, oysa İngiliz karakterinin bunu ayakta tuttuğu sözleriyle yaşadığı düş kırıklığı karşısında, lanet okumasıyla dalga geçmişti.¹⁵⁶ Yine de Marx, o zaman bile kendisini tarihçi Guizot'a hakkını tam olarak teslim etmeye mecbur hissetmişti.

Liberallere özgü tipik bir uğraş olan *uygarlığın ilerlemesinin* tarihçisi Guizot, ilerleme tarihinin en büyük başarısını, meşruti monarşiyle birlikte temsili hükümetin gelişmesi olarak görmüştü. Yine de içi *sınıf savaşı*yla doldurulduğundan, onunki yalnız fikirlerin tarihi değildi. Marx daha çocukken Guizot, derslerinde "Modern Avrupa'nın toplumdaki farklı sınıfların savaşımından doğduğunu" söylüyordu. Bu sınıf çıkarlarının çatışması fikri, onun daha sonraki tüm tarih araştırmalarına ışık tutacaktı.¹⁵⁷

Bununla birlikte, Guizot için toplumsal ilerlemenin ayırıcı özelliği, temsili hükümet aracılığıyla sınıf savaşımının *durması* ve sınıfların asimilasyonuydu.

155 Stanley Mellon, *The Political Uses of History*, Stanford 1958.

156 Marx, Review of Guizot's 'Pourquoi la Révolution d'Angleterre a-t-elle réussi?', Marx-Engels, *Collected Works* X. Cilt, New York 1978, s. 251-256.

157 François Guizot, Stanley Mellon, ed., *Historical Essays and Lectures*, Chicago 1972, s. 206-207 içinde.

Sınıflar hiç durmadan mücadele etmiş, birbirlerinden tiksinişmiş, çıkar ve görgü uçurumu aralarında ahlaki bir düşmanlık yaratmıştır: Yine de adım adım birbirlerine yakınlaşıp, bir anlayış birliğine varmış ve asimile olmuşlardır. Her Avrupa ulusunun bağrında, ayrılık ve savaş karşısında muzaffer olan belirli bir evrensel ruhun, belirli bir çıkar, fikir ve duygu ortaklığının doğuşu ve gelişmesine tanıklık vardır.¹⁵⁸

Aynı şekilde Guizot yalnızca Fransa'nın, sonraki tarihinde, burjuvazinin 1789 Devrimi'ndeki tam ve uzun vadeli zaferini yaşamış olmasına karşın, bunun aslında amacı aştığını ileri sürmüştü. Sieyès, *Tiers État*'nın "hiçbir şey" olmadığını ama "bir şeyler" olması gerektiğini iddia etmişti. Guizot'a göre bu, tarihsel bir hakikat değil, - çünkü burjuvazi her zaman bir güç olmuştu - burjuvazinin *her şey* olacağına dair programlı bir talepti.

Guizot, burjuvazinin haddini aşan bu bencilliğinin üzücü olmakla birlikte, Fransız karakterine uygun düştüğünü anlamıştı. Fransız burjuvazisi, aristokrasinin bir parçasıyla ittifak kurarak, ülkeyi birlikte yöneten baskın bir meclis kurmakla yetinen İngiliz burjuvazisini sollayıp geçmeye "mahkûm"du. "*Qu'est-ce que le tiers état? Tout.*"¹⁵⁹ haykırışına neden olan "burjuva onurunun patlaması" bir tek Fransa'da yaşanmıştı.¹⁶⁰ Guizot'nun - muhafazakâr liberalizmine sadık kalan - analizinde, temelde arzu edilebilir olan Devrim'le ilişkili reformlar ve toplumsal ilerleme, uygarlığın genel ilerlemesinin bir ifadesiydi. Oysa aşırılıklar talihsizlikti. Elbette Guizot ve sonraki muhafazakâr liberaller arasındaki önemli fark, Restorasyon Dönemi'nde henüz hedeflerine ulaşamayan liberal siyasetin düş kırıklığıyla, Guizot'nun

158 A.g.e., s. 207.

159 Üçüncü Zümre nedir? Her şey (ed.n)

160 Guizot, *L'Histoire de France, racontée à mes petits-enfants*, 5 Cilt, Paris 1877, V. Cilt, s. 463-465.

sınıf savaşımı fikrini (belli belirsiz) *benimsemiş* olmasıydı. Burjuvazinin bu sınıf savaşımı kavramı, Marx'la birlikte, Devrim'in sol-liberal/sosyalist yorumunun bir demirbaşı haline gelecekti.

Eğer Guizot, burjuvazi ve aristokrasi arasında sınıf savaşımının varlığını kabul etmişse; François Mignet de Devrim'in kısa tarihini bizzat yazmıştı. Marx daha altı yaşındayken yayınlanan kitap, burjuva devriminin niteliğini *Komünist Manifesto*'dakine şaşılacak kadar benzeyen terimlerle ortaya koymuştu:

Nasıl İngiliz Devrimi yeni yönetimler çağını başlatmışsa, Avrupa'da yeni toplumlar çağını başlatmış olan Fransız Devrimi'nin tarihini hızla gözden geçirmek üzereyim. Bu devrim sadece siyasal iktidar değişikliği olmakla kalmamış, ulusun içsel varoluşunu tamamen değiştirmişti. Ortaçağın toplum biçimleri hâlâ sürüyordu. Ulus düşman vilayetlere, nüfus rakip sınıflara bölünmüştü. Soyluluk tüm güçlerini kaybettiği halde tüm ayrıcalıklarını koruyordu: Halkın hiçbir hakkı, krallığın ise hiçbir sınırı yoktu. Keyfi yönetim, sınıfsal yasalar ve özel organlara özel imtiyazlar yüzünden Fransa'ya tam bir kargaşa hâkimdi. Bu ihlaller nedeniyle Devrim, eskisinin yerine daha adil olabilecek ve çağımıza daha uygun düşebilecek bir sistem getirdi. Keyfi iradenin yerine hukuku, ayrıcalığın yerine eşitliği getirdi. İnsanları sınıf ayrımlarından, toprağı eyalet engellerinden, ticareti korporasyon ve cemiyetlerin zincirlerinden, tarımı feodal bağımlılık ve öşür baskısından, mülkiyeti veraset engellerinden kurtarıp; her şeyi tek devlet, tek hukuk sistemi, tek halk durumuna getirdi.¹⁶¹

Bu özet ve *Manifesto*'daki polemiğe dayalı kısa değerlendirme arasında, gerçekten de birçok ve çarpıcı paralellik var. Elbette Marx ve Engels'in, Devrim'in kesin sonuçlarıyla ilgili bambaşka bir perspektifleri vardı; çünkü bu

161 François Mignet, *History of the French Revolution*, Londra 1913, s. 1.

ilerici adımlarda, kapitalist sınıf egemenliğinin yaratılmasını görüyorlardı. Ama toplumsal dönüşümlerin kendilerine dair değerlendirmeleri neredeyse özdeşti.

Mignet Devrim analizini, toplumsal çıkarlara ve ekonomik hayatın sorgulamasına oturtmuştu. Devrim'e götüren maddi koşulları şöyle betimlemişti:

Krallık döneminde, artan serveti ve kafasını çalıştırması sayesinde Üçüncü Zümre önem kazanırken; soyluluk tüm itibarını, ruhban da tüm etkisini kaybetti;¹⁶²

Soyluluk, uzun zamandır kaybettiği siyasal bağımsızlığını geri kazanırken, kendi açısından krallıktan elde edebileceğinden daha fazlasını halka boyun eğerek elde edebileceğinin farkındaydı. Yeni devrim neredeyse tamamen Üçüncü Zümre'nin çıkarına hareket etmek üzereydi. İlk iki zümre de Üçüncü Zümre'ye karşı sarayla birleşme hevesine kapılmışken, daha sonra Üçüncü Zümre'yle birlikte saraya karşı birlik olmuşlardı.¹⁶³

Aslında Mignet bütün Devrim tarihini, bir *sınıf* devrimi yönünden kurgulamıştı:

14 Temmuz, orta sınıfın zaferi olmuştu; Kurucu Meclis onun yasama organı, Ulusal Muhafızlar silahlı kuvvetleri, belediye başkanlığı halk gücü olmuştu.¹⁶⁴

Kendisini meclisin aşırı solunda konumlandıran Duport, Barnave ve Lameth'in "yurtsever parti"si, kulüplere yardım elini uzatıp Varennes'e kaçana kadar, "liderleri olmayanların başına geçmişti." Bundan sonra üç lider, "kalabalığa" karşı "meclis ve orta sınıf kitlesi"yle birlikte

162 A.g.e., s. 6.

163 A.g.e., s. 28-29.

164 A.g.e., s. 65.

direnmek için istifa etmişti.¹⁶⁵

Guizot'dan daha az muhafazakâr bir liberal olan Mignet, 1789 burjuva devrimini kayıtsız şartsız onaylamıştı. Yine de meşruti monarşistlerle yakın bir işbirliği içindeydi. Montagnardları şiddetle eleştirmiş; Jirondenlere hayran olduğu halde, onların Devrim'i yasadışı araçlarla savunma isteğine lanet okumuştur.¹⁶⁶ Mignet'e göre, aristokrasinin saldırısı ve "kalabalığın" istilasına uğrayan Anayasa çalışmalarını bu *hizip* baltalamıştı. Ne var ki, liberalizmine uygun olarak Mignet, Devrim'in trajedisini özellikle aristokrasinin muhalefeti ve göçüne bağlıyordu; çünkü "kalabalığın" işe karışmasını zorunlu kılan buydu:

İç savaş ve yabancı ittifak, onun müdahale ve yardımını beklemeseydi, kalabalık egemen olmayacaktı. Ülkeyi savunması ülke yönetimini üstlenmesini zorunlu kılmış; orta sınıf nasıl kendi devrimini yürütmüşse, o da kendi devrimini yürütmüştü.¹⁶⁷

Eski sistemi ve ayrıcalıklı sınıfları devirebilecek kadar güçlü olan, ama zaferden sonra dinlenen burjuvazinin, göçmenlere ve tüm Avrupa'ya direnmesi pek mümkün görülüyordu. Bunun için yeni bir şok, yeni bir inanç gerekiyordu; 14 Temmuz'un burjuvazisi gibi coşku dolu, kalabalık, tutkulu, enerjik bir sınıfa 10 Ağustos'ta da ihtiyacı vardı.¹⁶⁸

Soboul'un Devrim yorumunun sürekliliğini öne sürerken not ettiği gibi Mignet, devrimci şiddeti çok üzücü bulmakla birlikte *zorunlu* görüyordu. Devrim'in kendisini de sadece kökeni itibarıyla değil, bütün şiddet süreci açısından da tarihsel zorunluluk olarak görmüştü.¹⁶⁹ Mignet'nin "klasik" tarihyazımı çizgisine açıkça bağlı olan burjuva sınıf

165 A.g.e., s. 65-66.

166 A.g.e., s. 129-130.

167 A.g.e., s. 125.

168 A.g.e., s. 173-174.

169 Soboul, 'Qu'est-ce que la Révolution?', s. 39.

devrimi kavrayışı, Marx'ın devrim anlayışını açıkça kapsar. Yine de sınıf analizinin tüm ayrıntılarında, tamamen liberal bir kavrayış olarak kalır.

Mignet'den bile önce Augustin Thierry, İngiliz İç Savaşı'nı Fransa'da Devrim'in hemen ertesinde geçerli olan perspektifle yorumlamıştı.¹⁷⁰ Thierry, İngiliz tarihinin, fetihçi soylular ve mülksüzleştirilmiş İngiliz Halkı arasındaki İç Savaş'ın, burjuva devrimiyle sona eren uzun savaşımın damgasını taşıdığını özellikle vurgulamıştı. Thierry, başlıca kaynağı David Hume'un tarihsel perspektifini, Devrim sonrası Fransası'nın deneyim ve ideolojisinin tayfından kırıp yansıtmıştı.¹⁷¹ Thierry, İngiliz "burjuvazisi"nin Norman fethiyle içine düştüğü sefil duruma karşın, en sonunda kralın bu sınıfı da krallık konseyine almaya *mecbur kalmasına* yol açan büyük "çabaları" sayesinde, kendisini fatihlerin monarşisinde kaçınılmaz hale getirme sürecini vurgulamıştı. Fatihlerin zamanla asimilasyona uğrayıp yabancı statülerini yitiren "alt tabakaları," kral ve soylulara karşı Avam içinde birlikte saf tutmak için "burjuvazi"ye katılmıştı.

Thierry, çalışkan Avam'ın artan serveti ve önemini, fatihlerin asalak miskinliği ve zalim sömürsüyle karşı karşıya getirmişti:

Fethedilenler kurtuluşu kendi mülklerinde, çalışkanlıklarında arıyorlardı: Her tarafta girişimleri baltalanıyor, yasaklar işlerine engel oluyor, tekeller iş yapma hevesini kırıyor ve sağlam kuruluşları yıkıyordu... *Uyruklar*, bağımsızlık ve servet arasındaki ilişki ile herkes için özgürlük ihtiyacı ve onları birbirine bağlayan ortak çıkarları kavrayacak noktaya ulaştıklarında, birlikte yürüdüler. Bir ulus oldular, bir güç haline geldiler.¹⁷²

170 Augustin Thierry, 'Vue des révolutions d'Angleterre' (1817), in *Dix Ans d'Études Historiques, Ouvres Complètes*, 6. Cilt, Paris 1851.

171 David Hume, *The History of England*, Londra 1840 (Smollet tarafından güncelleştirilip yeniden yayınlanan 1776 baskısı).

172 Thierry, 'Vue des révolutions', s. 51.

İki ordudan birinin *tembellik ve güç*, diğerinin *çalışkanlık ve özgürlük* sloganlarıyla birbirinin üzerine ilerlediği söylenebilir: Çünkü hangi kasttan olurlarsa olsunlar, gamsız hayat yaşayıp keyif çatmaktan başka bir derdi olmayanlar, kendilerine uygun çıkarları savunmak için kralcı orduya katıldılar. Oysa eski fatihler kastından çalışanların safına geçmiş olan aileler, avamın saflarına katılmıştı.¹⁷³

Liberal tarih geleneğinde tekrar tekrar göreceğimiz temalar işte bunlar: Asalak servet sahiplerinin uzun süre tembelliğin, geleneğin, imtiyaz ve cehaletin, özel çıkarlar ve keyfi adaletsizliğin engeline takılmasına karşın orta sınıfın “çalışkanlığı” uygarlığın ilerletici gücü olmuştur. Rönesans’tan beri modern, burjuva ilerlemenin kahramanlıklarla dolu tarihi, köklü ama çürümüş eski düzeni bir yana bırakırsak, siyaset, toplum, ekonomi ve kültürdeki bu engellerin aşılması olmuştur.

Liberal tarihin tüm versiyonları, eski düzenin değişip yenisine yer açmak zorunda olduğunu kabul etmişlerdi. Ortaya çıkan farklılıklar, eski düzenin kendisinin değişime ne ölçüde hazır olduğu, değişim ihtiyacının ne kadar acil ve yakıcı olduğu, çatışmanın değişimin ayrılmaz parçası olup olmadığı ve değişim sürecinde şiddetin hangi sınırlara kadar mazur görülebileceği idi. Özetlersek, daha muhafazakâr liberallerin daha az muhafazakâr olanlarla anlaşamadıkları nokta, ilerlemenin zorunlu olarak *sınıf savaşı*ıyla ne ölçüde örtüştüğüydü.

Devrim sonrasında, kıtanın liberallerinin sınıf savaşımının varlığını kabul etme eğilimleri anlaşılır bir şeydir. Bu, Guizot’un imrendiği – en azından on sekizinci yüzyıl başından beri – “uzlaşmacı” olan “İngiliz karakteri” örneğinde belki de daha az görünüyordu. Ne var ki David

173 A.g.e., s. 64.

Hume, hem İngiliz Devrimi'ni hem Stuart'ları mazur gören daha muhafazakâr bir liberalizm sergilemişti. 1720'ye gelindiğinde, Toriler de Whigler de farklı ölçülerdeki muhafazakârlıklarıyla, Restorasyon Fransası'ndan çok farklı bir siyasal bağlam yaratan ortak, esaslı bir liberal ideolojiyi paylaşmaya başlamışlardı. On sekizinci yüzyıl liberalizmine dönük ciddi bir inceleme, bu kitabın kapsamı dışında kalıyor. Ancak bunun Britanya'da ekonomi politiğin, Fransa'da ise sınıf savaşımının gelişmesine yol açarken, her iki örnekte de *liberal materyalist* bir ilerleme kavramına dayandığı görülecektir.

Thierry'ninkinden çok daha az çelişkili bu liberal materyalizm, Hume'un Adam Smith'in *Ulusların Zenginliği*'yle aynı zamanda yazdığı *The History of England*'da hem "ilerleme" hem de toplumsal çıkarlara yaklaşımıyla kendisini göstermiştir:

Lüks alışkanlığı eski baronların muazzam servetini çarçur etti... Aynı zamanda herkesten daha çok para talebi olan toprak sahipleri, topraklarını en kârlı hale getirmek için çalışıp çabalamışlardı. Ya tarlalarını çitle çevirerek ya da birçok küçük çiftliği birkaç büyük çiftlik halinde bir araya getirerek, eskiden hükümeti devirmek ya da komşu barona karşı koymak için her zaman emirlerine amade olan işe yaramaz amelelere yol vermişlerdi. Bütün bu araçlarla şehirler büyümüş, orta tabaka zenginleşip güçlenmeye başlamış; aslında sözü kanun demek olan prens, örtülü biçimde itaat etmişti. *Aynı nedenlerden kaynaklanan yeni ilerlemeler, Avam'ın imtiyazları üzerine dayalı yeni bir özgürlük planı doğurmuştu.* Bununla birlikte, soyluların düşüşü ve avamın yükselişi aralığında kral, mevcut durumdan avantaj sağlayarak, neredeyse mutlak bir otorite elde etmişti.¹⁷⁴

Hume için, savaşım sınıflar arasında değil de saray ve Avam arasındaydı. Yine de yükseliş ve çöküş halinde sınıflar

174 Hume, *History of England*, Appendix III, s. 810 (vurgu eklenmiştir).

vardı. I. James'in hüküm sürdüğü dönemdeki savaşimleri anlatırken görüleceği gibi, sınıf çıkarları da rol oynuyordu:

Avam Kamarası'nın ruhu ve kararlılığı, sadece kendi imtiyazlarını savunmak için değil, o sırada akıntıya kürek çekmek de olsa, ticareti... Elizabeth'in dayattığı büyük ayrıcalıkların zincirlerinden kurtarma girişiminde de görülüyordu... Ulusun ticaret yapan kesimine özgürlük vermeye çalışan kişilerden oluşan Avam Kamarası, bir yandan da toprak mülkiyetini vesayetten kurtarıp ulusa hâlâ eziyet eden feodal mülkiyet hakkının kalıntılarını ortadan kaldırmaya çalışıyordu.¹⁷⁵

Fransız liberallerinin Devrim sonrasında yazdıkları, sınıf savaşımı tarihlerinden çok uzak olmakla birlikte, çatışmanın olmadığından söz edilmiyordu. Hume, sadece ilerleme kavramını savunmuyor, aynı zamanda eski düzeni köklü değişikliklere zorlayan şeyin, yükselen kent orta sınıfının serveti temelinde serbest ticaretin gelişmesi – toplumsal yaşamda liberal siyasal düzenin ortaya çıkışıyla güçlenen tam bir dönüşüm – olduğunu da savunuyordu. *Yeni* değişikliklere ne kadar karşı koyarsa koysun, liberalizmin yükselişinin hakiki gerici eleştirisinden çok farklı olan bu daha muhafazakâr tarih perspektifi, materyalist liberal ideolojide orta unsura yakın bir şey oluşturur. Burjuva devrimi perspektifinin büyük bölümünü kapsayan bu perspektif, yine de klasik ekonomi politikte örtük çıkarların uzlaştırılmasına daha yatkındır.

Liberal İdeolojinin Birliği

Öyleyse, en geniş anlamıyla “burjuva devrimi”

175 A.g.e., s. 496.

konusunda liberal tarihin, bazı siyasal farklılıkları yansıtan, daha özgül tartışmaları da *içinde* barındıran tek tutarlı düşünce çizgisini gösterdiği görülebilir. Burjuvazinin ekonomik liberalizm ve temsili hükümeti gerçekleştirmek için giriştiği sınıf savaşımının meşruluğu, zorunluluğu, akıllılığı – ya da hatta varlığının kendisi – konusunda liberal görüşler geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Ancak sadece bu modern toplumsal biçimlerin arzu edilebilirliği ve zorunluluğu konusunda değil, temelde yatan sosyo-ekonomik nedenler konusunda da liberaller arasında genel bir fikir birliği vardır.

Bu geniş liberal perspektif – Guizot’dan Aulard’a, ondan da Soboul’a uzanan bir dizi yorum – açıkça burjuva sınıf devrimi fikrini kabul eden Fransız Devrimi’nin bütün “klasik” tarih yazımını içine alır. Ayrıca sınıf savaşımı kategorisini *reddetmekle* birlikte, modern liberal kapitalist toplum yönündeki ilerlemenin ekonomik gelişme, rasyonel örgütlenme ve düşünsel “aydınlanma”nın kaçınılmaz ürünü olduğu fikrini benimseyen çok farklı bir muhafazakâr-liberal yorum çizgisini – sadece Tocqueville ve Brinton’yu değil, Doyle ve Richet’yi de içine alan muhafazakâr bir eğilimi de – benimser. Toplumsal yorumun resmi akademisyenlerin çoğunluğu tarafından bu kadar uzun süre doğru kabul edilmesi, liberal ideolojiyle bağdaştığının kanıtı olarak görülmelidir. Toplumsal yorum, bütün olarak liberal perspektif içinde, esasen merkez-sol görüşün bir ifadesi olmuştur.

İnsan başka bir incelemeye gerek duymadan, Marksistlik iddiasındaki bir analizin böyle bir bağlamda nasıl yer alabileceğini merak ediyor. Burjuva devrimi kavramının liberal ideolojik içeriği, aslında – Marx’ın *eleştirisinin* odak noktasındaki – liberal ekonomi politiği üreten ilerleme, toplumsal gelişme ve insan doğasıyla ilgili aynı fikirlerden türetilmiştir. Marksist Devrim analizine, burjuva

akademisyenlerin bile kabul etmeye zorlandıkları gücü veren, genel liberal yorumun herhalde yalnızca radikal bir versiyonuydu. Marx, burjuva devrimcilerinin kendi siyasal söylemlerinde ifade ettikleri bu görüşlere ilk düşüncelerinde yer vermiş, ama sonradan da bunları hiç eleştirmemişti.

Aslında Marx, hiçbir zaman sistematik, özgün bir tarih incelemesi yapmamıştı. Sonuçta, pek çok önemli liberal tarihi yanlış ya da çarpıtmayı, prekapitalist toplumlarla ilgili fikirlerine dahil etti. Daha sonraki bölümlerden birinde, Marx'ın kendi özgün toplumsal analiz yönetiminin – *tarihsel materyalizmin* – izlerini Devrim'den doğmuş olan liberal siyasetin ilk radikal sahiplenilmesinde arayacağız. O zaman Marx, özellikle ekonomi politiğin eleştirisi biçiminde, liberal toplumsal teoriyi *eleştirerek* tarihsel materyalizmi yaratmıştır. Ancak onun siyasal hedefinin -kapitalist toplumda sosyalist devrimin- onu, liberal tarihin benzer bir eleştirisine götürmediği görülecektir. Bu sonraki irdeleme, Marx'ın kapitalist sınıf toplumuna karşı koymak için geliştirdiği tarihsel materyalizm yönteminin analizine yol açacaktır. İşte o zaman tarihsel materyalizmin, prekapitalist toplumların sınıf analizine nasıl uygulanacağı gösterilebilecektir. Ne var ki, bu ideolojik akımın nasıl yanlışlıkla Marksist teori yerine geçtiğini anlamak için ilk önce *hem* burjuva devrimi fikrinin hem de ekonomi politiğin kavramlarının arkasında yatan liberal ideolojiyi daha ayrıntılı incelemek şarttır.

Liberal Materyalizm Akımları

On dokuzuncu yüzyılın başları ve ortasında, Avrupa'nın toplumsal düşüncesindeki başlıca tarih ve ekonomi politik akımları, siyasal liberalizme yakından bağlı ve ona düşünsel

meşruiyet kazandıran ideolojik bir perspektife sahiplerdi. Bu liberalizmin derdi ilerlemeydi: tarihte, siyasetin ve toplumsal biçimlerin ilerlemesi; ekonomi politikteyse, işbölümü ve ticarete dayalı ulusal refahın ilerlemesi. Britanya’da şiddetli kapitalist gelişmeyi deneyimleyen ekonomi politikçiler, Whig tarihçilerinden daha fazla göze batarken; Fransa’da Devrim ve sonrasının yaşamsal siyasi ve ideolojik konuları, burjuva uygarlığı aracılığıyla ilerleme tarihçilerini ön plana çıkardı. Hem liberal tarihte hem de ekonomi politikte, ilerleme savunucularının karşısına toplumsal gelişmedeki sınıf savaşımı konusu çıktı. Bunlar, Marx’ın kabullenmek zorunda kaldığı esas düşünsel akımlar haline geldi.

Bu iki tür toplumsal ideoloji de toplu olarak Aydınlanma diye bilinen gevşek fikir hareketi içinde gelişmiş bir liberal materyalist çizgiden türemiştir. Göreceğimiz gibi, adı Aydınlanma’yla anılan her düşünür nasıl liberal değilse, hepsi materyalist de değildi. Yine de bütün olarak Aydınlanma’nın bireycilikle birlikte ele alınan ve maddi ilerlemeyi olumlayan laik akılcılığı, materyalizme fazlasıyla eğilim gösteriyordu. Gerçekten de Plehanov “materyalizme karşı çıkan Aydınlanma yazarlarının kendilerinin de *tutarsız materyalistler* olduklarını” öne sürerken Hegel’in otoritesine dayanıyordu.¹⁷⁶ Aydınlanma düşüncesinin geniş yelpazesi içinde, liberal materyalizmin özellikle “aşamalı” toplumsal gelişme teorisinin, Marx’ın çalışmaları üzerinde etkisi, tarih ve ekonomi politiğe uzanan biçimde öne çıkmıştır.

Aşamalar teorisi, klasik biçimiyle ortaya çıktığı on sekizinci yüzyılın ortalarında, birbirinden bağımsız olarak Turgot ve Adam Smith tarafından yaratılmıştı. Her ikisi de, kavramı ilerlemenin ahlak felsefesi aracılığıyla geliştirmişti. Bu, her biri için ekonomi politiğin fikirlerini geliştirdikleri temeli sağlamıştı. Aşamalar teorisinin düşünsel tarihi,

176 Plekhanov, *Materialism*, s. 40.

anahtarının toplumsal gelişmenin temeli olarak *geçim tarzlarına* yüklenen rol olduğunu vurgulayan – örneğin, William Robertson’ın 1777’de yazdıklarına atıf yapan – Ronald Meek tarafından ayrıntılı olarak incelenmiştir:

Toplum içinde bir araya geldiklerinde, insanların eylemleriyle ilgili her incelemede ilk dikkati çeken onların *geçim tarzı* olmalıdır. Bunun *değişiklik* gösterdiği ölçüde, onların yasa ve politikaları da *değişmelidir*.¹⁷⁷

Bu görüş doğrudan doğruya aşamalar teorisinin merkezindeki kavrayıştan türetilmişti: İnsanın toplumsal yaşamı, hâkim *geçim sağlama araçlarıyla* kendisini gösteren birbirinden az çok ayrılan dört çağın – sırasıyla avcılık, besicilik, tarım ve ticaret – içinde belirlenmişti. Bu çağlar, *geçim tarzındaki ilerlemenin damgasını taşıyan art arda aşamalardan oluşmuş*; insanlık, türün “doğal” gelişimini böyle geçirmişti. Bu teoriye bakılırsa, her *geçim tarzı*, Meek’in sözleriyle,

hukuk, mülkiyet ve yönetime ilişkin bir dizi farklı fikir ve kurumla birlikte, bir dizi farklı adet, görgü ve ahlaka da uygun düşer.¹⁷⁸

bir toplumsal yaşam biçimiyle belirleniyordu.

Meek bir noktada, bu *geçim tarzı kavramının* Marx’ın *üretim tarzı kavramından*, *üretim tarzının* “sadece insanların ulaşabilecekleri türden yaşam tarzını değil ama bunu sağlamak için birbirleriyle girdikleri ilişkileri de kucaklaması” temelinde ayırt edilebileceğini söyler.¹⁷⁹ Ne var ki 1758’de

177 Ronald Meek, *Social Science and the Ignoble Savage*, Cambridge 1976, s.2, alıntı, William Robertson, *History of America* (1777), Works, Edinburgh, 1890. II. Cilt içinde, s. 104.

178 A.g.e., s. 2.

179 A.g.e., s. 229.

Lord Kames'in sunduğu hukuk ve yönetimin kökenleriyle ilgili gözlemlerdeki gibi, bu ifadelerin bazılarında liberal aşamalar teorisi toplumsal ilişkilere odaklanıyor:

Basit ailelerin üyeleri dışında, balıkçı ya da avcının yaşamı topluma ters düşer. Çobanın yaşamı, adına toplum denilebilirse, neredeyse yerel bağlantıdan başka bir şey olmayan daha büyük toplumların oluşumunu teşvik eder. Ama karşılıklı yararları ve bireylerin uğraşlarını kendileri kadar başkaları için de kârlı kılmalarını içeren gerçek toplum ruhu, tarım icat edilene kadar bilinmiyordu. Tarım, diğer pek çok zanaatın yardımına ihtiyaç duyar. Marangoz, demirci, duvarcı ustası ve diğer imalatçılar buna katkıda bulunur. Bu durum, bireyleri karşılıklı desteğin var olduğu daha homojen toplumlarda bir araya getirirken, yeniden dar bir alana sıkıştırır... Çok sayıda birey arasında tarımın yol açtığı sıkı birlik, eskiden bilinmeyen birçok toplumsal ödev yaratmıştı. Bunlar, ceza korkusuyla dayatılan yasaların doğmasını zorunlu kıldı. Böylesi işlemler, gücün bir ya da daha çok kişinin elinde toplanması ve bütün topluma karşı zor kullanılması dışında gerçekleştirilemez. Özetlersek her toplumda, yönetimde mükemmelleşme yolunda ilerlemelerin, toplumun homojen birlik yolundaki ilerlemesiyle doğru orantılı olması, evrensel bir ilke olarak ortaya konulabilir.¹⁸⁰

Çarpıcı olan, bu gözlemlerin Marx'ın yapıtlarındaki bazı bölümlerle – temelde *Alman İdeolojisi*'ndeki bölümlerle – farkı değil, *benzerliği*dir. Kames'in analizi, sadece üretim ilişkilerini değil; ama özellikle üretimde işbölümüne eşlik eden ilişkileri, siyasal-hukuksal gelişmenin belirleyici temeli olarak saptıyor. Yine de bu liberal materyalizmin, toplumsal gelişmenin “teknığe dayalı” fazlasıyla mekanist bir kavrayışını içerdiği doğrudur. Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi bu, Marx'ın toplumsal üretim ilişkileri ve sömürü temelinde

180 A.g.e., s. 103-104, alıntı Lord Kames, *Historical Law Tracts*, Edinburgh 1758, I. Cilt, s. 77-80.

gelişen sınıflı toplumların tarihsel materyalist kavrayışından köklü bir biçimde farklıdır. Gerçekten de liberal materyalizmin ekonomik ve teknik belirlenimciliği ile Marx'ın ekonomi politiğin eleştirisi aracılığıyla ortaya çıkardığı toplumsal üretim ilişkilerinin belirleyiciliğinin özgül biçimi arasındaki farklılık, tarihsel materyalizm anlayışının temelidir. Ne var ki Marx ve Engels'in, "geçim tarzı"yla temsil edilen hiçbir zaman tamamıyla inkâr etmedikleri yalın liberal materyalizmden talihsiz bir biçimde gerçekten etkilendikleri de görülmelidir.

Meek'in liberal dört aşama teorisinin tarihini sunarken, teorisinin fikirden yola çıkıp tam bir ideolojiye dönüştüğü göze batacak kadar belli oluyor. Yazarın *Social Science and the Ignoble Savage*'ı,¹⁸¹ "başlangıçta tüm dünya Amerika'ydı" diyen yeni fikrin kökeni ve yaygın etkisine odaklanır. Bu fikrin kökleri, Amerikan yerlilerinin keşfinin Avrupalıların dünya görüşünü içine soktuğu sorunda yatar gibidir. Amerikalılar'ın tarihsel kökeni, Tekvin'de Yeni Dünya'yı Cennet'ten ayıran uçsuz bucaksız okyanus engelinden ve Amerikalılar'dan hiç söz edilmediğinden, İncil'e meydan okuma anlamına geliyordu. Amerikalılar, Nuh'un ailesinin bildiği zanaatlardan hiçbirini bilmediklerinden, Kabil ve Habil'in bildiği besicilik ve çiftçiliği de bilmiyorlardı. Bunları bilmemeleri, Yahudiliğin kalıntılarından bile habersiz oluşları, belki de diğer toplumlardan soyutlanmaları ya da "aylaklıkları" yüzünden *unuttukları* düşüncesini doğuruyordu.¹⁸² Toplumsal analizde, kutsal kitaptan vazgeçmek ya da onu ancak biçimsel olarak kabul etmek mümkün hale geldiğinde; Amerikalılar'ın bu "ilkel olana dönüşü" toplum filozoflarının insanın ilerlemesinin ilk ilkelerini çıkardıkları uygarlıktan yoksun, anlamlı bir

181 A.g.e., s. 37-67; terim Locke'un *Second Treatise of Government* kitabından alınmıştır [John Locke, *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Türkçesi: Fahri Bakırcı, Ebabil Yayıncılık, İstanbul 2004].

182 A.g.e., s. 47, s. 60.

yalın insanlık durumu sundu. Bu nedenle, Amerikalıların kökeniyle ilgilenen ilk “kuramcılar”ın spekülasyonları, on yedinci yüzyılda *mülkiyetin kökeniyle* ilgilenen aynı ölçüde spekülatif bir dizi kuramcının da yolunu açtı.

İnsan eylemlerinin kasıtsız ama önüne geçilemez sonucu olarak toplumsal ilerlemenin laik kavrayışının gelişmesi, materyalist toplumsal teorinin ortaya çıkışına katkıda bulundu. Aynı zamanda – geçim tarzını her zaman içeren ve iklimi de sıklıkla içine alan – önemli maddi vasıflar temelinde ayırt edilmesi gereken toplumların, gelişmenin farklı “düzeyleri”ne uygun düştükleri düşüncesi de ortaya çıktı. Aydınlanma’ya ait, toplumsal ilerlemenin laik “kökenleri miti” geliştikçe, çağın kuramcıları buna belirli toplumsal ilişkilerin kökeninin spekülatif ve anakronik tarihini aşıladılar. Özellikle önemli olan, Grotius, Hobbes ve Locke gibi on yedinci yüzyıl düşünürlerinin yönetim, hukuk ve – özellikle de – mülkiyetin kökenine dair spekülasyonlarıydı.¹⁸³ Toplumsal gelişmenin liberal aşamalar teorisinin doğrudan kaynaklarının izini sürebileceğimiz nokta, bu on yedinci yüzyıl siyaset filozofları ve özellikle de mülkiyetin kökenine dair *ideolojik* değerlendirmeleriydi.

Materyalist toplumsal kavramların liberal ideolojiye dönüşümü, toplumsal gelişme fikriyle, siyaset filozoflarının “doğa durumu” ve mülkiyet ile hukukun kökenine dair spekülasyonların bütünleştirilmesinde kendisini göstermiştir. Locke, doğrudan doğruya ne Amerikan yerlilerini ne de Tekvin’in sorunlu hikâyelerini umursamıştı. *Hükümet Üzerine İncelemeler*’de, Amerika’ya atıfta bulunması, yalnızca el değmemiş ilk toplumlar imgesini, *modern* toplumsal ilişkilerin açıklanıp haklı çıkarılmasının hizmetine koşmak içindi. Locke, belirli toplumsal aşamalara dair net olarak işlenmiş bir fikir sunmamıştı. Ne var ki,

183 A.g.e., s. 12-23.

Amerika'nın "Asya ve Avrupa'daki ilk çağların bir modeli" olduğunu ifade ederken, ortaya koyduğu argümanın mantığı toplumsal gelişmeyi içeriyordu. Çünkü ilkel Amerikalılar avcılığın ötesine geçip emeği doğayla birleştirme aşamasına kadar ilerlemediklerinden, mülkiyet diye bir şey bilmiyorlardı.¹⁸⁴ Eğer Locke ve Aydınlanma düşünürleri genel olarak "başlangıçta tüm dünya Amerika'ydı" diyecek noktaya gelmişlerse, mesele *sonunda* – elverişsiz koşulların araya girebileceği yerler dışında – tüm dünyanın *Avrupa* haline gelecek olmasıydı.

Montesquieu, son derece muhafazakâr ama göze batacak kadar "aydınlanmış" *Kanunların Ruhu* (Bordeaux *parlement*'ninde¹⁸⁵ başkanlık yapan varlıklı bir aristokrat için yeterince doğal bir başlık) adlı savunmasında, dört aşama teorisini bir şekilde öngörmüştü. Buna karşın teorisinin kendisi ancak bir iki yıl sonra, 1750 yıllarında – ve hemen hemen eşzamanlı olarak Fransa ve İskoçya'da – ortaya çıkacaktı.¹⁸⁶ Önce Turgot ve Adam Smith, sonra da diğer birçok kişi tarafından ifade edilen fikir, birdenbire "ortalıkta dolaşmaya" başladı: Toplum, nüfusun baskısıyla birbirini izleyen daha üretken geçim tarzlarından geçerek ilerliyor ve artan işbölümü aracılığıyla temel toplumsal ilişkiler geliyordu.

Diğer maddi koşullar nasıl düşünülürse düşünölsün, liberal materyalizm için çarpıcı olan nüfus artışının yüzeysel anlamda "doğal" mekanik gücünün, toplumsal gelişmenin esas itici gücünü oluşturmasıydı. Konuyu fazla dallandırıp budaklandırmadan, bunun gerçekten de liberal ideoloji içinde "demografik tarih" perspektifine dair eski bir köken

184 A.g.e., s. 21-22, John Locke'a atf, *Two Treatises on Government* (ed. Peter Laslett), New York 1965, s. 328-329, s. 383.

185 Parlamento (ed.n.)

186 A.g.e., s. 68; Ronald Meek, *Turgot on Progress, Sociology and Economics*, Cambridge 1973.

imâ ettiğini not edelim. “Kıtlık” ve eşitsizliğin “doğal,” şahsi olmayan ve son tahlilde *faydalı* niteliğini vurgulayan toplumsal gelişmenin bu çatışmasız yorumu, liberal sınıf savaşımı kavramının doğuşundan önceydi. Avrupalılarla Amerikalılar arasında olumsuz kıyaslamalar yapanlar zaten vardı. Ama Meek’in işaret ettiği gibi, Turgot “vahşi” insanlığın daha “üstün” değil, daha “*düşük*” bir eşitlik durumunda yaşadığını; çünkü kesinlikle eşitsizliğin, işbölümü ve ticaretin gelişmesinin, dolayısıyla modern Avrupa’nın bunlar aracılığıyla elde ettiği tüm toplumsal faydalar için zorunlu olduğunu öne sürmüştü.¹⁸⁷

Ticaret, hâlâ dört aşama teorisinin toz pembe hayalleriyle, tarımın şafağından beri ilerlemenin itici gücü olarak sorunsuzca resmediliyordu. Ekonomi politiğin perspektifiyle son tahlilde sefaletin, ihtiyacın, hatta sınıf savaşımının da ekonomik ve toplumsal gelişmeye eşlik ettiğini bir parça kabul etmek, bu iyimserliği azaltacaktı. Malthus ancak yüzyılın sonuna yetişebilecekti. Bir yandan ticaret, tarımın yanı başında geliştiği ve en olgun halinde bile tarımın *yerine geçmediği* için, eski geçim tarzlarıyla tam paralellik göstermiyordu. Tarihsel perspektiften, tarım ve ticaret arasında böyle bir paralellik olmaması da sınıf savaşımına bağlanacaktı. Bir dünya görüşü olarak dört aşama teorisi, *ilerlemeyi* insan doğasının belirleyici bir işlevine dönüştürmüştü. Mülkiyet, işbölümü ve dolayısıyla da toplumsal eşitsizliği, bu doğanın *ayrılmaz parçası* olarak belirlemişti. Bu nedenle, hem ekonomi politik hem tarihsel liberal düşüncenin gelişiminde temel entelektüel altyapıyı sağlamıştı.

Dört aşama teorisi klasik biçimde liberal bir ideolojidir. Lockeçu materyalizme sırtını dayıyor, “fayda” – ya da haz-

187 Meek, *Social Science*, s. 70-71, Turgot’un Madame de Gaffigny’ye 1751 tarihli mektubu, G.Schelle, ed., *Œuvres de Turgot*, 1.Cilt, Paris 1913, s. 241-255 içinde.

peşinde koşup acıdan kaçınmayı temel toplumsal ilke olarak görüyor, zanaatların ihtiyaçlara cevap olarak geliştiğini sanıyor, bireysel yeteneklerdeki ilerlemeyi toplumsal bütününe parçalanmasından daha önemli görüyordu. İşte bu dört aşama teorisi o kadar ileri götürüldü ki, olabilecek dünyaların en iyisinde, neredeyse gerçekten Pangloss'un dünyasında yaşadığımızı sanmaya başladık. Modern toplumsal antropolojinin materyalist temellerine katkıda bulunduğu halde, ideolojik akımların tek bir toplumsal gelişme ideolojisi içindeki harika sentezinin kendi içindeki önemi, ekonomi politığın fideiği olarak öneminden azdı.

Ekonomi politik ile var olan bu ilişki apaçıktır. Bunun en önemli nedeni de, aşamalar teorisini ilk geliştirenlerin Turgot ve Smith olması; sonradan ikisinin de teorisinin çeşitli yönlerini başlıca eserleri haline gelen ekonomi politiğe dahil etmesiydi. (Özellikle Meek, toplumsal servetin *biricik* kaynağını tarımda gören Turgot ile değerin genel kaynağını emekte gören Smith arasındaki temel ayrımın farkındaydı. Sonuç bölümünde ortaya koyacağımız gibi Meek, bunu Fransa ve Britanya'daki farklı toplumsal gerçekliklerin bir yansıması değil, düpedüz Turgot'nun hatası olarak görmüştü.¹⁸⁸) Diğer bazı yazarlar da ancak gelişme aşamalarının şemasını detaylandırdıktan sonra, bu ekonomi politiğe geçiş modelini izleyeceklerdi (Marx'ın aslında mülkiyetin kökenine ilişkin spekülative tarihleri *eleştirmekle* başlayıp ekonomi politiği *eleştirerek* devam etmesine karşın Meek, bu modeli Marx'a bile uygulamıştı). Hatta daha doğrusu ekonomi politik, esas olarak genel toplumsal ve ekonomik faydaların "ticaret" sonucu işbölümü ve metalar mübadelesinin gelişmesine bağlanması olarak görülebilir. Aşamalar teorisinin bu çeşitli biçimleri, on dokuzuncu yüzyılda bile ekonomi politik üzerine yapıtlarda rol oynamaya devam etmişti.

188 A.g.e., s. 221; Meek, Turgot, s. 33.

Meek, Aydınlanma'yla birlikte ortaya çıkan materyalist perspektife oturttuğu aşamalar teorisine ve bu teorisinin gelişmesine özlü bir açıklama getirmişti. Aşamalar teorisinin hangi noktada ekonomi politiğe yol açtığı üzerinde kafa yormayan Meek'in hesaba katmadığı, bu fikir akımının ideolojik niteliğiydi. Ekonomi politiğin ortaya çıkışındaki rolü ve tarih üzerindeki etkisini bir kenara koyarsak, bu paradigma sosyolojik ve antropolojik düşüncenin gelişmesine tartışmasız katkıda bulunmuş, ama temelinde bulunan öncüllerin ideolojisinin derin izlerini üzerinde taşımaya devam etmişti.

Meek'in ideolojiyi gerçekten hesaba kattığı yer, ekonomi politiğin kendisinin nasıl aşamalar teorisinden geliştiğidir. Aşamalar teorisinin bütün derdi, *servetin* büyümesini doğal olarak içeren toplumsal ilerleme olmuştur. Ekonomi politik, modern servetin kaynağını, işbölümü ve meta mübadelesinin gelişmesi ve sermaye birikiminde saptamıştır.

"Ulusların servetinin doğası ve nedenleri"nin incelenmesi olarak ekonomi politik, kendisini hukuk bilimi, sosyoloji ve tarihyazımından ayırmaya başladığında, iktisatçıların toplumun ilk aşamalarına göz atarken; emek, meta mübadelesi ve sermaye gibi adeta hayati üç kategoriye giderek bunlara yansıtma eğilimi göstermelerinden doğal bir şey yoktur. Şimdi en eski aşamada bile, vahşi avcının ok-yay ve balık ağı biçiminde "sermaye" sahibi olduğunu işitmeye başladık. Başka bir deyişle, iktisatçılar için ticaret-öncesi aşamalardaki gelişmeleri çağdaş kapitalizme uygun ekonomik kategorilerle yorumlama yönünde artan bir eğilim görüyoruz.¹⁸⁹

Böylelikle, geçim tarzının farklı bir dizi aşamaları aracılığıyla gelişme yolu, kapitalist üretimin "ebedi hakikatleri"ni vurgulamanın kapısını açmıştı. Aslında bu

189 A.g.e., s. 221-222.

anakronizm, ekonomi politiğin ideolojisinde merkezi bir yere sahiptir. Bu nedenle Marx'ın buna getirdiği eleştirinin anlamı, daha sonraki bölümlerin birinde çok daha etraflica incelenecektir.

Dört aşama teorisinin başlıca itici gücü, ekonomi politiğin büyük ölçüde çatışmalı olmayan ideolojisine doğrudan katkıda bulunmuşsa da, gerçek siyasal tarihi açıklamakla uğraşanlara doğrudan çok az yarar sağlamıştır. Hem Britanya'da hem Fransa'da siyasal tarihin kaçınılmaz sorunu, bir tarafta imtiyazsız mülkiyet ve yeteneğin hakları ile diğer tarafta aristokrasi ve saray ayrıcalıkları arasındaki çatışmaydı. Liberal tarih de, en az liberal ekonomi politik kadar ilerleme kavramı üzerine kuruluydu. Smith'le aynı dönemde yazan Hume ve Fransız Restorasyon tarihçileri, modern tarihsel ilerlemenin kaynağının ticari büyüme olduğu konusunda hemfikirdiler.

Ne var ki ilerleme, liberal toplumun doğuşu anlamına geliyorsa; o zaman tarihçinin bakış açısıyla, sadece basit tarımdan ticarete geçiş değil, aristokratik devletten liberal devlete geçiş anlamına da gelmesi gerekiyordu. Bir yanda "ticaret"in büyümesi - dolayısıyla burjuvazinin doğuşu - aracılığıyla refah ile ekonomik gücün ve diğer yanda siyasal liberalizmin gelişmesi - bireysel özgürlük, temsili hükümet ve akılcı biçimde "genel çıkar" arayışı - arasındaki ilişki, liberal ilerleme kavramında örtüktü. Britanya örneğinde, bu ilişki nispeten sorunsuz ve çatışmasızdı: Avam Kamarası ve Stuart Monarşisi arasındaki çatışmanın hesaba katılması gerekiyordu; ama on sekizinci yüzyıl ortasında, çatışmanın yerini geniş bir anayasal uzlaşma almıştı. Dolayısıyla İngiliz tarihçileri, sınıf savaşımına odaklanma ihtiyacını daha az hissediyorlardı.

Ne var ki, Devrim sonrasında ticaretin gelişmesi aracılığıyla toplumsal ilerleme, Fransız tarihçilerinin

karşısına ister istemez çok daha çatışmalı bir süreç çıkarmıştı. Özellikle burjuva liberalizmi ve aristokratik ayrıcalıklar arasında kendisini gösteren devlet üzerindeki çatışma, ticaretin soyluların *aksine*, açıkça burjuvazi için kısıtlanmış olması anlamına geliyordu. Geçim tarzının gelişmesiyle siyasal ilişkilerin gelişmesi, bu sert çatışmanın neden ticaretin gelişmesine eşlik ettiğini açıklayacak biçimde bütünleştirilmeliydi. Gördüğümüz gibi, siyasal ilişkiler ve geçim tarzları arasındaki temel ilişkinin ilk başta *mülkiyete* dayandığı varsayılmıştı.

Ticaret aşaması ve önceki aşamalar arasında paralellik olmadığı, çünkü ticaretin aslında geçim tarzı olarak tarımın yerini aldığı da kaydedilmelidir. Aşamalı gelişme teorisiyle birlikte, burjuvazi ve aristokrasi arasındaki sınıf savaşımının en açık bağlantı halkası, Barnave'ın Devrim sürecinde infazı beklerken hapisanede yazdığı *Introduction à la Révolution française*'de bu ayrışma temelinde net bir biçimde ortaya konulmuştu.¹⁹⁰ Barnave, "ticaret sermayesi"nin "tarım" çağında ortaya çıkan yoğunlaşmış toprak mülkiyetinin gücüne kökünden karşı yeni ve farklı nitelikte bir toplumsal biçim olduğunu ileri sürmüştü. Barnave için burjuvazinin zaferiyle "ticaret", "tarım"ın yerini alacaktı ve Devrim'e temel oluşturan bu savaşımdı.¹⁹¹

Bu nedenle Meek, Barnave aracılığıyla, mülkiyetin tarihsel gelişmesini ve sınıf savaşımını aşamalar teorisiyle bir araya getirmiştir. Ayrıca Barnave'a, geçim tarzı yöntembilimini *üretim tarzının*kine dönüştürürken, Marx'a yol göstermenin onurunu bahşedecek kadar ileri gitmişti. Ne var ki Meek, ortaya konulan problemi esasen mantıksal bir tutarsızlık olarak görür: Eğer ticaret, tarımın yerini almadan

190 A. P. J. M. Barnave, *Introduction à la Révolution française*, Emanuel Chill tarafından *Power, Property, and History* adıyla çevrilip yayına hazırlandı, New York 1971.

191 Meek, *Social Science*, s. 228, Barnave [Chill], *Power*, s. 79-80, 85, 93.

onun yanı başında gelişmişse; nasıl olur da toplumsal gelişmenin yeni ve ayrı bir aşaması olarak sunulabilir?¹⁹² Şüphesiz, Devrim'in tırmanan çatışmasıyla hesaplaşma ihtiyacı, Barnave'ı yalnız dört aşama teorisinin mantıksal tutarsızlığına değil, aristokrat ve burjuva mülkiyetinin cepheleşmesine yöneltmişti.

Tekrarlarsak, gerekli olan, dört aşama teorisinin yöntembilimini kabul etmektir. Bu durumda, burjuva devrimi teorisinin filizleri liberal ideolojiye aittir. Aşamalar teorisinin nasıl ve neden liberal tarihe girdiğini, burjuva ilerleme teorisi açıklar. Bu açıdan, Barnave'ın ne kadar özgün ve etkileyici olursa olsun, *Introduction* kitabının ilk baskısının 1843'te yayınlandığına işaret etmeliyiz. Bu kitap, daha 1792'de *Alman İdeolojisi*'ndeki tahlilleri önceleyen açık bir burjuva devrimi kavrayışını sunarak, sivil toplumun nasıl geliştiğini anlatıyordu.¹⁹³ O zamana kadar "burjuva devrimi"ni yaşayan kuşak, çoktan kendi tarihçilerini yaratmıştı bile. Guizot, Mignet ve Thierry gibi liberallerin, mülkiyetin tarihteki ciddi belirleyici rolünü ve bölümün başında vurgulandığı gibi, özellikle aristokrat ve burjuva mülkiyeti arasındaki çatışmayı kabul etmelerinin üzerinden çok zaman geçmişti. İngiltere'nin daha az çatışmalı tarihsel gelişimini ele alırken, Hume'un Barnave'ın düşünce çizgisini büyük ölçüde *öncelediği* de görülmüştü. Marx'ın, bu düşünürlerin çalışmalarını bildiği halde, Barnave'ın *Introduction* kitabının farkında olmadığı anlaşılıyor.¹⁹⁴ Demek ki, ne kadar harika olursa olsun, Barnave'ın sentezi yalnız aşamalar teorisinin aracılığıyla liberal ideolojinin gelişmesinin bir ifadesi olarak görülmelidir.

192 A.g.e., s. 227-228.

193 *Power, Property, and History*'ye Giriş'inde, s. 31-33, 56-70, Chill, Barnave'ın ve Marx'ın fikirleri arasındaki ilişkilerin bir analizini sunar. Onun 'felsefi tarih' türüyle ilgili tartışması aynı şekilde çok isabetliydi.

194 A.g.e., s. 65.

Aşamalar teorisinin burjuva devrimi teorisine uyarlanmasının ideolojik niteliğini vurgulayan bir başka nokta da – muhtemelen *ancien régime*'in esas toplumsal olgularına aşına olan – liberal Fransız tarihçilerin, aristokrasi ve toprak mülkiyeti ile burjuvazi ve ticari mülkiyeti, birbirini karşılıklı dışladıklarını ima eden bir biçimde yan yana getirmeleriydi. Bu, zorunlu burjuva devrimi fikri için merkezi yere sahip olmakla birlikte, revizyonistler durumun hiç de böyle olmadığını inandırıcı bir biçimde göstermişlerdi. Aristokratik mülkiyetin kesinlikle çok büyük ölçüde tarımsal, aynı şekilde ticari mülkiyetin çok büyük ölçüde burjuva olduğu doğrudur. Bu nedenle, burjuva mülkiyetinin çok büyük ölçüde ticari olabileceğini varsaymak sadece laf cambazlığıdır. İlk liberaller için, bu mantıksal ters çevirme besbelli ki ideolojik bir amaç güdüyor, devrimci liberalizmin siyasal hareketini ticaretin ilerlemesinin önüne geçilemez gücüyle özdeşleştiriyordu. Aristokratlara karşı, liberalizm için Devrim'i yönetenin burjuvazi olduğuna ve Marx'tan önce bile, bunun ticaretin gelişmesinin “doğal” sonucuymuş gibi *yorumlandığına* kuşku yoktur. Ama buradan Devrim'in liberal ideologların bilerek seçtikleri tablodaki gibi, gerçekten de olağan anlamıyla, “burjuva devrimi” olduğu sonucu çıkarılamaz.

Bu liberal ideolojik arka planı, burjuva devrimi kavramına bırakıp ekonomi politiğin ne tamamen çatışmasızlığı sürdürdüğünü ne de “sınıf” konusunu göz ardı ettiğini not etmeliyiz. Yine de ekonomi politik, diğer liberal tarihçiler ya da Marx'ın tersine, sınıf savaşımına toplumsal gelişmede tamamlayıcı bir rol biçmemişti. Ekonomi politikte, sınıflar ticari mübadele sisteminin “doğal” işleyişiyle belirleniyor, yalnız doğal mülkiyet eşitsizliğinden ve işbölümünün zorunlu etkilerinden doğuyordu. Sınıflar arası bazı çatışmalar, kapitalizmin ticari sisteminde kaçınılmaz

görülebilirdi, ama bu sınıflar kesinlikle sömürüyle tanımlanmıyordu. Bu “sınıf savaşı”, olduğu gibi tarihsel gelişmeyle de ilişkilendirilmiş değildi. Ne var ki, Thierry’nin en net biçimde gösterdiği gibi, tarihçiler için gelişmeyi tamamlayan kesinlikle sınıf savaşıydı, çünkü aristokrat sınıf burjuva sınıfının yoluna taş koyuyordu. Bu bakımdan Thierry, aristokratik mülkiyeti *fetihle* rahatlıkla bir araya getiren Hume’un hemen peşinden gidiyordu. Bu tarihsel savaşım unsuru, ekonomi politiğin mülkiyetin gelişmesi kavrayışında hiç yer almamıştı.

Liberal siyasal ideolojinin itici gücü, tekrardan Marx’ın düşüncesinin kökeniyle ilişkisi içinde görülmelidir. Ekonomi politiğin fikirlerini ve ekonomik gelişmeyi, sınıfın siyasal tarihinin farklı liberal akımıyla buluşturanın Marx olduğu zaten biliniyordu. Bu iki düşünce akımında ortak olan, insanın doğal ilerlemesinin başlıca başarıları olarak hem “ticari” ya da kapitalist toplumun hem de siyasal liberalizmin göklere çıkarılmasıydı. Marx bunu ilerleme olarak kabul edebilirdi; ama bu sadece madalyonun bir yüzüydü. Liberal ekonomi politikte Rousseau’nun ilgilendiği *diğer* yüzün – mülkiyetin gelişmesi aracılığıyla yaratılmış olan toplumsal *eşitsizlik* – ideolojik rasyonalizasyonunu özellikle ayırt etmişti.

Bunun, Marx’ın tarihsel materyalizminin asıl çıkış noktası olduğu görülecektir. Ne var ki Marx’ın değer vermediği şey, sınıf savaşımını kabul etmesiyle liberal siyasal tarihin, ekonomi politikten özünde ayrılmış olduğu halde, bunun liberal ideolojinin ifadesinde hiç de tamamlayıcı bir yere sahip olmamasıydı. “Burjuva devrimi” gibi liberal tarih kavramlarının Marx’ın yapıtlarına girmesi, onun tarihsel materyalizminin sorgulanmasına yol açmadığı halde, prekapitalist toplumların Marksist analizinde derin ve eleştirilmesi gereken bir etki yaratmıştı.

4

Tarihi Savunmak: Marksist Teorinin Marksist Bir Eleştirisi

Marksistler için Fransız Devrimi'nin *Komünist Manifesto*'da sunulan basit değerlendirmesi sorunludur. Klasik toplumsal yorumu yeniden temellendirme çabasıyla Sweezy-Dobb geçiş tartışmasına başvuran Soboul bile bu olguyu dolaylı olarak kabul etmişti. Burjuva devriminin Marksist değerlendirmesini, aleyhteki kanıtlara rağmen savunmak gibi zor bir görevle karşı karşıya geldiğinde, anlaşılabilir ve dört dörtlük bir cevap Marksist teorinin neleri söylemek zorunda kaldığını hesaba katmalıdır.

Ne yazık ki, şimdiye kadar Marksist teorinin çok işe yaradığı kanıtlanmamıştır. Marx'ın metnlerinin içerdiği tarihsel gözlemlerin büyükçe bir bölümü, rengini liberal ideolojilerin verdiği tarih değerlendirmelerinden alınmış ya da etkilenmiştir. Marksist teorisyenler bu sorunu çözmek bir yana, sadece başka bir düzeyde yeniden üretmiştir. Bu, tarihe teorik yaklaşımlarını aslında sorgulanması gereken birçok kavrayışa dayandırmalarından kaynaklanmaktaydı. Soboul, Hobsbawm ve Rudé gibi Marksist tarihçiler, prekapitalist ve geçiş dönemlerinde sıradan insanların hayatları ve mücadelelerine dair anlayışımıza önemli katkılarda bulundukları halde, Marksist teori sözünü ettiğimiz dönemleri gerektiği gibi ele almakta başarısız kalmıştır.

Marx'ın çalışmaları birçok alanı kapsamıştı; ancak

Cobban bu çalışmaların merkezi teorik perspektifini *tarihsel sosyoloji*, toplumsal yapının tarihsel araştırması, en başta da *toplumsal değişim* olarak tarih araştırması diye betimlerken yanılmamıştı. Görüleceği gibi, tarihsel materyalizm tarihin – özellikle de Batılı sınıflı toplumların tarihinin – ayrılmaz bir bütün, dinamik tarihsel süreçteki temel toplumsal güçlerin zorladığı gelişimsel bir süreklilik olduğunu savunur. Ne var ki, Marksist teori şimdiye kadar bu sürekliliği ancak Marx'ın birkaç metninde sunduğu üretim tarzlarının kendine özgü ardışıklığı ve burjuva devriminin çağ açıcı geçişi açısından kabul etmiştir. Bu tarihsel çerçeve çeşitli şekillerde sistemleştirilmişti. Bu yolların hepsinin ortak paydası, gerçek tarihsel materyalist analiz yönteminden çok, bir tarih şemasına dayalı olmalarıydı.

O halde, bu bölümde hem Ortodoks hem de yapısalcı biçimleriyle, Marksist teorinin üretim tarzlarının öngörülen yapısına bağlı kalarak, tarihsel sürece yaklaşımında nasıl aksadığını inceleyeceğiz. Marksist teorinin tarihsel materyalizm ve tarihsel süreç arasındaki hayati bağı koruyan bir yöntem olmadan, Marx'ın metinlerine göndermeler dışında, Fransız Devrimi'nin sınıflı toplumun tarihinde nasıl yer aldığını ikna edici bir biçimde anlatamadığı görülecektir. Bu nedenle, izleyen bölümlerdeki çabamız, Marx'ın tarihsel materyalizm yöntemini ekonomi politiğin eleştirisindeki fiili uygulaması ışığında toparlayıp berraklaştırmak olacaktır. Nihayet, sonuç bölümü bu yöntemin Devrim'in yorumlanmasına nasıl uygulanabileceğine dair bazı ipuçları sunacaktır.

Ortodoks Marksizm

Burada “Ortodoks Marksizm” teriminin, Marksist düşüncedeki genelde Marx’ın metinlerinde tarihsel materyalizmin ifadeleri olarak kendi içlerinde yeterli olan tezlerini dış görünüşleriyle ele alma eğilimine sahip birbirinden çok uzak çizgilerin hepsini içine aldığı varsayılmıştır. Tarih araştırmasını tarihsel materyalizme dönüştürürken, Ortodoks Marksizm’in referans noktası Marx’ın kendi çalışmaları olarak kalmıştır.

Önceden not edildiği gibi, bir burjuva devrim “tarihi” olarak Eric Hobsbawm’ın *Devrim Çağı* Ortodoks Marksizm’in klasik ifadesidir: Lefebvre’in Fransa ve İngiliz Sanayi Devrimi’yle ilgili çalışmalarını kanıt göstererek, Marx’ın *Manifesto*’da betimlediği çifte burjuva devrimini – ekonomik ve siyasal – basitçe savunur. Ancak yine Hobsbawm’ın çalışmalarıdır ki Ortodoks Marksizm’in ne teoriden ne de eleştiriden azade olmadığını iyi bir şekilde göstermiştir. Gerçekten de Hobsbawm’ın *Kapitalizm Öncesi Ekonomi Biçimleri* adıyla yayınlanmış olan *Grundrisse* alıntılarında yazdığı “Giriş”, Marx’ın tarihsel gözlemlerinin getirdiği zorlukların tamamen farkında olduğunu gösterir.¹⁹⁵ O sırada *Grundrisse* ana dili İngilizce olan Marksistler tarafından hemen hemen hiç bilinmiyordu. Hobsbawm’ın aşikâr amacı, Marksizm’deki mevcut tadilatların yeterli olduklarının kanıtlanmadığını kabul ederek, tarihsel gelişme teorisindeki büyük sorunların eleştirel analizini teşvik etmektir.

Hobsbawm, Marx’ın en temel tarih kavrayışının,

195 Eric J.Hobsbawm, ‘Introduction’ to Karl Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*, New York 1965. Ayrıca, b.k.z., Hobsbawm, ‘Karl Marx’s Contribution to Historiography’, *Diogenes*, 64 (Kış 1968), Robin Blackburn, *Ideology in Social Science*, Londra 1972, s. 265-283’de tekrar yayınlandı.

tarihsel gelişme sürecinin genel *açıklaması* olduğunu öne sürmüştür:

Bu evrimin belirli evrelerini ifade eden belirli toplumsal-ekonomik biçimler çok elverişli olsa da, onun [Marx'ın] aklında yüzyıllara ve kıtalara yayılan bütün bir süreç vardı. Bu nedenle, onun çerçevesi ancak en geniş anlamda kronolojiktir ve diyebiliriz ki bir evreden ötekine geçiş sorunları, uzun vadeli dönüşüme ışık tutmaları dışında, onun başlıca kaygısı değildir.¹⁹⁶

Hobsbawm, bu esas tarihsel perspektifin merkezi fikirlerini nakarat gibi tekrarlar. Tarih toplumsal gelişmedir; art arda gelen sınıflı toplumlar acılığıyla *ilerlemedir*. İnsanın bireysel yetenekleri, üretim ilişkilerinin ilerici dönüşümü aracılığıyla gelişir. Nihayet insan potansiyelinin gerçekleşmesine dayalı gelişme, sınıfsal karşıtlıkları ortadan kaldırıp kendilerini tam anlamıyla gerçekleştiren bireylerin, komünizmin özbilinçli *toplumsal* üretimiyle yeniden bütünleşmesiyle sonuçlanır. İzleyen bölümlerde vurgulayacağımız gibi, bu temel Marksist gelişme kavramı gerçekten de tarihsel materyalizmde merkezi bir yere sahiptir.

Hobsbawm, daha da ileri giderek bütün olarak tarihsel materyalizm ile - ister tek tek isterse sıra halinde alınsın - Marx'ın ortaya koyduğu özgül tarihsel kategoriler arasında ayırım yapar. Marx'ın tarih bilgisinin gerçek sınırları - hem kaynaklarının sınırlılığını hem *prekapitalist* toplumlara dikkatinin zaman zaman sınırlı ve ihmal edilebilir - olduğunu vurgular. Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya "Önsöz"ünde sıraladığı "klasik" üretim tarzları -"Asya tipi, antik, feodal ve modern burjuva üretim tarzları" - konusunda, Hobsbawm listeyi verili kabul etmek diye bir

196 Hobsbawm, 'Introduction', s. 14.

yükümlülüğün olmadığını; Marx ve Engels'in kendilerinin bu listeyi düzelttiklerini ve "Marx'ın düşüncelerinin birkaç yerinin en sadık izleyicileri tarafından çokça revize edildiğini" ısrarla belirtir.

Liste ve arkasında yatan *Formen*'deki çok fazla tartışma, teori değil gözlem sonucudur. Tarihsel materyalizmin genel teorisi, belirli herhangi bir tarz zorunlu değilken ve belki önceden belirlenen bir sıra olmadan sadece üretim tarzlarının birbirini izlemesi gerektiğini ileri sürer. Gerçek tarihsel belgelere bakan Marx, bir dizi sosyo-ekonomik biçimi ve belirli bir dizilimi ayırt edebileceğini düşünmüştü. Ama ya gözlemlerinde yanılmışsa ya da bunlar kısmi ve dolayısıyla yanıltıcı bilgiye dayalıysa, tarihsel materyalizmin genel teorisi etkisiz kalırdı.¹⁹⁷

"Marx'ın söyledikleri"nin deli gömleğinden oldukça uzaklara kaçan Hobsbawm, Marksist teorideki tipik analiz biçimlerinin eleştirisini yapacak kadar ileri gider.

Gerçekten de Marx'tan bu yana ortodoks Marksist tarih düşüncesindeki iki ana eğilimi irdeleyen Hobsbawm, her birindeki zaafı ortaya koyar. İlki, her örnekte tarihsel gelişmeyi art arda dizilmiş "basamak"lar halinde zorunlu üretim tarzlarına indirgeyen basit "eski tüfek" Marksizm'dir. Diğeri - belirli tarihsel gerçekliklere daha büyük bir esneklikle, daha sıkı uyum gösterme peşinde koşarak - rahatsız edici "Asya tipi" üretim tarzından rahatlıkla vazgeçerken, antik (köleci) tarzın uygulanmasını Yunanistan ve Roma'yla sınırlar. Avrupa dışındaki boşlukları da feodal tarzın çeşitleriyle (örneğin, "yarı-feodal Çin") doldurur. Bu hem ulusal tarihlerin özgül niteliğini bulanıklaştırır hem de sınıflı bir toplum olarak Avrupa feodalizminin özgül biçimini karanlıkta bırakır. Verili bir üretim tarzının revize edilmesi hatta reddedilmesi Hobsbawm'ın umrunda değildir;

197 A.g.e., s. 20-27.

tersine itirazı sadece bu Marksistlerin sorunu gerektiği gibi teorileştirmemiş olmasındadır.

Hobsbawm'ın ileri sürdüğü gibi, bir avuç üstü kapalı gözlem ve standart tarih formüllerinin manipülasyonunun, prekapitalist toplumun tarihsel materyalist analizi işlevini yerine getiremediği ortaya çıkmıştı. Eğer böyle bir inceleme ciddiye alınacaksa, Marx'ın üretim tarzları kavrayışının tamamının, güncellenmiş tarihsel bilgi ve liberal tarih ideolojisinin eleştirel bir değerlendirmesi temelinde baştan sona yeniden sorgulanması gerekir. Gerçekten de Hobsbawm'ın gözlemlerinden yirmi yıl sonra bile, her örnekte tarihsel gelişmenin aşama ve sürecini ortaya çıkaracak şekilde, tarihsel materyalist araştırma yöntemini geliştirme ihtiyacı hâlâ ortadan kalkmamıştır. Böyle bir altyapı çalışması olmadan, Hobsbawm'ın öne çıkardığı metinler de yorumun tozlu raflarına kaldırılmaktan başka bir işe yaramayacaktır. Marx'ın birçok yazısı gerektiğinde tekrar birleştirilecek uygun analiz parçalarına rahatlıkla indirgenmiş, "bütün"ü haklı çıkarmak için bir parça diğerinin karşısına çıkarılmıştır. Tüm bunlar uzun süredir Marx'ın metinlerinde varsayılan çerçeveyi ciddi bir incelemeyle yeniden ele almak için tercih edilmiştir.

Belki de sözü edilen sorunu feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmasından daha iyi gösteren bir şey yoktur. Sweezy ve Dobb arasındaki ünlü polemik ile sonradan Lefebvre, Hilton ve diğerlerinin müdahaleleri, hep birlikte Marksist teorik incelemenin şimdiye kadar öne çıkan örneklerinden birini oluşturur.¹⁹⁸ Bu tartışma, Soboul'un *ancien régime*'in köylü *laboureur*'lerinde kapitalist burjuvaziyi bulma çabası dâhil, tarihsel gelişme sürecinin bazı yeni yorumlarına esin kaynağı olmuştur. Yine de bu tartışmanın teorik bakımdan

¹⁹⁸ R.Hilton. P. Sweezy, M.Dobb, et al., *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Londra 1976. Bkz., aşağıda 6. Bölüm.

gelişmiş analizleri, Marksist yöntembilim sorununa el atmadan ilerlemiştir. Tartışmadaki tarafların birbirinden uzak tüm tarih yorumları, feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmasında Marx'ın kastettiği *anlamı* izleme çabasına girmekle birlikte, aynı metinleri karşılıklı olarak kendilerince okuyarak karşı karşıya gelmişlerdi. Bu nedenle, tartışma Marksist tarih analizlerinin bazı önemli noktalarına ilişkin başlıca çekişme sorunlarını ortaya sermiş, ama çözememiştir. (Nihayetinde bunun Marx'ın çalışmalarındaki gerçek çelişkilere ne ölçüde bağlı olduğu daha sonraki bölümlerden birinde ele alınacaktır.)

Ortodoks Marksistlerin tarihsel gelişmeyi teorileştirme yolundaki temel zorluk, *aynı ölçüde* "hakikat" statüsü bağışlanabilecek olan iki bilgi grubu - Marx'ın metinleri ve tarih - arasındaki denklik ihtiyacıdır. Bu denkliğin sonuçta oldukça sorunlu olduğu ortaya çıkmıştır. Çoğu Marksist, Marx'ın şu ya da bu noktada yanılmış olabileceğini kabul eder - gerçekten de onun çalışmalarıyla ilgili kendi yaptıkları yorumların anlam taşıması için genelde bunu öne sürmeleri gerekir - ama tabii ki onun teorisinin bütün olarak doğru olduğunda ısrar eder. Ne var ki, genelde Marksist "teori"ye bu bağlılık, tarihsel araştırmanın *ötesinde*, - tarihsel analizin çürütülemez "verilileri" arasındaki, Marx'ın tarihsel kategorilerinin belirli bir bileşimine dayanan- Marx'ın ne kast ettiğinin tercih edilmiş bir versiyonuna dönüşür.

Buna karşılık, tarihsel materyalizm Marx'ın temel tarihsel gelişmeye genel bakışının bir ifadesi olarak asıl *yöntemiye*, o zaman Hobsbawm'ın Giriş'i, tarihle gerçek yüzleşme lehine "Marx'ın söyledikleri"ni bir kenara bırakıp tarihsel materyalizmi öne alma çağrısı olarak görülmelidir. Bu göreve başlamak, tarihsel materyalizmin yöntemini aydınlatmak ve onun prekapitalist toplumlara nasıl uygulanacağını ortaya koymak, bu kitabın asıl amacıdır.

Yapısalcı Marksizm

Ne var ki, diğer Marksistler Marx'ın tarih metinlerindeki ortodoksluğu koruyarak Marksist tarih teorisinin ikilemine cevap vermiş, aynı zamanda da yorumlamada kullanacakları “bilimsel bakımdan titiz” bir yöntembilim geliştirmişlerdi – Yapısalcı Marksizm'i yaratan buydu. Yapısalcı Marksizm, aslında özensizlik ve muğlaklığı ortadan kaldırmak için, belirsiz tarihsel hakikat durumunu ortadan kaldırma girişimi olarak görülebilir. İlk önce filozof Louis Althousser'in önerdiği Marksist fikirlerin teori/yöntem olarak sistemleştirilmesi aracılığıyla, bu “hakikat”ın farklı kategorilerini uzlaştırma çabasına girişilmişti.

Yapısalcı yaklaşımda merkezi olan, tarihsel bilgiyi kendisine mal eden “deneyci” analiz tarzlarının terk edilmesiydi. Bu deneyci analiz tarzları tarihsel bilgiyi hâkim üretim tarzlarının yapısalcı sistemi aracılığıyla işlemez. Marksist “tarihselcilik” biçimlerini bile yöntembilimsel açıdan naif ve burjuva ideolojisiyle bozulmuş olarak görüp reddetmekle, yapısalcı yaklaşım Marksizm ve tarih arasındaki çelişki imkânını kesinlikle ortadan kaldırır. Tarihsel bilgi en önce Marksist “bilimsel” teoriden türemelidir. Temel bilimsel çalışmanın Marx tarafından başarıldığı varsayılmış ve sınıflı toplumun yapılaşmış biçimi onun temel üretim tarzı kavramı aracılığıyla ortaya serilmiştir. Bu nedenle, sınıflı toplumun “toplumsal formasyonları”ndaki “üretim tarzı”nın ilişki ve çelişkilerinin kalıcı – adeta sonsuz – teorik detaylandırılması Yapısalcı Marksizm'in ayırıcı pratiğidir.

Yapısalcı Marksizm'in eksiksiz bir eleştirel değerlendirmesinin yeri burası değil. Ona yöneltlen en temel eleştiri, Edward Thompson'ın etkileyici bir biçimde öne

sürdüğü gibi, onun özünde tarih dışı oluşuydu.¹⁹⁹ Yapısalcılığı eleştirenlerin yeterince ortaya koyamadıkları şey, bir dizi Marksist teorisyenin Yapısalcı Marksizm'in kategorilerini – özellikle de üretim tarzlarının eklemelenmesini – açık bir şekilde tarihle meşgul olmak için ne ölçüde uyarlamak istedikleriydi. Gerçekten de bazı teorisyenler “yapısalcılığın” ilk hatalarını düzeltme onurunun kendilerine ait olduğunu bile söylemişlerdi.²⁰⁰ Althousser'in çalışmaları, aslında Marx'ın temel üretim tarzlarına ilk başta uygun düşmedikleri görülen tarihsel toplumlara ve Üçüncü Dünya toplumlarına yapısalcı üretim tarzı kavrayışını uyarlamak için katalizör görevi görmüştü. Feodalizmden kapitalizme geçiş kavramlarına ve Fransız Devrimi yorumlarına katkıda bulunan da özellikle Yapısalcı Marksizm'in bu gelişmesi olmuştur.

Öyleyse yapısalcı teori için gerçek çıkış noktası, özellikle *belirlenmiş* bir yapı olarak özel bir “üretim tarzı” kavramıdır. Althousser'in özgün katkısı, “yapı-üstyapı

199 Başlıca yapısalcı eser için, b.k.z., Louis Althusser, *For Marx*, New York 1970. Kitap birçok Marksist tarafından eleştirildiği halde, E. P. Thompson'ın *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra 1978 içindeki “The Poverty of Theory”si, Althusserci yapısalcılığın en önemli değerlendirmesi olarak duruyor. Bu, Marx'ın kendi geleneğinde sert bir polemiktir; ama yapısalcılığın esas mantığını – daha iyi eleştirmek için – büyük bir özeni ortaya seriyor. Thompson'ın yanlışa düştüğü yer, muhtemelen Althusser'e *Stalinist* siyaseti atfetmesidir. Burada onun yapısalcılığının köklü bir çatışmaya girmeden, kaba ‘resmi Marksizm’in yerini aldığıının gösterilmesini aşan bir yan var.

Ayrıca, Ralph Miliband, Nicos Poulantzas ve Ernesto Laclau'nun girdiği tartışma da önemli: Ernesto Laclau, “The Specificity of the Political”, *Economy and Society*, 1 (1975), Laclau, *Politics and Ideology in Marxist Theory*, Londra 1977, s. 51-79'da yeniden yayınlandı; Ralph Miliband, ‘Reply to Nicos Poulantzas’, *New Left Review*, 59 (1970), Blackburn, *Ideology in Social Service*, s. 253-262'de yeniden yayınlandı; ‘Poulantzas and the Capitalist State’, *New Left Review*, 82 (1973); Nicos Poulantzas, “The Problem of the Capitalist State”, *New Left Review*, 58 (1969), Blackburn, s. 238-253, “The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau”, *New Left Review*, 95, 1976.

200 Nicos Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, Londra 1978, s. 13; Pierre-Philippe Rey, *Matérialisme historique et luttes de classes, Les Alliances de classes*, Paris 1973 (1978).

kompleksindeki *başat örnekler* arası ilişki”nin Marksist kavrayışını “kurtarmak”tı.²⁰¹ Bu yapılanmış belirlenim kavrayışı temelinde, üretim tarzı kavramı salt teorik bir yapım olarak anlamlandırılmıştır. Üretim tarzı, son tahlilde bütün olarak belirli üretim ilişkilerince ya da daha kesin bir ifadeyle, temel üretim ilişkilerinin çelişkilerince belirlenmiş toplumsal ilişkilerin bir yapısıdır. Ne var ki, fiili tarihsel dünyada böyle saf üretim tarzlarına rastlanmaz - bu teorik gelişim çizgisinin anahtarı da buradadır işte. Buna karşılık, var olanlar *toplum formasyonlardır* ve bu kavramın detaylandırılması, Yapısalcı Marksistlerin teorik yapıların belirlenimini tarihsel yapıların belirlenimlerine çevirme girişimine aracılık eder.²⁰²

Yapısalcıların toplumsal formasyondan kastı “toplumlar,” ama üretim tarzlarının dağınık bileşimleri ya da üretim tarzlarının parçaları olarak toplumlardır. Örnekler sadece her toplumsal formasyonunda var olduğu söylenen kurucu üretim tarzları tarafından belirlenmez. Üretim tarzları bileşimlerinin dallanıp budaklanarak yeni düzeyler ve örnekleri yarattıkları söylenebilir. Verili bir tarihsel “konjonktür”de her bir toplumsal formasyonun eşsiz yapısını betimlemenin teorik temellerini oluşturan budur. Çelişki yüklü ama yekpare, belirlenmiş soyut yapılar olarak üretim tarzları kavramı, verili bir tarihsel toplumsal formasyonunda çelişkili olarak bir araya gelen Marx’ın özgün üretim tarzlarından iki ya da daha çoğu tarafından belirlenmiş hemen hemen her toplumsal ilişkinin betimlenmesine izin verir. Demek ki her toplumsal formasyonun bütününün, “son kertede” üretim ilişkilerince belirlendiği hâlâ söylenebilir. Doğrudan doğruya Marx’ı incelemeyen Marksist antropolog

201 Althusser, *For Marx*, s. 111. Thompson, Althusser’in ‘Poverty of Theory’, s. 272-275’deki zor argümanlarını özenle ele alır.

202 Temel metinler, Nicos Poulantzas: *Political Power and Social Classes*, Londra 1968 ve *Classes in Contemporary Capitalism* olarak kalıyor.

ve toplum tarihçilerinin yapısalcı kategorilerin çekimine kapılmaları bu nedenlerledir.

Yapısalcı Marksizm'in tarihsel analize uyarlanması, özellikle *üretim tarzlarının eklemlenmesi* kavramıyla olmuştur. Çünkü toplumsal formasyonlar gerektiği gibi üretim tarzlarının bileşimleri olarak betimlenebilse bile, tarihsel gelişme sorusu havada kalır: Bir toplumsal formasyon içinde, bir üretim tarzının başatlığından bir diğ erinin başatlığı yönündeki tarihsel hareket nasıl betimlenmeli? Althusser'ci yapısalcılığı eleştirenler, onun özündeki tarih dışı niteliğini tekrar tekrar vurgulamışlardır. Son kertede belirleyici örneklerin soyut yapıları sisteminin, boş teorik evrenin büyük yörüngelerinde dönmeye terk edildiğini öne sürmüşlerdi. Birçok Marksist teorisyen bu gibi eleştirilerin, gerçek bir tarihsel süreç olarak üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramını teorileştirme çabalarını anlayamadıklarını sezmişti.²⁰³

Eklemlenme kavramı, farklı üretim tarzlarının, belirli toplumsal formasyonlarının toplumsal ilişkilerin tarihsel bileşimi aracılığıyla dinamik olarak *etkileştiği* anlayışından doğmuştur. Önceden Robin'nın araştırmalarını tartışırken belirttiğimiz gibi üretim tarzlarının eklemlenmesi, başlangıçta eski başka bir tarzın egemenliğindeki bir yapıda toplumsal ilişkilerin çelişkili ve etkileşimli gelişimine gönderme yapar. Eğer toplumsal formasyon kavramı, yapısalcılığın tarihsel toplumları üretim tarzlarının yapıları olarak betimlemesine izin veriyorsa, eklemlenme kavramı da bu yapılar açısından tarihsel gelişmenin betimlenmesine izin verir.

203 Üretim tarzlarının eklemlenmesi için, bkz; Robin, *La Société française en 1789: Semur-en-Auxois*, Paris 1970; Grenon ve Robin, 'A propos de la polémique sur l'ancien régime et la Révolution: pour une problématique de la transition', *La Pensée*, 187 (1976), s. 5-30; ve Pierre-Philippe Rey, *Sur l'articulation des modes de production*, eleştirel not *Matérialisme historique et luttes de classes* ile birlikte, *Les Alliances de classes* içinde.

Yapısalcı Yöntembilime Eleştiriler

Yapısalcı yaklaşım, Marksist yöntembilimin ciddi sorunlarına cevap vermekte adeta yalnız kalmıştı. Klasik üretim tarzları modelinin teorileştirilmesi yaygın olarak Marksist pratiğin temeli kabul edilmiştir. Bu yaklaşımın Fransız Devrimi tarihinin ortaya koyduğu teorik sorunları çözmekte tam bir yetersizlik sergilediğini hiç tartışmasız öne sürmek gerekir. Bu nedenle, ilk olarak “tarihsel özgünlüğü”ne rağmen temel yapısalcı yöntembilimin tam anlamıyla tarih dışı olduğu gösterilecektir. Sonra da, bu yaklaşımın başlıca katkısının, iki üretim tarzının uzatmalı eklemlenmesi yoluyla feodalizmden kapitalizme geçiş kavramının, sadece tarih dışı temelinin kısır döngüsünün tuzağına düşmekle kalmayıp tarihsel kanıtlarla da çeliştiği gösterilecektir.

Başlangıçta, üretim tarzlarının eklemlenen yapılarının teorik modeli, verili üretim tarzlarının ya da bunların ilişki parçalarının *nasıl* ve *neden* bir arada var olduklarına ve verili herhangi bir tarihsel konjonktürde karşılıklı ilişki içine girdiklerine dair herhangi bir kılavuz ilke sağlamakta yetersiz kalmıştır. Eklemlenme kavramını tarihe uygularken, gelişmenin açıklanması değil sadece *betimlenmesi* mümkündür. Gelişme sürecinin iki üretim tarzının birbirine eklemlenmesiyle betimlenmesi için, bu iki tarzın temsil ettiği farklı gelişme düzeylerinin her birinin varsayılması gerekir. Yapısalcı “teori” böyle bir betimlemeyi dolduracak kavramsal kategorilerden ve gerektiğinde daha çok düzey ve örneğin belirlenmesi aracılığıyla, ek kategoriler yaratma kapasitesinden fazlasını sunmaz. Tarihsel sürecin teorisinin ışığında açıklanması yerine, sadece önceden varsayılan iki yapı arasında taksonomik kategorilerin sonsuz çoğalması

görülür.²⁰⁴

Örneğin, belirli zaman ve yerlerde kapitalist üretim tarzının feodal üretim tarzıyla yan yana var olduğu, kapitalist ekonomik ilişkilerin feodal siyasal ilişkilerle nitelendirilen bir yapıya “eklemlendiği” ve onların çelişkisi içinde bu eklemlenmenin dinamik olduğu söylenebilir. Yine de bu yan yana var olmanın *nasıl* ortaya çıktığına ilişkin hiçbir açıklama getirilmemiştir. Kapitalist üretim tarzı olarak soyutlanabilecek bir dizi ilişkinin ilk planda eklemlenmek için – soyut anlamda bile – var olduğu nasıl söylenebilir ki? Bir üretim tarzından bir diğerine geçiş, ikisinin *başından beri yan yana var olduğu* varsayımı dışında açıklanamaz. O halde feodalizmden kapitalizme geçiş, her iki üretim tarzının ilişkileri yan yana var olurken, kapitalist tarzın başat olması nedeniyle ortaya çıkar. Tekrarlarsak, bu olayın betimlenmesinden başka bir şey değildir. Kapitalist üretim tarzının ilişkilerinin feodal üretim tarzının ilişkileriyle gerçekte nasıl birlikte yaşadığı, Yapısalcı Marksizm’in cevaplamaktan ısrarla kaçındığı bir sorudur. Dolayısıyla da böylesi ilişkilerin – bırakalım başatlığını – ortaya çıkışı ve gelişmesini açıklayabilecek bir dinamik için bizzat feodal ilişkilere bile göz atma gereği duymaz.

Tabii ki bu yolla geçiş sorununu kavramlaştırmaktan kaçınanlar sadece Yapısalcı Marksistler değildir. Geçiş sorununu sadece dizginlerinden boşalacağı bir fırsat bekleyen kapitalizmin feodal toplumda zaten var olduğunu varsayarak “çözmek,” Marksist tarihyazımının temel ürünü olmuştur. Marksizm’in liberal tarihyazımına “borcu”nun en belirgin olduğu yer burasıdır. Ne var ki, Yapısalcı Marksistler üretim tarzı ve toplumsal formasyon kavramsallaştırmasıyla ve özellikle de “eklemlenme” kavramıyla, bu temel tarihsel

204 Miliband, yapısalcılığın bu salt betimleyici ve şekilci niteliğini ‘yapısalcı soyutçuluk’ olarak eleştirmiş; Laclau daha sonra aynı kusuru Miliband’ın itirazını kabul etmeden ‘taksonomi’ terimiyle karşılamıştır.

sorundan kaçınmak için teorik bir çerçeve, bilimsel bir meşruiyet sağlamışlardır.

Taksonomik kategoriler ve tarihsel olaylar arasındaki uygunluk üzerinde her çeşit ısrarın, üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramına *tarihsel sürecin* kayıp dinamizmini katmayacağı özellikle vurgulanmalıdır. Tarihsel toplum biçimlerini, analitik bakımdan ayrı, birden çok üretim tarzına ait üretim ilişkileriyle çelişkili yönlerle belirlenmiş olarak kavramak birçok Marksist'e cazip gelmişti. O zaman böylesi bir toplumsal formasyonun – başat üretim tarzına ait – iki “ana” sınıfla birlikte -bu karmaşık yapılandırılmış bütünün bağlamında, temel üretim ilişkilerinin ikincil etkilerinin yarattığı sınıflar gibi- şimdi bağımlı hale gelmiş olan diğer üretim tarzlarına bir biçimde ait sınıflara sahip olduğu da söylenebilir.²⁰⁵ Örneğin, Régine Robin'ın Fransız Devrimi analizi, geçiş dönemlerinde toplumsal formasyonun öncelikle hâkim üretim biçimiyle *belirlenmediği* önermesinin özel avantajından yararlanır. Üretim tarzlarının eklemlenmesinin örtüşmeden çok, organik iç içe geçme, nüfuz etme anlamına geldiğini ileri süren Robin, *hem* feodal *hem* kapitalist sınıf düzenlerinden farklı olan geçiş dönemlerindeki sınıf biçimlerinin var olduğunu savunabilmiştir. Zor tarihsel evreler ve günümüzdeki Üçüncü Dünya üzerinde araştırmalar yapan Marksistlere yapısalcı analizi bu kadar çekici kılan, tam da bu ölçülerdeki betimleyici esnekliktir.

Bu gibi tüm analizlerde, sınıf savaşımının tarihin “motor”u olduğu ısrarla öne sürülmüştür. Bu gibi karmaşık ve tarihsel bakımdan özgül yapıların, tarihsel konjonktürün eşsiz dizilimi yoluyla “harekete sokulması,” ilk bakışta Althusserci yapısalcılık karşısında nitel bir ilerleme gibi görülebilir. Oysa daha çok Geoffrey Ellis'in söylediği gibi,

205 Poulantzas, *Classes in Contemporary Capitalism*, s. 14-24, 207-208, 224. Farklı ama karşılaştırılabilir bir yaklaşım için, bkz., Robin, *La Révolution française*, s. 48-54.

yaratıcılığına ve tarihte ne olduğunu, ne olmak “zorunda” olduğu yaftasıyla detaylandırmalarına karşın, yapısalcı anlatılar tarihsel sürecin kendisini basitçe kavrayamazlar.²⁰⁶ Bu çeşit bir analizde, yine de “tarih” teori yapılarının hayalet gibi yansımından başka bir şey değildir.

Robert Brenner’in öne sürdüğü gibi, temel itiraz çok basit ve somut terimlerle ifade edilebilir: Verili bir üretim tarzının ortaya çıkışını baştan kabul eden bir tarih analizi, kesinlikle en çok ihtiyaç duyulan şeyin açıklanmasını *varsayar* – üretim tarzını tanımlayan toplumsal üretim ilişkilerinin *kökünü*.²⁰⁷ Eğer bir üretim tarzından diğerine geçiş, üretim ilişkilerinin eklemlenmesine dayalıysa, o zaman ikinci tarz için temel ne olacak, ilk elde bu dönüştürücü ilişkilerin ortaya çıkmasına ne neden olacaktır? Robin’ın eklemlenme kavrayışında, *ilişkileri* eski toplumsal formasyona nüfuz ederek, geçişi kapitalizm *istikametine* sürükleyen çelişkilere neden olurken, kapitalist üretim tarzı *kendisini* ortaya çıkarıyormuş gibi görünüyor. Peki, o zaman toplumsal artığın üretimi ve ona el koyulmasının kapitalist birikim mantığıyla yönetildiği – basit meta mübadelesinde var olmayan – *artık-değerin* özgül ve tipik toplumsal biçiminin kaynağı nedir? Kapitalizmin bu temel toplumsal ilişkilerinin ayakları her nasılsa sürekli “yerden kesilmiş” değil mi?

Üretim tarzlarının dizilişine gelince: İnsanın gelişmesinin hangi tipik özelliği bunların hangi sırayla birbirini izlemesinden sorumlu olabilir ki? Eğer farklı üretim tarzları birbirini sadece rastlantısal olarak izliyorsa, Marx’ın toplumsal gelişme aracılığıyla insanın tarihsel ilerlemesinin mantığına dair kavrayışı temelsizdir. Yapısalcılığın daha soyut biçimlerinin bir üretim tarzından diğerine geçişe açıklama getiremeyecekleri genelde söylenmiştir. Tarihsel

206 Geoffrey Ellis, “The “Marxist Interpretation” of the French Revolution”, *English Historical Review*, xciii (1978), s. 353-376.

207 Vanier Koleji’nde kolokyum, York Üniversitesi, 10 Mart 1982.

gelişmeyi üretim tarzının bir diğerine eklemlenmesi olarak betimlemek, onların dizilimine hiçbir açıklama getirmemek, bir üretim tarzının bir diğerinin yerini almak üzere ortaya çıkış nedenini açıklamamaktır.

Pratikte, sanki üretim tarzlarının tarihsel dizilimi, örtük olarak üretim tekniği ve işbölümünde belli bir “ilerleme” mantığına dayandırılmış gibidir – kesinlikle, yapısalcı çerçeve toplumsal üretimin gelişmesi için başka bir temel ortaya koymaz. Bu tür bir teknolojik belirlenimciliğin kendisinin (ilerdeki bölümlerden birinde betimleneceği gibi) liberal ideolojinin bir ifadesi olmasını tamamen bir yana bırakarak, şu soruyu sormalıyız: Eğer işbölümündeki ilerleme hem üretim tarzının hem sınıfın başlıca belirleyicisi haline gelmişse, tarihin motoru olarak *sınıfsavaşıımı* nereden çıkmıştır?

Ayrıca, ister örtük ister açık olsun herhangi bir teknolojik tarihsel ilerleme kavrayışı, Marx'ın analiz ettiği gerekli bir teknolojik düzeyi varsayan sermaye ilişkisinde, emek araçlarıyla sistematik olarak toplumsal artık üretme kapasitesini aşan çok az şey olduğu sorunuyla karşı karşıyadır. Görüleceği gibi, Marx sınıfıya da meslek temelindeki *toplumsal* işbölümünün kapitalizmden önce olduğunu, üretim içindeki *teknik* işbölümünün önemli oranda gelişmesinin kapitalizm tarafından yaratıldığını, bunun tersi olmadığını açıkça ileri sürmüştü.²⁰⁸ Şüphesiz kapitalizm bir avcı toplumunda şekillenemezdi. Yine de artık geniş kabul görmeye başlayan İngiliz kapitalizminin önce tarım aracılığıyla gelişmiş olduğu, Brenner'ın önemli makalelerinin odağındaki konudur. Peki, öyleyse büyük ölçekli ve hatta standartlaşmış manüfaktürler gibi (uzmanlaşma ve ihraç edilen ürünleriyle) geniş ticari tarıma sahip antik Yunan' da, Roma' da neden kapitalist

208 Karl Marx, *The Poverty of Philosophy, Collected Works*, VI. Cilt, New York 1976, s. 186 içinde.

Üretim ilişkilerini yaşamadı (gerçi kapitalizmden sadece “kâr etme”yi anlayanlar gibi, Max Weber bu toplumların kapitalist olduklarını öne sürecekti)? Eğer feodalizm “kapitalizm”in tohumlarının pasif alıcısından başka bir şey değilse, o zaman üretim tarzları arasında herhangi bir dizilim ilişkisi ya da geçiş için “olgunlaşmış” herhangi bir özel an olduğu hangi temelde savunulabilir? Eğer eklemleme modeli, feodal toplumda ve çüncü Dünya’da kapitalizmin gelişmesine aynı şekilde açıklama getiriyorsa, o zaman neden kapitalizm antik toplumda ortaya çıkmadı?

Özetle, antik Yunan *polis*’inden²⁰⁹ modern kapitalist sanayi ulusuna kadar, sınıflı toplumun tarihsel süreçlerinin gerisindeki dinamik nedir? Üretim tarzlarının eklemleme çerçevesinin içkin mantıksal kusuru, tarihdışı niteliğinin bir işlevidir: Üretim tarzları bunların tüm yapısalcı detaylarında işlenebilir, ama aralarında bağlantı ve köprü kuracak hiçbir süreç yoktur. Üretim tarzlarını karmaşık “eklemlemeler”le tamamlanmış tarihsel bakımdan detaylı toplumsal biçimlere yerleştirmek, bir üretim tarzından yenisine yol ačanın ne olduğu sorununa cevap bulmaz.

Yapısalcı Marksizm’i tarihsel yoruma fiilen uygularken, son bir sorun daha karşımıza çıkar. Althusser’in üretim tarzı kavramına yüklediği belirlenmiş ilişkilerin soyut inşasına yönelik tüm eleştirilere karşın, üretim tarzlarının aslında var olduklarının söylenebileceği; sömürücü yeniden-üretimin teorik yönden tutarlı sistemlerinin toplumsal ilişkilerde tanınabileceği üzerinde çok az anlaşmazlık görülür. Yine de gerçek tarihsel dünyaya uygulandığında, Yapısalcı Marksizm “retim tarzı”nı soyut bir kavram olarak bir yana bırakıp Marx’a ait birkaç üretim tarzıyla meşgul olmalıdır.

Elbette toplumsal formasyon kavramının ilk sırada öne sürölmesi, kesinlikle bu sınırlama nedeniyledir. Yine de

209 Kent devleti (ed.n.)

ciddi bir kavramsal sorun vardır. Marx'ın üretim tarzlarının - toplum biçimlerinde belirlenebilecek tüm sömürücü üretim ilişkilerini tüketip - temel sömürü ilişkilerinin bütün dağarcığını oluşturduğu gerçekten savunulmalı mı? Savunulacaksa, hangi temellerde olacak bu? Hangi içkin mantıkla sınıfsal sömürü bu biçimlerle sınırlı tutulacak? Yok, eğer savunulmayacaksa, o zaman diğer temel sömürü ilişkileri nasıl belirlenebilecek? "Hakiki" üretim tarzlarının neler olduğu nasıl bilinecek? Çünkü eğer üretim tarzlarının eklemlenmesi Marx'ın kolay anlaşılır tarih tezleri ve somut tarihsel biçimlerin fiilen sunduğu kanıtlar arasında örtüşme olmadığını açıklamakta kullanılıyorsa, o zaman Marx'ın bu özgün tarzları nasıl güvenilir ve bilimsel olarak betimleyebildiği iddiası sır olarak kalır.

Oysa yapısalcı yaklaşımı doğrulamak için, aslında görünüşler ne olursa olsun, Marx'ın gerçekten de *her zaman* gerekli olacak bilginin tüm "hammaddesi"ni gerektiği gibi ve bilimsel olarak işlediğinin iddia edilmesi gerekir. Çalışmalarının kontrol edilmesi ya da tekrarlanması gerekmez; gerçekten de bunları yeniden üretmenin herhangi bir yöntemi bile düşünülmez. *Sadece* Marx'ın metinleri ve sadece bunların bazı fragmanları zorunludur. Marx'ın *hükümünün* yapısalcı kutsallaştırılması artık gözümüze net görünüyor. Doğru, Robin *Kapital*'in III. Cildi'nden aldığı Marx'ın argümanını benimseyerek, üretim tarzının temelini oluşturan şeyin herhangi bir toplumda var olan özgül sömürü ilişkileri olduğunu üstü kapalı olarak öne sürmüştür -bu gerçekten de anlamlıdır. Ama Robin verili olarak üretim tarzıyla başlayarak, bu ilişkinin mantıksal yönünü *ters çevirmiştir*. Herhangi bir toplumdaki sömürü ilişkilerine dair bilimsel bir incelemenin, Marx'ın bir (ya da birden çok) tarzını ortaya koyacağı, en baştan hangi temellerde varsayılabilir?

Sorun bizzat kategorilerin soyut olması değil: Bir kere, fiilen kökleri tarihsel gerçeklikte bulunduğu sürece, mantıksal bir yapı analiz amacıyla tarihten soyutlanabilir. Ne var ki, üretim tarzlarının yapısalcı teorik çerçevesi, bütünüyle soyutta detaylandırılmıştır. En başta, bizzat tarzlar *a priori* algılanmış – salt Marx'ın sözleri temelinde, toplumsal ilişkilerin kendileri incelenmeden önce, yapıları o toplumsal ilişkilerden “soyutlanmış”tır. Son tahlilde, Marksist yapısalcılık sadece önceden belirlenmiş ! - tarihsel gelişme şemasını alıp bir yolunu bularak tarihe uygulayan zeki bir betimleme sistemidir.

Hobsbawm'la birlikte, Marx'ın da aynı diğer araştırmacılar gibi en azından *yanılmış olabileceği* kabul edilseydi, o zaman tarihsel analizin teorik aygıtını doğrudan doğruya Marx'ın gözlemlediğini düşündüğü üretim tarzları üzerinde temellendirmenin hiçbir haklılığı olmazdı. Dahası, Marx'ın *yanıldığı* açıkça gösterilebilirdi. Aynı zamanda, hem tarihin aşamalar teorisini hem burjuva devrimi kavramını ilk kez liberal ideolojinin getirdiği; liberal ideolojinin “geçim tarzları” kavramlaştırmasının Marx'ın üretim tarzı kavramına etki yaptığı ve liberal materyalizmin ne yazık ki Marx'ın düşüncesi üzerindeki apaçık etkisinin devam ettiği de görülmüştür. Gerçekten de, Marx'ın prekapitalist üretim tarzları kavrayışındaki özgül unsurların ne ölçüde doğrudan liberal ideolojiden türediği ilerdeki bölümlerden birinde dikkate alınacaktır.

Yapısalcı Yöntembilim ve “Geçiş”

Tarihsel analize üretim tarzlarının eklemlenmesi yaklaşımı, bunda hem toplumsal ve tarihsel analizin genel

yöntembilimini hem Marx'ın metinleri ve zahmet verici toplumsal biçimler arasında özgül bir halka buldukları anlaşılan çok sayıda Marksist'le birlikte itibar kazanmıştı. Bu nedenle, bölümün diğer kısmında bu yaklaşımın Fransız Devrimi'nin yarattığı konularla baş etmekte gerçek yetersizliğini biraz ayrıntılı ele alacağız. İlk olarak, Régine Robin'nın üretim tarzlarının eklemlenmesi yöntemini Devrim'e küresel uygulamasının, hem mantıksal açıdan desteklenemez hem de Marx'ın kendi çalışmalarıyla temelde çelişkili olduğu öne sürülecektir. İkinci olarak, Pierre-Phillippe Rey ve Gilles Postel-Vinay'nin bir ölçüde farklı araştırması üzerinde durulacaktır çünkü aralarında *ancien régime*'in tarım sektörünün kapitalist üretim tarzının fiilen eklemlenmesinin eşsiz bir ayrıntılı tarihsel değerlendirmesini sadece onların sunduğu anlaşıyor. Ne var ki, onların araştırmaları bırakalım yapısalcı yaklaşımı aklamayı, fiilen toprak rantı ilişkilerinin kapitalizme geçişin hiçbir işaretini göstermediğine dair özgül kanıtlar sunuyor.

Marksist analizin yapısalcı yeniden formüleştirilmesinin temelindeki amaç tek tek uygulamacıların niyetleri ne olursa olsun - tarihsel bilgiyle yepyeni bir teorik karşılaşmayı sağlama almak *değildi*. Bunun amacı, Marx'ın üretim tarzları değerlendirmesini bir yandan destekleyip teorik bakımdan rasyonelleştirmek, bir yandan da bu tarzları Marx'ın hiç üzerinde durmadığı toplumsal biçimlere uygulanabilir kılmaktı. Bu, "son tahlilde" kaba belirlenimciliğin yapısalcı belirlenimciliğe yükseltilmesi ve üretim tarzının gizli bir yapı kaynağına dönüştürülmesi aracılığıyla yapıldı. Sonuçta, ekonomik belirlenimcilik hem olumlanmış hem bin bir türlü pratik amaçlarla sahneden indirilmişti. Bir yandan, bu çok isabetli bir biçimde odak noktasını iplik eğirme makineleri ya da buharlı makineler gibi ekonomik kalkınmanın kaba göstergelerinden, üretimin

toplumsal ilişkilerine kaydırmıştı. Diğer yandan, “toplumsal formasyon” uygun *görünmese* bile, topluma bir üretim tarzını saf teori temelinde yükleme fırsatı sunmuştu.

Bu yapısalci yöntemibiliminin rasyonelleştirilmesi Robin’ının araştırmalarında apaçık görülür. Gerçekten de revizyonist tarihçilerin atıf yaptıkları kanıtlar kabul edilir ve basit kapitalist/feodal sınıf savaşımının olmadığı itiraf edilir edilmez, Marx’ın Devrim “tarihi”ni savunup geçerli kılmak imkânsız bir görevdir. Robin analiz düzeyini *geçiş* teorisine yükseltmek zorunda kalmıştı. Üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramını uygulayarak – toplumsal biçimde iç içe geçmiş, *hem* feodal *hem* kapitalist üretim tarzlarının ürünü olan – “feodal” sınıfları, “kapitalist/geçiş sınıfları” ve nihayet “kalıntı” sınıfları içine alan karmaşık bir sınıf yapısını betimlemeyi imkânsız kılmıştır.²¹⁰ Bu, Robin’na burjuva devriminin normalde talep ettiği feodal-kapitalist sınıf çatışmasını aslında belirlemeden, feodal ve kapitalist tarzların *çelişkilerine* – o zamandan beri Devrim’in atfedildiği çelişkiler – baş rolü vermesini sağlar. O zaman, geçişi tamamlamanın *tek* yolu olan devrimci yeniden yapılanmada, “feodal” sınıflar parçalanmış, (kendileri dönüşen) “kapitalist/geçiş sınıfları” ve yeni “kalıntı” sınıfları oluşturmak üzere yeni bileşim içine girmişlerdir. Demek ki bütün yapı kapitalist bir toplumsal formasyon olarak geliştirilebilir.²¹¹

Bu kurtarma operasyonu tam anlamıyla dönüp başladığı noktaya gelmiştir. Marx’ın yorumunu destekleyen kanıtların yokluğu karşısında, üretim tarzlarının eklemlenmesi aracılığıyla *geçiş* teorisine başvurulması gerekiyordu. Bu da feodal ve kapitalist üretim tarzlarının ilişkilerinin belirlenip aslında çelişkili bulunacağını varsayar.

210 Robin, çeşitli sınıflar arasındaki gelişmeleri türlerine göre tartışır, *La Révolution française*, s. 48-54; ama atıf kolaylığı için eklenmiş olan bu etiketleri kullanmaz.

211 A.g.e., s. 53-54.

1789'un özellikle bir burjuva sınıf devrimi olup olmadığı artık nispeten baştan savma bir tartışmadır.

Sorun kesinlikle Robin'nın Marx'ın prekapitalist tarihle ilgili bölüm pörçük yorumlarına dayanma girişimiyle başlar. Burjuva sınıf devrimi şeklindeki liberal kavramı sorgulanabilir bir biçimde benimsemesinden -ama bunu liberallere karşı kullandığını da hatırlamalıyız - tamamen ayrı olarak, Marx kapitalizmin ortaya çıkışını ("geçiş") kapitalist toplum açısından sadece *geriye dönük* olarak düşünmüştü. Marx, ekonomi politiği eleştirisinde kapitalizmi oluşturan unsurları ortaya çıkarıp analiz etmişti. Bu amaçla, prekapitalist öncellerinin geriye dönük olarak düşünülmesi aracılığıyla, görünürde "evrensel" kapitalist üretim ve mübadele ilişkilerinin özgül ve özgün niteliğini aydınlatmayı özellikle istemişti. Bu, özellikle Marx'ın *Kapital*'in tarihsel kesimlerinde, kapitalist üretim tarzını net olarak kastetmediği bağlamlarda "sermaye" ve "kapitalizm" kavramlarını çok üstünkörü kullanmasında görülür. Marx'ın ilgilendiği - aslında prekapitalist biçimler değil - özellikle *kapitalist* toplumsal biçimlerin soyağaçaclarıydı ve bütün irdelemeleri, *Kapital*'in başladığı bu özgül kapitalist biçimlerin kavranmasını esas alıyordu.

Grundrisse'de, Marx kapitalizmin ekonomi politiğinin kategorileri - mübadele değeri, emek, para, vb. - ile daha eski, toplumların kategorileri olarak "çok eski varoluşları" arasındaki bu sorunlu ilişkiyi ele alarak, bunu ekonomi politiğin eleştirisinin sunumunda önemli bir mesele olarak kabul etmişti.²¹²

Ekonomik kategorilerin sıralamasında, öbür bütün tarih ve toplum bilimlerinde olduğu gibi, gerçekte olduğu kadar zihinde de, öznenin - burada modern burjuva toplumu verili olduğu, dolayısıyla bu

212 Karl Marx, *Grundrisse*, Harmondsworth 1973, s. 100-108.

kategorilerin bu belirli toplumun, bu öznenin oluş biçimlerini, varoluş tarzları ve genel olarak sırf tek yanlı bir takım cephelerini ifade ettikleri; dolayısıyla bilimsel incelemede de toplumun bir bütün olarak kendisinin başladığı noktadan başlanamayacağı unutulmamalıdır...²¹³

Bu nedenle, kapitalizm sadece “kapitalizmin kendi” ekonomik kategorilerinde değil, kapitalist toplumun gelişmesine bilinçli göndermeyle yazılırken, bu kategorilerin geriye dönük “tarihleri”ne de eklenecektir. Bu alıştırmanın bilinçli amacı anakronik olmak bir yana, aslında – belirgin tarihsel öncüllerine karşın – mevcut halleriyle kapitalizme *özgü* toplumsal biçimlerin, kapitalizmde “mükemmelleştiği”ni ortaya koymaktır. Kapitalizmde neyin ayırt edici olduğunu vurgulamak için, eski bir toplum biçiminin (örneğin, “tüccar sermayesi”) özgül kapitalist toplumsal biçim (örneğin, sermaye) ışığında ele alınması, “prekapitalist” biçimin gerçek tarihsel özelliklerini kasten ihmal eder. *Kapital*’de sunulan tarihin, ekonomi politiğin eleştirisine ait olduğunu, *mevcut haliyle kapitalizmin* eleştirel analizi olduğunu ve başka toplumların kendilerine ait tarihleri olmadığını her zaman hatırlamalıyız.

Bu, Marx’ın ekonomi politiğin eleştirisindeki tarihsel gözlemlerinin görünürdeki teleolojik niteliğini en azından kısmen açıklar. Marx aslında gerçek konusu olan kapitalizmi öngörüyordu. Doğrusu, Marx’ın tersine kapitalist toplumsal ilişkilerin etkisini prekapitalist toplumların tarihine geri yansıtmak, kesinlikle teleolojik hataya düşmektir. *Kapital*’de meta üretimi ve mübadelesinin prekapitalist ilişkileri doğal olarak kapitalizmi doğuruyor görünmesi, bu sürecin tarihte bu kadar basit olduğu anlamına gelmez. Marx’ın tarihsel gözlemlerinin sahiplenilmesi, onun tarihsel bilgisinin dış

213 A.g.e., s. 106 [*Karl Marx, Grundrisse, Birikim Yayınları, Türkçesi: Sevan Nişanyan, 1. Baskı, Ekim 1979, İstanbul, s. 178*].

sınırlarının farkına varmanın daha ötesini ister: Marx hiçbir yerde bir prekapitalist toplum tarihini kendi yönünden ortaya koymayı bile *denememiştir*. Kapitalizmin ortaya çıktığı geniş tarihsel koşulları, onun toplumsal ve hukuksal seleflerini, vb. geriye dönük olarak düşünmesi, kapitalizmin kendisinin tarihsel *özgünlüğünü* daha iyi kavramanın bir aracı olarak tümüyle geçerlidir. Bu ne prekapitalist toplumlarda, erkekler ve kadınların değişen toplumsal varoluşlarını yarattıkları fiili tarihsel süreçlerin bir temsili olarak alınmalı ne de tarihsel nedenselliğin bir değerlendirmesi olarak görülmelidir. Eğer Marx'ın kendisi herhangi bir zamanda tarihin bu farklı kullanımlarını birbirine karıştırdıysa – ki toplamda karıştırmadı – demek ki düpedüz yanılmıştır.

Elbette, zaman zaman Marx *Ekonomi Politğin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz'deki gibi sınıflı toplumun tarihine kuşbakışı bir *taslak* sunmuştu. Bu taslaklar ekonomi politğin eleştirisine uygun düşen geriye dönük görüşten farklıdır; çünkü kapitalizmi bir dizi içindeki tek sınıflı toplum olarak sınıflandırır. Dolayısıyla, ilkesel bakımdan bu taslaklar kapitalist kategorilerin prizmasından görülen geriye dönük “tarih”ten daha tarihseldir; ama taslaklarda çok az tarihsel ayrıntıya yer verilmiştir.

Ne var ki, Robin için kapitalizmin önceden var olması her şeydir. Kapitalist ilişkiler, feodal toplumdan sorunsuzca ve ön neden olmadan doğarlar; çünkü aslında bunların nihai nedeni “geçiş”in gelecekteki sonucunda yatar. Üretim ilişkileri – *üstyapının* çelişkilerince yönetilen – bütün yapı, en sonunda devrimle ya da devrimsiz kesinlikle kapitalistleşinceye kadar, giderek “daha kapitalist” bir niteliğe bürünür (kapitalist üretim tarzının eklenmesi).

En sonunda, Robin'nın geçiş kavramında ne sınıf savaşımının ne de sınıfsal sömürü ilişkilerinin herhangi bir gözlemlenebilir rol oynadığı söylenmelidir; en iyimser

ifadeyle, bunlar “sahne dışıdır.” Elbette, burjuva devrimi kavramının liberal kökenleri düşünüldüğünde, *sınıfsal sömürü* ilişkilerinin “Marksist” değerlendirmelere bile katılmaması şaşırtıcı değildir. Burjuva devrimi, ancak feodalizm ve kapitalizmin rakip *egemen sınıfları* arasındaki bir savaşım biçiminde bir tür “sınıf savaşımı”nı kucaklar. Kanıtlar bu doğrudan feodal/kapitalist sınıf çatışmasını desteklemediğinden, yapısalcı analiz onun yerine ayrı ayrı tarzların toplumsal biçimleri arasındaki “çelişkiler”in gelişmesini ikame eder.

Bu, herhangi bir tür sınıf çatışmasını tarihsel davranış alanının dışına çıkarıp sadece verili tarzlara soyut olarak uygulanabilecek *örtük* sömürü ve “savaşım”ı bırakır. Gerçekten de geçiş halindeki bir toplumsal biçimde sınıfların karmaşık bir bileşime sahip özgül sömürücü üretim tarzlarıyla belirlendiğinin iddia edilmesine karşın, Robin’nın analizi bu yapıyı sırf “sınıflı” bir toplumdan ziyade, *sömürücü bir sınıflı toplum* olarak hiç dikkate almıyor. Üretim tarzlarının tanımları gereği sömürücü olması gerektiği şeklindeki Marx’ın son yargısı dışında, Robin’nın yapısalcı analizini Richet’nin revizyonist geçiş değerlendirmesinden ayıran çok az şey vardır.

Sınıfsal İlişkiler ve Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi

Demek ki – tarihsel gelişmeye üretim tarzlarının eklemlenmesi kavramını bütün küreye uygulayarak yaklaşan – Robin’nın yorumu, tarihi bütünüyle ihmal eden Althusserci yapısalcılık kadar tarihdışıdır. Başyapıtının girişinde, Robin’nın fikirlerini ortaya koyan yorumlayıcı

yazının, aslında arkasından gelen sağlam araştırmaya dayalı tarihsel monografiyle uzaktan yakından alakası yoktur. Ne var ki, Pierre-Phillippe Rey ve Gilles Postel-Vinay'nın ayrı ayrı teorik ve tarihsel katkıları, geçiş sırasında üretimdeki sınıfsal ilişkilerin fiili gelişimi açısından, eklemlenme kavramını daha kararlı ve görünürde daha tarihsel olarak izlemeyi denemişlerdi.²¹⁴

Marksist antropoloji açısından yazılan Rey'in *Sur l'articulation des modes de production**'u, Robin'nın eserinden bir ölçüde daha geniş bir okur kitlesinin dikkatini çekmişti. Bu, Çin ve Vietnam Devrimleri'ni model alan, sömürülen halkların sınıf ittifakları aracılığıyla sınıf savaşımını desteklemek için yazılan bir polemikti de. Rey, aslında eğer Thomas Münzer sınıf savaşımının diyalektiğinden sınıf ittifakları stratejisini öğrenecek zamanı bulabilseydi, 1520'lerdeki Alman Köylü Savaşı'nın feodal sınıfsömürüsünü sona erdirebileceğini düşünecek kadar ileri giden bir devrimci "köylü Marksizm'ini" öne sürer!²¹⁵ Rey'in çok fazla soru işareti içerenler gibi dikkat çekecek kadar önsezi sahibi argümanlarını ele almak bu kitabın boyutlarını aşıyor. Ama (Postel-Vinay'nın tarih araştırmasına temel aldığı) Fransa'da feodalizmden kapitalizme geçiş kavramlaştırmasının üzerinde durmak - ve reddetmek - boynumuzun borcudur.

Rey, Üçüncü Dünya'daki "azgelişmişliğin," özellikle yerli üretim tarzlarının Avrupa feodalizmden daha çok direndikleri kapitalist üretim tarzının gelişmesine atıfta bulunduğu argümanı yoluyla, geçiş sorunlarını ortaya koyuyor.²¹⁶ Onun meselesi şu: *Feodalizmden kapitalizme* özgün geçiş, sadece kapitalist üretim tarzının eklemlenmesi genel sürecinin aldığı *tek* biçimdir - aynı zamanda,

214 Gilles Postel-Vinay, *La Rente foncière dans le capitalisme agricole*, Paris 1974; Rey, *Sur l'articulation des modes de production*.

215 Rey, *Matérialisme historique et luttes de classes*, s. 199.

216 Rey, *Sur l'articulation*, s. 11.

prekapitalist üretim tarzlarının ve sınıf savaşımının, eklemlenme içindeki toplumsal biçimlerde evrensel olarak sürüp gideceği de söylenebilir.²¹⁷ Var olan toplumsal üretim ilişkilerini basitçe silip süpürmekten ziyade, her örnekte eklemlenme süreci – sınıfsal ittifak stratejisini genelde zorunlu kılarak – kapitalizmin yaşayıp gelişmesinin bir koşulu olarak belirli prekapitalist ilişkileri muhafaza edecektir. Rey, bu bakış açısıyla Fransa’da milyonlarca köylünün varlığını sürdürmesine bile bir “azgelişmişlik” ölçüsü olarak atıf yapar.²¹⁸ Bu, köylülerin varlığını sürdürmesinin Rey’in yerli gelişimini örnek aldığı kapitalist üretim tarzının eklemlenmesinin genel etkisi olduğunu öne sürmektir – *Kapital*’in Üçüncü Cild’indeki kapitalist toprak rantı analizi de bu yöndedir.

Rey’in odaklandığı nokta, toprak rantına bütünüyle kapitalist üretim tarzının toplumsal ilişkileri açısından yaklaşan Marx’ın hatalı olduğudur. Marx, I. Cilt’te mutlak artık-değerden, daha karmaşık bir fikir olan nispi artık-değere ilerlediği halde, III. Cilt’te karmaşık bir fikir olan diferansiyel kapitalist rantla başlayıp mutlak rantla tamamladığını not eder. Rey, herhangi bir üretim dalında özel olarak lehte koşullarda üretim yapan kapitalistlerin gerçekleştirdikleri artık-değerin özgül tarımsal biçimi olarak diferansiyel rantı hesaba katmaz.²¹⁹ Rey’in görüşünün tersine, Postel-Vinay’nin *ancien régime*’de kapitalizme geçişi görme saçmalığını vurgulayan diferansiyel rantla ilgili kanıtlarıdır.

Rey, mutlak rantın kaynağının, sanayideki ortalamaya oranla daha çok artık-değer yaratan tarımın nispi emek-yoğun niteliği olduğunu öne süren Marx’ı izler – sadece toprak üzerindeki tekelden gelen değer üretim sektörleri arasında ortalama kârlılık oranıyla paylaşılır. Ne var ki, Rey,

217 A.g.e., s. 20-22, 70-71.

218 A.g.e., s. 22.

219 A.g.e., s. 37-38.

Marx'ın kapitalizm temelli analizine göre, mutlak rantın marjinal arazilerin üretime açılmasıyla piyasa fiyatındaki hafif artışa eşit olması gerektiğini iddia eder.²²⁰ Yine de kiralancaya kadar, toprağın hiçbir getirisi olmadığından, bu rantın Marx'ın savunduğu gibi sadece küçük olmayıp, *incir çekirdeğini doldurmayacak* kadar küçük olup sifıra yaklaştığı sonucuna varır. Tarihte gözlemlenen mutlak rant düzeylerinin aslında çok yüksek olduğuna dair Marx'ın kendi kanıtlarına atfen, Rey rantı sırf kapitalizmin perspektifiyle görmesi nedeniyle Marx'ın mutlak rantı hiç de açıklayamadığı sonucuna ulaşır.

Toprak sahipleri ve kapitalistlerin ayrı sınıflar olarak ele alındığı “Teslis formülü” (sermaye/kâr, arazi/toprak rantı, emek/ücretler) temelinde, rant ilişkisi – adeta üretim yapmayan iki sınıfın arasında var olan – toplumsal bir *üretim* ilişkisi olamaz; buna karşılık *dağıtım* ilişkisi olmalıdır. Marx'ın kapitalizmin doğuşunda toprak mülkiyetine yüklediği rolü inceleyen Rey, bunun açıkça toprak mülkiyetiyle işçilerin değil, *köylülerin* üretim araçlarından koparıldığı *prekapitalist* bir üretim tarzı içinde işlediğini öne sürer.²²¹ Rey'in “geçiş”le ilgili görüşünü üzerine oturttuğu odak noktası buradan çıkar:

“Kapitalist toprak rantı, kapitalist üretim tarzında bir dağılım ilişkisidir ve bu dağılım ilişkisi, kapitalizmin eklemlendiği farklı bir üretim tarzındaki üretim ilişkisinin etkisidir.”²²²

Rey'in üretim tarzlarının eklemlenmesi teorisinde bulunmayan tarihsel süreci ima ediyor görünen bir iddiayı ortaya attığı yer burası: Geçiş hem gelişen kapitalizmin

220 A.g.e., s. 43-45 (Marx'a atf, *Le Capital*, 8 Cilt, Editions sociales, Paris 1960, III. Kitap, III. Cilt, s. 142, *Capital* III. Cilt., Moskova 1959, s. 757'ye denk düşüyor).

221 A.g.e., s.48-58.

222 A.g.e., s. 60.

zorunluluğunun bir ifadesi *hem prekapitalist üretim tarzının zorunluluğudur*.²²³ Rey, “kapitalist üretim tarzının gelişmesinin koşullarını yaratan, feodal üretim tarzının temel üretim ilişkisi toprak-rantının genişlemiş ölçekte yeniden üretilmesidir”²²⁴ iddiası için Marx’a gönderme yapar –“Rant, para-rant olarak ancak meta üretimi, özellikle kapitalist üretim temelinde gelişebilir.”²²⁵ Eğer durum gerçekten böyle olsaydı, Rey geçişin eklemlenme modelini kesinlikle oturtarak, kapitalizmin feodalizmden nasıl ve neden doğduğu temel sorununu çözüme kavuşturabilirdi.

Bu analizin temelinde – Gilles Postel-Vinay’nin Paris havzasındaki toprak rantlarıyla ilgili incelemesinde öne sürdüğü gibi – *ancien régime*’de Robin’nın öne sürdüğü uzun geçiş yoluyla, bir çeşit “burjuva devrimi”ne sahne açan kapitalizmin gelişimini yansıtan toprak rantları beklenebilir. Rey ve Gilles Postel-Vinay, gerçekten de Richet’nin revizyonist ekonomik dönüşümün uzun dalgası görüşünü papağan gibi tekrarlamakta Robin’ni geride bırakmış gibidirler; çünkü Fransız Devrimi’nin kendisi onların araştırmasında tamamen yardımcı bir rol oynar. Aslında, Devrim’e ancak şöyle bir değinen Postel-Vinay, açıkça on sekizinci yüzyıl Fransa’sında feodalizmden kapitalizme geçişe odaklanan *tarımsal sınıf ilişkilerinin* Marksist bir tarihini yazmıştı!²²⁶ O zaman bile Rey’i papağan gibi tekrarlamaktan öteye gitmemişti: *Ancien régime*’de toprak sahiplerinin ve kapitalist burjuvazinin çıkarlarında temel bir örtüşme varmış; aralarında toprakta mülk sahiplerinin rantları için burjuvaziden artık-değer

223 A.g.e., s. 70.

224 A.g.e., s. 71 (Marx’a atıf, *Le Capital* 1. III, III. Cilt, s. 29, *Capital* III. Cilt, s. 637-638’e denk düşüyor; kitaptaki alıntı buradan).

225 A.g.e., s. 73.

226 Postel-Vinay, *La Rente foncière*, s. 92-3, s. 109; Postel-Vinay, üretim tarzlarının eklemlenmesi sorununda, okura ‘ilk ve son kez’ Rey’i işaret ediyor, s. 10.

çekmeye dayalı sadece ikincil önemde bir çelişki gelişmiş.²²⁷ Burjuva kapitalistlerin toprak mülkiyetine karşı bir süreliğine köylülerin “destekleyicileri” olmaları bu ikincil önemdeki çelişkiye dayanıyordu. Yine de Devrim’den sonra benzer üretim ilişkilerini yeniden kurarak, aynı “geçiş” işlevlerini – köylülerin sömürölüp topraklarından sürölmesi – kendi çıkarları için hayata geçirdiler.

İlk olarak, Rey’in tıpatıp Marx’ın sanayici kapitalist girişimcilere atıfta bulunurken kullandığı aynı terimlerle, burjuvaziyi *kapitalist* olarak tanımlamaktan çekinmemesi çarpıcıdır. Aynı zamanda, Rey’in bu kapitalist burjuvazi için tartıştığı somut toplumsal ilişkiler sadece bu sınıfın köylülerle yeniden kurduklarıdır. Rantın çekilebileceği “kapitalist” burjuvazi için artık-değer üretebilecek bir işçi sınıfı fiilen ortaya çıkmış değildir.

İkinci olarak, kapitalist üretim tarzının ortaya çıkışında prekapitalist mantığın belirlenmesi ve Postel-Vinay’nin tarihsel doğruluk iddiası dışında, Rey’in argümanı Robin’ninkiyle keskinlikle aynı eleştiriye tabidir. Rey de genelde Avrupa’da, özelde Fransa’da söz konusu olanın – Marx’ın tanımladığı gibi – feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçiş olduğunu *varsaymıştır*. Ayrıca Rey’in argümanı, çok daha açık bir biçimde –bütünüyle gelişmiş bir kapitalist toplumu yansıtan – Marx’ın ekonomi politik eleştirisinden türetilmiştir ve geçiş mantığı aracılığıyla kapitalizmden prekapitalist topluma varmak amacıyla, analizi çok net olarak geriye dönük kurgulanmıştır. Gerçekten de Rey’in “tarihsel” materyali, kimsenin aklına bile gelemeyecek kadar büyük oranda, sadece *Kapital*’in özünde kapitalist gelişmenin dokunulmazlığını varsayan geriye dönük kesimlerinden alınmıştır.

Ayrıca, kapitalist toplumda toprak rantının

227 Rey, *Sur l’articulation*, s. 60-61.

karmaşıklıklarını ince eleyip sık dokumadan, Rey'in mutlak rantın büyüklüğünün "incir çekirdeğini doldurmadığı" konusunda, Marx'ı bütünüyle yanlış okuduğu söylenmelidir. Aslında, Marx'ın mutlak rant konusundaki ana meselesi, ne büyüklükte olursa olsun, diferansiyel rantların belirlenmesiyle engellenemeyecek olmasıydı.²²⁸ Gerçekten de Rey'in mutlak rant diye betimlediği hesaba bile katılamayacak miktar, fiilen yeni toprakları üretime açmak için zorunlu olan *diferansiyel* rant düzeyi, toprakta eskiden üretimde oluşmuş bulunan ne düzeyde olursa olsun mutlak ranta eklenecek ranttır. Bu anlamda, mutlak rant ilişkisi olmayan diferansiyel ranttan *öncedir* - mutlak rant toprak mülkiyeti tekeliyle tanımlanan bir çeşit rant eşiğidir. Sadece mutlak rantın hiç olmadığı yerlerde, üretime açılan ek toprakların rantı incir çekirdeğini doldurmayacak kadar küçük olur.

Şu işe bakın ki, Rey bu yüzden konuyu hiç anlamadığı halde, mutlak rantın prekapitalist bir kalıntı olduğu argümanın geçersiz olması gerekmiyor. Aslında kapitalizmin *içinde* mutlak rantın temeli hiç olmadığından ve bu kapitalist diferansiyel ranttan mantıksal olarak *önce* geldiğinden, toprak rantının köklerinin prekapitalist artığın sızdırılmasında olduğu pekâlâ söylenebilir. Kabaca on altıncı yüzyılın ortalarından on sekizinci yüzyıla kadar, İngiliz tarımsal kapitalizminin asıl geçiş dönemini düşünürken, bu sezgi rant ilişkilerinin dönüşümü ve özgül kapitalist diferansiyel rantın egemenliğine daha iyi ışık tutabilir. Ama bu gelişmiş kapitalizm döneminde mutlak toprak rantının varlığını sürdürmesine önemli sınıfsal anlamlar yüklemekten çok farklıdır. Üstelik görüleceği gibi kıyaslanabilir herhangi bir dönemi ya da toplumsal ilişkilerdeki benzer bir gelişmeyi Fransa'ya atfetmenin hiçbir temeli yoktur.

Rey, Marx'ın ekonomi politik eleştirisini tamamen

228 Marx, *Capital* III. Cilt, s. 748-749.

yanlış anlayıp tarihsel bağlama uyup uymadığına bakmadan, Fransa'ya uygulayarak bu modeli tekrarlar. Örneğin, hem feodal hem kapitalist üretim tarzlarına dayalı önerilen *ikili* tarihsel geçiş mantığı konusunda, eklemlenmesi için önce kapitalist üretim tarzının var olduğunu varsaymak gerektiği not edilmelidir. Rey, analizini gündemdeki kapitalizmle birlikte “geçici” toplumsal biçim olduğunu varsayan Marx'ın gelişmiş kapitalizm analizine açıkça geri götürür. Rey, günün iki toplumsal sisteminin etkileşimini betimlemek için eklemlenme kavramını kullanmak ile bunu yerli tarihsel gelişmenin bir süreci olarak kullanmak arasındaki temel farkı hiç düşünmez. Rey'in belirlediğini iddia ettiği paralel prekapitalist mantık sonuçta bir hayli sorunludur: *Feodal* rant ilişkilerinin kapitalist gelişmenin kendi mantığını sağladığına dayanak bulmak için atıf yaptığı yer, aslında “kapitalist üretimin doğası” ve gelişmesiyle ilgili tartışmadan alınmıştır.²²⁹ Rey'in bu yere atıf yapmasındaki anakronizm, Marx'ın bölümün başında yazdıklarıyla daha da öne çıkıyor:

Toprak mülkiyetinin çeşitli tarihsel biçimlerinin tahlili bu yapının kapsamı dışında kalır. Bununla ancak sermaye tarafından üretilen artık-değerin toprak sahibinin payına düşen bölümü ölçüsünde ilgileneceğiz. Şu halde tıpkı manifaktürde olduğu gibi, tarımda da kapitalist üretim tarzının egemen olduğunu varsayıyoruz...²³⁰

Bütün bu anakronizm ve mantıksızlığı dışında, Rey toprak sahiplerini prekapitalist bir sınıfın devam eden kalıntısı olarak gösterme hevesiyle, Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin “Teslis formülü”nü ne ölçüde eleştirdiğini küçümser. Rey'in Marx'ın toprak, emek ve sermaye Teslis'inin kapitalist toplumsal ilişkilerin zorunlu

229 A.g.e., s. 637-638.

230 A.g.e., s. 614 [*Karl Marx*, Kapital III. Cilt, *Türkçesi: Alaettin Bilgi, Sol Yayınları*, s. 544, Şubat 1990].

bir gizemleştirilmesinin ifadesi olduğu görüşünü aşırı vurgulaması, onu toprak sahipleri sınıfının işçi ve kapitalist sınıflarla karşılaştırılması gerektiği sonucuna götürür – bir yandan da Marx'ın temel artık-değer sızdırma ilişkisine vurgusunu ihmal eder.²³¹ İlerdeki bölümlerden birinde görüleceği gibi, Marx ilk yazılarında bile toprak sahipleri ve kapitalistlerin, kapitalist mülkiyet temelinde bütünleşmiş bir egemen sınıf olarak birleştiklerini esasta – ve hiç olmadığı kadar eksiksiz – kabul etmişti. Onun Teslis formülüne atıfta bulunması, özgül olarak – güçlü tarımsal kapitalist mirasa sahip – İngiliz kapitalizminin tarihiyle ve bunun da ötesinde, Teslis formülünün hem çıkış noktalarını hem de düşünsel ufuklarını oluşturduğu kaba ekonomi politikçileri eleştirisiyle koşullanmıştı. Bu nedenle, kapitalizmi betimlerken Marx – bir zamanlar başat durumdaki bir üretim dalının toplumsal gerçekliğini ifade eden – Teslis formülünün tarihsel özgüllüğü ve bu formüle yönelttiği sermaye ve işçi sınıfının temel karşıtlığını gizleyen bir ideolojik maske olma eleştirisi arasında kalmıştı. Rey'in toprak sahiplerinin prekapitalist toplumsal ilişkiler temelinde özgün bir sınıf oluşturdukları argümanı, belki Stuartya dahatta Hanover Çağı İngilteresi'nin tarımsal kapitalizmi için söylenebilirdi; ama Marx'ın niyeti kesinlikle hiçbir zaman bunun Orta Victoria Çağı kapitalizmi için kullanılması değildi.

Marx'ın kapitalist toprak rantı analizini, bu rantın şekillendiği özgün İngiliz tarihsel bağlamında ele alması, Rey'i özellikle yanlışla düşürmüştür – analizin Fransa'ya da eşit ölçüde uygulanacağını varsayması bu yanlış daha da vahimleştirmiştir. Kesinlikle toprak rantı sırf kapitalizmin mantığıyla bütünüyle kavranamayacağından, kapitalizmin geliştiği özgül tarihsel koşulların anlaşılması esastır. Sadece kapitalist gelişme zamanında, prekapitalist tarımsal

231 Rey, *Sur l'articulation*. s. 52-58; Marx, *Capital* III. Cilt, s. 825-830.

ilişkilerin de benzerliği halinde, Fransa'da kapitalist gelişmenin İngiltere'dekiyle benzer gelişme göstermiş olduğu beklenirdi. Rey ve Postel-Vinay, çıkış noktasındaki farklılıkların Britanya ve kapitalist Fransa'nın tarımındaki nihai farklılıkları açıkladığını kabul ediyormuş gibi görünseler de aslında *ancien régime*'de kapitalist gelişme mantığının var olup olmadığını sorgulamamışlardır bile.

Gerçekten de Rey ve Postel-Vinay'nin sunduğu bütün analize karşı en çarpıcı argümanın ortaya çıkış yeri burasıdır. İlkın, Rey Britanya'daki gelişmeleri temel alan *Kapital*'den çıkardığı rantın sınıfsal ilişkilerinin eşit ölçüde Fransa'ya uygulandığını varsaymıştı. Ne var ki, Postel-Vinay'nin kitabının arkasından, Rey kendi ilk formülünü, özellikle de Marx'ın diferansiyel rant analizini sorgulamadan kabul edişini eleştirmişti. Rey, Postel-Vinay'nin Paris havzasındaki büyük "kapitalist" çiftliklerin genelde bereketli topraklarının, köylü arazilerinin daha verimsiz topraklarından daha yüksek değil, aslında daha *düşük* rant ödediğini göstermiş olduğunu öne sürer.²³² Tabii ki, bununla Marx'ın betimlediği, İngiliz tarımsal kapitalizminin tipik "endüstriyel" çiftlik üretimi biçiminden kaynaklanan diferansiyel rant birbirine uygun düşmüyordu.

Rey, bu kanıt temelinde Postel-Vinay'le birlikte Marx'ın hatasının önceden kuşkulandıklarından daha büyük olduğu - aslında tarımda diferansiyel rant diye bir şey olmadığı - sonucuna varacaktı! Bu, İngiltere'yi göz ardı edip şimdi *Fransa'yı* kapitalist ilişkilerin genel modeli olarak alan ve Marx'ın bütün kapitalist toprak rantı analizini o modele uymadığı için reddeden gerçekten şok edici bir ters çevirmedir. Diferansiyel rantın İngiliz tarımsal kapitalizmde sahiden var olduğunu ve aslında ekonomi politığın gelişiminde büyük rol oynadığını gösteren tüm

232 Rey, *Matérialisme historique*, s. 213-214.

kanıtlar böylece hiçe sayılır. Postel-Vinay'nin kanıtları elbette diferansiyel rantın olmadığına ispatı değildir; ne var ki Fransa'daki kapitalist gelişmenin İngiltere'dekiyle aynı tarzda olmadığını gösterir. Fransa'nın tarımsal ilişkilerin İngiliz kapitalist çiftçiliğine apaçık benzediği bölgesinde bile, Fransız tarımı rantların kapitalist yapısını yaratmadı. Şimdi, *ancien régime*'de - Fransız tarımından çok, başka bir yerden gelen - kapitalizmin bir biçimde gelişiyor olabileceğini söyleyen mantıksal ihtimali mutlak olarak dışlamaz; ama kesinlikle kapitalizmin gelişiyor olabileceğini *varsaymanın* hiçbir temeli olmadığı anlamına gelir. Fransa'da kapitalizm eninde sonunda ve bir yerlerden gelerek gelişti - geliştiğinde de Fransız tarımını İngiltere'dekinden farklı bir karakterde bıraktı. Yine de bu gelişme sadece doğru kabul edilip geçirilemez. Postel-Vinay'nin kanıtları ışığında geriye, büyük ölçüde kapitalizm yönündeki herhangi bir gelişmenin *ancien régime*'de ortaya çıkıp çıkmadığının ve aslında kapitalizmin Fransa'da iç dinamikle gelişip gelişmediğinin gösterilmesi kalıyor.

Postel-Vinay'nin bulgularının anlamları sonuçta bir defa daha dikkate alınacaktır. Gerçekten de, orada sunulan *ancien régime*'in sınıf analizlerinin kısa taslağında, rantların ve Fransız tarihindeki gelişmelerin tamamen farklı bir yorumu ortaya konulacaktır. Ne var ki, önce ne ortodoks ne yapısalcı Marksizm'in Marx'ın tarihsel materyalizmini gerektiği gibi teorileştirmedeğini ortaya koyduktan sonra, onun düşüncesinin fikri temelini açıklığa kavuşturup ayırt edemediği çelişkileri açıklamak için araştırmalarının kaynaklarına ve gelişim seyrine dönmek zorunludur.

Liberal İdeoloji ve Devrim'in Siyaseti

Marksistlerin Fransız Devrimi'ni açıklamaktaki zorluğu, sadece daha genel bir teorik sorunun belirtisidir. Marksistler – tarihçiler olarak – tarihsel sürecin kendisine ve prekapitalist toplumlardaki sınıf dinamiğine yeni ufuklar açan katkılarda bulunurlarken, şimdiye kadar Marksist teorinin pratiğinden kaçmışlardı. İkna edici bir Marksist analiz, ancak özgün kapitalist toplumlar için öne sürülmüştür ve analizi ortaya koyan da Marx'ın kendisidir.

Gördüğümüz gibi, problem Marksistlerin Marx'ın sınırlı ve sistemsiz tarihsel gözlemlerine tarihsel materyalizmin bir rehberi olarak bakmış olmalarıydı. Oysa bu gözlemler öyle değildi. En net Fransız Devrimi örneğinde gösterildiği gibi, *Kapital*'deki kapitalizmin tam gelişmiş toplumsal analiziyle aralarında nitelik farkı vardı. Marx'ın prekapitalist tarihle ilgili yorumları, sadece liberal tarihlere dayalı değildi; ama önemli bir miktarda liberal tarih ideolojisini eleştirisiz içine almıştı. Aslında, Marx'ın düşüncesinin temeli gibi görülen şey, onun esas tarihsel materyalist düşüncesinin tersine çok büyük ölçüde, liberal ideolojik kavramlaştırmalara dayalı bir daldan doğrudan alınmıştı.

İlerdeki bölümlerde, Marx'ın çalışmalarındaki bu iki çelişkili düşünce çizgisi arasında ayırım yapmaya; tarihsel materyalizmin odağında liberal ideolojinin eleştirisinin bulunduğunu açıklığa kavuşturmaya ve son olarak da güncel bir tarihsel materyalist analiz yöntemi

geliştirmeye çabalayacağız. Tarihsel materyalizmle ilgili söyleyeceklerimizin neredeyse tamamı, Marx'ın *Grundrisse* ve *Kapital*'deki analiz mantığına dayanır. Ama geçmişte çok sık yapıldığı gibi, sırf bir okumayı diğeriyle dengelemek yerine, Marx'ın kapitalist sınıflı topluma ilişkin olgun analizinin, ilk yazılarından başlayarak tutarlı ve kesintisiz bir teorik gelişme çizgisine ait olduğu ortaya konulacaktır.

Öyleyse, üretim tarzları ve geçişlerini sonsuz soyut yeniden teorileştirmeden kaçınıp bunun yerine Marx'ın tarihsel materyalizm pratiği ve bu pratiğin prekapitalist topluma nasıl uygun kılınacağını gösteren gerçek bir temel atmak için, ilk önce onun düşüncesinin kaynaklarına ve gelişimine aracılık eden mantığa dönmeliyiz. İlk başta, bu Marx'ın kendi düşüncesini tanımlayıp keskinleştirirken karşısına aldığı liberal toplumsal ve siyasal ideoloji anlamına gelir. Nihai amacımız, bir toplumsal görüngü olarak Fransız Devrimi'ni anlamlandırmak olduğundan, sonunda onu yeni baştan, yepyeni tarihsel materyalist analiz açısından hesaba katmamız gerekir. Yine de bu devrimin temelinde yatan toplumsal kökeni belirleme çabasına girmeden önce, Devrim'in günümüze siyasal ve düşünsel etkisini dikkate almalıyız. En başından beri, Devrim'in siyasal liberalizmin sorunlarıyla ilgisinin, dahası çelişkisinin on dokuzuncu yüzyıl liberal siyasetinin çetin sınavıyla olduğu açıktı. Muhafazakâr liberalizm, radikal liberalizm ve popüler radikalizm – hangi nedenlerle olursa olsun – aristokratik gericiliğe karşı ortak, bir ölçüde birleşik savaşımalarında sorunlu olarak bir araya gelmişler ve Marx'ın fikirleri bu dönemin siyasetinden doğmuştu. Bu nedenle, sonuç kısmında konuyu tekrar ele alacak olmamıza rağmen, şimdi Fransız Devrimi'ne bulaşan ve oradan doğan liberalizme dönmenin tam sırasıdır.

Liberal İdeoloji ve Ancien Régime

Çoğu yönlerden, liberal ideolojinin içeriği daha fazla ayrıntı gerektirmeyecek kadar çok biliniyor; liberal tarih ve ekonomipolitiğin ideolojik kökenini de ele almış bulunuyoruz. Liberal ideolojinin kalbinde yatan, *modern* topluma – bireysel çaba ve zekânın serbest rekabetçi oyununa dayalı bir toplumsal düzen – ve onu kutsallaştırıp yansıtmak ve geliştirmek için gereken siyasal düzene bağlılıktır. Liberalizm en açık olarak, “aristokrasi”yle ve gelenekler ile ayrıcalıklar üzerine kurulu eski düzenle çatışması içinde tanınmıştır. Aslında, liberalizm bir boşluktan doğmaz: “Liberallik” esas olarak eski düzene, aristokrasiye ve/ya da monarşik “tiranlığa” karşı tanımlanmıştır. Mutlakiyetçi *ancien régime*, doğal olarak ve aslında tanımı gereği, liberal muhalefete çok sayıda hedef göstermiştir.

Ne var ki, on sekizinci yüzyılın *ancien régime*’inin hiçbir biçimde su katılmadık “aristokratik” bir rejim olmadığı derhal kabul edilmelidir. Liberal ideolojinin birçok yönü, statüleri ne olursa olsun, mülk sahipleri tarafından zaten geniş ölçüde – hatta genelde – paylaşılmaktaydı. Aydınlanma diye bilinen fikirler çorbası, Voltaire, Montesquieu ve Rousseau gibi birbirinden çok uzak düşünürleri bünyesine katmıştı. Chaussinand-Nogaret, bazı “aydınlanmış” fikirlerin burjuvaziye dâhil olanlar kadar her düzeyden soylular arasında taraftar bulduğunu savunurken kesinlikle haklıydı.²³³ Yine de “burjuva” liberaller ve – özellikle bu şekilde tanınan – “aristokratlar” arasındaki çatışma, Fransız Devrimi’nin ve on dokuzuncu yüzyılın büyük kısmında, Avrupa siyasetinin tartışmasız temel siyasal olgusuydu. Gerçekten de Devrim’in

²³³ Guy Chaussinand-Nogaret, *La Noblesse au xviii^e siècle. De la féodalité au lumières*, Paris 1976.

siyasal çatışması, bazı özgül “burjuva” liberal konumları, aynı ölçüde özgül ve temelde karşıt “aristokratik” gerici konumlardan ayırt ederek şekillenmiştir.

Devrimci çatışmanın arkasında karşıt *toplumsal çıkarların* varlığı, elbette yapılacak tarihsel materyalist bir analizin esas meselesidir ve açıkça bunun kanıtlanması kalıyor geriye. Ne var ki, Chaussinand-Nogaret'ye rağmen, *ancien régime*'de ideolojiler arasındaki karşıtlığın varlığı ortaya konulmuştur. Zümrelere çağrıda bulunma gibi anayasal bir konu üzerindeki kesin kamplaşmadan önceki on yıllarda, siyasal ideolojinin çatışan ilkeleri, ortak Aydınlanma deyimiyle ifadelerinde bulanıklaşma - hatta Montesquieu örneğindeki gibi, harmanlanma - eğilimindeydi. Mutlakiyetçi rejimde eşit derecede yıpranan liberaller ve “aristokratlar” arasındaki temel farklılıklar, sonuçta gizlenmişti. Bizzat Devrim'in yarattığı kutuplaşma ve açık çatışmanın arkasından, aristokratik ideoloji, doğal hiyerarşi, doğuştan imtiyazlar ve ırksal üstünlük gibi büyük ölçüde geleneksel terimlerle yeniden formüle edilinceye kadar, bunlar politik kişiler arasında bile tanınmıyordu. Yine de bu ideolojik çatışmanın varlığının, sadece Devrim'in ürünü olmadığını ve ilk başta, geniş Aydınlanma örtüsünün temelde karşıt iki siyasal perspektifi gizlediğini kabul etmek gerekmektedir.

Nannerl Keohane, çatışan bu siyaset felsefelerinin gelişmesini *Philosophy and the State in France*'da ele almıştı.²³⁴ Keohane, bunların Fransa bağlamındaki gelişmesinin izlerini -genelde burjuvazi arasında destek bulabilmiş - kralcı mutlakiyetçiliğin merkezietçi politikaları ile prens ve büyük soylu ailelerinin “aristokratik gelenekçilik” terimleriyle ifade edilen merkeze yönelik baskıları arasındaki daha önceki ve önemli ölçüde farklı siyasal çatışmada bulmuştu.

²³⁴ Nannerl O. Keohane, *Philosophy and the State in France*, Princeton, NJ 1980.

Mutlakiyetçiliğe karşı on sekizinci yüzyılda tekrarlanan savaşımın seyrinde, bu konumlar köklü bir dönüşüme uğradı: Kralcı mutlakiyetçiliğin ideolojisi, liberal ulus devlet kavramlaştırmalarından giderek daha çok etkilenirken, aristokrat ideoloji bile – Montesquieu'nün tanıklık ettiği gibi – Aydınlanma'dan etkilenmişti. Sonuçlar, bir yandan büyük aristokratların en "Ulusal" olanları arasında *meşruti liberalizmin* artan gelişmesi; diğer yandan *parlementaires*²³⁵ arasında özellikle güçlü bir *aristokratik meşrutiyyetin* doğmasıydı. 1787-8'de mutlakiyetin devrilmesinde kısa bir süreliğine bir araya gelmelerine rağmen, temelde karşı olmayı sürdüren bu ideolojiler, *ancien régime*'in nihai krizinde açık çatışmaya girdiler.

Aslında, Devrim'in aristokratik/liberal çatışmasıyla ilgili en temel nokta, bunun kesinlikle mutlakiyetin devrilmesiyle ortaya çıkan anayasal sorunlardan *doğrudan* kaynaklanmış olmasıdır: Çok sık belirtildiği gibi, 1788-89'un ateşli rakipleri, 1787-88'de mutlak monarşiye karşı muhalefette birleşmişlerdi. *Aristocrates* ve *Nationaux* arasındaki çatışmayı toplumsal terimlerle açıklama çabasının, devrimci kamplaşmada bu anayasal sorunun önceliğine açıklama getirmesi gerekir. Demek ki nedeni ne olursa olsun, siyasal liberalizmin açıkça Devrim'in patlak vermesindeki merkezi rolü görülebilir.

Fransız Devrimi'nde Liberal Siyaset

Eğer siyasal liberalizm, devrimci çatışmanın özünde merkezi yer tutmuşsa, Devrim'in devam eden siyasal süreci de devrimci liberal devletin niteliği ve politikalarıyla ilgili bir

235 Parleментарler (ed.n.)

dizi savaşım yoluyla, liberal siyasal ve ideolojik konumların farklılaşmasına neden olmuştu. Bu yolla, Devrim'in on dokuzuncu yüzyıl Kıta siyasetinin temelini ne ölçüde attığını belki de en iyi gösteren, çatışma başladığından beri liberal ideolojiye eklenen sınıf kavramının gelişmesi olmuştur.

Sieyès gibi liberal anayasa propagandistlerinin, *Estates General*'in²³⁶ 1788 Eylülünde ortaya konulan Paris *parlement*'nunun geleneksel anayasal biçimlerinden çok, yeni, liberal işleyişle toplantıya çağrılmasını talep eden broşürleri, "Ulus"u siyasallaştırmıştı. Geleneksel biçimlerdeki ısrarını – özellikle arpalık görülen "en ballı mevkiler"deki tekelci ayrıcalıkları aracılığıyla – sürdürdüğünden, verili Üçüncü Zümre'yi rahatsız eden "aristokrasi," "Ulus"tan ayrı bir sınıf olmanın cezasını çekecekti.²³⁷ Bu noktadan başlayıp Jakobenlerin iktidarı ele geçirmesine kadar, Devrim'in siyasetinde bu sınıf kavramının gelişmesi, Shirley Gruner tarafından detaylıca izlenmiştir. Gruner, yıl içinde –1789 sonbaharında ve *marc d'argent* uygulamasıyla ilgili çok şiddetli bir tartışmanın patlak vermesiyle – popüler-radikal eleştiri çizgisi dâhil, tam boyutlu bir liberal sınıf analizi ortaya çıkmış durumdaydı.²³⁸

Marc d'argent, oluşturulacak Kurucu Meclis'in kabul edilen görevi olan yeni, Fransız tarzı anayasa için önerilen seçmen olabilmek için gerekli mülkiyet kriteriydi. Klasik liberal açıdan, *marc* mülkiyet temelinde "aktif" ve "pasif" yurttaşlar arasında ayırım getirecekti. Gruner'nin işaret ettiği gibi, bu mülkiyet kriterini savunanlar, *la classe mitoyenne*²³⁹ fikrini kendilerince haklı bir gerekçe olarak

236 Birinci Zümre (Ruhban), İkinci Zümre (Soylular) ve Üçüncü Zümre (Avam)'den oluşan, ilk kez 1614'te toplanan Genel Meclis (ed.n.)

237 E.M. Sieyès, *What Is the Third Estate?*, Londra 1963, s. 54-57, s. 177.

238 Shirley Gruner, 'Le concept de classe dans la révolution française: une mise à jour', *Histoire Sociale -Social History*, ix (18) 1976, s. 406-423.

239 Orta sınıf (ed.n.)

ortaya koymuşlardı: Ticari zenginliğe sahip yeni, çalışan ve erdemli sınıf; varlıklılar ve yoksullar arasında yer alan *güvenilir* sınıf.²⁴⁰ Kesinlikle muhafazakâr olan (yine de devrimci harekete ait) bu liberal konuma cevap olarak, muhalefette iki ayrı demokratik siyaset eğilimi ortaya çıktı: *anayasal demokrasi* ve *doğrudan demokrasi*.

Geleceğin Jironden lideri Brissot, temel Jakoben ilke olarak kalacak olan görüşü ortaya koymuştu: *marc* Devrim'i asıl yapan "halk"a hakarettir. Onun *anayasal demokratik* argümanı, halkın temsili bir cumhuriyette egemen olması gerektiği idi. Ancak bu halkın devrimci aktivizmini tam anlamıyla sona erdirecekti. Ne var ki, *doğrudan* demokrasinin daha radikal savunucuları, sadece temsili hükümeti "aristokrasi"nin bir biçimi gibi görüyorlardı. Marat, fikirleri zamanla Paris mahallelerinde yaygınlık kazanan, *tüm* zenginlerin halkın düşmanları olduğunu öne süren bu popüler-radikal ideologların bir örneği idi. 1791'de, Terör'den çok önce, Marat Devrim'in aslında halkın egemenliğini haklı olarak ve doğrudan kullanarak yaptığı bir *loi agraire*²⁴¹ olduğunu ileri sürüyordu.²⁴² Dolayısıyla, Devrim'in başından beri devrimciler arasında halkın egemenliği konusunda birbirinden çok farklı bir dizi konum boy göstermişti.

1791'de, yeni anayasanın yürürlüğe konmasından sonra, meşruti monarşinin muhafazakâr-liberal yandaşları, *constitutionnels*²⁴³ Devrim'i sona erdirme savaşımı vermişlerdi. Sadece yola gelmeyen aristokrasiye değil, sollarındaki anayasal-demokrat Jakobenlere ve sağlarındaki, kralın ayrıcalıklarının şiddetli karşı-devrimci

240 A.g.e., s. 410.

241 Toprak yasası (ed.n.)

242 A.g.e., s. 412-415.

243 Anayasacılar (ed.n.)

yandaşlarından bir gömlek aşağıdaki *monarchiens'e*²⁴⁴ de karşıydılar. *Constitutionnels*, gerçekte halkı oluşturan “ezici çoğunluğu” – bir yanını varlıklıların bencilliği, bir yanını kurnaz ajitatörlerin kışkırttığı “yoksul ve cahillerin” sardığı – orta sınıf burjuvaziyi temsil ettiğini öne sürüyordu. Bu muhafazakâr liberalizmi savunan Duquesnoy şunları yazmıştı:

Bu yüzden, ne kodamanlar ne de haydutlar halktır. Halk *burjuvaziden*, ne varlıkla ne yoksullukla yozlaşmamış, meşgul, erdemli kalabalıktan oluşur; onlar gerçekten de ulustur, *halktır*.²⁴⁵

Gruner, *constitutionnels'in* Devrim'in başarıları sonucunda artık tam anlamıyla sınıfların olmadığını savunan bir konumu benimsediğini öne sürer: Sadece Kurucu Meclis çalışmasındantatminolan“çoğunluk”ve**bencilazınlıklar**vardır.

Karşıt sınıfsal çıkarların böyle bir inkârı, iktidardaki muhafazakâr liberalizmin kalıcı bir özelliğidir. Bu konumu eleştiren Paris Belediye Başkanı Pétion, “burjuvazi” terimine yeni bir anlam yüklemişti. Zengin *burjuvazinin* – *constitutionnels* – kendisini Üçüncü Zümre'nin kalan kısmının üzerine çıkarıp soyluluğun düzeyine yükselmeye can attığını ileri sürmüştü. Gerçekten de Gruner'in düşüncesinde içinde burjuvazinin sınıf devrimine dair (halk *olarak* orta sınıfın haklarına dayalı ilerlemesinden farklı anlamda) ilk ima olabilir. Pétion ve Robespierre, burjuva sınıfının soyluluk ve despotizmden kurtulduğuna inanarak, artık meyvelerini halkla paylaşmadan yeni düzenin avantajlarından yararlanmaya heves ettiği fikrini vurgulayan bir broşür yazdılar.²⁴⁶

244 Monarşistler (ed.n.)

245 Alıntı Gruner, a.g.e., s. 415, Duquesnoy, ‘De l'influence de la révolution sur les mœurs domestiques’, *L'Amides Patriotes*, xvi, Mart 1791.

246 A.g.e., s. 416.

Constitutionnels, Pétion’u böylece burjuvazi ve halk arasında ayırım yapmakla, bu gibi bütün ayrımların Devrim tarafından halledildiği ve yeni toplumda hiç yeri olmadığı bir zamanda, sadece sınıf ayrımlarını diriltip alevlendirmeye çalışmakla suçlayarak cevap verdiler. Ne var ki, Pétion’u savunmak için Brissot aslında “halk”ı bölmeye çalışanların *constitutionnels* olduğunu ilan etti. Bunu “kalabalığı” tam anlamıyla burjuva “halk”tan ayrı bir grup olarak ayırmakla yapmışlardı – bu, bir kesimi aşağılayıp en sonunda geri kalanı isyan ya da despotizmin pençesine sürükleyecek tehlikeli bir hataydı. Bu temellerde, *constitutionnels*’in yıkıcı bencilliğine karşı, Pétion’un sınıflar arası uyumun çıkarlarını öne alan pozisyonunu desteklemişti.²⁴⁷ Bütün olarak, Jakoben sol – hâlâ Jironenleri içine alıyordu – demokratik cumhuriyetçilik ideallerini bir ölçüde destekleyerek, muhafazakârların “kalabalığı” fiilen dışlama yoluyla dayatacağı sahte ve ayrımcı “halkın birliği”ne karşı, “sınıfsız” demokratik birliği savunuyordu.

Ne var ki, burjuvazinin seçkinliğine dair iki eleştirel kavrayış vardı. Bir yanda, Jakoben radikal liberaller tarafından olumsuz anlamda kullanıldığında, “burjuvazi” sözcüğü kendisini halk kitesinden, Ulus’u oluşturan burjuvazi ve *sans-culottes*’tan ayıran *haute bourgeoisie*’ye atıftı. Öte yandan, *doğrudan* demokrasiyi savunanların sözcüğü – *sans-culottes*’un giderek daha iyi anladığı – kullanma biçimi, halk olarak *les prolétaires*²⁴⁸ ile bir başka şekilde “aristokrasi”yi oluşturma tehlikesi olan daha geniş anlamda burjuvazinin bütünü arasında bir karşıtlığı ima ediyordu.

En sonunda, Gruner’nin bu radikal-liberal argümanı ortaya koyarken gösterdiği gibi, Jironenler ve Montagnards sırasıyla iktidara geldiler. Her biri önceki devrimci liderliği,

247 A.g.e., s. 415-417.

248 Proleterler (ed.n.)

Devrim'in demokrasisini daha ileri taşımayı reddetme yoluyla, burjuva "mülk sahibi aristokrasi"yi temsil etmekle suçladı. Yine de her biri Devrim'i kendi politikalarıyla sınırlandırıp sola yeni adımları engellemek istemişti. İktidara gelir gelmez, Brissot fiilen devrik *constitutionnels*'inkine çok benzeyen bir sınıf analizi ortaya koymuştu: Halkın, ortadaki çoğunluğun şimdi haklı amaçlarını gerçekleştirdiğini, yalnız birkaç bencil aristokrat ve yaygaracı "kalabalığın" muhalefetiyle karşılaştığını öne sürmüştü.²⁴⁹

Bu nedenle, Marat yeni liderliğe, eskisine saldırırken kullandığı aynı terimlerle saldırmış, Robespierre ve Montagnards bu konuda ona katılmışlardı. Çekişmeyle geçen bir başka yılın ardından, *Dağ* Jirondenler'in yerini almıştı. Yine de Soboul ve Rudé'un defalarca gösterdikleri gibi, *Dağ*'ın halk hareketiyle ilişkileri daha az sorunlu olmamıştı.²⁵⁰ (Gerçekten de halkın rolü algısını *déravage* kavramıyla değiştirme girişimine rağmen, revizyonist meydan okumanın Marksist Devrim analizinde sorgulamadığı tek alan halk hareketiydi – çünkü bu analiz feodalizm ve kapitalizmin muhalefetiyle değil, *ancien régime* ve Devrim'in özgül kategorisi olarak *sans-culottes*'la ilgiliydi.)

Devrim'in başından beri halk hareketinin oynadığı – özerk ve halka ait bir ideolojinin artan gelişimiyle zamanla arınan – siyasal role uygun olarak, Jakobenler de *sans-culottes*'un desteğiyle iktidara gelmişlerdi.²⁵¹ Ne varki, burjuva Montagnards ve halk hareketinin çıkarları ve ideolojileri arasındaki temel çelişkiler, sonuçta Robespierre'in "erdem" toplumu uğraşısının halk tabanında bulduğu desteğin

249 A.g.e., s. 418-420.

250 Albert Soboul, *The Parisian Sansculottes and the French Revolution, 1793-4*, Oxford 1964, s. 251-259; George Rudé, *The Crowd in the French Revolution*, Oxford 1959, s. 128-141.

251 Populist ideolojinin hem genel olarak hem Fransız Devrimi'ndeki gelişimiyle ilgili bir tartışma için, bkz.; George Rudé, *Ideology and Popular Protest*, New York 1980.

eski devrimci liderliklere destekten daha büyük olmadığı anlamını taşıyordu. Robespierre, *anayasal*-demokratik tayfın aşırı soluna yerleşmişti; ama kendi radikal inançlarının sahici “toplumsal” yönlerine karşın, siyasetiyle halk hareketi, doğrudan demokrasi ve *loi agraire* propagandistlerinininki arasında dağlar kadar fark vardı. Gerçekten Jakoben Devrimci Hükümet de yeri gelince soldan saldırıya uğramıştı – ama şu temel farkla ki artık Hébertistlere ve soldaki diğer popüler radikallere katılıp *sans-culottes*’un desteğiyle iktidara gelebilecek durumdaki bir *burjuva liberal* sol muhalefet yoktu.

Demek ki Devrim’in bu içliberal siyasal pozisyonlarının gelişmesinde, ayırt edilmesi gereken üç sınıf kavrayışı vardı. Muhafazakâr liberaller, sınıfı ajitatörler ve yıkıcılar tarafından ortada hiçbir neden yokken, tehlikeli bir biçimde tahrik edilen anakronik bir kategori olarak görüyorlardı. Ne var ki, “çoğunluk” içinde aristokratlar ve “haydutlar” arasında erdemli duruşuyla orta sınıfı örtük olarak kabul ediyorlardı – bu ilerici burjuvazinin klasikleşmiş liberal kavrayışıdır. Cumhuriyetçi sol liberaller de “sınıfsız” uyuma inanıyor, ama bunun iktidardaki grup tarafından engellendiğini düşünüyorlardı. Onlar da örtük üç-sınıf kavramını öne sürmüşlerdi – ama muhalefetteki rollerinin gösterdikleri yüzleriyle. Asıl düşmanlarının aristokrasi olduğunu kabul etmekle birlikte, kendi çıkarları için Devrim’i sona erdirmek isteyen *haute bourgeoisie*’yi de düşman görüyorlardı. O halde hem aristokrasi hem burjuvazi kendisini Ulus’tan yanlış yere ayıran sınıflardı.

Yine de iktidardayken, Robespierre bile hem Sağ’ın hem Sol’un ezilmesi çağrısı yaparak, bu muhalif sınıf kavrayışını egemen görüşe dönüştürdü. Halk hareketi önemli farklılık gösteriyordu. Artan bir netlikle, sadece *iki* sınıfı tanıyan bir kavrayış ortaya koydular. Bir yanda – servetleri,

kanaatleri ya da (halkın egemenliği üzerinde hak iddia eden) siyasal güçleriyle, *sans-culottes*'tan uzak duran – tüm burjuvaziye içine almaya başlayan *aristokrasi*; diğer yanda, kıt kanaat geçinmelerine zar zor yeten geçim ve iş araçları dışında mülkiyete sahip olmayan, temsil ihtiyacı duymadan demokratik egemenliklerini doğrudan kullanan *halk* vardı.

Demek ki, Devrim'in siyaseti aracıyla ve gelişen sınıf kavramıyla sıkı ilişkiler içinde, on dokuzuncu yüzyılın muhafazakâr, radikal-demokratik ve küçük-burjuva toplumsal-radikal esas ideolojik ifadelerinin ortaya çıktığı söylenebilir. Başlangıçta, Ulusal Meclis burjuva liberal pozisyonların bütün yelpazesini içine alıyordu; gerçekten de 1788-9'da liberalizme verilecek ayrıcalıkları bloke eden aristokratik siyasete muhalefette birleştiklerinde, farklı liberal pozisyonlar zar zor ayırt edilebiliyordu. Ne var ki, tüm liberallerin gerçek devrimle, hele demokratik radikalizmle barışmaları kolay olmamıştı. Bu nedenle, devrimci liderler radikal olma ya da etkisiz kalma arasında ayırım yapmaya giderek daha fazla zorlanırlarken, popüler devrimci aktivizm ve halkın egemenliği tehdidi, daha az muhafazakâr olan liberal grupları art arda uzaklaştırıyordu.

Marc d'argent sorununda muhafazakârların zaferi, fena halde bölünmüş Kurucu Meclis'i bir arada tutmaya yardım etmiş; ama siyasal bağlam – en başta bastırılmayan aristokratik ve kralcı muhalefet ve süren savaş – istikrarlı bir muhafazakâr-liberal hükümetin kurulmasına engel olmuştu. Devrim'in halkın egemenliği doğrultusundaki açılım tehdidini sınırlamaya çalışırken, onu savunmak için etkili bir seferberliğin imkânsız olduğu görüldü. Bir yandan Devrim'i ayakta tutmak, öte yandan yaygınlaştırmak için, halk hareketiyle birlikte, art arda sola yönelişin devrimci dinamiği harekete geçmişti. Bu hiç de *déravage* değildi. Daha doğrusu, Devrim'in giderek radikalleşmesi, Devrim'i *oluşturan* liberal

ulusal yenileşmeyi ayakta tutup tamamlamak için cüretli adımlar atan, gitgide daha daralan ve radikalleşen bir liderliğe duyulan ihtiyaç ve arzuyu ifade eden, siyasal bir bütün olarak her türlü Devrim kavrayışının ayrılmaz bir olgusudur.

Devrim'in liberal burjuvazisi, karşı-devrimci fetih ve halk ayaklanması tehditleri arasında sıkıştığı gibi içte de bölünmüş olarak kalmıştı. Devrimci hükümet, bu tehditleri savuşturabilecek ulusal bir aygıt kurduktan sonra bile, kralın ayrıcalıklarını destekleyenler, meşruti monarşistler, ılımlı cumhuriyetçiler ve demokratik Jakobenler arasındaki siyasal farklılıklar gerçek bir uzlaşmayı imkânsız kılmıştı. Sonunda, Thermidorcu karşı-darbelerine²⁵² rağmen muhafazakâr liberaller, hiçbir zaman hem monarşistlerin hem Jakobenlerin muhalefeti karşısında sağlam duran istikrarlı bir rejim kuramamışlardı. Bu arada, toplumsal devrimin ortaya çıkardığı en ilerici fikirler, Babeuf Komplosu'nda²⁵³ berraklaşmıştı. Devrim'in iç siyasal dinamiğini harekete geçirmek için nihayet diktatoryal liberalizmin bir biçimini dayatan Bonapartist emperyalizmin de içinde olduğu bu farklı siyasal eğilimlerin her biri, on dokuzuncu yüzyılın ortasına kadar varlığını korumuştur.

Devrim'in fiilen bir "blok" oluşturduğunun en açık kanıtı, kesinlikle bu siyasal gelişme çizgisinin tutarlılığı ve dayandığı kutuplaşmanın sürekliliği idi. Siyasal savaşımın gerçek yapısı, hakikaten devrimci bir sorunun - liberaller ve "aristokratlar"ın siyasal kutuplaşmasına dair yeterince

252 Terör Dönemi'nin aşırılıklarına karşı, Konvansiyon'da Terör Dönemi'nin önde gelen figürlerinden Robespierre ve Louis Antoine de Saint-Just'ın 27 Temmuz (*Thermidor*) 1794'de idamlarına dair oylama esnasında gerçekleşen ayaklanma (ed.n.)

253 Gracchus Babeuf'un (1760-1797) eşitlikçi fikirleri etrafında bir araya gelen Antonelle, Buonarroti, Darthe, Félix Lepeletier ve Sylvain'in 30 Mart 1796'da bir "Başkaldırı Komitesi" kurarak bir halk ayaklanması örgütlemeye girişimi. 10 Mayıs 1796'da Babeuf ve Buonarroti'nin tutuklanmasıyla "Komplo" büyük ölçüde bastırılır. Eşitler Komplosu diye de bilinir (ed.n.).

meselenin, Terör ve Thermidorcu Gericilik²⁵⁴ gibi liberaller *arasındaki* şiddetli iç çatışmadan uzun ömürlü olması sorunu – 1789'da öne çıktığının kabul edilmesini gerektirir. Temel nedeni ne olursa olsun, liberal *Nationaux* ve *Aristocrates* arasındaki temel savaşımın sürdüğü apaçık ortadadır. Bu neden, devrimcilerin kendilerinin savaşımı nasıl tasavvur ettikleriydi; yeni liberal ulus içindeki çatışmanın yarattığı büyük şiddet ve karışıklığa rağmen, Thermidor sonrasına kalabilmiş en ılımlı liberaller bile Devrim'i sona erdirmek için ebedi muhalifleri aristokratlarla birlik kuramamışlardı.

Yine de sorunun liberalizm olarak belirlenmesi, açıklanması demek değildir. Burjuva liberaller ve aristokratlar arasında gerçek bir devrimci savaşım olduğu açıksa, *nedeni* bambaşka bir konudur. Devrim, kapitalistler ve feodal senyörler arasında bir çatışma değildiyse, o zaman bu burjuvalar ve aristokratlar (tabii ki Cobban'ın yazdığı gibi, onlar salt devrim ve karşı-devrim gibi *siyasal* kategorilerin kapsadığı kişiler olmadıklarını varsayarak) aslında kimlerdi?²⁵⁵ *Ancien régime* ve Devrim'in kökeninin bu kitabın "Sonuç" kısmında birkaç öngörüyle kabataslak sunduğumuz yeni ve ciddi bir tarihsel materyalist incelemesini gerektiren bu sorudur. Ne var ki, uzun, ölümcül ve ısrarlı bir siyasal çatışmanın 1788-9'da *zincirlerinden boşanması* ve en başından beri, aristokratik bir muhalefete karşı savaşım aracılığıyla, liberal ideolojik pozisyonların giderek daha iyi tanımlanmış tayfı içinden, art arda daha radikal liberal siyasetleri savunan grupların peş peşe iktidara gelmesi temel olgusu hâlâ geçerlidir.

Nasıl Devrim'e götüren siyaset, aristokrasinin

254 27 Temmuz (*Thermidor*) 1794 Ayaklanması'ndan Konvansiyon'un Direktuar tarafından feshedilmesine (2 Kasım 1795) kadar geçen döneme verilen ad (ed.n.)

255 Alfred Cobban, *The Social Interpretation of the French Revolution*, Londra . 162.

liberalizmin bütününe temel muhalefetini belirlemişse, bu farklı liberal pozisyonları belirleyen de Devrim'in kendi seyriydi. Liberalizme gerçek aristokratik muhalefet – temel liberal hedefleri gerçekleştirmek için yeni devrimci ilerlemelere duyulan ihtiyaç gibi – Devrim geçip gittikten sonra bile varlığını sürdürdü. Aslında Devrim'in belirlediği bütün siyasal tayfın varlığını sürdürmesi çarpıcıdır. Yarım yüzyıldan uzun bir süre geçtikten sonra, 1848'de büyük devrimin sadece amaçları değil, siyasal koşulları bile hâlâ gericilere, muhafazakârlara, liberallere ve radikallere hizmet ediyordu –sadece komünistler yeni koşullarla *yeni* bir savaşımlı ilan edeceklerdi.

1789 savaşımlının esas tarafları, liberal burjuvazi ve gerici aristokratlar arasında, İngilizlerin Whigler ve Torileri arasında yapılanla kıyaslanabilecek temel bir uzlaşma Thermidor'dan sonra da Restorasyondan sonra da – doğrusu, hiçbir zaman – olmadı. Devrim uzlaşmayla sona ermedi; demokratik cumhuriyetçiliği, “toplumsal sorunu” ortaya koyuşu ve engellediği anti-demokratik muhalefet, sosyalist işçi hareketinin doğuşuyla yeni bir anlam kazanacak kadar uzun ömürlü olan sorunlar olarak kaldılar. Dolayısıyla, M. Furet'nin Devrim “bitti” dediği anlamda, o gerçekte sadece Kurtuluş'tan ya da belki *Beşinci* Cumhuriyet en sonunda mıntıka temizliği yaptığından beri bitmiştir.²⁵⁶

Eğer liberaller yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar tam güvenlik içinde olmamışlarsa, Üçüncü Cumhuriyet'e kadar rejimi savunmak için bile birleşmemişlerdi. O zaman, *sans-culottes*'un halk hareketi yerine, sosyalist işçi hareketiyle ikircikli bir ittifak kurmaları, Fransa'nın 1780'ler ve 1880'ler arasında geçirdiği temel değişikliklerin bir göstergesidir. Yine de gerçek olan siyasal kutuplaşmanın

256 Furet'nin karşıt Marksist 'katesizm'ine yönelttiği Devrim 'bitti' diyen polemik argümanı için, bkz., *Penser la Révolution française*, Paris 1978

süreklilikleri, liberal demokratik devletin kuruluşu, yayılması ve sonunda sınırlandırılmasının etrafında dönüp duruyordu. Marx'ın liberal ideoloji ve siyasete yönelik eleştirisini hesaba katarken, kavranması gereken bu siyasal bağlamdır. Demek ki gerçek meydan okuma, bu çok taraflı siyasal çatışmanın toplumsal temelleri hem Devrim'de hem on dokuzuncu yüzyılda varlığını sürdürürken ortaya çıkarmak olacaktır.

Sınıf, Tarih ve Liberal İdeoloji

Devrimci safların iç çatışması, muhafazakâr-liberaller, radikal-liberaller ve halkçı-liberaller ayrımını getirirken, bunların değişik demokrasi ve toplumsal politika kavrayışları, farklı sınıf kavrayışlarıyla ifade edilir olmuştur. Yine de temel kavramın kendisi bu devrimin iç çatışmasının ürünü değildi. Örtük anlamda, "eski düzen" karşısında ilerleme olan daha geniş liberal toplumsal-tarihsel ilerleme ideolojisinden türetilmişti. Bu anlamda, sınıf liberal ideoloji için ilerlemenin kendisi kadar merkeziydi.

Liberal ideoloji, bunu hem tarihsel zorunluluk hem "genel çıkar," toplumsal düzenin başlıca liberal erdemlere fiilen kucak açması olarak görmüştür. Tabii ki, bu özellikle ulusal adalet ve toplumsal ilerleme sorunu olarak, devletin toplumsal ve siyasal ayrıcalıkların önemli biçimlerini kabul etmekten vazgeçmesini ima eder. Liberal politikalar ve ideolojiler, liberal tarihlerde çok açık ifade edildiği gibi, toplumdaki *aktif* unsurla güçlü bir biçimde özdeşleşmişti. Büyük ölçüde, liberalizm, o "aktif" unsurun başarısında elini kolunu bağlayan bağların koparılmasını temsil ediyordu: Düşünce, girişim ve elbette mülkiyet özgürlüğü, haliyle her alanda ilerlemeye götürecekti.

Ne var ki, toplamda liberal düşünce Avrupa'daki eski rejimlerde şekillenirken, ayrıcalıklara dayanan eski düzenin aylak aristokrasisi ve toplumun "orta" sınıfı arasındaki temel sınıf savaşımları – kesinlikle koşullar ve çıkarlardaki yarılmayı – belirlemiş gibiydi. 1640-1715 savaşlarından çok sonra, çatışmacı olmayan İngiliz ekonomi politik ideolojisi bile, toprak sahibi ve kapitalist sınıflar kavramına - bu muhalefetin itirazlarını koruyarak -, az çok muhafazakâr bir liberalizm lehine hüküm vermişti. Marx ve Engels'in söyledikleri gibi, sınıfların var olduğunu ilk fark edenler liberaller olmuştu – ama bunu Marx'ın kastedeceğinden bambaşka bir anlamda yapmışlardı.

Bu genel liberal ideoloji içinde, sınıf *çatışması* özgül olarak tarih alanına aitti. Oysa ekonomi politik sınıfları üretim faktörleri olarak bir araya getirmişti. Sınıf çatışması, liberal ideolojinin tarih kavrayışının merkezi özelliği olan "ulusal birlik"ten tarihsel ve çok üzücü bir sapmaymış gibi görülüyordu. Bu nedenle, tarihsel ilerleme, aktif ulusal unsurun sınıfsal bölünmeler üzerindeki zaferine uygun düşüyordu. İlerlemeye bir açıklama getirmek isteyen liberal tarih, gözlerini Yunan ve Roma klasik çağlarına kadar eski sınıf savaşımına çevirdi.

Liberallerin antik topluma ilgisi belli ölçülerde doğrudan doğruya ideolojikti. Kısmen, klasik çağın cazibesi *yurttaşlık* ve *devlet adamlığı* kültü, liberal ulus kültürüne çevrilmiş *polis*²⁵⁷ ya da *res publica*²⁵⁸ kültürüydü. Liberal İngiltere'de, bu klasik kült sadece ifadesini devlet okullarındaki eğitimde bulmuştu. Fransa'da daha militan bir kült ihtiyacı vardı. Marx'ın yazdığı gibi:

Eski Fransız Devrimi'nin taraf ve kitleleri gibi,
kahramanları, Camille Desmoulins, Danton,

257 Kent devleti (ed.n.)

258 Kamusal olan, kamuya ait olan (ed.n.)

Robespierre, Saint-Just ve Napoléon, kendi çağlarının görevi olan modern burjuva toplumunun kurtuluşu ve kuruluşu görevini Romalı kılığında ve Romalıların sloganlarıyla yerine getirdiler.²⁵⁹

Yine de liberal tarihsel toplumsal gelişme kavrayışının gerçek ilk ufkı, araya giren Karanlık Çağlar'dı. Bilinen tarihin tamamı, tarımsal geçim tarzı devrine girerken, klasik antik çağ çıkmaz sokağa sapmış gibi görülüyordu. Askeri örgütlenme ve fetihlerin güçlü damgasını taşıyan barbar istilacıların nispeten ilkel tarım toplumu bunu izlemişti. Sonuçta, liberal tarihin gerçek itici gücü Karanlık Çağlar'ın barbarlığından başlayan bir ilerleme sürekliliği idi.²⁶⁰

Bu sürekliliğin esas sınıfları aristokrasi ve burjuvaziydi: Cermen fatihlerin feodal düzeninin aylak ve çökmüş torunları ile yerli halktan kaynaklanan verimli, yenilikçi ve erdem sahibi "aktif" unsurlar. "Kalabalık," "alt tabakalar" ya da belki hatta "halk" da sık sık bir sınıf olarak kabul edilmişti – gerçi halk genelde (Devrim sırasında Duquesnoy ve Brissot'yla birlikte) gerçekte burjuvazi anlamı taşıyan pozitif ve kapsayıcı bir terim gibi görülürdü. "Kalabalık" ya da "halk"ın ayrı bir sınıf olarak ayırt edilmesi, her zaman negatif terimlerle karşılanmıştı: Aktif burjuvazinin tersine, cahil, sorumsuz ve "verimsiz."

Genelde, aslında halkın bir sınıf olarak fark edilmesi, ya devrimde olduğu gibi, çok lanet okunan kamusal işlere "burnunu sokması" ya da halkı eğitime ihtiyacıyla olur. Bu nedenle, ilk olarak seçimle ilgili organlara kabul ederek halka yurttaşlık "dersi vermek" önerilebilirdi. Ne olursa olsun, o elbette kendisini – uygun miktarda mülkiyet edinerek hazır olduğunu göstereceği – sorumlu katılım

259 Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Vintage Marx Library içinde, *Surveys From Exile*, New York 1973, s. 147.

260 Bkz. Guizot, 'The History of Civilization in Europe', Stanley Mellon ed. *Historical Essays and Lectures*, Chicago 1972 içinde.

düzeyine “yükseltme” fırsatına kavuşacaktı. Elbette, bu Kurucu Meclis’in *marc d’argent* temelinde aktif ve pasif yurttaşlar arasında ayırım yaparken getirdiği perspektifti. Ayrıca bu liberal kavrayışı, Robespierre’in Ulus’un iyiliği için halk eğitimine beslediği çok farklı ve sahici inançta da yakalanabilir.²⁶¹ Bu, Mignet’nin belki kaçınılmaz ve zorunlu da olsa halkın Devrim’e karışmasının bu nedenle daha az trajik olmadığı şeklindeki daha gelenekselleşmiş görüşünde de aynen ortaya çıkar.²⁶² Nihayet, bu kavrayış elbette halk hareketinin ne zorunlu ne de bu yüzden istenen bir şey olduğunu ileri süren ve şimdi yine moda haline gelmiş olan muhafazakâr liberal pozisyonda içkindir.

Liberal tarih kavrayışında, sınıf en başta toplumsal rütbe, ayrıcalık, siyasal pozisyon ve geçim sağlama araçlarının bir işleviydi: aktif, aylak ya da “pasif.” Sınıfların temel sömürü ilişkileri açısından tanımlanmış *olmadıklarını* söylemek gereksiz. Sınıf savaşımı bir çıkar çatışmasıdır; ama bu çatışma toplumsal artığı üretenler ve ona el koyanlar arasında bir cepheleşme değil, bir sınıfın diğerinin dizginlerini elinde tutması biçiminde olur. Demek ki bu temel anlamda, “sınıf” Devrimi destekleyenler arasında liberal ve radikal ideolojilerin çatışmasında büyük rol oynamaya başlamıştı. Popüler ideolojide bile, iki temel sınıfın karşıtlığı özünde siyasaldı: “Aristokrasi” halkı *eziyor*, fakat doğrudan *sömürmüyordu*.

Thierry gibi liberallerin sonradan devrimin nedeni olduğunu iddia ettikleri, “aylaklar”ın aktif unsurları yiyip bitirmesinin sınıf sömürsünü hatırlattığı görülebilir. Ama bu Marx’ın üretimde temelde sömürüye dayalı sınıf ilişkileri kavrayışından çok farklıdır. Aynısı, Sieyès’in *Üçüncü*

261 Robespierre’in sahici toplumsal-radikal liberalizmi için, bkz., George Rudé, *Robespierre, Portrait of a Revolutionary Democrat*, Londra 1975.

262 François Mignet, *History of the French Revolution. From 1789 to 1814*, Londra 1913, s. 124, s. 184-193.

Zümre Nedir'deki ajitasyonunu yönelttiği "tüm arpalıklar"ın tekelleştirilmesi için de açıkça doğrudur. Bunlar, haklı toplumsal egemenliği için, burjuvazinin aristokrasiyle vurduğu *liberal* "sınıf savaşımı"nın örnekleriydi. Burjuvazi ve aristokratlar arası çatışmaya, Marx'ın *da* sınıf savaşımı göndermesi yaptığı elbette doğru; ama bu kesinlikle onun düşüncesine liberal fikirlerin girdiğinin bir belirtisidir. Rakip *egemen* sınıflar olarak, burjuvazi ve aristokratlar arası çatışma, köylünün serfe ya da proletaryanın kapitaliste karşı savaşımından bambaşka bir şeydir.

Öyleyse liberal ideolojide bulunmayan şey, Marx'ın sömürüye dayalı sınıf çatışması kavramıyla yaptığı özgün katkısıdır. Sınıfların "dizilişi"nden ayrı olan temel sınıfların *eşleştirilmiş karşıtlığı*, Marx'ın sınıfları kavrama biçimindeki temel farklılıktı. Bu, onun ilk yazılarının çizgisinde içkindi ve *Manifesto*'da açıkça dile getirilmişti: "Özgür insan ve köle, patrici ve pleb, senyör ve serf, lonca ustası ve kalfa, tek kelimeyle ezen ve ezilen."²⁶³ En başta da kapitalist ve proleter. Bu listedeki özgül sınıflardan bağımsız olarak, Marksist sınıf analizinde anahtar olan ve Marksist sınıf analiziyle liberallerin "sınıflar"ı kabul edişi arasındaki aşılmaz farkı yaratan, sınıf savaşımının bu *biçimidir*. Marx için – Guizot için değil, Furet için değil, Brissot için değil, hatta Robespierre için bile değil – artığı üreten ve el koyan temelde karşıt sınıflar arasında hiçbir uzlaşma ya da asimilasyon olamazdı.

İlk yazılarında, salt liberal siyaset ve ideolojiyi reddetmeye başlayan Marx, buna karşılık kapitalistler ve işçiler arasında temel sınıf çatışması kavramını benimseyip geliştirdi. Tarihsel materyalizmin merkezindeki bu kavramdan – o zamana kadar var olan tüm toplumların tarihinin sınıf savaşımı tarihi olduğu – yola çıkan Marx,

263 Marx-Engels, *Manifesto of the Communist Party, Collected Works* VI. Cilt, New York 1976, s. 482.

liberal toplumun “ekonomik sınıflar”ın işbölümünün “doğal” ifadesi olması dışında, *sınıflı* toplum olduğunu inkâr eden burjuva muhafazakâr-liberal ideolojinin maskesini düşürdü.

Ne var ki, Marx aynı şekilde kapitalist düzene salt *toplumsal-radikal* muhalefetin ideolojik yanılgılarının – özellikle servetin yeniden dağılımının toplumsal adaletsizliğe son vermek için yeterli olduğunu söyleyen yaygın inancın – maskesini de düşürdü. Böyle bir toplumsal radikalizm Devrim sırasında belli ölçülerde gelişmişti: Bazı Jakobenler arasında, bilhassa Robespierre’de; Marat gibi halka en çok yönelen gazeteci ve ideologlar arasında; *sans-culottes*’un semt meclislerinde ve en olgun ifadesiyle, Babeuf’ün Eşitler Komplosu’nda. Bütün bu görüşler, sonuçta sınıf ve devrimin salt siyasal kavrayışlarına dayalıdır. Ütopik sosyalizm ve Bunoarroti’nin *babouvizmi*²⁶⁴ canlandırmasıyla on dokuzuncu yüzyıl siyasetine giren bu radikal-toplumsal ideoloji, hem Paris ve İngiltere’deki işçi hareketinde hem de Proudhon felsefesinde yer bulmuştu. Ne var ki, Marx ve Engels’e kadar – küçük burjuvazinin aşırı biçimleri, toplumsal kaygısı olan radikal-liberalizm olarak – bu gibi salt radikal toplumsal hareketlerin sınırlılıkları ve çelişkilerinin, burjuva ekonomik liberalizmi ve mülkiyet ilişkilerinin özgül sınıfsal niteliğinin analizi yoluyla sistemli bir biçimde ortaya konulmadı.

Liberal felsefe, siyaset ve tarihin eleştirel incelenmesi yoluyla ulaştığı sonuçları (burjuva sınıf devrimi insanın kurtuluşunun ve toplumsal adaletin anahtarı değil, sadece belirli bir sınıfın çıkarlarının zaferidir), *Engels*’in ilk ekonomi politik çalışmaları ve İngiliz işçi sınıfının durumunu ortaya koyarak formüle ettiği dersle (kapitalizm işçi sınıfının sefaletini *yaratmıştır* ve kapitalizmin gelişmesi işçi sınıfı

264 Babeuf’un fikirleri ve pratiği etrafında şekillenen siyasal akım. (ed.n.)

ile mülk sahibi kapitalistler ve toprak sahipleri arasında devrimci savaşıma yol açacaktır) birleştiren Marx olmuştu.²⁶⁵ Liberal siyaset ideolojisinin eleştirisi ve ekonomi politiğin eleştirisinin bu kesişmesinden, Marx daha 1844'te sınıf tarihinin dinamiğinin merkezi tarihsel materyalist kavramına ulaştı. Sonra da ekonomi politiğin eleştirisi aracılığıyla, özgül kapitalist sınıflı topluma dair tarihsel materyalist analizini ve işçi sınıfı savaşımının siyasetini geliştirmeyi sürdürdü (gerçi kendi düşüncesine kattığı liberal tarihin çelişkili fikirlerini bütünüyle elemiş değildi). Marx, toplumda sınıfa bütünüyle özgün bir toplumsal ve siyasal yorum getirmişti; ama bunu özellikle gençliğinde Avrupa düşüncesine egemen olan liberalizmin toplumsal ve siyasal ideolojine cevap vererek yapmıştı.

265 Marx'ın proletarya devrimi fikrini herhangi bir biçimde ifade etmesinden önce, Engels'in bu fikirleri "Ekonomi Politığe Bir Eleştiri Denemesi"nde (Collected Works, III. Cilt, s. 418-443) ve editörlüğünü Marx'ın yaptığı dergide işlemiş olduğu genelde yeterince ilgi çekmemiştir. Bkz., gelecek bölümdeki Marx'ın ilk düşünceleriyle ilgili irdelemeler.

6 Marx'ın Erken Dönem Düşüncesi

Fransız Devrimi'nin siyaseti kuşkusuz, Marx'ın gençlik çağında Avrupa siyasetinin merkezinde yer almayı sürdürdü. Kimi yerde aristokratik gericilik iktidardaydı; kimi yerde muhafazakâr liberaller cumhuriyetçileri göz hapsine almışlardı. *Demokrasi* her yerde yıkıcı bir güçtü. "Geri" Almanya'da, Fransız Devrimi gözlerde büyümüş; Marx'ın doğum yeri Rhineland'da egemen Prusya'nın yeni dayatmış olduğu yönetimin tam zıddı olan elle tutulur gözle görülür bir miras bırakmıştı. Jean Bruhat, Fransız Devrimi'nin Marx'ın düşüncesi üzerindeki etkisine ayırdığı iki makalede, Marx'ın araştırmalarında bir arka plan olarak memleket ve ailenin bu güçlü liberalizmini özellikle vurgulamıştı.²⁶⁶

Yine de Marx ve Engels'in ileri sürecekleri gibi, Almanya'daki toplumsal koşullar, gerçek bir burjuva liberal hareket üretebilecek gibi değildi. Özellikle de Rhineland dışında, liberal ideoloji aktif bir siyaset değil, en başta – yabancı tarihyazımı ve ekonomi politiğin yönlendiriciliğinde – soyut bir felsefe konusuydu. (Dolayısıyla da Almanya işçilerin sosyalist hareketi yerine, "sosyalist" bir felsefe üretti.²⁶⁷) Hegel'in muhafazakâr felsefi liberalizmi, Genç Hegelcilerin ılımlı (görünürde "sol") felsefi liberalizmi ve

266 J. Montreau [Jean Bruhat], 'La Révolution française et la Pensée de Marx', *La Pensée*, 3 (1939), 24-38, Jean Bruhat, 'La Révolution française et la formation de la pensée de Marx', *Annales historiques de la Révolution française*, xxxviii (2), 1966, s. 125-170.

267 Marx-Engels, *The German Ideology, Parts I and III*, New York 1963, s. 79-82.

“Hakiki Sosyalistler”in küçük burjuva felsefi liberalizmi – Marx, liberal ideoloji eleştirisini geliştirirken, bunların her biriyle yeri geldiğinde hesaplaşacaktı – Fransız Devrimi’nin fikirleriyle aşılarmıştı.²⁶⁸

Liberaller, Almanya bağlamında Devrim’in siyaset ve hedeflerini ne yapmalı diye soruyorlardı. Hegel’in Prusya devletiyle uzlaşmasını reddeden “sol” Hegelciler ve “Hakiki Sosyalistler”in sorusu ise şuydu: Almanya’nın birçok geri, gerici rejimine demokrasi ve toplumsal ilerleme nasıl getirmeli? Hal Draper, Marx’ın bu sol-Hegelcilikten devrimci işçi sınıfı sosyalizminin teori ve pratiğine doğru gelişmesinin esaslarını, iki ciltlik *Karl Marx’s Theory of Revolution*’da ayrıntılı irdelemişti. Genç, radikal-demokrat bir gazeteci ve filozof olarak, insanın gerçek kurtuluşuna yürekten inanan – *Rhenish*’in²⁶⁹ siyasal saygınlığı için bile çok radikal, ama moda haline gelen Fransız sosyalist fikirlerini açıkça görmezden gelen – Marx, 1843 ortasında Hegel’in *Hukuk Felsefesi*’nin sistemli bir eleştirisine girişmek için kendi çalışmalarına daldı.²⁷⁰

Hegel’in siyasal ideolojisinin ve sonra da Genç Hegelci Bruno Bauer’in Yahudilerin siyasal kurtuluşu ile ilgili “radikal” söylemlerinin eleştirisi yoluyla, Marx ilk önce *toplumsal kurtuluş kavramını* açıkça ayırt edip adım adım geliştirdi.²⁷¹ Fransız Devrimi’nin temsil ettiği salt siyasal kurtuluşun çok ötesine geçen bu yeni hedef, burjuva toplumunun ekonomik ve toplumsal kurumlarının dayattığı engellerden insan

268 Bkz., Hal Draper, *Karl Marx’s Theory of Revolution*, Cilt. I, New York 1977, s.31-36.

269 Ren Bölgesi (ed.n.)

270 Draper, *Marx’s Theory*, I. Cilt, s.36-76; Marx, ‘Preface’ to *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Moskova 1970, s. 19-20.

271 Marx, ‘Contribution to the Critique of Hegel’s Philosophy of Law’ ve ‘On the Jewish Question’, *Collected Works III*. Cilt içinde. Bkz., Draper, *Marx’s Theory*, I. Cilt, s. 77-125; ayrıca, Lucio Colletti, ‘Introduction’, *Vintage Marx Library, Early Writings*, New York 1975.

potansiyelinin kurtuluşunun somut ifadesiydi. Marx, siyasal kurtuluş görevinin kendi içinde yetersiz olduğunu – bunun sadece *insanın kurtuluşuna* atılmış bir adım olduğunu – ileri sürmüştü. Bu, sadece *liberal* siyasetin değil, burjuva toplumunda mülk sahiplerine ait olan *belirli çıkarların* getirdiği içkin toplumsal sınırlamalara hitap etmeyen her türlü saf demokratik radikalizmin de reddini ima ediyordu. Aslında, Marx'ın bu erken dönemde geliştirdiği devlet ve sivil toplum kavrayışında, daha sonraki kapitalist devlet ve sosyalist devrimin zorunluluğu kavrayışının –hâlâ eleştirel-felsefi biçimde – genel çizgilerini görmek mümkündür.

Bu nedenle Marx'ın liberal ideoloji perspektifi *eleştirel* olsa da hâlâ felsefiydi. Örneğin, insanın kurtuluşunu gerçekleştirmenin amaçlarını düşünürken, Marx, Hegel'den aldığı "evrensel sınıf" kavramını artık geniş anlamda savunulan tarihsel sınıf devrimi kavramıyla bağlantılı olarak dönüştürdü. Sonuç, insanlığın çıkarlarından başka çıkarı olmayan *devrimci evrensel sınıfın* zorunlu olduğu kavrayışydı; bu proleter devrimin tarihsel materyalist kavrayışının gelişmesinin temelini atan bir fikirdi. Ne var ki, bu temel atma işinin kendisinin hâlâ felsefi olarak kaldığı fark ediliyordu. İnsanın potansiyelinin gerçekleşmesini, insanın var oluşunun içkin ereği olarak gören Marx, var olan toplumda neyin *yanlış* olduğunu; onun yerine hangi toplumun adil ve özgürleştirici olacağını ve Fransız Devrimi siyasetinin (siyasal kurtuluş) var olan toplumdan ayrıldığı için nasıl bu amaç karşısında tamamen yetersiz kaldığını analiz etti. (Ancak Marx'ın, eleştirilerini hâlâ felsefe terimleriyle dile getirirken, en başından beri siyasal bir gazeteci ve tartışmacı olarak boş felsefi spekülasyonla yetinmeyip aktif savaşıma katıldığı hatırlanmalıdır.)

Bu noktada -Ekim 1843- Marx ilk kavrayışlarının gelişmesinin, çalışmalarının (*Deutsch-Französische*

Jahrbücher'in²⁷² editörlüğü) ve çevresinin sonucu olarak büyük ölçüde hızlandığı Paris'e gitti. Yıl içinde tarihsel materyalist toplumsal analizinin temel ve fark edilebilir temellerini ortaya koymuştu.

İlk adım, Hegel'in "Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisine Katkı"nın "Giriş" bölümünde ortaya koyduğu argümanıydı: Tüm genel devrimler, zorunlu olarak kendi özgül çıkarlarının peşindeki özgül sınıflar tarafından yapılmıştır; bu sınıfların kendi çıkarlarını genel çıkarlar olarak sunması aynı derecede zorunluydu.²⁷³ Fransız Devrimi, burjuvazinin özel çıkarlarının gözetilmesiyle genel siyasal kurtuluşu – daha fazlasını değil – getirmişti. Bu nedenle, paralel bir biçimde, insanın hakiki kurtuluşu için gerekli devrim, özel çıkarları *olmayan* sınıf tarafından yapılmak zorundaydı: Kendi insanlığından başka hiçbir şeye sahip olmayan *devrimci evrensel sınıf*, proletarya. Draper, bu gelişmede Engels'in "Ekonomi Politığe Bir Eleştiri Denemesi"nin etkisini kabul ederek, Marx'ın Engels'e borçlu olduğunu kabul ettiğini söyler; ama Marx'ın üzerinde Parisli sosyalist işçi hareketlerinin etkisini vurgulayarak – tüm Marksistler gibi – Engels'in katkısının önemini hâlâ küçümseme eğilimindedir.²⁷⁴ Dahası, Engels'in eleştirisi aracılığıyla, Marx'ın ekonomi politik ve proleter devrimi fikriyle henüz yeni tanışmasına *karşın*, Draper'in vurguladığı gibi "felsefe *maddi* silahlarını proletaryada bulur" ve "bu kurtuluşun *kafası felsefe, kalbi ise proletaryadır*" görüşleriyle perspektifi hâlâ tamamen felsefi idi.²⁷⁵

272 Alman-Fransız Yıllıkları (ed.n.)

273 Marx, 'Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law. Introduction', Collected Works III. Cilt, s. 184-187 içinde; Draper, *Marx's Theory*, I. Cilt, s. 129-148.

274 Ayrıca bkz., aşağıda 1. not. Draper, *Marx's Theory*, I. Cilt, s. 36-38, 159-162.

275 Marx, 'Critique of Hegel's Philosophy. Introduction', s. 187, Draper'in alıntısı, *Marx's Theory*, I. Cilt, s. 147-8, Marx-Engels *Werke* I. Cilt, s. 391'e atıf.

Tarihsel Materyalizmin Kökeni

Draper'e göre, bir sonraki adım Marx'ın çalışmaları ile *kendi-kurtuluşu* olarak proletaryanın sınıf savaşımının hayatiyetini vurgulayan siyasal hareketler ve olaylar – bilhassa 1844 Haziran'ında Silezyalı dokumacıların ayaklanması – arasındaki kesişmenin sonucuydu.²⁷⁶ Marx, proletaryayı evrensel sınıf olarak belirlediği (1843'ün sonu, 1844'ün başı) aynı zamanda, ekonomi politik ile ilk kez ciddi olarak karşılaşmış Fransız Devrimi üzerinde yoğun bir incelemeye başlamıştı. Marx, sosyalist işçilerin toplantılarına katılmış, burjuvaziye karşı giriştikleri mülkiyet savaşımıyla ilgili öz bilinçlerine tanık olmuştu – bu bilinç kısmen Fransız Devrimi'nin “toplumsal sorun”undan kaynaklanıyordu. Onlarca yıllık İngiliz işçi savaşlarıyla ilgili anlatılanları da okumuş, ekonomi politikçilerin ücretli-emek ve sermaye arasında içkin bir karşıtlık olduğunu ileri süren *varsayımlarıyla* da karşılaşmıştı. Dahası, Devrimin sınıf savaşımını vurgulayan liberal tarihleri de derinlemesine araştırmıştı.

Derken, 1844 Nisan'ında günümüze *1844 Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları* adıyla gelen defterlerde ekonomi politiği eleştirel bir biçimde sahiplenmesinin getirdiği dersleri kendisi için netleştirmeye koyulmuştu.²⁷⁷ Bu elyazmalarında, kendi araştırması ve gözlemlerinin birbirinden ayrı zincirlerini bir araya getirip *sömürüye karşı sınıf savaşımının* özgül temelinde tarihsel materyalizmin merkezi fikirlerini açığa geliştirmişti.

Draper'in öne sürdüğü gibi – Ocak'ta bitirdiği – Hegel'in siyasal felsefesinin eleştirisine “Giriş”inde Marx

²⁷⁶ Draper, *Marx's Theory*, I. Cilt, s. 172-173, 219-221.

²⁷⁷ Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, *Collected Works* III. Cilt içinde.

hâlâ proletaryanın *kendi-kurtuluşuna* dair hiçbir ipucu vermemişti. Ne var ki, Temmuz sonunda, Marx, Arnold Ruge'nin "Prusya Kralı ve Toplumsal Reform"una cevap olarak yazdığı makalede, proletaryanın sınıf savaşımı "ana motif" olarak yer alıyordu.²⁷⁸ Sonra, sadece birkaç hafta sonra Marx ve Engels'in üzerinde çalıştıkları *Kutsal Aile*'de ana temaları, kitleler lehine filozofların küçümsenmesiydi. Burada proletaryanın özel mülkiyeti sosyalizmle ortadan kaldırması yoluyla yabancılaşma ve sınıflı toplumun üstesinden zorunlu olarak proletaryanın *kendisinin* geleceği fikri açıkça dile getirilmişti.²⁷⁹ Draper, Marx'ın devrim teorisiyle *per se*²⁸⁰ doğrudan ilgiliydi. Fakat - özellikle *Ekonomik ve Felsefi Elyazmaları*'nda ortaya konulan - fikirlerinin 1844 yılı boyunca hızlı gelişmesinde, hem tarihsel materyalizmin kökeni hem de bunun bazı ifadelerinde burjuva liberalizminin etkisinin izleri görülebilir.

Bu aylarda Marx'ın düşüncesinin gelişiminin anahtarı, ekonomi politiğe *eleştirel* yaklaşımı ve özellikle de özel mülkiyet konusunu ele alışıydı. "Giriş"te, Marx proletaryayı mülkiyetin burjuvaziye aşıladığı özel çıkarın tam zıddı olarak mülkiyetsizlik temelinde evrensel sınıf olarak seçti. Sonra da Marx'ın, hem burjuvazinin sınıf çıkarını hem de mülkiyeti, yani hem Devrim tarihini hem de ekonomi politiği incelemeye koyulmasının mantığını kolayca anlayabiliriz. Ruge'un o ilkbahar ve yazın yazdığı mektuplarda ortaya koyduğu gibi, Marx Konvansiyon tarihini yazmayı bile planlamıştı.²⁸¹ Jean

278 Draper'ın söylediği gibi, *Marx's Theory*, I. Cilt, s. 220. Marx, 'Critical Marginal Notes on the Article "The King of Prussia and Social Reform. By a Prussian"', Marx-Engels, *Collected Works* III. Cilt.

279 Marx-Engels, *The Holy Family*, *Collected Works* IV. Cilt içinde, s. 37.

280 Kendiliğinden (ed.n.)

281 Jironendenler ve Dağlılar (Montagnards) arasındaki savaşıma dair özeti için, bkz., *Marx'ın Mémoires de R. Levasseur* özeti, *Collected Works* III. Cilt içinde, s. 361-374; 117 no'lu dipnot, s. 606, Ruge'nin mektuplarına atfıdır ve bağlamı açıklar.

Bruhat, Marx'ın Devrim'le ilgili niyet ve fikirlerini etraflıca ele almıştı. Marx'ın niyet ve fikirlerinin, Konvansiyon'la "meşgul" olduğunu gösterdiği ölçüde, o sırada Marx'ı ilgilendiren şeyin "güç kavramı olduğu" sonucunu çıkarmıştı.²⁸² Demek ki bu noktada Marx, bir sınıf çıkarı olarak mülkiyetin önemini kabul etmişti ama yaklaşımı temelde hâlâ siyasadı.

Yine de burjuvazinin sınıfsal gücünü ve burjuva toplumunun "siyasal devleti"nin kurulduğu süreçle ilgili düşüncelerinin – ve Marx'ın çalışmalarına serpiştirilmiş olan devrimin bu yanlarına imaları – kesin etkisi nereden gelirse gelsin, Marx'ın elyazmalarında canlanan ve neredeyse metni tamamen işgal eden, *özel mülkiyet* fikrinin *kendisi*, insanın yabancılaştırmasının bütün yönleri karşısındaki merkeziliği ve sınıftarihinin belirleyici dinamiği olarak *gelişimci* niteliktedir. Marx, Devrim'le ilgili ciddi bir araştırmaya bir daha dönmediği gibi bu konuda herhangi bir çalışma da yapmadı. Buna karşılık, ekonomi politik eleştirel karşılaşması onun siyasal projesine – proleter sınıf devrimi aracılığıyla, insanlığın yabancılaştırılmış emeğin uzun tarihinden kurtuluşu – yepyeni bir tanım getirdi. Sonuçta Marx'ın tarihsel materyalizmi geliştirmesi, en başta ekonomi politiğin eleştirisi aracılığıyla neredeyse tamamen kapitalist toplumla sınırlı kalacaktı.

Bu eleştirel dönüm noktası, Marx'ın ilk kez Engels'in eleştirisinde karşılaştığı temaları işlediği 1844 elyazmalarında açıktır. Ekonomi politik eleştirisi olarak ham, yüzeysel ve kusurlu olmakla birlikte, Engels'in makalesi Marx'ın ömrü boyunca çalışmalarında düzeltip geliştireceği ve sistemleştireceği birçok fikri *ilk önce* ortaya koymuştu. Bunların arasında belki hiçbirisi ekonomi politik ve sosyalist devrim arasında *zorunlu* bir bağ olduğu fikrinden daha anlamlı değildi:

282 Bruhat, *Annales historiques de la Révolution française*, 1966, s. 141.

Ama mevcut bilinçsiz, düşüncesiz tarzda, rastlantının insafına kalmış bir şekilde üretmeye devam ettiğiniz sürece, ticaret krizleri çok uzun süre devam edecektir. Birbirini izleyen her kriz, bir öncekinden daha evrensel ve bu nedenle, kötü olmaya mahkûm olacak; daha çok sayıda küçük kapitalisti yoksullaştırıp sadece emeğiyle yaşayan sınıfın sayısını giderek artıracak, böylece istihdam edilecek işçi sayısını önemli ölçüde artıracak (iktisatçılarımızın başlıca sorunu) ve nihayet iktisatçıların felsefesinde hiçbir zaman hayal bile edilmemiş toplumsal bir devrime neden olacaktır.²⁸³

Engels bunları yazdığında (Ekim-Kasım 1843) Marx, proletaryanın “evrensel sınıf” olduğunu henüz keşfetmemişti bile. Engels, hâlâ Genç Hegelci filozofları (Draper'in vurguladığı gibi) gerçek bir komünist hareket gibi görürken, Marx'ın *kendi* fikirlerinin henüz daha ileri gitmediği doğrudur. Kapitalizmin sömürdüğü sınıf olarak proletarya kavramını geliştirme sorumluluğu sonuçta Marx'ındı; ekonomi politiğin eleştirisini de fiilen tarihe bağlayan oydu. Buna karşın, Marx'ın araştırma gündeminin, analiz temalarının ve hatta – elyazmalarının ortaya koyduğu gibi – belirli problemleri formüle ettiği özgül terimlerin doğrudan doğruya Engels'ten alındığı kabul edilmelidir.²⁸⁴

Marx, Engels'in eleştirdiği başlıca iktisatçıları okumuş, onların ana fikirlerini ve kendi cevaplarını bir dizi deftere yazmıştı. Bu 1844 Elyazmaları, Marx'ın tarihsel materyalizm pratiğinin gelişimini kavramanın esas başlama noktasıdır. Marx'ın bu sayfalarda işlediği düşünceler – paragraf paragraf – ekonomi politiğin sistemli bir eleştirisi aracılığıyla özgül bir *eleştirel* tarihsel materyalist perspektifin ortaya çıkışını gösterir.

Bu eleştirinin sonraki gelişmiş biçimine kıyasla,

283 Engels, 'Outlines of a Critique of Political Economy', *Collected Works* III. Cilt, s. 434.

284 Marx'ın *Manuscripts*, s. 235 ve s. 266 ile Engels'in 'Outlines', s. 440-441, 441-442'yi karşılaştır.

Marx'ın analizi burada inkâr edilemez bir ölçüde naifti ve sık sık hedefi ıskalamıştı. Ama Lucio Colletti'nin vurguladığı gibi, bu düşünceler ile *Grundrisse* ve *Kapital*'dekiler arasındaki süreklilikler çarpıcıdır ve Marx'ın çalışmalarında en temel yanların bulunabileceği yer bu sürekliliktir.²⁸⁵ En başta 1844 Elyazmaları, Marx'ın eleştirel tarih taslağının özgün biçimini – tarihsel materyalizmin temelinde dinamik olarak gelişen sınıflı toplumun sürekliliği kavrayışı – ortaya koyuyor. Bu tarihsel düşüncenin merkezinde olan, Marx'ın mülkiyetin temelinde “emeğin yabancılaşması”nın yattığı – tersi değil – ve yabancılaşmış emeğin tarihinin aslında insanın toplumsal gelişmesinin tarihsel seyrini oluşturduğunu kabul etmesidir.

Özgül olarak ve özellikle *emeğin yabancılaşması* biçiminde, yabancılaşma kavramı bu elyazmalarının merkezindedir. Ne yazık ki, Marx'ın kavramı kullanışı büyük ölçüde yanlış anlaşılmış ve bunun tarihsel boyutunun önemi çok sık göz ardı edilmiştir. 1844 Elyazmaları genelde “genç Marx”ın görünürde sınıf yerine “yabancılaşma”yı vurguladığı; kapitalist üretimin insanlığı nasıl insanlıktan çıkardığına ve proletaryanın neden toplumu devrimcileştirmesi *gerektiğine* odaklanan kapitalizmle ilgili felsefi sezgileri olarak okunmuş – belki de aynı ölçüde eleştirilmiştir. Yine de, bu ilk yabancılaşma analizi iyi kötü Marx'ın düşüncesinin eşsiz bir dönemine ışık tutmaktan çok, onun olgun eserlerinin merkezi anlamıyla tamamen tutarlıdır ve sunulduğu koşullar içinde tamamen geçerlidir.

Gerçekten de, görüleceği gibi “genç” Marx'ın olgunlaşmamış felsefi yönelimlerini en çok yansıtan, yabancılaşmaya sözde “hümanistçe” odaklanmasından çok, ilk yazılarının “katı” belirlenimciliğidir. Çünkü Marx'ın çalışmalarında “yabancılaşma”nın anlamı salt psikolojik bir koşul değil, her şeyden önce *sömürüdür* – *ekonomik*

285 Colletti, 'Introduction', s. 49-56.

yabancılaştırma. Marx'ın metinleri bize insanlığın varoluş koşulları ile ilgili hangi sezgileri sunuyor olursa olsun, bu elyazmaları en başta ekonomi politik eleştirisine ayrılmıştır. Marx'ın kapitalizm içinde proletaryanın durumunu sınıflı toplumun tarihsel evrimine bağlamayı denediği yer burası, yabancılaşmayı ele alışıdır.

Elyazmaları, Marx'ın not ettiği gibi “neredeyse ekonomi politikçilerin sözleriyle” “sunulan” ekonomi politiğin fikirlerinin tartışılması ile başlar.²⁸⁶ [Onun buradan çıkardığı sonuç şudur: Ekonomi politik işçilere nispi yoksullaşmadan – ve çoğuna yalnız sefaletten – daha iyi bir beklenti sunmaz ve bunu da bir üretim faktörü olarak “beygirleri” nasıl ele alıyorsa insan olarak işçiye de öyle ele alarak yapar.²⁸⁷ Bu nedenle, Marx ekonomi politiğin bu düzeyinin üzerine çıkmayı önererek iki önemli soru sorar:

(1) İnsanlığın çok büyük bir bölümünün bu soyut emeğe indirgenmesi, insanlığın gelişmesi içinde ne anlam kazanır?

(2) Ya ücreti *yükseltmek* ve böylece işçi sınıfının durumunu düzeltmek isteyen ya da Proudhon gibi ücret *eşitliğini* toplumsal devrimin ereği olarak düşünen *en detail* [perakende] reformcular hangi yanılığa düşerler?²⁸⁸

Eleştirel bir perspektif bulmak için, Marx, bizzat ekonomi politiğin argüman ve çelişkilerinden bir adım geri çekilip kapitalist sınıflı toplum konusunda sorulması gereken asıl soruları hemen belirledi. Gerçekten de, bu soruların cevapları hemen hemen Marx'ın tüm ömrü boyunca yaptığı çalışmaları içeriyordu.

286 Marx, *Manuscripts*, s. 241.

287 A.g.e., s. 239-241.

288 A.g.e., s. 241 [Karl Marx, 1844 Elyazmaları, *Türkçesi: Kenan Somer, Sol Yayınları, Nisan 2011, s. 21*].

Yukarıdaki sorulardan ikincisi, Marx'ın liberal siyasal ideolojinin eleştirisi ve devrim teorisini geliştirme yoluyla, komünist siyasete ve sınıflı toplumun yok edilmesine bütün ömrü boyunca bağlı kalmasının temelini atıyor. Ne var ki, daha çok soyut teoriyle ilgili olduğundan, ilk soru hiçbir zaman aynı pratik bağlılıkla işlenmemiştir. Bu, Marx'ın insan tarihine eleştirel genel bakışına uygun düşer ve doğrudan doğruya tarihsel materyalizmin merkezi sorunuyla – insanlığın toplumsal evriminde sömürünün rolü – ilgilidir. Marx'ın Paris elyazmalarında²⁸⁹ özellikle odaklandığı soru bu ilkidir. Marx'ın düşüncesinde yalnız bir dönüm noktasından çok, bu analiz onun sonradan geliştirdiği ekonomi politiğin eleştirisinin teorik dayanağını temsil eder. Sorunu yeniden *Grundrisse* taslağının yazıldığı defterlerde ele alıncaya kadar, bu analizi ancak özellikle kapitalizme özgü ayırt edici ilişkilerle sınırlı bir odaklanmayla birlikte düzelterekti.

Marx'ın eleştirisi ve emeğin yabancılaşmasıyla ilgili analizinin tamamı, mülkiyet sorununa yönelikti. Mülkiyetin varlığı ekonomi politik için en baştan kabul edilmişti:

Ekonomi politik özel mülkiyet olgusundan yola çıkar. Onu bize açıklamaz. Sonradan kendisi için *yasa* değeri taşıyan genel ve soyut formüller biçiminde, özel mülkiyetin gerçeklikte izlediği *maddi* süreci dile getirir. Bu yasaları *anlamaz*, yani özel mülkiyetin özünden nasıl çıktıklarını göstermez.²⁹⁰

Liberal spekülâtif tarihten ekonomi politiğe taşınmış olan bir çeşit “hayali ilk koşul”a dönüşü açıkça reddeden Marx, buna karşılık özel mülkiyetin anlamını ve *olgusal* temelde gelişiminin yasalarını araştırmaya koyulur.

Merkezi mesele açıkça ortaya konulmuştur:

289 1844 Elyazmaları kastediliyor (ed.n.).

290 A.g.e., s. 270-271 [*Karl Marx*, 1844 Elyazmaları, *Türkçesi: Kenan Somer, Sol Yayınları, Nisan 2011, s. 61*].

İşçinin emekle ilişkisi, kapitalistin (ya da ne ad verilirse verilsin, emeğin efendisinin) onunla ilişkisini oluşturur. Dolayısıyla, *özel mülkiyet yabancılaşmış emeğin*, işçinin doğayla ve kendisiyle dışsal ilişkisinin ürünü, sonucu, zorunlu eseridir.²⁹¹

Bu yüzden, kapitalist toplumda özel mülkiyetin yabancılaşmış emeği yarattığı *görülebilir*; oysa “özel mülkiyet daha çok yabancılaşmış emeğin sonucudur.” Tarihsel insan toplumunda içkin sorun olan yabancılaşmış emektir; “mecburi ücret artışı” mümkün olsa bile, bu “köleye daha iyi ödeme yapmaktan başka anlam taşımazdı.” Üzerinde durulması gereken esas sorun, yoksulluk değil ama yoksulluğun sadece bir ifadesi olduğu sınıfsal sömürü ilişkileridir.

Marx, tarihte mülkiyetin gelişimi sorununun izini sürmeye bu temelde devam eder. Mülkiyet ve mülksüzlük arasındaki tarihsel antitezi tartışmaya girerken, Marx aslında sınıflı toplumun tarihinin eleştirel bir taslağını sunar. Gerçekten de bu tarihin seyrinin sömürücü sınıf ilişkilerinin gelişmesine doğrudan uygun düştüğünü öne sürer. Bu “mülkiyetin hareketi,” sanayi sermayesi ve fabrika sistemi biçiminde doruğuna ulaşarak tam anlamıyla gerçekleşir.

Kapital'in temsil ettiği ekonomi politiğin sonraki eleştirisi ışığında, bu analizde aksayan çok şey vardır. Ancak daha sonraki eseri mümkün kılan da zaten bu temel tarihsel perspektif, özellikle de mülkiyetin değişmez olmadığının – sadece bir kökeninin değil, *gelişiminin* de olduğunun – anlaşılmasıdır. Bu parçalarda, Marx'ın insan tarihinin esas gelişim dinamiğinin ilk açıklamalarını, ekonomi politiğin eleştirisini henüz yeni yeni *tarihselleştirdiğini* okuyabiliriz. Marx'ın çalışmalarının başka bir yerinde, ekonomi politiğin

291 A.g.e., s. 279.

eleştirisinin aynı zamanda mecburen liberal tarihsel ideolojinin – yalnız ekonomi politiğin ideolojisinin değil, liberal materyalist “burjuva devrimi” kavramının da ayrılmaz parçası olan spekülative bir mülkiyet ve “uygarlığın ilerlemesi”nin tarihi – eleştirisi olduğu bu kadar net görülmez.

Yabancılaşmış emek olarak mülkiyet analizi yoluyla, Marx insanın tarihinin merkezi bir *gelişim dinamiğinin* taslağına ulaştı. Bu, emeğin yabancılaşması içinde mülkiyetin kökeninden yola çıktı; genelde bu yabancılaşmanın gelişmesine uygun düşen toplumsal kurumların tarihsel evriminin üzerinden geçti; gelecekte “kendine yabancılaşmanın aşılmasına” – özel mülkiyetin kaldırılması ve komünist toplumun kuruluşunu izleyecek insanın kurtuluşunun gerçekleştirilmesine – vardı. “*Gerçek hayatta* yabancılaşmanın gelişimi olarak, bu tarihin seyri, aynı zamanda yabancılaşmış toplumsal bilincin de tarihiydi. Bu nedenle, özel mülkiyetin aşılması, yalnız *ekonomik* yabancılaşmanın değil, yabancılaşmış toplumsal bilincin de aşılması; dolayısıyla da insanın kurtuluşunun gerçek başarısı olacaktı.²⁹²

Hegel’in tersine, Marx tarih taslağını toplumsal sömürü *olgununa*, büyük çoğunluk için emeğin yabancılaşmasının temel gerçekliğine güvenilir bir biçimde oturttu. İnsanlığın yabancılaşmış durumuna açıklama getiren, sömürücü sınıflı toplumun genel yabancılaşmasını yaratan tüm diğer toplumsal ilişkileri şekillendiren, sınırlandıran ve renklendiren işte bu olgudur. En başından beri, Marx’ın kavrayışının merkezindeki tema, tarihsel gelişimin *dinamizminin* kaynağında “özel mülkiyetin hareketi”nin yattığı ya da emeğin yabancılaşmasının tarihsel mantığıydı. Marx’ın “günümüze kadar var olan tüm toplumların tarihi

292 A.g.e., s. 294-297.

sınıf savaşmaları tarihidir” şeklindeki daha sonraki ifadesinin temelinde yatan, proletaryanın toplumu devrimcileştirmeyi siyasal görevi olarak tanımasıyla keskinleşen bu kavrayıştır.

Demek ki Marx bu çetrefilli elyazmalarında, ilk kez Engels'in ortaya koyduğu işçi sınıfının koşullarının anlaşılması ve ekonomi politiğin ideolojisinin eleştirisiyle, erken dönem eleştirel siyaset felsefesinin radikal fikirlerini bir araya getirmişti. Ne var ki, tarihsel materyalist düşüncenin teorik temelleri Marx'ın toplumsal *olgu* üzerinde kurduğu eleştirel analizinin kilit sorunu olan özel mülkiyetin kökenine dair özgün uygulamasında bulunacaktır. Şimdiden ekonomi politiğin mülkiyeti varsayım olarak kabul ettiğini anlayacak kadar ileri gitmiş olan Engels, toplumun “doğal olmayan ayrımları”nın – özellikle kapitalistler ve işçiler arasındaki ayrımın – mülkiyetten çıktığını görmüştü.²⁹³ Marx devamını getirirken sormuştur: Özel mülkiyeti *varsayım* olarak ele almadığımızda, insanın gelişmesi içindeki gerçek kökeni ve rolü neydi?

Mülkiyetin temelinin emeğin yabancılaşması ya da sömürüye dayalı üretim olduğu – tersi değil – sonucunu çıkaran Marx, ekonomi politiğin eleştirisinin (taslak halinde bile olsa) spekülative tarihin de bir eleştirisi olduğu esaslı bir adım atar. Tarihsel materyalizmin asıl özü, liberal materyalist tarihten temel farkı buradadır: Liberal materyalist tarih - iktisatçıların bile büyük sınıfsal eşitsizliklere yol açtığını kabul ettiği - mülkiyetin toplumsal ilişkilerini verili kabul ederken; buna karşılık tarihsel materyalizm mülkiyetin, özgül ve tarihsel *toplumsal şiddet*in ve üretici insanlığın sömürüye dayalı yabancılaşmasının sonucu olduğunu kabul eder.

Ne mülkiyetin liberal spekülative tarihi ne de Marx'ın sınıf tarihinin eleştirel taslağı herhangi bir tarihsel ayrıntı

293 Engels, 'Outlines', s. 428-431.

sunuyor. Gerçekten de iş gelip bu ayrıntıya – en başta da Fransız Devrimi’nin burjuva sınıf devrimi olarak kavranışına – dayandığında, Marx liberal tarihçilere yaslanmaya devam etti. Ama mülkiyet ve mülksüzlüğü açıklamak için, liberal ideolojik perspektif var olan sınıf ilişkilerini varsayarken, tekil bir tarihsel *olguya*, sınıflı toplumdaki sömürüye dayalı yabancılaşmayla başlayan Marx, bu olguyu ortaya çıkaranın sınıf ilişkileri değil, sınıfsal ilişkilerin tarihini yaratanın sömürü olgusu olduğunu kabul etti. “Ekonomi”nin (yabancılaşmış toplumsal üretim) örgütleyici ilkesi olarak *mülkiyet*, insan doğasının ezeli ve değişmez ifadesi olmadığı gibi toplumsal ilişkilerin genel zorunluluğu da değildir. Mülkiyet, gelişimleri içinde o zamandan beri sınıflı toplumun merkezi dinamiğini oluşturan – uzak ama gerçek bir geçmişte egemen olan – ilişkilerin, sömürüye dayalı sınıf ilişkilerinin tarihsel bakımdan özgül bir ifadesidir. Görüleceği gibi, Marx ekonomi politiğin eleştirisi yoluyla bu düşünce çizgisini izleyerek tarihsel materyalizmi hayata geçirmişti.

7 Tarihsel Materyalizm

Hobsbawm tamamen haklıydı - tarihsel materyalizmde merkezi olan Marx'ın tarih *taslağı*, sınıflı toplumun dinamik tarihsel gelişmesinin taslağıydı. 1844 Elyazmaları'nda, Marx'ın böyle bir dinamik olduğu - ve bunun "özel mülkiyetin hareketi"ne ya da daha kesin bir ifadeyle mülksüzlük ve mülkiyet *anti-tezinin* gelişmesine uygun düştüğü - şeklindeki ilk açıklamasını buluruz. Tabii ki böyle bir ilk açıklamada, tüm anlamlar bir arada kavranamazdı. Yine de, kavramsal çerçevenin tohumları, bu üç elyazmasında işlenmiştir. Ayrıca, bu düşünce çizgisi Marx'ın bütün yapıtlarında kesintisiz devam etmiştir. Ne var ki Marx, prekapitalist toplumun tarihsel dinamiğini ekonomi politik eleştirisinde hiçbir zaman ciddi ve kalıcı bir tarzda izlemediğinden, söylediği az şeyin büyük bölümü de bu dinamiğin sorunlu olduğuyla ilgiliydi. *Alman İdeolojisi*'nde olduğu gibi, Marx'ın düşüncesi, etkileri hâlâ Marksist düşünceye musallat olan liberal materyalist ideolojinin, onun düşüncelerine yeniden sızmasıyla, belli bir ölçüde kesintiye uğramıştı. Yine de, Marx'ın sınıfsal sömürünün tarihsel temelini niteliğine dair ilk sezgisi kalıcı olacak ve sonunda *Kapital*'in yazılmasıyla olgun ifadesine kavuşacaktı.

Materyalizm ve Toplumsal Gerçeklik

Tarih aracılığıyla *insanın toplumsal varoluşunun gerçekleşmesi, özel mülkiyetin gelişmesine* ve bunun mülk sahipleri ve mülksüzler şeklindeki temel toplumsal antiteze uygun düşmüştür. Bu gerçekleşme, tarihsel materyalizmin merkezi kavramıdır. Marx bu fikri en dikkate değer şekilde “şimdiye kadar var olan tüm toplumların tarihi sınıf savaşmaları tarihidir” sözüyle ifade etmişti: Bir yandan, savaşımın tarihi; çünkü bu gelişim içinde *yabancılaşmış emeğin*, sömürünün tarihi olmuştur; diğer yandan şimdiye kadar var olan toplumların tarihi, çünkü bu insanın *toplumsal gelişiminin* tarihidir.

Marx, bu gelişmenin burjuva toplumunun gelişinden önceki ayrıntıları hakkında henüz çok az şey söylemişti; zaten bu ayrıntılar konusunda *hiçbir zaman* söyleyecek çok şeyi olmamıştır ve söylediklerinin çoğu da tarihsel olarak yanlıştır. Tarih bu haliyle, insanın devrimci kurtuluş amacına anlam olarak uyamaz. Mülkiyet antitezinin tamamen gerçekleşmesi ve yabancılaşmanın – *sömürü* – “aşılması”nın hem mümkün hem de gerekli hale gelişi eski toplumsal varoluşta değil, sadece burjuva toplumundadır. Marx, akademisyen değildi ve başlıca meşgalesi devrimci siyaset olarak kalmıştı. Bu nedenle, komünist toplumun “*oluş süreci*”ni kavrama aracı ve kapitalist toplumda işçi sınıfının hedeflerine bir rehber olarak Marx’ın dikkatini yoğunlaştırdığı alan tarih değil, ekonomi politiğin eleştirisi olacaktı. Planlamış olduğu Konvansiyon tarihini yazma işini tamamen bir kenara bırakmıştı.

Marx, kısmen Hegelci felsefeden, kısmen liberal ekonomi politikten, ama her ikisini de *eleştirerek* esinlenmiştir. Marx, iki ideolojinin de onaylamadığı bir

geçmişten gelen ve ikisinin de kabul etmeyeceği bir geleceğe ilerleyen bir tarihsel gelişme çizgisinin farkına varmaya başlamıştı. Bu kavramsal sıçrayışı yaparken Marx, insanlığın evrimine ne bir fikrin gelişmesini ne de içkin insan doğasının aldatıcı bir şekilde açığa çıkmasını yüklemişti. Buna karşılık, ilk kez ideolojik önyargılardan çok toplumsal olgulara kök salan tarihin *bütünüyle materyalist* bir anlayışını ortaya koymuştu. Bu fikri, 1844 elyazmalarının spekülatif tarihe karşı toplumsal gerçekliğin eleştirel bir biçimde benimsenmesiyle ortaya koyulan üretimin özgül toplumsal niteliğine – özellikle bilincin toplumsal üretimine- ayrılmış olan birçok sayfasında geliştirmişti.

Marx'ın materyalizminin toplumsal niteliği, tarihe “doğal” gelişme olarak yaklaşan liberal ideolojiyi reddetmesi anlamında tarihsel materyalizm yönteminin temelidir. Tarihi oluşturan “mülkiyetin hareketi” konusunda Marx'ın ileri sürdükleri şunlardır:

hem emeğin malzemesi hem de özne olarak insan, hareketin sonucu olduğu kadar *çıkış noktasıdır* da (ve kesinlikle varış noktasını oluşturmaları gerektiği olgusunda özel mülkiyetin tarihsel gerekliliği yatar.)²⁹⁴

Yani toplumsal gelişme tarihi insani, öznel varoluşu gerektirir (ve insanlığın tarihi mülkiyetin hareketinin tarihi olduğundan, mülkiyet “tarihsel zorunluluktur”).

Bu yüzden toplumsal nitelik bütün hareketin genel niteliğidir: *Nasıl* toplumun kendisi *insanı insan* olarak üretirse, toplum da onun tarafından üretilir. Faaliyet ve haz hem içeriğinde hem *varoluş tarzında* toplumsaldır: Toplumsal faaliyet ve toplumsal haz. Doğanın insan yüzü sadece *toplumsal* insan için vardır; çünkü ancak o zaman doğa onun için

294 Karl Marx, *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*, Collected Works III. Cilt, s. 298

insanla *bağ* olarak var olur... Bu yüzden *toplum* insanın doğayla tam birliği doğanın hakiki dirilişi insanın kusursuz natüralizmi ve doğanın kusursuz hümanizmidir.²⁹⁵

Bu parçalar aşırı felsefi, formalist ikiliklerle bozulmuş ve bunların terminolojisi çetrefilli izlenimi verebilir. Gerçekten de bu “felsefi,” “erken” Marx genelde hakiki Ortodoks olarak sunulmuş olan ekonomik belirlenimciliğin *çatık kaşlı* Marksizmi’nin karşısına konulmuştur. Yine de, Marx’ın çalışmalarının özü, ekonomi politiğin eleştirisi olarak kalacak olan -burada ifade edilen- toplumsal materyalizmdir; oysa *Alman İdeolojisi*’ne sızmış olan katı belirlenimcilik kenara atılacak olan liberal ekonomi politiğin fiili bir ürünüdür. Bu bakımdan, Marx’ın bu sayfalarda “ilk” insanlığı şimdi var olan insanlıktan spekülatif bir biçimde soyutlanamayacağını; insanlığın “doğuş”unun, ilk insanın bir biçimde yaratılışıyla değil, toplumsal yeniden üretim yoluyla, insanın gelişim sürecinde aranması gerektiğini ortaya koyması dikkat çekicidir.²⁹⁶

Ekonomi Politiğin Tarihselleştirilmesi

1844 elyazmalarının sayfalarında korkunç hızlı düşünsel bir dönüşüm berraklaşmıştır. Aylarla ölçülen bir zaman diliminde, Marx ekonomi politiğin eleştirisini Engels’in ilk çabalarının çok ötesine taşıırken, proletaryayı evrensel bir sınıf olarak ilk ortaya koyuşundan, materyalist tarih anlayışına – ve onun ürünü olarak toplumsal bilince – ilerlemişti. Henüz bu noktada, Engels’in, komünizmin

295 A.g.e.

296 A.g.e., s. 304-306.

Almanya'da "özbilinç"ten, Fransa'da "siyaset"ten ve İngiltere'de "pratık" ihtiyaçtan çıkacağı önermesini kabul ediyordu.²⁹⁷ Yine de felsefenin kendisinden önemli ölçüde uzaklaşmış durumdaydı:

Özel mülkiyet fikrini ortadan kaldırmak için, komünizm fikri tamamen yeterlidir. Fiili özel mülkiyeti kaldırmak için fiili komünist eylem gerekir. Tarih ona yönelecektir; teoride şimdiden kendisini aşan bir hareket olarak bildiğimiz bu hareket, gerçekte çok kaba ve uzatılmış bir süreç olacaktır.²⁹⁸

Bu sayfalar üzerinde çalıştığı haftalarda yazdığı, Ruge'a Silezyalı dokumacıların hareketiyle ilgili cevabında bu anlayışı pekiştirerek, proletaryanın kendi yönlendirdiği savaşımı vurguladı.²⁹⁹

1844 Ağustosunda, Marx elyazmalarını tamamladıktan hemen sonra, Engels'le tanıştı. Draper'in söylediği gibi, sadece Genç Hegelcilerin felsefesinden vazgeçmekle kalmayıp komünizmin, proletaryanın sınıf savaşımı yoluyla *kendi-kurtuluşu* olacağını açıkça ortaya koydukları *Kutsal Aile*'nin taslağını hazırladılar.³⁰⁰

Bu, şu ya da bu proleterin, hatta bütün proletaryanın bunu hedef olarak görmesi sorunu değildir. Bu, varlığına uygun olarak, proletaryanın ne olduğu ve tarihsel olarak neye mecbur olduğu sorundur. Amacı ve tarihsel eylemi, görünür ve geri dönüşsüz biçimde bugün burjuva toplumunun bütün örgütlenmesi içinde olduğu kadar kendi hayat şartları içinde de kendisini göstermiştir.³⁰¹

297 A.g.e., s. 313.

298 A.g.e.

299 Marx, 'Critical Marginal Notes on the Article "The King of Prussia and Social Reform.

By a Prussian" ', *Collected Works* III. Cilt.

300 Hal Draper, *Karl Marx's Theory of Revolution*, I. Cilt, New York 1977, s. 221-226.

301 Karl Marx and Frederick Engels, *The Holy Family*, *Collected Works*

Nihayet, 1845-6'da, artık yakın dost olan iki kişi bir araya gelip *Alman İdeolojisi*'ndeki eleştirel yaklaşımın esas noktaları gibi görünen konuları netleştirmeye çalışmışlardı.³⁰²

Birlikte ilk gerçek ortak çalışmaları olan *Alman İdeolojisi*'nin, genelde ilk hakiki Marksist metin olduğu düşünülür. Kesinlikle bu, bilincin toplumsal üretimi kavrayışının esas metni; tarihsel ve toplumsal analiz temalarının birçoğunun ilk metnidir. Ne var ki, çalışmalarının külliyatına bakıldığında, *Alman İdeolojisi* - en göze çarpanları materyalist ilkelerin ifadesiyle ilgili - dikkat çekici sorunlar ortaya koyar. Yine de tarihsel materyalizmin liberal materyalizmle bu ilk kez karıştırılmasının etkileri, Marksizm'in bünyesinde varlığını uzun süre korumuştur. Bu nedenle, Marx'ın kendi çalışmaları özgül olarak kapitalist topluma odaklanmış ve durmadan artan bir keskinlikle ekonomi politiğin özündeki liberal ideolojiyi eleştirmiştir.

1844'den başlayarak ölümünden sonra yayınlanan *Kapital* ciltlerine kadar, çalışmalarının bütün sürecinde Marx'ın tutarlı ve dört dörtlük bir ekonomi politik eleştirisine ulaşan gelişmesi, tarihsel materyalizmin fiili gelişimine, Marx'ın bunu pratikte giderek gerçekleştirmesine denk düşer. Bu gelişmenin esas anahtarı, Marx'ın ekonomi politik kategorilerinin *tarihsel özgüllüğüne* giderek daha çok değer vermesiydi. Çünkü Marx'ın eleştirisi, kapitalizmde ekonomi politik kategorilerinin özgül sınıfsal niteliğini ortaya çıkarmasıyla aynı anda, *eski* sınıflı toplumların ideolojik kavrayışlarının eleştirisinin de temelini atmıştı. "Ekonomi" ya da hatta "ekonomik" kavramının kendisinin zorunlu olarak kapitalist topluma özgül olduğu, sömürüye dayalı artık elde etmenin *tek* ekonomik biçimi olduğu belirtilmişti. Kitabımızın başlıca meselesi, Marx'ın sınıfsal sömürünün

IV. Cilt, s. 37.

302 Marx and Engels, *The German Ideology, Parts I and III*, New York 1963.

bu özel biçimini ekonomi politiğin eleştirisi aracılığıyla incelemesinin, prekapitalist toplumlarda *ekonomi-dışı* artık elde etmenin zorunlu olarak çok farklı bir analizine rehber oluşturduğudur.

Belki de Marx'ın kapitalist toplumun tarihsel bakımdan özgül ekonomik kategorilerinin –mülkiyet, emek ve mübadele gibi temel kavramların- en açık irdelemesi, *Grundrisse*'deki ekonomi politik yöntemiyle ilgili kesimde bulunur.

O halde her ne kadar burjuva ekonomik kategorilerin başka bütün toplum biçimleri için de geçerli oldukları doğruysa da bunu söylerken ihtiyatlı olmak gerekiyor. Çünkü bunlar geliştirilmiş, çarpıtılmış ya da karikatürize edilmiş bir biçimde alınmışlardır; özde daima bir farklılaşma söz konusudur. Tarihi gelişim ve ilerleme denen nesne, genel olarak, en son biçimin kendisinden önce gelenleri kendisine doğru tırmanan basamaklar olarak görmesi olgusuna dayanır. Bu biçimin ise ancak nadiren... kendi kendilerini eleştirmesi mümkün olacağından... kendisinden öncekileri kavrayışı da daima tek yanlı olacaktır.³⁰³

Marx'ın çalışmaları eski biçimlerin kapitalizm biçimlerine “götüren adımlar olarak” sunulmasıyla doludur –ama bu ifadede amaçlanan bir ironi vardır. Çünkü Marx'ın *Kapital*'de tarihi ağırlıkla geriye dönük kullanması bilinçlidir, kesinlikle bu sezgilerin kullanıldığı *Grundrisse*'ye dayalıdır ve bu sözde ezeli biçimlerin sınıfsal niteliğini ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Kapitalizm açısından yazılan bu “tarih”in, tarihi *per se* temsil ettiğini öne sürenler sadece sonradan gelen Marksistler olmuştur.

Marx'ın ekonomi politik eleştirisinin bu bilinçli

303 Marx, *Grundrisse*, New York 1973, s. 106 [Karl Marx, *Grundrisse*, ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma, *Birikim Yayınları*, Çeviren: Sevan Nişanyan, I. Baskı, Ekim 1979, İstanbul, s. 177].

tarihsel özgüllüğü *Grundrisse* ile sınırlı değildi; ilk kez *Alman İdeolojisi*'nin yazıldığı yılda *Felsefe'nin Sefaleti*'nin yayınlanmasıyla ortaya çıkmıştı. Proudhon'un ekonomi politik ve komünizm ile ilgili yapay "sentez"ine saldırırken, Marx iktisatçıların kapitalizmin yasalarına sonsuzmuş gibi yaklaştıklarını, ama bir yandan da bu yasaları feodal toplumun kısıtlı ekonomik yaşamının karşısına çıkarma çabalarını da görmüştü:

Bundan ötürüdür ki, bir zamanlar var olan tarih bundan böyle yoktur. Tarih bir zamanlar vardı; çünkü feodalizmin kurumları içinde, iktisatçıların doğal ve bundan ötürü de ölümsüz diye geçtirdikleri burjuva toplum ilişkilerinden tamamen farklı ilişkiler buluyoruz.³⁰⁴

Burada Marx'ın ekonomi politik eleştirisi ile (önemli olanın tarihsel ayrıntı değil tersine, *gelişmeyi* ortaya seren karşıtlık olduğu) özgül toplumsal üretim tarzları şeklindeki *tarihsel* kavrayışı arasındaki bağlantı apaçık ortadadır. Mesele, tarihsel gelişmenin *eşit ölçüde* özgül sömürüye dayalı mülkiyet ilişkilerinin (bunlar her neyseler) birbirini izleyen çağlarda yol alışdır.

Her tarihsel çağda mülkiyet, değişik biçimlerde ve birbirlerinden tümüyle farklı toplumsal ilişkiler içinde gelişmiştir. Demek ki burjuva mülkiyetini tanımlamak, burjuva üretimin tüm toplumsal ilişkilerinin açıklanmasından başka bir şey değildir. Mülkiyeti sanki bağımsız bir ilişki, ayrı bir kategori, soyut ve ölümsüz bir düşünceymiş gibi tanımlamak, metafiziğin ve hukukun kuruntusundan başka bir şey olamaz.³⁰⁵

304 Marx, *The Poverty of Philosophy, Collected Works VI*. Cilt, s. 174 [*Karl Marx, Felsefenin Sefaleti, Sol Yayınları, 4. Baskı, Çeviri. Ahmet Kardam, Kasım 1992, Ankara, s. 110*].

305 A.g.e., s. 197 [*Karl Marx, Felsefenin Sefaleti, Sol Yayınları, 4. Baskı, Çeviri. Ahmet Kardam, Kasım 1992, Ankara, s. 139*]

Bu parçanın eleştirel düşüncesi ile on yıl sonra *Grundrisse*'de gördüğümüz arasındaki süreklilik çarpıcıdır. 1844'de "mülkiyet" e - yine de bir tarihi olan - basit bir kategori olarak yaklaşılrken, 1847'de, *Manifesto*'dan önce, Marx mülkiyet ilişkilerini her özel çağın temelindeki karşıt üretim ilişkilerinin tarihsel bakımdan özgül ifadeleri olarak tasavvur etmişti.

Demek ki, Marx tarihsel materyalizmin kavramsal temeline özünde ulaşmış bulunuyordu. Bunun gelişimi "tarihsel hareket" in merkezi dinamiğinin *yabancılaşmış* toplumsal üretimde yattığı - tarihin sınıfsal sömürü ve sınıf mücadelesi olduğu - algısından kaynaklanmıştı. Tarihsel materyalist düşüncenin bu noktaya kadar esas başarısı, kapitalist toplumsal ilişkilerin sömürüye dayalı toplumsal üretimin gelişmesinin bir aşaması olarak tarihsel özgüllüğünün kavranması olmuştur.

Tabii ki, bu tarihsel gelişme taslağı aynı ölçüde özgül sınıfsal çağların fiilen arka arkaya geldiğini - her toplumsal üretim tarzının önceki ve sonrakiyle gelişimsel bir ilişkiye sahip olduğunu - ima eder. Esas mesele, kapitalizmin sınıflı toplumun böyle bir çağı olduğu ve onun da aşılabacağıydı. Marx'ın bu taslağa ilıstirdiğı tarihsel ayrıntıların antik kölelik, feodal tarım ve burjuvazinin ilerlemesiyle ilgili liberal ideolojik tarih kavramlarından alındığı ortaya konulmuş bulunuyor. Özellikle *Alman İdeolojisi*'nde gördüğümüz çağların art arda gelişim kavrayışının, ne ölçüde asırlık geçim aşamaları teorisinden etkilendiğı üzerinde hâlâ durulmalıdır. Yine de, taslağın kendisi açısından, Marx'ın merkezi eleştirel algısı olduğu gibi duruyor: Kapitalizmde yabancılaşmış emek ilişkileri ve sınıfsal ilişkilerin toplumsal gelişimi, mantıksal bir son durağına ulaşmıştır. Bu son durak, Marx'ın kendi ifadesiyle, canlı insan emek gücünü bile içine alan evrensel metalaşma durumudur.

Demek ki, tarihsel materyalizmin esas kavramları – tarih taslağı, sınıfsal sömürünün temel rolü, her çağda üretim ilişkilerinin özgüllüğü – ekonomi politiğin *eleştirisi* aracılığıyla gelişmiştir. Özgün formülasyon, Marx'ın “özel mülkiyet”e yabancılaşmış emeğin -nedeni değil- bir ifadesi olarak eleştirel yaklaşımıyla ortaya konulmuştur. Bununla, gelişmeye bir doğuş ve tarih süreci yüklemişti. “Doğal” bir kategori olarak salt ekonomik mülkiyet kavrayışından bu sıçrayış, mülkiyet ilişkilerinin eşzamanlı *sömürücü* ve *tarihsel* niteliğinin eleştirel olarak kabul edilmesinde somutlaşmıştı. Marx'ın bütün çalışmalarına yayılan liberal ideolojinin eleştirisinde, tarihsel materyalist analizin iki esas stratejisi, liberal ideolojinin sınıfsal içeriğini ortaya çıkarıp kavramlarının *tarihsel özgüllüğünü* belirleyecekti.

Bu eleştirel tarihsel materyalist yaklaşımın tek sistemli uygulaması, Marx'ın kapitalist sınıflı toplum üzerindeki ömür boyu süren araştırması olacaktı. Önüne koyduğu – *Grundrisse*'de yazıldığı gibi “burjuva toplumunun devlet biçiminde yoğunlaşması”³⁰⁶ –dünya kapitalist toplumunun analizi olan büyük projesini hiçbir zaman tamamlamamasına rağmen, *Kapital*'de sunulan temel sınıf analizi, Marx'ın güncel siyasal analizi ile ilgili başlıca eserlerinden çıkarımlarla gerektiği gibi tamamlanabilir. Bunlar birlikte, kökleri ekonomi politiğin eleştirisinde olan kapitalist sınıflı toplumun Marx'ın yaşadığı zamanda var olduğu gibi tutarlı ve bütünlüklü bir tablosunun, hakiki bir tarihsel materyalist analizini oluştururlar.

Bu eleştiri Engels'in eleştirisinin, ekonomi politiğin kutsallaştırdığı, ama Engels'in işçi sınıfının yoksullaşmasının kaynağı olarak gördüğü sermaye ve emeği “birbirinden koparması” ile başlamıştı.³⁰⁷ Kapitalizmde sömürü ve

306 Marx, *Grundrisse*, s. 108.

307 Engels, 'Outlines of a Critique of Political Economy', *Collected Works* III. Cilt, s. 430-431.

sınıf savaşımasının ilk teorik kabulü buradaydı. Bu eleştiriyi daha ileri taşıyarak Marx, kapitalizmi sınıfsal sömürü tarihinin tüm sürecine yerleştirerek - taslak halinde bile olsa - tarihsel materyalizmin temelini atmıştı. Ne var ki, gerçek tarihselleştirme işinin çoğu bir niyetten daha ileri gitmeyecekti; çünkü Marx ve Engels'in asıl ilgisi her zaman sınıflı kapitalist toplum olarak kalmıştı.

Liberal ideoloji, bir yandan kapitalizmin toplumsal ilişkilerinin doğal ve ezeli olduğunu iddia ederken, diğer yandan da insan emeğini eriten genelleşmiş meta piyasasını eşitlerin hakiki ve adil dağılımı olarak tasarlamıştı. Ne var ki ekonomi politiğin eleştirisi, bu ilişkilerin özgül ve tarihçe dayatılmış niteliğini ortaya çıkarıp böylece geçim amaçlı emek-gücünün düzenli mübadelesinde bir sınıfsal sömürü sistemini teşhir etmişti. Nasıl bu eleştirel kapitalizm kavrayışı bütün olarak sınıflı toplum tarihinin anlaşılması için esas ise, tarihsel boyut da bu eleştiri için temeldir. Thompson'ın "The Poverty of Theory"sinin gerçek zaaflarından biri, Marx'ın ekonomi politik eleştirisine bir ölçüde küçümseyici yaklaşımıdır.³⁰⁸ Thompson'ın öne sürdüğü gibi Marx'ın "Grundrisse'deki sureti" bırakın bir çıkmaz sokak olmayı, onun tarihsel materyalizmi geliştirme başarısının anahtarıydı. Marx'ın enerjisini çok büyük ölçüde kapitalist sınıf ilişkilerinin yapısının, sadece sermayenin devrini tamamlaması yoluyla gerçekleştirilebilen toplumsal ve sömürücü niteliğinin sistemli analizinde topladığı da elbette doğrudur.

308 Thompson, "The Poverty of Theory", *The Poverty of Theory and Other Essays*, Londra 1978, s. 249-262 içinde.

Alman İdeolojisi'nin Sorunları

1844 yılının ortalarından sonra, Marx ve Engels düşüncelerini giderek daha net bir biçimde tarihin merkezi kavrayışının sınıflı toplumun tarihi olmasına dayandırdılar. Tarihintemel “hareket”i sınıflı toplumdaki üretimin toplumsal ilişkileriydi: “yabancılaşmış emeğin” geniş tarihsel anlamında *mülkiyet ilişkileri*; *sömürüye dayalı* sınıfsal ilişkilerdi. Ne var ki, ikisi tarafından yazılmış olan tek özgün tarih eseri olan Engels'in *Almanya'da Köylü Savaşı*, Almanya'da devrim sorununu ele almıştı.³⁰⁹ Genel anlamda, kapitalizm öncesi sınıflı toplum tarihiyle ilgili anlattıkları, *Manifesto*'daki gibi taslak olmanın ötesine hiç geçmemişti. Marx ve Engels, sadece *Alman İdeolojisi*'nde, toplumsal gelişmenin bu dinamiğinin tarihsel işleyişini açıkça betimleme çabasına girmiş, ama o zaman bile bu işi kalın çizgilerle yapmışlardı. Yayınlamaktan vazgeçecek kadar büyük bir hüsrana yaşadıkları bu sonuçla, her şey yolunda gitseydi düşüncelerinin genelde hangi çizgide ilerlemiş olacağını karşılaştırmamız gerekir.

Marksizm'in bu “ilk” eserinin hem şöhreti hem çok gerçek cazibesi düşünülürse, bu elbette tartışmalı bir iddia olduğundan, *Alman İdeolojisi*'ni bütün olarak inkâr etmeye kalkışmayacağımızı vurgulamalıyız. Ancak sömürüye dayalı yabancılaşmanın “mülkiyetin hareketi” yoluyla gelişmesi kavrayışına “tarihsel” bir materyalizm sağlamak için bu ilk girişimleri, ne yazık ki liberal ideolojinin önemli unsurlarını toplu halde teoriye katmalarıyla sonuçlanmıştı.

Alman İdeolojisi'nde ortaya serilen insanın toplumsal gelişmesinin olağandışı spekülâtif değerlendirmesi, önceki yüzyılın aşamalar teorisini hemen akla getiriyor. Bu sadece yüzeysel bir benzerlik de değil: Marx ve Engels'in

309 Engels, *The Peasants' War in Germany*, Londra 1956.

değerlendirmesinde gündemi belirleyen, bizzat liberal dört aşama teorisiydi. *Geçim araçlarını* üretme kavramıyla başlarlar:

İnsanları bilinç, din ya da başka herhangi bir şey bakımından hayvanlardan ayırt etmek kabildir. İnsanların kendileri ise yaşamalarını sağlayan araçları üretmeye başladıkları andan itibaren kendilerini hayvanlardan ayırtetmeye başlamışlardır. Geçim araçlarını üretmek suretiyle, insanlar maddi hayatlarını da dolaylı olarak yaratırlar.

İnsanların yaşama araçlarını üretme üslupları, daha önce hazır buldukları ve yeniden üretmek zorunda kaldıkları yaşama şartlarının mahiyetine bağlıdır. Bu üretim tarzını sadece, fertlerin fizik varlığının yeniden üretilmesi olarak görmemek gerekir. Bu üretim tarzı, daha çok bu fertlerin faaliyetlerinin belirli bir tarzıdır; hayatlarının dile getirilişlerinin belirli bir tarzıdır; belirli bir hayat tarzıdır. İnsanların hayatlarını dile getiriş üslupları onların ne olduklarını şaşmaz bir şekilde gösterir.

Demek ki insanların şöyle ya da böyle oluşları üretimin şöyle ya da böyle oluşuna tıpatıp uyar; ürettikleri şeye uyduğu gibi bu şeyi üretiş üsluplarına da uyar. Öyleyse fertlerin ne oldukları onların üretimlerinin maddi şartlarına bağlıdır.³¹⁰

Tabii ki Marx ve Engels burada basit bir “geçim tarzı” kavramlaştırmasının ötesine geçmişti; çünkü burada önerdikleri sırf teknik olmanın dışına çıkan bir üretim tarzıydı – üretim aracılığıyla bir toplumsal varoluş, “yaşam tarzı.” Aradaki fark Meek’in sandığı ölçüdeydi. Aynı zamanda, bu üretim tarzı kavrayışı ne sınıfa ne de emeğin yabancılaşmasına atıftı. Burada ekonomi politiğin eleştirisinden doğan kapitalist üretim tarzı kavrayışıyla – ve *Kapital*’in III. cildindeki prekapitalist üretim tarzlarıyla ilgili önemli parçalarla – çarpıcı bir zıtlık vardır. Üretim tarzlarının “belirli biçimi”nden genelde bunların sınıflı

310 Marx-Engels, *German Ideology*, s. 7 [Marx-Engels, Alman İdeolojisi, Sosyal Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul, 1968, s. 38].

toplumlarda sömürüye dayalı bir biçim aldıkları anlamı çıkarılsa da *Alman İdeolojisi*, üretimin kendisine eleştirel olmayan odaklanması ve buna eşlik eden üretim tekniğinin mülkiyet ilişkilerinden önceye konulmasından doğan temel kusurlarıyla duruyordu. İnsanın tarihinde üretimin esas momentinin *yabancılaşma* olduğu şeklindeki ilk sezgi, sınıfın kökenine liberal materyalist yaklaşımın araya girmesiyle güme gidiyordu.

Odağın nasıl ve neden mülkiyet ilişkileri ve üretimin kendisinin yabancılaşmasından kaydığını kavramak için, hem (henüz ekonomi politığın eleştirisi ileri taşınmamışken) *Alman İdeolojisi*'nin kapsamını hem de yazılmasının özgül amacını hatırlamalıyız. Bu çalışma, Marx ve Engels'in Hegelci tarih felsefesini, geniş ve derin bir materyalist ve toplumsal kavrayışla dengelemek istedikleri, Alman idealizmine karşı genişletilmiş bir polemiktir. Bu nedenle, toplumun asıl kökeniyle başlarlar; başladıkları nokta toplumsal üretimde özyaratımla belirlenmiş toplumsal bir insanlık kavrayışıdır. Böylece Marx'ın toplumsal kurumlar ve bilinç tarzlarının üretimin toplumsal ilişkilerine dayandığını öne süren ilk görüşünü genelleştirerek, bu analizi özgün gözlemin başladığı mülkiyet ilişkileri eşliğinin ötesine geri taşırlar. *Alman İdeolojisi*'nde analiz, sömürücü sınıflı toplumun varoluşundan bile önce, toplumsal üretimin *genelde* toplumun oluşumundaki temel rolüyle başlar.

Toplumsal teoriye bu katkıyla, Marx ve Engels toplumsal biçimlerin geçim tarzlarına uygun düştüğünü söyleyen kalıcı liberal kabulü önemli ölçüde iyileştirmişti. Ne var ki, üretimin temel toplumsal rolünün bu genel materyalist kavramlaştırılmasıyla ve Marx'ın tarihin – sınıflı toplumun tarihinin – özellikle *sömürüye dayalı* üretim ilişkilerinin gelişmesiyle başlayıp bu gelişmeye dayandığını kabul etmesi arasındaki esas fark hâlâ yerinde duruyordu. Çünkü bu ilk

kavrayışta belirleyici olan, salt herhangi bir maddi yönüyle üretim değil, açıkça toplumsal sömürü ilişkisiydi – mülkiyetin insanı yabancılaştırmasıydı. Bu özgün kavramlaştırma, toplumsal teoriye o kadar *genel* bir katkı olmamakla birlikte, sanayi kapitalizmiyle doruğa ulaşan sınıflı toplumun dünya-tarihsel gelişimine özellikle hitap ediyordu. Gerçekten de bu özgül bağlam içinde Marx ilk önce “din, aile, devlet, ahlak, bilim, sanatın, vb.” “mülkiyet hareketi”nin “genel yasası”nın hakimiyeti altına girdiğini – başka bir deyişle, *sınıflı toplumun* toplumsal biçimlerinin üretimin kendisine değil de *sınıfsal sömürünün* gelişmesine uygun düştüğünü gözlemlemişti.

Alman İdeolojisi’nde bu odak gerçek boyutta insanın tüm varoluşunun gerçek toplumsal-maddi temelini Hegelci idealizmin karşısına çıkarma çabasıyla yer değiştirdi. İnsan toplumunun bu toplumsal-materyalist kavrayışı kendi içinde önemlidir. Ne var ki asıl tarihsel gelişmenin sorunlarını bunun çerçevesine yerleştirmek, genelde toplumsal üretim ile sınıflı toplumda özgül sömürüye dayalı üretimin tarihsel olarak ortaya çıkışı arasında bir ilişkinin gösterilmesini zorunlu kılar. İnsan toplumunun kendisinin uzak kökeniyle başlamak, sınıflı toplum sürekliliği içinde tarihsel gelişmenin seyrini hesaba katarken, kendi başına bir sorun olmayan sınıfların sonradan ortaya çıkışı ile ilgili bir açıklama gerektirir. *Alman İdeolojisi*’nde, günümüze kadar var olan “tüm” toplumların tarihi sınıf savaşimleri tarihi değildir ve sınıflı topluma bir biçimde köprü kurulmalıdır.

Sınıflı toplumda “mülkiyetin hareketi”ni Alman idealistlerine karşıt konulan genel bir materyalizm felsefesi ile birleştirmek için Marx ve Engels, genelde üretim ile sınıflı toplumda sömürüye dayalı üretim arasında bir neden sonuç ilişkisi getirmiştir – ne yazık ki bu doğrudan doğruya liberal ideolojiden türetilmişti. Çünkü toplumsal üretim tarzı fikrinin hemen arkasından, “bu üretim ancak nüfus artışıyla

kendisini gösterir” tezini öne sürerler.³¹¹ Bu, materyalizmin *teknik* yönlerinin toplumsal yönlerine önemli ölçüde ağır bastığı görünen iş bölümü tartışmalarını açarken, aşamalar teorisiyle ilişkileri kendisini en açık şekilde ortaya çıkarır. Gerçekten de tarihsel materyalizm açısından *Alman İdeolojisi*’nin en talihsiz özelliği, kesinlikle ekonomi politik terimleri içinde kavranan ve Adam Smith’in gözlemleriyle açık bir ilişki içindeki işbölümünün birinci toplumsal rolüne yaptığı vurgudur:

Çeşitli milletlerin arasındaki ilişkiler bu milletlerin her birinin üretim güçleri, işbölümü ve iç ekonomik ilişkileri bakımından erişmiş olduğu gelişme safhasına bağlı olarak değişiklik gösterirler. Bu evrensel olarak kabul edilmiş bir ilkedir. Ne var ki, sadece bir milletin öteki milletlerle olan ilişkileri değil, bu milletin bütün iç yapısı da iç ve dış ekonomik ilişkileri ile üretiminin varmış olduğu gelişme düzeyine bağlıdır. Bir milletin üretim güçlerinin hangi ölçüde gelişmiş olduğunu bu millet içindeki işbölümünün erişmiş olduğu gelişme derecesine baktığımız zaman açıkça görürüz. O güne kadar bilinen üretici güçlerin sadece nicelik bakımından göstermiş olduğu basit bir artış değilse... ortaya çıkan her yeni üretici güç işbölümünün bir adım daha ilerlemesi sonucunu doğurur.

Bir milletin kendi içindeki işbölümü, önce sanayi ve ticaret faaliyetinin tarım faaliyetinden ayrılmasına... yol açar. Aynı zamanda, bu çeşitli kolların içinde işbirliğinde bulunan fertlerin gruplar halinde farklılaşmaya başladıkları görülür. Bu farklılaşmış grupların birbirleri karşısındaki durumu, tarım, sanayi ve ticarete hüküm süren faaliyetlerin yürütülme tarzı (ataerkillik, kölecilik, zümre hâkimiyeti ve sınıflar) tarafından belirlenir...

İşbölümünde görülen farklı gelişme düzeyleri, farklı mülkiyet biçimlerini temsil eder. Başka bir deyişle, işbölümünün eriştiği her yeni düzey, aynı zamanda maddeye, alete ve emeğin ürününe münasebetle, fertler arasında ortaya çıkan ilişkileri belirler.³¹²

311 A.g.e., s. 8.

312 A.g.e., s. 8-9 [Marx-Engels, *Alman İdeolojisi, Sosyal Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul, 1968, s. 39-40*].

Aşamalar teorisinin Marx ve Engels'in sunduğu versiyonunda ayırt edici ve yeni olan, mülkiyetin gelişim tarihidir. Burada mülkiyetin işbölümünün sadece bir yönü olduğunu öne sürerek liberal kavrayışı dönüştürmüşlerdir. Amaçları mülkiyeti “doğal” gören iktisatçıların tersine gizemsizleştirip “tarihselleştirmek”tir. Mülkiyeti, işbölümünün bir yönü haline getirmekle, mülkiyeti bireylerin türlerini sürdürmesinin toplumsal bakımdan örgütlendiği işbölümünden türetilmiş özgül bir toplumsal ilişkiye dönüştürüyorlar.

Amaçları açıktır; tarihsel gelişmenin materyalist kavrayışına, tüm toplumsal ilerlemenin aynı zamanda sömürüye dayalı insani yabancılaştırmanın gelişiminin de temeli olduğuna dair eleştirel sezgiyi sokmak. Bu sezgi, söz konusu problemlerin bir ifadesi olduğu kapitalizmin tarihsel gelişimini deneyimlemeden ya da anlamadan, modern sefaletin problemlerinin “çözüm”ünü keşfetmiş olduklarına inanan safdil liberal ilerleme ideolojisine ve özellikle de Alman ideologlarına sert bir uyarıdır.

Yine de – sömürüyü verili başlama noktası olarak almak yerine – işbölümünden türeterek mülkiyetin (dolayısıyla sömürünün) toplumsal kökenini teorileştirirken, Marx ve Engels dört aşama teorisi şemasının peşinden gittikleri için, bunun mekanik ve “natüralist” gelişme kavrayışını teoriye sokmuşlardı. Toplumsal gelişmenin tarihini (çalışmalarını arada yorumladıkları) Turgot’un fikirleriyle çarpıcı benzerlikte terimlerle sunmuşlardı. Başlıca fark, *eşitsizliğin* mülkiyet ve işbölümünün ortak gelişmesi yoluyla geliştiği sürece odaklanmalarıydı (oysa hatırlanacağı gibi Turgot eşitsizliğin vahşi toplumdan başlayarak ilerlemenin bedeli olduğunu da kabul etmişti).³¹³

313 Ronald Meek, *Social Science and the Ignoble Savage*, Cambridge 1976, s. 70-71, yukarıda 3. Bölümde atıf yapılan Turgot'nun Madame de Graffigny'ye yazdığı ünlü mektuptan alıntı.

Mülkiyetin ilk şekli aşiret mülkiyetidir. Bu mülkiyet şekli, bir halkın avcılık, balıkçılık, hayvancılık ve en ilerlemiş durumda ise tarım yaparak geçindiği gelişmemiş bir üretim düzeyine tekabül eder.³¹⁴

Bu, “geçim tarzları” modelini, özel mülkiyet ve ticaret öncesi aşamalar olan *tüm* tarih öncesi gelişme aşamalarını bir “komünal mülkiyet” evresini kabul ederek önemli ölçüde değiştirir. Bu, probleme Barnave’ın sunduğu “ticaret” aşamasından daha şık ve felsefi olarak daha derli toplu bir çözüm getirir. Aynı zamanda gerçek tarihsel gelişimin temeli olarak *özel* mülkiyetin ortaya çıkışını kabul etme potansiyeli de daha anlamlıdır. Yine de insan toplumunun ilk çağlarını “gelişmemiş” mülkiyet aşamalarına sokmak, insan deneyiminin tekil, ezeli ve doğal kategorisi olarak anakronik bir mülkiyet kavrayışı sunarak, özel mülkiyetin sömürünün bir *sonucu* olduğu, tersinin olmadığı şeklindeki kritik görüşü karanlıkta bırakır.

Marx ve Engels aşiret toplumundaki aile ilişkilerinin ilk gelişmesinden başlayarak antik köleci toplum, feodal toplum ve nihayet modern burjuva toplumu ile komünizm beklentisi yoluyla toplumsal ilişkilerin gelişmesini izlerler. Böylece asıl tarihsel içerik, dönemin – büyük bir bölümü açıkça yanlış ve yetersiz olan – liberal tarihlerinin sunduğu genel bilgiyle sınırlanmıştır ve bunların amaç ve özgünlüğü mülkiyet ilişkilerinin gelişimiyle iç içe geçmiş üretim tarzlarının gelişiminin betimlenmesine dayandırılmıştır. Ne var ki, temel sorun yanlış tarih değil, ama onların henüz eleştirmeye başlamamış oldukları mülkiyet, sınıf, sivil toplum ve en başta işbölümü gibi anakroniktik kavramlaştırmalara dayanmalarıdır. Başından itibaren toplumsal gelişmeye bir tek materyalist açıklama getirme girişimi, uzun tarihöncesi

314 Marx-Engels, *The German Ideology*, s. 9.

çağları boyunca ilerleyecek bir tek gelişme dinamiğini ortaya koyarak, hem sınıflı toplumun doğuşuna hem de iki bin küsur yıllık tarihine açıklama getirme çabası boşa çıkmıştır.

Alman İdeolojisi'nde "sınıf," Marx ve Engels'in *Manifesto*'da sunacağı temelden karşıt sınıf çiftlerinden çok farklı bir şeydir. "Sınıf"a kesinlikle ekonomi politikteki gibi işbölümünün sonucu olarak yaklaşılmıştır; "belirli emek türlerinde işbirliği yapan bireyler arasında" çeşitli emek dalları içinde gelişen, "tarım, sanayi ve ticarete kullanılan yöntemlerle belirlenen... bu birey gruplarının belirli konumu (ataerkillik, kölecilik, zümreler, sınıflar)." Sınıf emeğin birçok "ekonomi" kategorisinden sadece biridir. T. B. Bottomore Marx'ın *Alman İdeolojisi* ve *Manifesto*'da sınıf teriminin kullanmasındaki bu farkı yakalamıştı. Ama kendisi de sınıfa dar "ekonomik" nitelikte yaklaştığından, *Manifesto*'daki daha genel kavram sorunlu iken ilk sınıf kavramının "bilimsel" olduğunu ileri sürmüştü.³¹⁵ İşin doğrusu tam tersidir. Tarihsel materyalizme ait olan, sırf *eleştirmek*, sınıfın "ekonomik" bir "gelir" kategorisi değil siyasal-ekonomik bir sömürü ve çatışma kategorisi olduğunu açığa çıkarmak için sözde ekonomik sınıf kategorisini inceleyen *Manifesto*'da gördüğümüz sınıf terimidir. *Manifesto*'da verili olan gerçek sınıf çiftlerinin tarihsel doğruluğu sorgulanmalıdır, ama sömürücüler ve sömürülenleri *karşı karşıya* getirmesi anlamında bu sınıf çiftleri tarihsel materyalizmin merkezinde yer alır.

Marx ve Engels'in düşüncelerinin bu ilk aşamasında önemli terimlerin anakronik ve liberal ideolojik anlamlarını kabul ettikleri, *Bürgerliche Gesellschaft*'i³¹⁶ kullanımlarında da görülebilir. Bu terim hem liberaller hem de Marksistler tarafından gerek "sivil toplum" gerekse "burjuva toplumu"nu

315 T. B. Bottomore, *Classes in Modern Society*, New York 1966, s. 21-22.

316 Sivil toplum (ed.n.)

göstermek için kullanılmıştır. *Alman İdeolojisi*'nde, nihayet "burjuva toplum" olarak ortaya çıkan "tüm tarihin hakiki kaynağı ve sahnesi" olarak betimlenen "sivil toplum"dur:

Sivil toplum üretici güçlerin belirli bir gelişme merhalesinin içinde yer alan bütün fertler arası maddi ilişkileri kapsar. Bu belli merhalenin bütün ticari ve sinai hayatını kapsar ve bundan ötürü devletin ve milletin çevresini aşar; dışarda yabancı halklara karşı milliyet olarak ortaya çıkmak ve içerde devlet olarak organize hale gelmek zorunda olduğu halde aşar bunları. "Sivil toplum" sözü, mülkiyet ilişkilerinin Antik ve Ortaçağ topluluğundan ayrılıp kurtulduğu bir zamanda, yani on sekizinci yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, sivil toplum, ancak burjuvazi ile birlikte gelişir; ne var ki, her çağda devletin ve idealist üstyapının temelini teşkil eden ve üretim ile ticaretten doğrudan doğruya üreyen toplumsal organizasyon, her zaman bu sözle ifade edilmiştir.³¹⁷

Bu sivil toplum irdelemesi ve mülkiyetin kendisiyle ilgili tüm irdelemeler, hâlâ 1844 Elyazmaları'ndaki "özel mülkiyetin hareketi" değerlendirmesindeki aynı eksikliklerden muzdaripti: Bunlar sadece ekonomi politiğin soyut-biçimsel tarzı içinde "tarihselleştirilmiş"tir. Marx'ın henüz çok ileri boyutlara götürmediği ekonomi politiğin *eleştirisinin* perspektifinden bakılırsa, aşamalarını gördüğümüz sivil toplum değil, ama *sınıflı* toplumdur.

İşbölümü

Hiç kuşkusuz *Alman İdeolojisi*'nde en sorunlu olan - Marx'ın diğer eserlerinin hiçbirinde görülmemiş ölçekte

317 Marx-Engels, *The German Ideology*, s. 26-27 [Marx-Engels, *Alman İdeolojisi, Sosyal Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul, 1968, s. 67*].

kullanılan – “işbölümü” kavramlaştırılmasıdır. Terim ya – Adam Smith’in betimlediği toplu iğne üretimindeki gibi – üretimde teknik görev bölümünü ya da rol ve meslekler (son tahlilde sınıflar) arasındaki *toplumsal* işbölümünü göstermek için kullanılabilir. Meek’in belirttiği gibi, bu bambaşka fikirlerin tam anlamıyla karman çorman edilmesi, insanın varoluşunun ilk aşamalarında ekonomi politik kategorilerini yakalama eğilimindeki ekonomi politik ideolojisinin bir sonucudur. Bu isabetli anakronizm – Turgot’un mülkiyetin doğurduğu eşitsizliklerin ilerleyici bir etkisi olarak gördüğü – işbölümünü üretimi artırmaya dönük tartışmasız, doğal ve apaçık kendiliğinden itici güce dönüştürdü. Aşamalar teorisinden çok ekonomi politik için, işbölümü neredeyse *doğal* bir güç, aile, sınıfsal yapı ve atölyenin hepsini açıklayabilecek ideolojik bir gerekçeydi.

Marx ve Engels, özellikle feodal şehir ve kasabada işbölümünün gelişmesini irdelerken, belli ölçülerde işbölümünün teknik ve toplumsal anlamlarını karıştırma eğilimi sergilediler.³¹⁸ Yine de, odaklandıkları nokta tartışmasız *toplumsal* işbölümüdür: Dil ve bilincin kendisinden başlayarak üretimin toplumsal niteliğini, mülkiyetin toplumsal niteliğini ve gerçekten de insanın var oluşunun tüm yönlerinin toplumsal niteliğini vurguladılar.

Böylece, hayat üretiminin(ister emekle ferdin kendi hayatının isterse döl verme yoluyla başkasının üretilmesi olsun) çifte bir ilişki olduğunu görüyoruz: bir yandan tabii, öte yandan toplumsal bir ilişki... Bundan şu sonuca varıyoruz: bir üretim tarzı ya da sanayinin ulaştığı belli bir gelişme düzeyi, bir işbirliği tarzına ve belli bir toplumsal gelişme düzeyine her zaman bağlıdır ve bu işbirliği tarzı da bir “üretici güç”tür.³¹⁹

318 A.g.e., s. 13.

319 A.g.e., s. 18 [Marx-Engels, Alman İdeolojisi, Sosyal Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul, 1968, s. 53-54].

Bu – toplumsal ilişkilerin kendilerinin üretim kuvvetleri olabileceği ve *maddi* olarak var oldukları – gözlemi çok önemli olsa da bütünüyle toplumsal ilişkilerin nasıl kavrandığına bağlıdır. Eğer toplumsal ilişkiler temel olarak *doğa* kuvvetlerinin yansımalarından başka bir şey değillerse, o zaman bu hakiki toplumsal somutluğun bir ifadesi değil, sadece natüralist materyalizm üzerinde bir çatlaktır. Eğer Marx'ın “hem emeğin malzemesi hem de özne olarak” insan tarihinin “sonucu olduğu kadar çıkış noktası da olduğu” şeklindeki ilk sezgisinin gerçek bir anlamı varsa, o zaman maddi olan, ama sadece “doğal” olmanın ötesine geçen bir insan gerçekliği de olmalıdır.

Felsefi meseleyi lastik gibi uzatmamak için, böyle bir gerçekliğin kesinlikle *bilinç* ve niyetle yaratıldığı açıktır deyip geçelim. Kitaplar doğal malzemelerden oluşmuştur ve insan emeğiyle üretilirler; bunlar hem kas gücü hem de makine kullanılmasını gerektiren maddi süreçlerdir. Yine de, insan ürünü olarak kitabın maddi gerçekliği, bir bilinç ürünü olarak *anlam* da taşımalıydı; içeriğiyle tamamen doğal olan bu gerçeklik yine de bilinçli varoluş süreçlerini dışlayan saf “doğabilimsel” terimlerle kavranamazdı.

Eleştirel değişiklikleri ve Marx'ın insanın maddi varoluşunun toplumsal karakterinin ön kabulüne rağmen, aşamalar teorisinin liberal materyalizmini kendilerine mal eden Marx ve Engels, ne yazık ki özellikle toplumsal işbölümü ilişkisi yönünden onun “teknik” ve “natüralist” kavrayışlarına kapılmıştı. Liberal kavrayıştakine çok benzeyen bir biçimde toplumsal gelişmenin maddi temelini “*artan üretkenlik, ihtiyaçların artışı ve bu ikisi için temel olan nüfus artışı*” olduğu söylenmiştir.”³²⁰

Başlangıçta, cinsi birleşme olayındaki işbölümünden başka bir şey olmayan ve daha sonra kendi kendine

320 A.g.e., s. 20, vurgu bana ait.

ya da tabii yatkınlıklara (sözelimi vücut kuvveti), ihtiyaçlara, tesadüflere, vb. bağlı olarak “tabii” bir şekilde gerçekleşen işbölümü, işte böylece gelişir.³²¹

Kafa ve kol emeğinin farklılaşmasına götüren bu işbölümü süreci devam eder. Burada sömürü konusu yeniden sahneye çıkar, çünkü “(eğlence ve çalışma, üretim ve tüketim) farklı fertlerin payına düşebilir...sözü geçen üç unsurun çatışma haline girmemelerini yaratmanın biricik yolu işbölümünü yeniden ortadan kaldırmaktır.”³²² Yine de Marx ve Engels’in bunu “hakiki” işbölümü diye etiketlemesine rağmen, ortaya çıkışından Avrupa’daki makine imalathanelerine kadar sadece *tek, doğal* farklılaşma ve gelişme sürecini detaylandırarak devam ederler. Gerçekten de ekonomi politiğin toplumsal ve teknik işbölümü arasındaki farkı kararttığı yerlerde, Marx ve Engels toplumsal işbölümünü teknik bir süreç *olarak* sistemleştirmişti. Liberal ideolojinin çatışmacı olmayan içeriğini eleştirirlerken, onun anakronizmlerini ve teknolojik belirlenimci materyalizmini eleştirmeye henüz başlamamışlardı.

Tarihsel Materyalist ve Liberal Sınıf Kavrayışları

Alman İdeolojisi’nde Marx ve Engels’in tarihsel materyalizmi geliştirdiğini pekâlâ gösterebilecek yukarıda atıf yaptıklarımız gibi birçok parça vardır. Bir kere *Alman İdeolojisi*, 1844’ten ölümlerine kadar yaptıkları çalışmaların, bütün olarak tarihsel materyalizmin gelişimini somutlaştıran çalışmaların kesintisiz çizgisinin bir parçasıdır. Ancak

321 Marx, *Alman İdeolojisi*, s. 56 (orjinalinde belirtilmemiş- ed.n.).

322 A.g.e., s. 21 [*Marx-Engels, Alman İdeolojisi, Sosyal Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul, 1968, s. 57*].

tam da bu nedenledir ki vurgulanması gereken tarihsel materyalist kavramların varlığı değil, liberal kavramların kalıcılığıdır: Çok geçmeden eleştirilecek olan liberal ekonomi politik; eleştirilmeyen liberal tarih ve eleştirilmekle birlikte eleştirinin tamamlanmadığı liberal doğal-ekonomist materyalizm.

Marx'ın çalışmalarında bulunabilen liberal ideolojinin unsurlarının sadece onun düşünce çizgisinin *ayrılmaz parçası* olarak değil, hatta kaba Marksizm'de düşünce çizgisinin *merkezi* olarak genelde kabul edilmesi – sürpriz sayılmasa da – ironiktir. Tam da (Marksistlerin Fransız Devrimi'nin revizyonist tarihçilerine gereken cevabı veremeyişlerinin en açık ifadelerinden biri olan) bu karışıklık nedeniyle Marx'ın ilk çalışmalarında iki düşünce çizgisini net bir şekilde karşı karşıya getirmek zorunluydu. Bir tarafta, tarihsel materyalizm ekonomi politiğin *eleştirisine* dayalıdır; insanın varoluşunun *toplumsal* kavrayışında kök salmıştır, analitik kategorilerinde tarihsel olarak *özgüldür* ve *sömürüye dayalı* üretimi başlangıç noktası olarak alır. Diğer tarafta liberal materyalizm insanın varoluşuna doğal-teknik bir yaklaşım sergiler, analitik anakronizmlere yatkındır ve “genelde üretim”le başlar.

Sonunda tarihsel materyalizmi bir analiz *yöntemi* olarak işlemeden önce, Marx'ın ilk çalışmalarına soktuğu liberal materyalizmin unsurlarını ne ölçüde eleştirdiğini ve eleştirmediğini göstermek önemlidir. Liberal ideolojinin daha sonra gelen Marksistler tarafından *ekonomik belirlenimcilik* olarak genişletilmiş olan bu unsurları, özellikle karşımıza alınıp eleştirilmeli ve bu fikirlerin bir kısmının Marx'ın kendi düşüncelerinde ne ölçüde *varlığını koruduğuna* bir açıklama getirilmelidir. Gelişmenin aşamalar teorisine apaçık görünen benzerliği dışında, *Alman İdeolojisi*'ne sokulmuş ve Marksizm üzerinde kalıcı etkisini sürdürmüş olan

liberal kavrayışların en önemli iki özgül örneği, liberal sınıf kavrayışının Marx'ın kendisinininkiyle kaynaşması – Marksist burjuva devrim teorisinin çekirdeğindeki kaynaşma ve sınıflı toplum tarihinin Marksizm'e günümüze kadar musallat olan ekonomik determinizmin sigortası olmayı sürdüren - işbölümünün teknik gelişimine bağımlı kılınmasıdır.

Marx çalışmalarında “sınıf”ı çok değişik anlamlarda kullandı: Tarihsel materyalizmin özündeki, artığa el koymanın (yabancılaşmış emek) toplumsal ilişkileri ve sistematik karşıtlıkları yoluyla varlık bulan *karşıt* sınıflar anlamında sınıflar. Kapitalizme özgü olan karşıt sınıfların özgül örneği, kapitalist ve işçi sınıfları arasındaki karşıtlıktır. Bunlar emek gücünün metalaşması yoluyla sömürünün eşsiz ekonomik niteliği nedeniyle ekonomi politikte salt ekonomik kategoriler *görünümüne* bürünürler. Bu yüzden, Marx'ın ekonomik sınıflara işaret ederek terimi “ekonomik” anlamda kullanması, gerçekten de *sömürüye dayalı* genel anlamın özgül ve eleştirel bir örneğidir. Aynı zamanda, Marx “sınıf”ı kapitalist toplumun dinamik işleyişleri içinde belirli toplumsal çıkarların sınırlarını belirlediği toplumsal grupları betimlemek için çok farklı diğer örnekleriyle de kullanmıştı – bunlar klasik ekonomi politiğin (kapitalizmde kapitalist sınıfın parçası olarak kabul ettiği) toprak sahipleri, köylülük, küçük burjuvazi, vb. “sınıflar”ını içine alır. Ancak, ilk yazılarında terimin sadece ekonomi politikteki eleştirilmemiş kullanımları değil, toplumsal tabakaları kastederek şekilde “sınıf” teriminin kullanıldığı da saptanabilir: Tıpkı liberal tarihteki gibi, “alt”, “orta” ve aristokrat “üst” sınıflar.

Marx, burjuvazinin “dengeli” ilerleyişi ile ilgili bütün liberal tarihi devralmıştı. Bu tarihi ancak kısmen eleştirirken burjuva toplumunun kendisinin bir sınıflı toplum olduğunda ısrar etmişti. Proletaryanın evrensel sınıf olduğu kavrayışı bile dizinin *son* sınıfı olması anlamını taşıyordu. O da

sırası geldiğinde ayağa kalkarak, sırf insanlığından başka hiçbir şeye sahip olmadığı için hiçbir özel çıkarın peşinden koşamayacağından sınıflı topluma son verecekti:

Gerçekten de kendisinden önce hâkim olan sınıfın yerine geçen her yeni sınıf, kendi amaçlarına varmak için de olsa kendi menfaatini toplumun bütün üyelerinin ortak menfaati gibi göstermek zorundadır... İhtilalci sınıf, bir başka sınıfın karşısına çıkmış olduğu için, başlangıçta kendisini sınıf olarak değil, bütün toplumun temsilcisi olarak gösterir ve hâkim sınıfın karşısında sanki toplumun bütünüyümüş gibi görünür. İhtilalci sınıfın bunu yapması mümkündür çünkü başlangıçta onun menfaati, baskı altında bulunan bütün öteki sınıfların menfaatine henüz gerçekten bağlıdır... Demek ki, her yeni sınıf kendi hâkimiyetini ancak, kendinden önceki hâkim sınıfın dayandığı temelden daha geniş bir temel üzerinde kurar, ama buna karşılık, hâkimiyetini yeni kuran sınıf ile baskı altında bulunan sınıflar arasındaki zıtlık daha derin ve şiddetli hale gelir.³²³

Bu ünlü parçada önemli bir sezgi olduğu inkâr edilemez. Yine de sınıfları – genelde olağan kümede üç tane verilmesine rağmen, birçok sınıfı varsaydığı genel biçimde – *sıralayışının* yeniden yorumlanmamış olması şaşırtıcıdır. Bu, sömürü üzerinde savaşıma kilitlenmiş iki temel sınıfa ilişkin kavrayışla açıkça çelişiyor; buradaki sınıflar sömürü ilişkileriyle değil hâkim sınıfa karşı çıkan “yükselen” sınıf olduğu için karşıt hale gelmişlerdir.

Gerçekten de sınıfsal sömürü perspektifiyle, olağan biçimde burjuva devriminin ne gibi bir anlam taşıdığını görmek zordur. Çünkü feodal aristokrasinin karşıtı olması beklenen köylülük genelde devrime dâhil değildi. Lefebvre’in tarihinde bile, “köylü devrimi” perdesi 1789 yazında birkaç haftadan uzun sürmemişti. Devam eden, burjuvazi ve

323 A.g.e., s. 41 [Marx-Engels, Alman İdeolojisi, Sosyal Yayınları, Çeviren: Selahattin Hilav, İstanbul, 1968, s. 86-87].

şehirlilerin aristokrasiye karşı savaşıymıydı. Özellikle *sans-culottes*'un proleter olmadığı her zaman vurgulandığından, *sömürü* ilişkilerini bu sınıflar arasında nereye koyacağız? Eğer burjuvazi kapitalist olarak görülüyorsa, kimi sömürüyordu? Eğer kimseyi (ya da hemen hemen kimseyi) sömürmüyorsa, hangi temelde egemen sınıf olmuştu ki? Sınıflı toplumun hangi iç dinamiği bu garip sınıfsal mevzilenmeye ve görünür bir sömürü temeline dayanmayan sınıf savaşımına yol açabilirdi ki? Cobban, sorulması gereken doğru soruları ortaya koyduğunda, Fransız Marksistlerinin revizyonistlere tatminkâr bir yanıt bulmakta zorlanmaları fazla şaşırtıcı değildi.

Esas sorun, burjuva devrimi teorisini ilk ortaya koyan liberal sınıf kavrayışının, tarihsel materyalist sömürüye dayalı sınıf kavrayışıyla uzlaştırılamamasıdır. Bu çelişkinin etkisi, sadece Fransız Devrimi ile ilgili Marksistlerin kafa karışıklığında değil, Sweezy-Dobb geçiş tartışmasında da görülebilir.³²⁴ Burjuva sınıfının ortaya çıkışını ancak feodalizmin tamamen dışındaki bir süreçle – ticaretin büyümesiyle – kabul etmeyi tercih eden Sweezy'nin pozisyonunun, feodal beyler ve serfler *arasından* bir burjuvazinin doğuşuna tereddütle yaklaştığı görülebilir. Buna karşılık, Dobb, sorunlar ne olursa olsun sınıflı toplumun *iç dinamiğinin* anlamını korumak için aristokrasi ve burjuvazi arasında içkin bir bağı saptamakta ısrarlıydı. Ne var ki, Sweezy, feodalizmin, *per se* hakiki kapitalizmin doğmasından çok önce öldüğünü savunan Dobb'un tezini onaylatmış ve Mutlakiyetçi devletin araya girmesiyle “prekapitalist meta üretimi” gibi bir ara dönem yaşandığını öne sürmüştür.³²⁵ Sweezy'nin analizinin bu yönünün – özellikle (*en az* iki

324 Maurice Dobb, *Studies in the Development of Capitalism*, New York 1963; R.Hilton, P. Sweezy, M. Dobb, *et al.*, *The Transition from Feudalism to Capitalism*, Londra 1976.

325 Hilton, Dobb, Sweezy, *et al.*, *Transition*, s. 49-50, 107-108.

tane olduğunu söylediği) egemen *sınıflar* sorununu sınıfsal sömürünün özgül ilişkileri sorunundan ayırmasının – yol açtığı problemlere rağmen; bu fikir, onun dışsal ticari büyümeye sorunlu bir şekilde bel bağlamasına bağımlı değildir. Gerçekten de, en sonunda görüleceği gibi feodalizm ve kapitalizm arasındaki geçiş dönemi için söylenecek çok şey vardır.

Geçiş tartışması konusunda belki de en çarpıcı olan, tartışmanın tüm taraflarının Marx'ın analizinin dışında anlamlı olmaları mümkün olmayan önemli sezgiler ortaya koymasıdır. Onların pozisyonları, Marx'ın burjuva toplumunun kökenini betimlerken sınıfın liberal ve tarihsel materyalist anlamlarını harmanlamasında içkin olan çok gerçek bir çelişkiyi çözme yolunda rakip girişimler olarak kabul edilmelidir. Çelişki gerçekten de Marx'ın çalışmalarında görüldüğü için, çözüm yolundaki her çaba belli ölçülerde akla uygundur, ama o da yeri gelince temelde tutarsız olan yönünü ortaya koyacaktır. Parça parça sezgiler, ancak "Marx'ın prekapitalist toplumla ilgili "söyledikleri"nin ortodoksluğunu terk edip sırf tarihsel materyalist yöntem temelinde yepyeni bir yol izlemekle bir araya getirilip anlam kazanabilir.

Marx'ın prekapitalist toplum kavrayışlarına – özellikle de burjuva devrimi değerlendirmesine – böyle bir eleştiri getirmek için ortaya koyduğu amaçlar ışığında belki de Marx'ın ne ölçüde *haklı* olduğunu bir daha vurgulamak gerekir. Onun eşsiz, anlamlı ve temel ekonomi politik eleştirisi bu tarihsel materyalizmin kapitalist toplum konusunda ulaşmak istediği hedeflerin hepsi olmasa bile çoğunu içerir – ve sınıflı toplum tarihi yoluyla insanın dinamik toplumsal gelişiminin genel kavrayışından ayrı olarak, Marx'ın Fransız Devrimi yorumunun hizmet ettiği amaç yönünden temelde hâlâ *doğrudur*. Çünkü Marx'ın yorumunun esas meselesi

liberal ve saf radikal-demokrat siyasetin eleştirisiydi. Yani, Fransız Devrimi'nin siyaseti son tahlilde proletaryaya sınıflı toplumda liberal demokrasi imkânından başka bir şey sunmuyordu. Bu nedenle proleter devrim gerekliydi.

Marx'ın proleter devrimin dinamiklerinin kavrayışı, onun burjuva devrimi anlayışıyla o kadar iç içe geçmişti ki *geleceğin* proleter devrimi analizinin büyük kısmı da eleştirel bir biçimde yeniden düşünülmelidir. Yine de, Marx'ın devrimle ilgili düşüncesinin büyük kısmı devrimin ne olması gerektiği, sosyalist devrimin neyi başarması gerektiğiyle ilgiliydi; devrimin ne zaman ve nasıl geleceğiyle ilgili değil. Ekonomi politiğin eleştirisi yoluyla vardığı kapitalist toplumun yapısıyla ilgili anlayışından kaynaklanan bu düşünce, bu eleştirilerle sorgulanabilir hale gelmemiştir.

Ekonomik Belirlenimciliğin Karşısında Tarihsel Materyalizm

Marx'ın hem ekonomi politiğin eleştirisini hem de siyasal çalışmalarını içeren tarihsel materyalizminin amacı, liberal ideolojinin tersi iddialarına karşı kapitalist toplumun özgül sınıfsal niteliğini teşhir etmektir. Çalışmaları sosyalist devrimci sınıf savaşımının gelişmesine bir kılavuz ve bütünleyici olarak hizmet edecekti. *Alman İdeolojisi* dışında Marx'ın çalışmaları tamamen kapitalist toplumla ilgiliydi ve prekapitalist toplumsal ilişkilerin *geçmişine* de göz attığı oluyordu. Prekapitalist toplumsal biçimlerle ilgili yorumları büyük ölçüde ekonomi politiğin eleştirisine giriyordu ve bunların meselesi, böylesi ilişkilerin kapitalizmde aldığı özgül biçimi betimlemektir. Böyle yorumlar, her zaman kapitalizmin evrimi açısından ve prekapitalist sınıflı toplumlarda söz konusu ilişkilerin asıl rollerini ciddi olarak dikkate almadan,

ilişkilerin nereden nereye gelmiş olduklarını ayırt etmeyi amaçlıyordu.

Bu bilinçli bir yaklaşımdı. İnsanın toplumsal gelişim tarihinin, sömürüye dayalı sınıf toplumunun dinamik tarihi olduğunu ortaya koymayı amaçlayan Marx için bu yeterliydi. Tarihsel ayrıntılar ilginç, bazı açılardan fikir verici de olabilirlerdi; ama ekonomi politiğin ayrıntılı eleştirisi ve çağdaş sınıflı toplumun aslına uygun siyasal analizi yönünden *esas* değillerdi. Kaba bir tarihsel taslak uygun olur, gerisi varsayılabilirdi. Bu nedenle, liberal ideolojinin Marx tarafından büyük ölçüde eleştirmeden bırakılan tek yönü tarihti. Marx'ın prekapitalist sınıflı toplumların koşulları ve süreçlerini betimleyen "tarihsel" formülasyonlarının sonuçta başarısızlığının, gerçekte onun tüm ömrü boyunca sürdürdüğü çalışmalarla ilgisi yoktu. Sorunlu olan Marksistlerin, onun önemsiz taslakları ve geçmişe dönük analizlerinden prekapitalist üretim tarzlarının bir tarihini oluşturmak gibi düşüncesizce bir çaba göstermeleridir; Marx'ın yayımlanmış yapıtlarındaki yanlışlar, güdülen amacı büyük ölçüde etkileyecek durumda değildir.

Eğer Marx'ın liberal tarih kavrayışlarını eleştirmekteki başarısızlığı, tarihin onun araştırma odağı dışında kalmasına atfedilebilirse, çalışmalarında bulunabilecek ekonomik ya da teknolojik belirlenimcilikle ilgili önermeler için aynı şeyin söylenmesi adil olmaz. Tarihsel materyalizmin ekonomik belirlenimcilik olduğu izlenimini düzeltmek, son yıllarda Marksist teorinin başlıca teması olmuştu.³²⁶ Yine de,

326 Lucio Colletti'nin çalışmaları, özellikle ikisi de Colletti, *From Rousseau to Lenin*' de (Londra 1972) olan 'Marxism as Sociology' ve 'Bernstein and the Marxism of the Second International' ile Bart Grahl ve Paul Piccone, *Towards a New Marxism*'de (St Louis 1973) yeniden yayınlanan "The Theory of the Crash", *Telos*, 13 (1972) adlı yazılarına atıf yapılabilir. Raymond Williams'ın *Marxism and Literature*'deki, Oxford 1977 Marksist analizinin başlıca kategorileriyle ilgili tartışması özellikle güzel. Marksist olmaktan çok felsefi bir perspektifle yapılmış harika bir tar-

ekonomik belirlenimciliğin Marx'ın tarihsel materyalizmi ile çeliştiği ve ekonomi politiğin eleştirisine doğrudan aykırı olduğu öne sürüldüğü halde, böyle bir belirlenimciliğin vasıfları ne olursa olsun Marx ve Engels'in bir dizi kısa açıklamasında sahiden destek bulduğu kabul edilmelidir.

Bu nedenle, ekonomik belirlenimciliğe bir yatkınlık – kimi zaman da doğrudan kucak açmak – Marksizm içinde inatçı bir şekilde var olmuştur. G.A. Cohen'in *Karl Marx'ın Tarih Teorisi: Bir Savunma*'sinde görüldüğü gibi teknolojik belirlenimcilik açısından imalı ya da hatta açıkça dile getirilmiş olabilen ekonomik belirlenimci argüman, Marx ve Engels'in en dikkate değer bir şekilde *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'ya Önsöz'de tartışmasız kullandıkları “temel ve üst yapı” metaforunda kök salmıştır.³²⁷ Temel ve üst yapı konusunu uzun uzadıya ele almak burada mümkün değil; ama tarihsel materyalizmin kökeni ve niteliğiyle ilgili devam eden tartışmalar açısından, Marx'ın merkezi çalışmasının çıkış noktası ve sürekli odağının “ekonomik temel” değil ama sınıfsal sömürü olduğu açıktır.

Marx, toplumsal davranışın yapılandırılmış üretim faaliyetleriyle belirlenmesi fikrinden değil, sömürüye dayalı üretim ilişkileriyle – yabancılaşmış emek – başlamıştı. Gerçekten de Marx, temel tarihsel toplumsal gelişme kavrayışını üretim sürecindeki aşamalar açısından ancak *Alman İdeolojisi*'nde ifade etmişti – burada da liberal geçim tarzı teorisinin keskin kokusunu taşıyan izler buluruz. Sonraki tüm Marksist ekonomik/teknik belirlenimcilik formülasyonları açıkça bu değerlendirmelerden türetilmiştir.

tışma için, bkz., Melvin Rader, *Marx's Interpretation of History*, New York 1979. Günümüzün ekonomik belirlenimciliğiyle doğrudan bir yüzleşme için, bkz., Ellen Meiksins Wood, “The Separation of the Economic and the Political in Capitalism’, *New Left Review*, 127 (Mayıs 1981), s. 66-95.

327 G. A. Cohen, *Karl Marx's Theory of History: A Defense*, Oxford 1978; Marx, op. cit.

Yine de, hem sınıf hem mülkiyet biçimlerinin gelişmesini – dolayısıyla analiziyle insanın bütün toplumsal gelişme çizgisini –doğal/teknik süreçlerde kök salan bir kavrayışla işbölümünün etkilerine yükleyerek, Marx çok geçmeden eleştirisine başlayacağı türden soyut-biçimsel ve anakronik analize girişiyordu.

Marx ve İşbölümü

Marx hiçbir zaman işbölümü kavramına bu kadar merkezi bir rol yüklemeyecekti. Gerçekten de – Adam Smith’in sürekli vurgulaması nedeniyle bu kategorinin olduğundan büyük görünmesinin beklenebileceği – ekonomi politiği eleştirisi sırasında, işbölümünün rolü göze batacak kadar sınırlıdır. *Grundrisse*’de, “genelde üretim,” “üretim, dağılım, mübadele ve tüketim arasındaki genel ilişki” ve “ekonomi politiğin yöntemi” analizini netleştirdiği önemli giriş yazısında, işbölümünden hemen hemen hiç söz etmez. Analizinin bütün meselesi, ekonomi politiğin konusunu insanın küresel ve tarihsel üretimi bağlamına yerleştirmektir. Yine de, Marx burjuva iktisatçıların

gerçekte üretimi, bölüşüm, vb. den ayırmış gibi, tarihten bağımsız ebedi doğa yasalarıyla yönetiliyormuş gibi sunduklarını [söyler.]... fırsattan istifade, üzerlerinde soyutta toplumun kurulu olduğu karşı gelinmez doğa yasaları kılığında *burjuva* ilişkileri araya yavaşa sokulsun³²⁸

sözleriyle “genelde üretim” fikrini kesinlikle

328 Marx, *Grundrisse*, s. 87 [*Karl Marx*, *Grundrisse*, ekonomi politiğin eleştirisi için ön çalışma, *Birikim Yayınları*, Çeviren: Sevan Nişanyan, 1. Baskı, Ekim 1979, İstanbul, s. 146].

reddettiğinden, üretimin evrensel bir itici gücü olarak soyut bir işbölümü kavrayışına yer vermez. Buna karşılık, metalar üretiminin bir yönü olarak çok ilgilendiği bir kategori olan sadece *mübadeleye* işaret eder. Bu, ekonomik sistemin bütün olarak işleyişini yeniden yapılandırmak için ekonomi politikçilerin ilk analiz ettikleri “belirleyici, soyut, genel ilişkiler” arasında sayılan işbölümünü gerektirir.³²⁹ Ne var ki, “ekonomi”nin soyut işleyişinin bu araya girişi, ilk önce onun konusunun – kapitalist üretim – özgüllüğünün kabul edilmesine dayandırılmıştır. *Ekonomi Politikğin Eleştirisine Katkı*’da, *Grundrisse*’deki bölümlerden birinin taslağını yeniden ele alan Marx, işbölümüne yine sınırlı bir gönderme yapar: Toplumsal işbölümünün ticari *mübadelesiz* gelişmiş olabileceğini yazar; ama ekonomi politik ve kapitalizmle ilgilendiğinden, bunun meta üretiminin zorunlu temeli olduğunu not edip geçer.³³⁰

Nihayet *Kapital*’de Marx, birinci ciltteki otuz üç bölümden birini işbölümüne ayırır. Burada sadece toplumsal ve teknik işbölümünün farkını ortaya koymakla yetinmeyip; ekonomi politikçileri meşgul eden işbölümünün rolünün kapitalizme özgü olduğunu ortaya koyar. Birincisi:

Toplum içerisinde işbölümü ile bir işyeri içerisindeki işbölümü arasında sayısız benzerlikler ve bağlar olsa bile, bunlar yalnız derece bakımında değil, ama aynı zamanda tür bakımından da ayrırırlar.³³¹

Toplumsal iş bölümü “metalar mübadelesiyle böyle bir işbölümü ortaya çıksa da çıkmasa da” tüm toplumlar da bulunur.³³² Elbette – *Kapital*’in esas odağı olan – metalar

329 A.g.e., s. 99-100.

330 Marx, *Contribution to the Critique of Political Economy*, Moskova 1970, s.60, 208; 51, 92.

331 Marx, *Capital* I. Cilt, Moskova 1954, s. 334 [*Karl Marx*, *Kapital*, I. Cilt, Sol Yayınları, 3. Baskı, Çeviren: Alaattin Bilgi, s. 310].

332 A.g.e., s. 339.

üretimi toplumsal işbölümüne dayanmıştır. Ancak bu metalar üretiminin kendisinin hiçbir biçimde “doğal” bir gereklilik olduğu anlamına gelmez: Tersine, hiç meta mübadelesi *olmadan* oldukça gelişmiş bir işbölümüne dayalı toplumsal üretim örgütlenmesi, antik Mısır gibi birçok toplumda vardı.

Ayrıca, kullanılacak malların üretiminde metaların kendisinin üretilmesi ile toplumsal iş bölümü arasında sadece temel bir fark yoktur; ama toplumsal metalar üretimi ile atölyede *teknik* işbölümü arasında çok daha derin bir fark vardır. İkincisi “sadece kapitalist üretim tarzının özel bir yaratımıdır.”³³³ Toplumsal işbölümü, bütün olarak toplumsal üretimi örgütlemenin bir aracı iken, atölyede iş bölümü kapitalist için atık değer üretimini azamiye çıkarmanın özgül bir aracıdır. Verimliliği artırmak için “doğal” dürtü, *teknik* ilerlemesiyle birlikte gelişen özel tarihsel niteliktedir.

El zanaatlarının çözülmesiyle, emek araçlarının özelleşmesiyle, parça işçilerin oluşmasıyla ve bunların tek bir işleyiş içinde gruplandırılması ve birleştirilmesiyle, manüfaktürdeki işbölümü, toplumsal üretim sürecinde nitel bir derecelenme ve nicel bir oran yaratır; ve böylece toplumsal emeği belli bir örgütlendirmeye kavuşturarak, toplumdaki yeni üretici güçleri geliştirir. Özgül kapitalist biçimi içerisinde... nispi artı-değer elde etmenin ya da işçiler aleyhine sermayenin kendi kendisini genişleterek büyümesinin...özel bir yönetimden başka bir şey değildir... Sermayenin emek üzerindeki üstünlüğü için yeni koşullar yaratır. Bu yüzden de, bir yandan kendisini tarihsel olarak toplumun ekonomik gelişmesinde bir ilerleme ve zorunlu bir evre olarak gösterir. Öte yandan da o, inceltilmiş ve uygarlaştırılmış bir sömür yöntemidir.³³⁴

Bu işbölümünün ayırt edici niteliğini vurgulamak için,

333 A.g.e.

334 A.g.e., s. 344 [Karl Marx, Kapital, 1. Cilt, Sol Yayınları, 3. Baskı, Çeviren: Alaattin Bilgi, s. 318-319].

Marx ekonomi politiğın işbölümünü özellikle “verili bir emek miktarıyla daha çok meta üretme aracı” yönüyle kavradığını, oysa klasik antik çağda yazarların işbölümünün herhangi bir nicel anlam taşıdığını tamamen göz ardı ederek, buna karşılık onda ürünün *kalitesini* ve üreticinin yeteneğini artırmanın aracını bulduklarına işaret eder.³³⁵

Demek ki Marx’ın en olgun yapıtının perspektifiyle, *Alman İdeolojisi*’nde ortaya konulan toplumsal gelişmenin temel kaynağı olarak işbölümünün arkasında doğal ve sağlam bir teknik itici güç kavrayışının artık sürdürülemeyeceği açıktır. Çünkü bu kavrayış, kapitalist atölyede bulunan işbölümünün özgül ve tipik *ekonomik* niteliğini soyut düzeyde toplumsal işbölümüne yükler. Ekonomik kavramların toplumlara böyle uygulanması, *genelde* anakronizmin daniskasıdır:

Emek çok basit bir kategori sayılır. Emegin bu genel biçimiyle – başlı başına emek olarak – kavranması da ölçülemeyecek kadar eskilere dayanır. Yine de ekonomik bakımdan bu yalınlıkta anlaşıldığında, “emek” bu basit soyutlamayı doğuran ilişkiler kadar modern bir kategoridir.³³⁶

Üretim ilişkilerinin sözde “doğal” nitelikleri karşısında *toplumsal* belirleyiciliğini vurgulayan, bu ideolojinin gözlerden gizlediği sınıfsal sömürüyü ortaya koyan Marx’ın yapıtının merkezinde bu eleştirel düşünce, ekonomi politiğın eleştirisi yer alıyordu.

Alman İdeolojisi’nde ekonomi politiğın fikirlerinin nispeten eleştirilmeden kullanılması, gelişmenin aşamalar teorisinin genel şemasıyla birlikte, teknolojik gelişme, işbölümü, mülkiyet biçimleri ve sınıfsal yapı arasında

335 Ag.e.

336 Marx, *Grundrisse*, s. 103 [*Karl Marx*, *Grundrisse*, ekonomi politiğın eleştirisi için ön çalışma, *Birikim Yayınları*, Çeviren: Sevan Nişanyan, I. Baskı, Ekim 1979, İstanbul, s. 173].

birebir korelasyonun aşırı felsefi ve soyut-biçimsel kavrayışına izin vermiştir. Marx ve Engels, üretimin “toplumsal”lığı görüşüne ulaşmışlardı; ama hâlâ ekonomi politik terimleriyle kavradıkları üretimi ve toplumu, soyut-biçimsel materyalizmin eleştirisini yapıp henüz *tarihselleştirmemişlerdi*.

Ne var ki, daha bir yıl bile geçmeden, Marx bir sonraki önemli yapıtı, *Felsefenin Sefaleti*'nde, kesinlikle işbölümünü anakroniktik ve teknik kavrayışı nedeniyle Proudhon'u açıkça eleştirdi:

M. Proudhon'a göre, işbölümü ölümsüz bir yasa, basit, soyut bir kategoridir. Bundan ötürü, kendisi için değişik tarihsel çağlardaki, işbölümünü açıklamak için soyutlama, düşünce ve sözcük yeterli olmalıdır. Kastlar, korporasyonlar, manüfaktür, büyük sanayi, tek başına *böl* sözcüğü ile açıklanabilmelidir. “Böl”ün anlamını dikkatlice inceleyin; her çağda işbölümüne belirli bir nicelik kazandıran pek çok etkiyi incelemenize gerek kalmaz.³³⁷

Marx, Adam Smith'in atölyesini doğuran şeyin işbölümünün doğal genişlemesi değil, atölyeyi mümkün kılan ve işbölümünün daha da artmasını *zorunlu* hale getiren sermayenin işin içine girmesiyle dayatılan yeni toplumsal ilişkiler olduğunu ileri sürdü.³³⁸ Bu analiz açıkça ekonomi politik eleştirisi çizgisine aittir. Marx, *Alman İdeolojisi*'nin sorunlu terminolojisini ve doğal-belirlenimci bir toplumsal gelişme kavrayışı eğilimini şimdiden terk etmiş, bunun yerine sınıfsal ilişkilerin rolünü yeniden vurgulamıştı.

337 Marx, *Poverty of Philosophy*, s. 179 [Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, Sol Yayınları, 4. Baskı, Çeviri. Ahmet Kardam, Kasım 1992, Ankara, s. 117].

338 A.g.e., s. 186.

Liberal ve Tarihsel Materyalizmi Birbirine Karıştırmak

Yine de, bazı Marksistler Marx'ın arada sırada kullandığı temel ve üst yapı metaforuna tarihsel materyalist yöntemin özü olarak yaklaşmakta inatçılık ediyorlardı. Ekonomik ya da teknolojik belirlenimciliğin – özellikle G.A. Cohen'in "maddi" olarak belirlenmiş "toplumsal" kavrayışı – bu biçimine karşı, Ellen Meiksins Wood bunun *Grundrisse* ve *Kapital*'in bütün özünü göz ardı ettiğini ya da yanlış yorumladığını öne sürmüştü:

Marx'ın amacı, ekonomi politiğin gizemleştirmelerini eleştirmektir. Bunu, eksiksiz bir biçimde "genelde maddi üretim"le başlayıp sonra da *sermaye* üretimi sürecine soyut olarak sanki üretimin *kendisinin* süreciymiş gibi yaklaşarak başarmıştır.³³⁹

"Doğa" ya da "maddi varoluş"ta kökleşmiş tarihsel gelişmeye ilişkin herhangi bir kavrayış, sınıfsal sömürüyü tarihin merkezi olgusu olmaktan çıkaran temel bir liberal ideolojik çizgiyi ortaya koyar.

Materyalizm soyutta yetersizdir ve Marksist değildir. Wood sorunu açıkça dile getirir: Tarihsel materyalizmin özü "örneğin, ekonomi politikçilerin materyalizminin tersine, kesinlikle maddi temeli *toplumsallaştırıp tarihselleştirmektir*."³⁴⁰ Tarihsel (Batı) toplumun analizine bu toplumun *sınıfsal niteliği* olgusuyla başlamayan "toplumsal"ın ya da "toplumsal üretim"in herhangi bir kavramlaştırması, -son tahlilde tıpkı ekonomi politiğin "sınıflar" ve "mülkiyeti," "mübadele" ilişkileri ve soyut olarak ele alınan işbölümünden türettiği şekilde- "sınıf"ı, insanlığın varsayılan bir takım

339 Wood, 'Separation', s. 71.

340 A.g.e., s. 74.

“doğal” toplumsal ilişkilerinden türeterek liberal ideolojiyi yeniden üretmektedir. Sınıflar, verili bir toplumda önceden var olan toplumsal süreçlerin işleyişi yoluyla ortaya çıkmazlar. Buna karşılık sınıf, sömürüye dayalı sınıflı toplumların toplumsal ilişkilerinin *ilk* ve *temel* belirleyicisi – toplumların tanımlayıcı özelliğidir. Bu, tarihsel materyalizmin Marx’ın 1844’de kabul ettiği ve ekonomi politiğin eleştirisinin tarihselleştirici bağlamını oluşturan başlıca meselesidir.

Tarihsel materyalizmin bu kavrayışının, üretim ilişkilerinin kendisinin iddia ettiği şekilde tüm insan toplumlarına *genelde* uygulanamayacağı söylenerek itiraz edilebilir – örneğin bu Trobriand adası sakinlerinin modern kapitalist dünyayla ticari alışverişe girmeden önceki toplumsal biçimlerine anlamlı olarak uygulanamaz. Gerçekten de, mesele iyi anlaşılmıştır. Marx’ın düşüncesine büyük bir katkı, *her* insan toplumunun bildiği üretim ilişkileri ve özellikle *artığın* üretimi ve sahiplenilmesi açısından verimli bir biçimde incelenebileceğini söyleyen genel ilkedir. Bu ilişkilerin yapısı, bazı sınıfsız toplumlarda eşitlikçi, diğerlerinde hiyerarşik olabilir.

Ne var ki Marx, *özellikle* üretim ve artığa el koymanın *sınıflı* biçimlerde örgütlendiği toplumlarla ilgileniyordu ve betimlediği tarihsel dinamizm özellikle sınıflı toplumunkiydi. Bu, ne Batılı sınıflı toplumu diğer toplumlardan gizemli bir şekilde ayırmayı ne de sınıflı toplumun *kökeninin* tarihsel materyalizm tarafından hesaba katılmadığını varsaymak demektir. Tersine, bir tarafta üretimde sınıfsal ilişkilerin Batı’da toplumsal yeniden üretimin özgül temeli olduğunu kabul etmekle, diğer tarafta *sömürüye dayalı* toplumsal ilişkilerin temel etkisini hesaba katmadan sadece üretimde genel toplumsal karakteri kabul etmek arasında her şeyden önemlisi niteliksel bir fark vardır. İkincisi, hem liberal ekonomi politiğin (ve ekonomik tarihte) hem (demografik

“toplumsal” tarih dâhil) liberal materyalist tarihin eğilimi olmuştur. Ne yazık ki, Robert Brenner’ın özellikle ileri sürdüğü gibi, bu az gelişmişliği dünya kapitalizminin bir yönü olarak açıklamak için kapitalist kalkınmanın kökenine “ekonomik büyüme” ya da ticaretin gelişmesi perspektifinden yaklaşan “neo-Smith’çi” bir Marksizm yönündeki eğilimde de tipiktir.³⁴¹ Brenner’ın bir dizi yazısı, tarihsel materyalizmi prekapitalist toplumlara uygulama çabalarının en önemlileri arasında yer alır. Bunların özünde sınıfsal sömürü ve ibretlik sınıf savaşımı tarihine bir dönüş vardır.

Kemikleşmiş ekonomik belirlemcilerin ekonomi politığın *eleştirisi*nin anlamını hiç kavramadıkları açık da olsa Marx ve Engels’in çalışmalarındaki belirsizlik ve çelişkilerin gerçek olduklarının hâlâ kabul edilmesi gerekir. Onların düşüncelerindeki bazı liberal kavram ve perspektiflerin *inatçılığı*, açıklama getirilmesi gereken bir konudur. Marx’ın Hegel’i ve liberal siyaseti ilk eleştirisinden sonra, tarihsel materyalizm alanındaki gelişmesi bir süreliğine hem felsefe hem ekonomi politik ile ilişkisini korumuştur. Ancak, ekonomi politığın eksiksiz eleştirisini geliştirdikten sonra, Marx özünde liberal ideolojiden kurtulmuş, özellikle kapitalist toplumla sınırlı bir analiz yapmıştır. Ancak, Marx’ın düşüncesinde – çeşitli nedenlerle – liberal kavrayışların tarihsel materyalizmle *uyumlu* sayıldığı, bu yüzden de hiçbir zaman ideolojik olması nedeniyle gerektiği gibi eleştirilmediği başlıca üç çelişkili alan hâlâ duruyor.

Liberal materyalist tarih, ilk olarak, sınıfları çoktan kabul etmiş, aralarındaki savaşımı siyasal tarihin merkezine oturtmuştur. Ekonomik ilerlemenin burjuvazinin sınıfsal gücünün temeli olduğunu ileri sürmüştür – bu kadarı Hume, Mignet ve Guizot’da açıktır. Burjuvazinin muzaffer olduğunu

341 Robert Brenner, ‘On the Origins of Capitalist Development: A Critique of Neo-Smithian Marxism’, *New Left Review*, 104 (1977).

öne süren Marx değil bizzat burjuvaziydi. “Toplumsal sorun”un ortaya koyulmasının sert önlemler gerektirdiği halk hareketinin yıkıcı, radikal demokrasisi bir yana Fransız Devrimi sınırlı olarak burjuvazinindi. Marx’ın esas siyasal meselesi, açık bir biçimde Fransız Devrimi’nin siyasetinin sadece burjuva sınıfına hizmet etmesidir. Bundan sonra da başlıca ilgisi kapitalist toplumda burjuva sınıf egemenliği olduğu için, burjuvazinin sınıfsal devrimle ilgili kendi iddiasından şüphelenmesi için onun açık bir nedeni yoktu.

Marx’ın, sadece genel tarih kavrayışını destekliyor görünen ve yaygın olarak savunulan ilerlemenin genel tarihsel yorumlarını sorgulamak için de bir nedeni yoktu. Prekapitalist toplumu kendi koşulları içinde ciddi bir şekilde araştırmayacaksa, bunları sorgulaması için de bir neden yoktu. Sadece burjuva devriminin standart tarih teorisi Marx’ın amaçlarına belirgin bir biçimde hizmet etmeye yönelmemiş, ama *proletaryanın* sınıf devriminin tarihsel bir öncülünü önererek ilk halk eyleminin anılarını canlandırmıştı. Marx’ın düşüncesinin Fransız Devrimi’nin sınıf siyasetiyle *başladığını* hatırlarsak, bütün olarak liberal tarihi hiçbir zaman eleştirmemiş olması sürpriz sayılmaz.

İkinci olarak, liberal materyalizm eleştirisi ekonomi politiğin gelişmiş eleştirisinde örtük olarak bulunurken, toplumsal gelişmenin ekonomik gelişmeyi izlediğini öne süren liberal materyalist varsayım, gerçekten de liberal sınıf tarihinin dinamiğine uygun bir açıklama sunuyormuş gibi görünüyordu. Çelişki hemen kendisini göstermiyordu ve tam bir alternatif tarih yaratmadan herhangi farklı bir dinamiği belirlemek zor olurdu. Tabii ki, *Alman İdeolojisi*’nden sonra Marx sınıf toplumunun dinamiğini fiilen ve özgül olarak betimleme çabasına girmemişti (ve bu çalışmayı da hiçbir zaman yayınlamamıştı). Buna karşılık üretimin toplumsal ilişkilerinin aşamalarıyla, üretim güçlerinin aşamalarının

basit bir bağıntısı, tarihe elverişli bir çerçeve ve sınıfların ortaya çıkışına apaçık bir açıklama sunmaya devam ediyordu. “Üretim güçleri”ne geniş bir toplumsal tanım yüklemenin yarattığı belirsizlik, argümanı – onunla fiilen çelişmeden – *per se* işbölümüyle belirlendiği düzeyin üzerine çıkarıyormuş gibi *görünüyor*du. Bu belirsizlik ancak ya temel/üstyapının ekonomik belirlenimciliği ya da toplumsal üretim ilişkilerinde sınıfsal sömürünün dinamizmi lehine çözülebilirdi. Tarihsel materyalizm örtük bile olsa açıkça ikincisini gerektirir.

Marx’ın genel tarihsel gelişme kavrayışındaki bu belirsizliği açıklamak için benzer bir yaklaşım, Melvin Rader’ın bir ölçüde sorunlu *Marx’ın Tarih Yorumu*’nda sunulmuştur. Rader, Marx’ın olgun sezgilerinin en sadık bir biçimde *organik yapı* metaforunda ifade edildiğini öner sürer – bu metafor siyasal ve ekonomik olanın birbirinden ayrılamayacağını ve “organik bütünlüğü içinde üretimin içsel olarak genelde ekonomik olduğu düşünilemeyen “momentlerle ilişkili olduğunu,” özetle, toplumun sınıfın nitelendirdiği organik bir *bütün* olduğunu ima eder.³⁴² Yine de, bilincin rolünün karşısında bu yapı içinde *üretimin* önceliğini vurgulamak için temel/üstyapı metaforuna hâlâ ihtiyaç duyulduğunu da ileri sürer.

Aslında Marx “üretimin önceliği”ni iki farklı anlamda ileri sürmüştü. Bir tarafta, *sınıflı* toplumlardaki gelişme açısından “üretim”in temel önceliği, sınıfsal ilişkilerde “yabancılaşmış emeğin” önceliği – artık değerın sızdırılması – anlamında ele alınabilir. Sınıf bu biçimleri de içine alsaydı ideoloji, statünün, vb.nin bir işlevi değil, ama belirli, tarihsel bakımdan özgül toplumsal üretim ilişkilerinde içkin toplumsal artığı üretenlerin sömürüldüğünün bir ifadesidir. Sınıflı toplumun organik bütünlüğü, bu üretimin sınıfsal

342 K Marx’s Interpretation, s. 59.

ilişkilerinin bir işlevidir; ne ölçüde kusurlu olursa olsun temel ve üstyapı metaforu, “esasinda” artık-ürünün üretilmesi, sahiplenilmesi ve kullanılması gibi gerçek sorunların bu gibi ilişkilerde söz konusu olduğunun açıklanmasına yardım eder.

Öte yandan, genelde toplumsal varoluş açısından vurgulanması gereken toplumsal yeniden üretimin maddiliği, insanın öz yaratımının temel gerçekliğidir –*Alman İdeolojisi*’nde öne sürülen geniş materyalist perspektifin yeniden doğrulanması. Temel/üstyapı metaforu toplumsal varoluş da maddi yeniden üretimin önceliğini vurguladığı ölçüde bu amaca hizmet eder. Gelgelelim bu metafor, toplumsal gelişmenin belirleyiciliğini tek başına ya da hatta ağırlıklı olarak üretim tekniği düzeyinde ima ettiği ölçüde, tarihsel materyalizmle çelişkiye düşer. Marx, toplumsal üretimin genelde temel karakteri ile sömürücü sınıf ilişkilerinin özgül dinamiği arasında önermiş olduğu tek gelişim halkası işbölümündeki halka olduğu için ve teknik düzeyin toplumun içindeki aşamayla birliğini hiçbir zaman tamamen yadsımadığı için, onun metaforu kullanmasının gerçek çelişkileri içerdigi kabul edilmelidir.

Nihayet, Fransız Devrimi’nin liberal kavrayışının Marx’ın siyasal düşüncesi ve proleter devrim beklentisinde kalıcı bir etkisi olmuştu. Marx, Fransız Devrimi’nin ertesinde hem mutlakiyetçiliğin hem liberalizmin radikal-demokratik eleştirisiyle başlamıştı. Evrensel bir sınıfın devriminin “gerekliliği” üzerinde karar kılmış ve ekonomi politiğin eleştirisi aracılığıyla tarihsel materyalizmi geliştirmeden önce bu sınıfın proletarya olduğunu görmüştü. Daha sonraki araştırmaları – ve proleter hareketlerle karşılaşması – böyle bir devrime ihtiyaç olduğuna dair inancını doğrulamış ve onu bu devrimin kaçınılmaz olduğunu ilan etmeye götürmüştü. Engels ile birlikte Marx, aktif bir komünist olmuştu ve aslında ütopyacı, “feodal” ve küçük burjuva sosyalizme karşı

proleter ve demokratik devrimi savunan bir gazeteci ve propagandistti. Derken 1848'in geçip gitmesi ve bir başka kapitalist refah devresine dönüşle birlikte, Marx devrimin kaçınılmazlığını değil ama acil devrim beklentisinin de geçip gittiğini kabul etmişti.³⁴³

Marx'ın Tarihsel Gereksinimler Konusunda İkili Yorumu

Marx'ın yazılarında “zorunluluk” konusu sorunludur ve Marksist düşüncedeki liberal materyalizmin kalıcılığının tamamen anlaşılması için esastır. Burada tarihsel materyalizm gibi Marx'ın ekonomi politik eleştirisine meydan okunmuş *değildir*. Bazı Marksistlerin iddia ettikleri gibi *Kapital* için ortaya konulan birçok argüman ve kitabın analizinin güya yeniden gözden geçirilmek zorunda oluşu kapitalizmin tahmini ilerlemesiyle ve büyümeyi sürdürme yeteneğiyle ilgilidir. Başka bir deyişle, bu argümanlar son tahlilde proleter devrimi *beklentisiyle* ilgilidir. Geçmişe bakarak, Marx ve Engels'in kapitalizmin sınıfsal dinamiğini kavrayışlarında bütün bir çağı bir çırpıda kat etmesinin *erken* kapitalist toplumdaki mücadeleleri kapitalizmin can çekişmesi olarak görmelerinin yanlışlığı anlaşılabilir. Bu yanlış anlama, burjuva sınıf devriminin yanlış kavranışının ve hiçbir zaman tam anlamıyla yadsınmayan belirlenimciliğin çeşitli felsefi izlerinin, bir araya gelerek proleter devriminden beklenen özgül süreçlerle ilgili yanıltıcı sonuçlara yol açmış olabilir; bu tarihsel materyalistlerin hâlâ üzerinde durması gereken bir konudur. Marksizm tarihini düşünürken apaçık karşımıza çıkan, proleter devrimin “gerekliliği” inancının

343 Draper, *Marx's Theory*, II, s. 250.

yanlış olması değil, bu gerekliliğin farklı anlamlarının birbirine karıştırılmış olduğudur.

Sömürüyü tarihin tüm dokusunda gören tarihsel materyalizm, özünde “bilimsel” olduğu kadar *değer yüklü*dür – ve bu özellikle Lucio Colletti’nin genelde öne sürdüğü gibi ekonomi politiğin eleştirisinden daha az gerçek değildir.³⁴⁴ Colletti’nin perspektifi E.P. Thompson’ın ekonomi politiğin eleştirisi değerlendirmesini düzeltmeyi amaçlar. Thompson’ın, Marx’ın “*Grundrisse*’deki yüzü” nü eleştirirken çok ileri gitmesinin kesin nedeni, birçok Marksist’in *Kapital*’i esas değer-yargılarından “temizlemek” eğilimini görmüş olmasıdır.

Marx sadece sömürünün ekonomik süreçlerini teşhir etmekle kalmaz, acı çekme, sefalet, çocuk emeği, insanın potansiyellerinin israfına öfkesini de dile getirerek (ya da elindeki malzemeyi bu öfkeyi dile getirecek biçimde sunarak) düşünsel gizemleştirmeleri ve sistemi savunanları küçümsemeyle yaklaşır.³⁴⁵

Ne var ki, bu “ahlaki” tutum, Thompson’ın varsayar görüldüğü Marx’ın argümanına basit bir ek değildir. Bir tarafta ekonomi politiğin eleştirisinin itici gücü, diğer tarafta bu eleştirinin asıl özü, kapitalizmi birçok sömürü sisteminden yalnızca biri, ama en insanlık dışı olanı olarak ortaya sermiştir. Thompson, *Kapital*’i “ahlaki” unsurların çıkarılması temelinde eleştirir:

bu yapıtın çok dikkate değer büyük bir bölümü “İngilizler’in ‘Ekonomi Politiğin ilkeleri’ dedikleri” şeyin *tam kendisi* gibi ele alınabilir: Var olan “bilim”in analitik eleştirisi ve ekonomik işlevler, ilişkiler ve yasaların alternatif bir “bilim”i yani, (değerin dışındaki “nedenler”le) sömürü, israf ve acı çekmeyi onaylamazsak, o zaman kendimizi ekonomik ilişkilerin alternatif bir yasal yapısıyla karşı karşıya

344 Bkz., üstte atfı yapılan çalışmalar.

345 Thompson, ‘*Poverty of Theory*’, s. 250.

buluruz.³⁴⁶

Kesinlikle birçok Marksist gerçekten de *Kapital*'i temizlemeye çalışıyor. Yine de Marx böyle bir temizlik niyeti gütmemişti; *Kapital* bilinçli olarak *hem* Değer Yasası'nın eleştirel sunumu *hem de* kapitalizmin sınıflı toplum olarak eleştirel analizi olarak yazılmıştı.

Kapitalizmi sömürüye dayalı sınıflı bir toplum olarak teşhir ederek, insanın varoluşu konusundaki burjuva ideolojik kavrayışlara meydan okuyarak, kapitalizmin insanı insanlıktan çıkarmasını ve bunun kaynaklarını tam anlamıyla ortaya sererek ve sınıf savaşımının adil, cesur ve bilinçli niteliğine şu ya da bu ölçüde işaret ederek *Kapital*, sınıflı toplumla ilgili en iyi tarih araştırmalarından beklenenden daha çoğunu başarmıştır. *Kapital* tarih *değildir* ve gerçekten de bu geç tarihte, bir kapitalist toplum tarihi vadesini doldurmuştur. Yine de, kapitalizm artık değer in sızdırılıp dağıtılması gizli operasyonu – ve gelişmeye eşlik eden çelişkiler – ortaya çıkarılmadıkça kavranamaz. Hem soyut-analitik hem de somut yönden, *Kapital*'in yaptığı şey budur.

Bilim ve ideoloji olarak, Marksizm'in *diyalektik* niteliği Colletti'nin özel ilgisini çekmişti. O bu özelliğin etkisini – özellikle bu birliği reddederek Marksizm'in ne ölçüde yanlışlandığını – ve bunun ne gibi anlamları olması gerektiğini dikkate almıştı. Özellikle önemli olan gerçek bir karşıtlık içine yerleşen bilim ve ideolojinin kaynaşmasında gerçek bir diyalektik olduğu argümanıdır. Birçok Marksist yanlışlıkla bunu çöküş teorisiyle, kapitalizmin sonsuza kadar büyüymeyeceğinden çökmesi gerektiği ve çöküşün devrimi zorunlu kıldığı *teorisiyle* “çözme” ye çalışmıştır.

Colletti'nin ileri sürdüğü gibi, ekonomi politığın

346 A.g.e.

eleştirisinde sonsuz kapitalist genişlemenin imkânsız olduğunu kabul etmenin temelleri vardır; ama bu kapitalizmin “yasalar”ının içerimleri ne olursa olsun kapitalist “yasa”nın salt biçimsel ve yapısal terimleriyle açıklanamaz. Buna karşılık, “zorunluluk” sınıf savaşımının tarihsel beklentisine dayalı olmalıdır:

Sistem mekanik bir çıkmaz yola girerek kaçınılmaz bir “çöküş”e mahkûm değildir. Onu yokedebilecek tek faktör, sınıfların çatışmasıdır, nesnel maddi koşullar yanında “sınıf bilinci”, sınıfın birlik ve örgütlenme derecesi ve her sınıfın “siyasal aracı”nın katılımının etkinliği gibi tüm öznel faktörlerin katılacağı bir çatışmadır.³⁴⁷

Bu, tarihsel materyalizmde sınıfsal sömürü ve sınıf savaşımının dinamik merkeziliğini: Sınıfsal ilişkilerle birbirine bağlı insan öznelerin toplumu yeniden üretmesi ve tarihi yaratmasını tekrar vurgular. Tarih sürecinin yerini hiçbir mekanik-yapısal belirlenimcilik alamaz. Komünizm zorunluluğu, “nesnel,” “doğal,” tek doğrultulu bir zorunluluk değil, sadece gerçek insan eyleminin tarihsel zorunluluğu – ahlaki, bilimsel, felsefi, siyasal zorunlulukları, vb. içinde alan – devrimci bir zorunluluktur.

Yine de Marx ve Engels’in bu zorunlulukları birbirine karıştırdığı, mantıksal bakımdan ayrı “zorunluluk” biçimlerini devrimci perspektiflerinde birbirine karıştırma eğilimi gösterdikleri doğrudur. Bütün bu zorunluluklar, tarihsel materyalizm ve ekonomi politiğin eleştirisinde ima edilmiş olsalar da farklı anlamları vardır ve farklı temellere dayanırlar. Marx, insanların kurtuluşlarını ve tam potansiyellerini sınıfsız toplumda gerçekleştirme zorunluluğunu; kapitalist ekonomik ilişkilerin kendi büyümesinin çelişkileriyle sınırlanmış zorunluluğu; işçi

347 Colletti, “*Theory of the Crash*”, s. 187.

sınıfı savaşımasının kendi çıkarları için zorunluluğunu; kar amaçlı irrasyonel ve atomize üretimin yerini toplumsal ihtiyaçlar için bilinçli üretime bırakma *zorunluluğunu* öne sürmüştü. Bunlar hep sosyalist devrimin “zorunlulukları” olsalar da, mantıksal bakımdan bambaşka biçimlerdedir. Farklı *anlamlarında*, her biri sosyalist devrimin belirlenmesi yönünde katkıda bulunur.

Liberal materyalizmin kalıcılığının en üzücü sonuçlarından biri ve “yapı”nın doğabilimsel belirlenimciliği yönündeki eğilim, bütün bu farklılıkların tek bir örtüşen *ekonomik zorunlulukta* bir araya gelerek yok olmasıdır. Açıkçası, devrimci bir geleceğe inançlarını ifade ederek, Marx ve Engels zaman zaman bu tür bir materyalizmin öngördüğü kesinliğin cazibesine kapılmışlardır; izleyicilerin çoğu bu konuda *ısrar* etmiştir. Oysa tarihsel materyalizm bu tür farklı “zorunluluklar”a sahte bir mantıksal kimlik yükleyemez; sosyalizmi farklı mantıkları birbirine karıştırarak gerçekte olduğundan *daha* zorunlu hale getiremez. Tarihsel materyalizmin görevi; bilim ve ideolojiyi bir araya getirmek, bu farklı zorunlulukları sınıflı toplumun işleyen dinamiğinin somut analiziyle bütünleştirmek olarak duruyor.

Tarihsel Materyalizmin Yöntemi

Tarihsel materyalizmin merkezi fikri, uzlaşmaz sınıfsal ilişkilerin insanın tarihsel gelişmesinin – özellikle de dünya egemenliğini ele geçiren Batı toplumunun gelişmesinin – merkezi dinamiğini oluşturduğudur. Tabii ki bu uzlaşmaz sınıf ilişkileri, üretici sınıf ve sömürücüler arasındaki doğrudan cepheleşme üzerinde merkezileşir: Hem sınıflı toplumun “normal” ilişkilerinde artığın üretim ve dağılımı

ile ilgili düzenli çekişmede rutinleşmiş hem de sömürüye dayalı ilişkilerin asıl varoluşu üzerindeki çatışmada zaman zaman patlak vermiş olarak. Yine de toplumsal gelişmenin antagonist ilişkilerinin egemen sınıf ve sömürülenler arasındaki doğrudan sınıf savaşıyla sınırlı olmadığını da belki vurgulamak gerekir. Çünkü Batı toplumlarının sınıfsal ilişkilerinde artık, sömürücü sınıfın bireylerince sahiplenilmiştir. Egemen sınıfın bireyleri, (mülk sahipliği ile orantılı olarak) artığın sızdırılmasıyla ilgili esas ilişkiler söz konusu olduğunda biçimsel bir eşitlikten yararlanarak (her topluma özgü biçimlerde) güç ve artık elde etmek için sınıfsal kariyer yolunda egemen sınıfın diğer üyeleriyle *rekabet ederler*.

Bireyler, aileler ya da hiziplerin genelde merkezi rol oynadığı maddi çıkarlarla birlikte geleneksel siyasal tarihin birincil biçimi olan, egemen sınıfın kendi içindeki bu *rekabettir*. Tabii ki, bu rekabet esasen bunu sağlayan sınıf sömürüsü/mücadelesinin bir ifadesidir de. Yani, sınıfsal sömürünün doğrudan doğruya ekonomi dışı ve siyasal biçimlere büründüğü prekapitalist sınıflı toplumlarda; siyaset ve/ya da fetih, devlet ya da yağma yoluyla egemen sınıfın birey ya da ailelerinin artığı elde edebileceği, koruyabileceği ya da hatta farklı yollarla har vurup harman savurabileceği belirli egemen sınıf kariyerleridir. Egemen sınıf içi çatışmalar da sömürü üzerine temel sınıflar arasındaki çatışmayla doğrudan ilgili olabilir ya da buna cevap olarak ortaya çıkabilir: 1789-1871 arasındaki tüm Fransız devrimleri en azından belli ölçülerde sömürüde ve bunun toplumsal etkilerinde kök salmış halk hareketleriyle ilişkili egemen sınıf savaşımının örnekleri olarak sunulabilir. Oysa egemen sınıf içi çatışma potansiyeli en başta sömürü/temel sınıf savaşıyla yaratılmış olsa da – feodal savaş gibi – kendine özgü bir kimliğe sahiptir ve zaman zaman sömürücü ve

sömürülen arasındaki savaşımdan kaynaklanan bir çelişkiye de sahip olabilir. Bunu, kapitalistlerin işçi kılığının ücretleri yükseltmesiyle karşılaştığı ya da Doğu Prusyalı senyörlerin köylüleri avantajlı şartlarla ayarttığı durumlarda görebiliriz.

Tabii ki kapitalizm açısından Marx'ın kendisi egemen sınıf içi bu rekabetin genel içeriğini açıkça kabul etmiştir:

Öteyandan, başka bir sınıfa karşı bir sınıf oluşturduğu için, modern burjuvazinin aynı çıkarlara sahip bütün üyeleri, birbirleriyle karşı karşıya geldikleri için de karşıt, uzlaşmaz çıkarlara sahiplerdir.³⁴⁸

Rekabet kesinlikle kapitalizmin ayrılmaz parçası olarak tanınmışsa da buna egemen sınıfın üyeleri arasındaki gerçek rekabet olarak yaklaşılmaması ender görülmüştür. Rekabetin her topluma özgü bir biçimde sınıflı toplumun genel özelliği olduğu hemen hemen hiç kabul edilmemiştir. Yine de feodal ve kapitalist toplumlarda rekabetin rolünü düşünmek bile, egemen sınıf içi rekabetin ne ölçüde tarihsel dinamizmin önemli bir yönü olduğunu ve sınıflı toplumda devletin kendine özgü niteliğinin anahtarı olduğunu ortaya serer.

Artık herhangi bir sınıflı toplum için şu temel sorunun sorulması gerektiği açıkça ortaya çıkmıştır: Temel sömürüye dayalı üretimde karşı sınıfları tanımlayan ve siyasal-ekonomik gelişmenin temelini yaratan özgül antagonist ilişkiler nelerdir? Marx'ın bu sorunun önemini vurguladığı yer kesinlikle *Kapital*'in üçüncü cildinde toprak rantıyla ilgili çok önemli ve sık sık atıf yapılan tartışmadır.

Ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekilip alınmasının özel iktisadi biçimi, doğrudan üretimin kendisinden doğan ve kendisi de belirleyici bir öge olarak onu etkileyen, yönetenler

348 Marx, *Poverty of Philosophy*, s. 176 [Karl Marx, Felsefenin Sefaleti, Sol Yayınları, 4. Baskı, Çeviri. Ahmet Kardam, Kasım 1992, Ankara, s. 112].

ile yönetilenlerin ilişkisini belirler. Ama bunun üzerine de, üretim ilişkilerinin kendilerinden doğan iktisadi topluluğun tüm oluşumu, böylece de aynı zamanda onun özel siyasal biçimi yerleşmiştir. Tüm toplumsal yapının ve onunla birlikte egemenlik ve bağımlılık ilişkisinin siyasal biçiminin, kısacası buna uygun düşen özel devlet biçiminin, en içteki sırrını, gizli temelini açığa vuran şey, her zaman üretim koşullarına sahip olanlar ile doğrudan üreticiler arasındaki ilişkidir – bu her zaman doğal olarak emek yöntemlerinin gelişmesinde belli bir aşamaya ve böylece de onun toplumsal üretkenliğine uygun düşen bir ilişkidir.³⁴⁹

Marx'ın yapıtında, bütünün “anahtarı” olan böyle bir parçanın daha olmadığı söylenebilir. Ancak tarihsel materyalizmin genel çizgisi kabul edilir edilmez, “genelde üretim”in gelişmeyi belirlediği fikri bir yana atılır atılmaz ve liberal tarihin yargılarından vazgeçilir vazgeçilmez – en başta apriori üretim tarzları dizisine dayalı bir “teori”nin dayattığı sınırlar ortadan kaldırılır kaldırılmaz – bu parçanın tarihsel materyalizmin merkezi temalarının çarpıcı bir özetini sunduğu görülebilir.

Çünkü “bütün toplumsal yapı”nın oturduğu “yapı”nın genel anlamda üretim değil, “karşılığı ödenmemiş artı-emeğin doğrudan üreticilerden çekildiği özgül ekonomik biçim” olduğu söylenmiştir. Hatta “ekonomik topluluğun bütün oluşumu” bu sınıfsal üretim ilişkilerinden *doğar* – tersi olmaz. Buradaki sınıfsal sömürde siyasal ve ekonomik olanın organik birliği açıkça dile getirilmiştir. Hem ekonomik ilişkiler hem de devletin özgül biçimini içeren bütün toplumsal yapı, sömürü içindeki sınıfların karşıtlığına dayanır. Muhakkak ki sömürücü ilişkilerin, bir kez daha sorunlu olarak “doğal olarak her zaman emeğin yöntemlerindeki ve dolayısıyla da toplumsal üretkenliğinin gelişimindeki belirli bir aşamaya

349 Marx, *Capital* vol. III, s. 791 [*Karl Marx, Kapital, III. Cilt, Sol Yayınları, 2. Baskı, Mart 1978, Çeviren: Alaattin Bilgi, s. 692*].

uygun düştüğü” söylenmiştir. Teknolojinin sınıflı toplumun *ürünü* olduğunu kabul edeceksek, bu bir kez daha atılabanın arkasına bağlamaya benzer. Yine de bu tez tâli kalır ve Marx’ın tarihsel materyalizmi liberal-bilimsel materyalizmle birleştirme eğilimi – Engels’de daha da belirgin görülen ve Marx ve Engels’in izleyicileri tarafından coşkuyla izlenen eğilimi – göz önüne alınırsa, gerçek bir sorun yaratmaz. Gerçekten de bu örtüşmenin “yön”ü, genelde ne anlaşıldığına bağlı olarak ters çevrilebilir ve bunun yerine öncelik, “emek yöntemlerinin gelişmesi” ile ilişkilendirildiği ölçüde *sömürü ilişkisine* öncelik verilebilir.

Dahası, burada – katı bir nedensellik değil – Marx’ın düşündüğü *belirlenimcilik*, tarihsel ve sınır koyucu türdendir; çünkü hemen altındaki parçada şunları söyler:

Bu, aynı iktisadi temelin – esas koşulları açısından aynı – sayısız farklı deneysel durumlar, doğal çevre, ırksal ilişkiler, dışsal tarihsel etkiler vb. yüzünden, yalnızca deneyimsel olarak verilen koşulların tahlili ile anlaşılabilen görünüşteki sonsuz değişimler ve nüanslar göstermesini engellemez.³⁵⁰

Bu belki de temelde yatan ekonomik belirlenimciliğin sadece bir yorumu olarak okunabilirdi; ama böyle bile olsa, bu en fazla tarihsel durumun etkileriyle ortadan kaldırılan bomboş bir ilkedir. Ne var ki – *üretim* yapılan vurguyu yabancılaşmış emek ve sömürü anlamında ele alarak – Marx’ın tarihsel materyalizmi geliştirmesi bağlamında bu açıklama sınıflı toplumun belirleyiciliğinde tarihsel özgüllüğün gerçek önemini ifade eder.

Bu toplumsal belirlenme sadece tarihsel değil, diyalektiktir de. Çünkü sınıfsal sömürüyle belirlenen yöneticiler ve yönetilenler arasındaki ilişki “yeri gelince

350 A.g.e., s. 791-792 [Karl Marx, Kapital, III. Cilt, Sol Yayınları, 2. Baskı, Mart 1978, Çeviren: Alaattin Bilgi, s. 692].

toplumsal belirlenme üzerinde belirleyici bir unsur olarak etkide bulunur.” Sömürü düğümünden ortaya çıkan *ekonomik ilişkilerin* de yeri geldiğinde toplumsal belirlenme üzerindeki etkisi de daha az gerçek değildir. Dolayısıyla temel sömürü ilişkisi, toplumsal yeniden üretim ilişkilerinin sınıfsal temeldeki bütün sisteminin “sınıfsal mantığı”nı sağlar. Bu ilişkiler de yeri gelince toplumsal yaşamın asıl dokusunu ve bu haliyle sınıflararası savaşın alanını oluşturur; bu yüzden de gelişim halinde sömürücüler ve sömürülenler arasındaki karşıtlıkla etkileşimini sürdürür. Eğer tarih sömürü ve savaşımın sınıfsal ilişkilerinin gelişmesi ise, bundan böyle dinamik işleyişinin de soyut bir taslağıdır.

Analiz sadece bir taslak olarak bile kalsa anlamlıdır. Ne var ki, bu aynı zamanda Marx’ın ekonomi politiğin eleştirisi yoluyla kapitalizme uyguladığı yöntemin araya girmesidir. Marx’ın çalışmalarında, ideolojik kavramlaştırmaların eleştirisi sınıflı toplumun analizinde ilk, esas adımdır – sınıfsal sömürü ilişkilerinin belirlenmesi, artık-değer sızdırılmasının gerçek ilişkilerinin tanınmasıdır. Marx’ın ekonomi politiğin eleştirisi üzerinde kurulan kapitalist toplum analizinin tüm gövdesini kavramak için, tarihsel materyalizmin merkezi fikrini “işlemselleştiren” ve herhangi bir sınıflı topluma uygulanabilir kulan yöntemin ana hatları çıkarılabilir.

Tarihsel Materyalist Yöntemin Ana Hatları

1- Sınıfsal Sömürünün Belirlenmesi

Herhangi bir sınıflı toplumda, toplumsal analizin anahtarı, artığın elde edilmesinin sağlandığı özgül ilişkidir. Bu ilişkinin bilgisi önceden varsayılmaz ama eleştirel tarih araştırmasından doğmalıdır. Liberal tarih

değerlendirmelerinin artık-elde etme ilişkilerini olduğu gibi doğrudan ortaya sermesi imkânsızdır; ama bunlar, böylesi değerlendirmelerde çok sık ortaya konulmuş olan toplumsal artığın dolaşımıyla izlenebilirler. Analizi Marx'ın "*Grundrisse*'deki çehresi" ile üstlendiği olağanüstü bir görev olan kapitalizmde artık-değer üretimi, şimdiye kadar en karmaşık örnektir; çünkü sömürü üretim momentinde içkindir ve Değer Yasası aracılığıyla makro-toplumsal ölçekte işler. Prekapitalist toplumlarda, ağırlıklı görülen tarımsal üretim büyük ölçüde kiracılardan rant elde etmeyi içine alan (ama bununla sınırlanmayan) ekonomi dışı ilişkiler yoluyla artık elde etmeye açıkça bağlıdır.

Temel sömürü ilişkisini kabul etmek, sınıf savaşının ve sömürü ve savaşım yoluyla ortaya çıkan sınıfların özgül niteliğini de ister istemez kabul etmektir. Sömürünün özgül biçimi toplumsal çıkarlarla ilgili özgül çıkarlar yaratır: Hem sınıf savaşımı için hem de egemen sınıfın rekabeti için somut temeldi. Kapitalizmde bunlar bir yanda, ücret mücadeleleri, sendikal örgütlenme hakkı, devletin sosyal devlet işlevleri, diğer yanda kapitalist rekabet, tekelleşme, devletin düzenleyici politikaları, emperyalizm, vb. olarak kabul edilebilir.

Nihayet, sınıf savaşımı ve rekabetin dinamik bir biçimde yarattığı gelişimci *mantık* sorunu vardır. Bu mantık soyut-biçimsel değil, düpedüz tarihseldir. Sadece gelişmenin sömürü *biçiminden* çıkarılabilir içerimlerini değil, tarihsel çağda yaratılarak gündeme gelirlerken sınıfsal davranışın özgül, tarihsel ve kültürel biçimlerinin içerimlerini de içlerine alırlar. Bu yüzden kapitalist toplumda tarihsel dinamiğin mantığı – içerimleri merkezi olmasına karşın soyutta sermaye mantığı"na indirgenebilir *değildir*; ama siyasal aktivizmin (ya da duyarsızlığın) mirasını, demokrasinin biçim ve yaygınlığını, sendikacılık mirasını, devlet müdahalesinin

ulusal “mantığı”nı, uluslararası ilişkilerin tarihini, sosyal güvenlik reformlarının işletilmesi potansiyelini, vb. içine almalıdır.

2- Devletin Niteliği

Sınıfsal sömürü özünde *ekonomik* olduğu kadar *politiktir* ve de kalıcı bir artık elde etme sistemi kalıcı bir siyasal iktidar sistemini varsayar. Batılı sınıf devletin özgül biçimi için hayati derecede önemli olan, toplumsal sömürünün sınıfsal yapısıdır: Bir sınıfın bireylerinin sömürüye dayalı bireysel mülk sahipliği. Bu, ister istemez büyük tapınak uygarlıklarında olduğu gibi devletin artık sağlamasıyla nitelendirilen yapıdan çok farklı ve çok daha dinamik bir yapıyı ima eder. Marx’ın belirttiği gibi, sömürüye dayalı temel ilişkinin özgül biçimi devletin özgül biçiminin bir belirleyicisidir. Bu tartışmada, Marx hem Batı feodalizminin hem “Asya tipi” devlet için temel sömürü ilişkisinin zorunlu olarak toprak rantının *ekonomi-dışı* yollarla elde edilmesiyle belirlenebileceğini not etmişti. Yine de Asya tipi örneğinde merkezi bürokratik devlet tarafı dışta bırakılırsa toprak “mülkiyeti” yoktur. Ancak feodalizmde mülkiyet *şahsidir* ve her senyörün devlet gücü içindeki şahsi sahipliği – Roma İmparatorluğu’nun varisi olan krallıklardan miras alınan ve daha sonra Mutlakiyetçi devletin gelişme *biçimini* oluşturan – feodal sınıf “devlet”inin siyasal sistemiyle bütünleşmiştir.

Ne var ki, siyasal ve ekonomik olanın gerçek ayrılmazlığının – bu sömürünün siyasal ve ekonomik niteliğinin görünürde kendine özgü “siyaset” ve “ekonomi” sistemlerinin *biçimsel* ayrılmasıyla gizlendiği eşsiz kapitalizm örneği için bile geçerlidir. Tek sonucu, sömürünün sınıfsal yapısına karşın devletin kendisinin de sömürü ilişkilerinde doğrudan rol oynamasıdır. Kapitalizmde bile devlet yalnız

“ekonomik” sömürünün “dış” kalkanını oluşturmaz: Hukuk, mülkiyet ilişkileri, mevzuat düzenlemeleri, arabuluculuk vb. aracılığıyla artık elde etme ilişkilerine içsel olarak katılır. Ayrıca, devlet ile sınıfsal ilişkilerin çelişkilerinin yarattığı dinamik arasında da ister istemez bir ilişki olmalıdır. Sonuçta, devlet sadece olağan sınıf savaşımının “hakem” i ve sınıfsal ayaklanmanın başta gelen muhalifi değildir; sınıflar arası savaşımın *nesnesi* olarak kendisi doğrudan doğruya olaya müdahil olabilir.

Tabii ki, devlet ilişkilerinin sonraki gelişmeleri de yeri gelince toplumsal üretim ilişkilerinin belirleyicileri olurlar. Egemen sınıfın rekabeti önemli bir rol oynar: Roma İmparatorluk devleti büyük ölçüde, Cumhuriyet’in son yüzyılında Roma egemen sınıfı içindeki iç savaşların ürünüydü; yine de İmparatorluk devlet-biçimi egemen sınıfın eylemine yeni bir yapı kazandırmış ve bu haliyle sonraki yüz yıllarda sömürücü ilişkiler üzerinde büyük bir belirleyici etkiye sahip olmuştu. Marx’ın kendi siyasal analizleri ve buna ek olarak devletin emperyalizm, faşizm, sosyal devlet reformizmi, Keynesçilik, kemer sıkma programlarında, vb. açıkça oynadığı rol, devletin kapitalist gelişmenin dinamiğiyle çok yakından ilgili olduğuna fazla kuşku bırakmaz. Aynı zamanda, kapitalist devletin kapitalist sınıf karşısındaki özerkliği (bu “nispi özerkliği” içerse de içermese de) genelde kabul edilmiştir. Devlet aygıtı ve egemen sınıf arası ilişki – sömürü ilişkilerinin dinamik gelişmesinin bir ifadesi, sınıfsal gücün bireysel olarak ele geçirilmesi ve egemen sınıflar için tipik olan çelişkilerden kaynaklanan çatışmalar – aslında Batının tüm sınıf tarihi boyunca sorunlu olmuştur.

3-Tarihsel Sürekliliklerin Kabul Edilmesi

Sınıflı toplumun her çağı, sınıflar tarihinin daha geniş

süreci içinde sömürünün *özgül* ama *dinamik* sürekliliğinin damgasını taşır. Sınıflı ilişkileri, bütün olarak sürekli değişirken – sömürü ilişkilerinin merkez eksenini bile zamanla geliştirir – aynı zamanda bunlar herhangi bir toplum içinde esas, soyut kimliklerini muhafaza ederler. Tabii ki, bu sınıfsal ilişkilerin gelişmesi olarak gerçek tarihsel gelişmenin niteliğinde içkindir. Söz konusu olan temel sömürü ilişkilerinin bir yandan çevresindeki toplumda tarihsel değişimi yaratırken değişmeden kalması değildir – ancak “geçiş” momentinde göz açıp kapayıncaya kadar bir biçimde dönüşüm geçirecektir. Esas olarak sürekli artık sağlama ilişkilerinin damgasını taşıyan bütün bir tarih çağında, *gelişme* yine ortaya çıkacaktır.

Örneğin, kapitalizmde temel sömürü biçiminde esas bir süreklilik vardır: Emek-gücünün metalaşması aracılığıyla artık-değerin yaratılması. Yine de kapitalist üretim ilişkilerinde çok büyük değişiklikler olmuş ve bunlar eskilerin yerine yeni tekniklerin ikamesiyle sınırlı kalmamıştı. Yapısal gelişmeler işin içine girmişti: Anonim şirketlerin, ardından dev tekellerin, sonra da çok uluslu toplulukların kurulması; etkili toplu sözleşmenin ve sendikalar tarafından temsil edilmenin kazanılması; devlet hizmetleri ve çok çeşitli devlet düzenlemeleri yoluyla “sosyal yardım”ların kabul edilmesi; tekel fiyatları aracılığıyla enflasyonun yapısal olarak sisteme dâhil olması; beyaz yakalı istihdamının belirgin artış göstermesi. Bu değişikliklerin hiçbiri, hatta sık sık “sosyalizm” diye ilan edilenler bile sınıfsal ilişkilerin *kapitalist* niteliğini temelde hiç değiştirmemiştir; bununla birlikte tek tek ve bir arada ele alındıklarında bu ilişkilerin önemli *gelişmesine* neden olurlar.

Bu gelişmenin itici gücü hem yapının mantıksal belirlenimlerinden hem yapılandırılmış bir tarihsel *süreç*teki tarihsel belirlenimlerden gelir. Bu sürecin önündeki engellerin kendisi de hem yapısal-sömürü biçimiyle yaratılmış- hem de

tarihseldir. Uzun dönemlerde sömürü ilişkilerinin sınırlılığı ve sürekliliğine karşın, esas sınıfsal biçimler çağdan çağa dönüşüm geçirmiştir. Sınıfsal sömürünün temelindeki olgu değişmeden ve mülkiyet ilişkilerinin özünde devam etmesiyle birlikte, sömürücü bir biçimin gelişimsel çelişkileri, en sonunda yeni (aynı zamanda dinamik) biçimin yaratılmasıyla çözümlenmelidir. Verili bir toplumda gelişmiş olan sınıf savaşımının belirli ve somut süreçleri yoluyla, sömürüye dayalı sınıfsal üretimin yeni ilişkilerinin özgül, tarihsel biçimlere girişi, bir çağdan diğerine “geçiş” getirir.

“Üretim tarzı,” bir çağ boyunca sürekli olan temel sömürü ilişkisinin esas, soyut kimliğine gönderme olarak alınmalıdır. Yine de bu ne bir “ekonomi” kategorisi ne de soyut-biçimsel bir ilişkidir. Kapitalizmde siyaset ve ekonominin biçimsel ayrılığının eşsiz niteliği yüzünden, biçimsel artık-değer ekonomik kategorisi kapitalist üretim tarzını tanımlamakta yeterli olabilir. Ne var ki, *tüm* prekapitalist üretim tarzları (antik Yunan ve Roma’nınkiler dâhil) köylülerin sömürülmesini içerir ve “toprak rantı” bunlardan herhangi birini belirtmekte yeterli değildir; ekonomi dışı artık elde etmenin özgül ilişkileri prekapitalist üretim tarzının herhangi birinin tanımında esastır.

Böylesi her “üretim tarzı” – bu, *sömürüye dayalı* üretim teriminde içkin olduğundan, pekâlâ “sömürü tarzı” denilebilir – hâkim olduğu her toplumda sömürüye ve devlet gücünün kullanılmasına karşı bir sınıf savaşımı *tarihine* sahiptir. E. P. Thompson’ın vurguladığı gibi, sömürülen sınıfların kendilerini tarihsel özneler *haline getirmeleri* bu sınıf savaşimleri içinde olmuştur: Sömürüyle tanımlanan durumlarda; ortak çıkarın, dayanışmanın ve aktif direnişin toplumsal ilişkilerinin – ve bilincinin – yaratılması.³⁵¹ Hiçbir

351 Thompson’ın önemli fakat yaygın olarak yanlış anlaşılmış fikirleri ile ilgili tartışma için bkz., Ellen Wood, “The Politics of Theory and the Concept of Class: E. P. Thompson and His Critics”, *Studies in Political Economy*, 9

sınıflı toplum, sadece mekanik bir değişmezlik içinde hareket edip “değişen” statik bir şey olarak kavranamaz. Sınıf ilişkilerinin tarihi –sömürü ilişkileri ve devlet gücüne karşı sınıf savaşımının asıl seyri ve dengesi; egemen sınıf rolleri ve bu aynı ilişkiler arasındaki çelişkilerin fiilen gelişimi-herhangi bir anda sınıflı toplumun yapısı ve dinamiğinin anlaşılmasında esastır. Nihayet, bir üretim tarzının zaman içinde özgül tarihsel dinamizmini kavrayarak, geçişe yol açan çatışma ve çelişkileri tanımak mümkündür: Sınıfsal sömürüyü yeni biçim ve ilişkilere – ve yeni savaşım- lar – götüren sınıf güçlerinin özgül *mantığı* ve dengesidir.

Tarihsel Materyalizmin Pratiği

Tarihsel materyalizmin analitik yönteminin böyle soyut bir sunumu gerçekten doyurucu olamaz. Onun yüksek soyutlama düzeyi, gerçek tarihsel sınıf analizinin neredeyse inkârıdır; bu olsa olsa tarihsel pratik aracılığıyla başarılması gerekenlerin bir göstergesidir. Ancak, daha önce adı geçen sunum hakiki bir *yöntembilim* değil, neyin öğrenilmesi gerektiğine dair bir beklentidir – tarihsel materyalist analizin elde edebileceklerinin kısmen sistemleştirilmesidir. Tarihsel materyalizmin yöntembilimsel aşısı, asıl tarihteki sınıf sömürüsü ve savaşımının dinamiğini belirleyip toplumsal yapının sınıfsal ilişkilerle diyalektik belirleniminde, tarihsel toplumsal değişimin ve insanın öz gelişiminin kaynağını açığa çıkarmaktır. Tekrar, bunu en iyi ortaya koyan Thompson’dır:

Bize sık sık Marx’ın bir “yöntemi” vardı; bu yöntem diyalektik akıl bölgesinin bir yerlerinde yatıyor ve bu Marksizm’in özünü oluşturuyor denilmişti. Bu

nedenle, birçok imaya ve birkaç niyet beyanına karşın, Marx'ın bu özü kayda geçirmemiş olması garip... Eğer evrenin ipucunu bulmuş olsaydı, bunu kaleme almak için bir iki günlüğüne kenara çekilip yazardı. Nasıl Shakespeare ya da Stendhal sanatlarını bir ipucuna indirgemiş olamazsa, buradan bunun yazılmadığı çünkü *yazılamayacağı* sonucunu çıkarabiliriz. Çünkü bu bir yöntem değil pratik, üstelik pratik yapı yapı öğrenilmiş bir pratikti.³⁵²

Sınıflı toplumun *kendi* tarihi, herhangi bir analiz yöntembilimini değil, bilginin yapısını sağlar. *Tabii ki* ilk karar tarihsel bilgiyi sınıf açısından yapılandırmak olmalı; kavramsal yapılar olmadan hiçbir şey anlaşılmaz. Sınıfın insan doğası ve doğal gelişimin rastlantısal bir yan ürünü olduğunu ileri süren aksi teze karşı eleştirel bir bilgi temeli sağlamak için Marx'ın liberal ideolojinin eleştirisinin amacı kesinlikle buydu. Ne var ki bu, tarihsel bilgiye sadece hiçbir garantisi olmayan giriş noktası sağlar.

Marx'ın "*Grundrisse* çehresi"nin bir ölçüde ağır eleştirel değerlendirmesinde, Thompson ne yazık ki *Kapital*'de bir tarihsel materyalizm eseri değil, ekonomi politiğin sisteminin tuzağındaki bir eser görür: "Marx'ın kendisi için beslediği tarihsel materyalizmi geliştirme umudu, pratikte büyük ölçüde boşa çıkmıştır." Thompson – sınıfsal sömürü *biçiminin* ve bunun toplumun bütün dokusuna yayılıp nüfuz etmesinin değil, sınıfsal sömürünün *etkilerinin* işçilerin hayatında apaçık görülebileceği bir toplum olan – kapitalist toplumda ekonomi politiğin eleştirisini pratiğe geçirme zorunluluğuna yeterince prim vermez. Yine de Marx'ın kapitalizmin tarihsel materyalist analizini asla tamamlamadığı ya da hatta uygun tarihsel yönden geliştirmedeği hâlâ doğrudur. Hatta hiçbir zaman prekapitalist toplumların analizine – kapitalizmin geçiş *tarihi* dâhil – girişilmemiştir. Tarihsel materyalizmin

352 A.g.e., s. 258.

görevi hâlâ karşımızda duruyor: Kapitalist toplumun analizini iyileştirip genişletmek ve sınıflı toplumun kalanını karşılaştırmalı analize tabi tutmak.

Bütün olarak bu tarihin, Marx'ın öncelikle ilgilendiği ekonomi politik kategorilerinin geçmişlerine göz atmasıyla çok az ilgisi olacaktır. Genelde, Marx'ın özgül varsayımlarının yanlışlığının kanıtlanması beklenebilir. Yine de onun genel tarih anlayışının aklanacağını görmek zor olmayacak. Şimdiye dek yazılmış olan tarihlerden kurtarılabilecek çok şey vardır. Tarihsel materyalizmde esas olan sınıfsal ilişkilerin somut tarihleri ve sınıf savaşımı dengesine odaklanıldığını Thompson ve Brenner'ın çalışmalarında daha şimdiden anlayabiliriz. Özellikle, kapitalizme geçiş *tarihine* katkılarında, tarihsel materyalizmin sivri ucunun "Marksist teori"nin ağır sisi içinde belirmekte olduğunu görebiliriz.

Fransız Devrimi'nin tarihsel materyalist yorumu, hakikaten - önünde uzanan değil - sadece arkasında kalan toplum üzerinde yapılacak çok daha fazla çalışmanın peşinden gelebilir; oysa şimdiki çalışmalar, burada özetlenen yöntemin nasıl *ancien régime*'de sömürüye dayalı sınıf ilişkilerinin yapısını ortaya koyup "burjuvalar" ve "aristokratlar"ın siyasal çatışmasıyla ilişkilendirileceğini anlamak için biraz çaba harcamadan tamamlanmayacaktır. Bu nedenle, buradan çıkan sonuç bir ön tarihsel sentez sunarak, revizyonistlerin toplumsal yorumu eleştirmekte kullandıkları çoğu veriyi buna katacaktır. Kanıtlar, Devrim'in gerçekten de *ancien régime*'de sömürüye dayalı sınıf ilişkilerinin yarattığı çatışma ve çelişkilerin *doğrudan* sonucu olduğunu, ama bunun genelde "burjuva devrimi"yle ilişkilendirilenden kökten farklı biçimlerde olduğunu açıkça düşündürüyor.

Sonuç: Fransız Devrimi'nin Marksist Yorumuna Doğru

Fransız Devrimi'nin tarihsel materyalist analizi, *ancien régime*'in sömürüye dayalı sınıf ilişkilerinin temel yapısının araştırılmasıyla başlamalıdır. İlk önce sınıfları tanımlayan temel toplumsal ilişkiler belirlenmelidir. Demek ki hem bu sınıfların doğrudan toplumsal çıkarları hem de sömürü ilişkilerinin bütün dinamik yapısı, mutlakiyetçi devleti yıkararak Devrim'i doğuran siyasal çatışmalarla ilgili olmalıdır. Bu, aslında "burjuva devrimi"nin uzatmalı yanlış yorumlarıyla yüzleşmek kadar *ancien régime*'in bütün toplumsal düzeninin özgün analizini gerektirir. Aynı zamanda, aynı eski kategorilerin birkaçına yeni anlamlar yüklemenin çekiciliğiyle baş etmek anlamına da gelir.

Beklenen analiz, çok geniş kapsamlı olmalı ve karmaşık *ancien régime* toplumunun zengin tarihsel kanıtlarını sentezlemeli; dolayısıyla burada bu analize uygun ayrıntıları vermeye çalışmak yersiz olur. Yine de *sınıf* temelindeki Devrim değerlendirmesinin toplumsal yorumunun yerini alacak bir analizin en azından ana hatlarının gösterilmesi gerekli görünüyor. Bu nedenle, öncelikle revizyonist meydan okumaya katkıda bulunmuş ya da bundan esinlenmiş çalışmaların büyük bölümünün ön sentezine dayanan, İngiliz ve Fransız tarım tarihlerinin karşılaştırmalı gelişmesini de içeren bir yorumla devam edilecektir. Devrim'in nasıl burjuva kapitalist sınıf devrimi *olmadığı* halde, sınıflı toplumun

sömürü ilişkilerinin bir ürünü olarak kavranabileceğini göstermek için yazılan bu sonuç bölümü, gerçekte gelecekte yeni bir kitap yazma umudundan başka bir şey değildir.

“Burjuva Devrimi” ve Ancien Régime

Fransız Devrimi’nin sınıfsal analizi, sınıfsal ilişkilerle değil, her zaman “sınıflar”la – burjuvazi ve aristokrasi – başlamıştır. Demek ki bu sınıflar bir kez Devrim’deki başlıca tarihsel aktörler olarak belirlendikten sonra, yeni doğmuş kapitalizm, erken kapitalizm, geçiş dönemi ya da her neyse *ancien regime*’de bulunabilir – ve belki birkaç berrak toplumsal ilişkinin o sınıflara uygun düştüğü belirlenebilir. *Ancien régime*’in sınıfsal ilişkilerindeki asıl temellerini hesaba katmadan önce, bu sınıflar öteden beri *verili* kabul edildiğinden, önceki bölümlerde soyluluk ve burjuvazinin Devrim’in temelinde karşıt toplumsal sınıfları olarak betimlenmesine *karşı* sunulmuş olan argümanları bir kez daha vurgulamak faydalı olabilir.

Burjuvazi kesinlikle kapitalist bir sınıf değildi. Avukatlar ve devlette soylu olmayan makam sahipleri – noterler, kralın mahalli temsilcileri, düşük rütbeli yargıçlar, vb. – sayıları çok daha az olan özel meslek sahipleriyle birlikte burjuvazi içindeki en büyük grubu oluşturuyorlardı.³⁵³

353 Burjuvazi içindeki çeşitli grupların sayısını vermek son derece zor; buradaki rakamlar Soboul’un *The French Revolution, 1787-1789*, I. Cilt, s. 44-46’daki tahminlerinden alınmış olduğu halde, onun “burjuvazi” olarak tanımladığı kişilerin üçte ikisini oluşturan küçük zanaatçı ve dükkân sahipleri *çıkarılmıştır*. Bu hiç de kolay bir istatistiksel ölçü değildir; ama birçok diğer çalışmada iletilen oranların anlamına gerçekten uygundur: Q Goubert’in ortalama bir kasaba olarak belirttiği Beauvais’de tekstil ticareti çok önemliydi; 99 ‘tüccar’a karşılık 136 rantiye, 159 avukat ve su-bay artı 22 sağlık görevlisi vardır (*The Ancien Régime*, New York 1974, s.

Belki de toplamın yaklaşık olarak yüzde 60'ını - kesinlikle çoğunluğu - oluşturdıkları söylenebilir. Toplamın yaklaşık üçte birini oluşturan ikinci büyük grup, mülklerinin geliriyle yaşamlarını sürdüren rantiyelerdi. Ticaret ve sanayiyle meşgul olan geri kalanı içinde ezici çoğunluk, şerefli ve tercihen asalet unvanı kazanabilecekleri bir makam ve toprak satın alabilecek kadar servet edinme hevesi taşıyan tüccarlardı.

Burjuvazi için en önemli mülkiyet biçimleri, toprak (büyük bölümü kira geliri ve ürün karşılığında köylülere kiraya verilen küçük ve orta büyüklükteki tarım arazileri), devlet görevleri (bunlar zamanla dalgalanan fiyatlarla serbest piyasada satışa çıkarılırdı) ve *rentes*'ti. (aslında sabit ve düşük faiz oranlarıyla kazanç getiren krediler ya da özel borç senetleri).³⁵⁴ Burjuvaziden (perakende ticaret dâhil) küçük düşürücü el emeğiyle çalışmak zorunda kalmayacak kadar mülkiyeti olan ya da ender ve genelde marjinal hallerde yeterince "becerikli" ve soylu statüsüne sahip olmayan kişiler anlaşılmalı. Açıkçası burjuvaziye atfedilebilecek - salt ticari kâr sağlamanın karşısı olan *artık-değere* el koymak biçiminde - kapitalist bir ilişki yoktu. Hatta

225-226). Claude Journès, Bourg'da , rantiyenin burjuvazinin yüzde 42'sini oluşturduğunu; yüzde 30 subay ve meslek sahibi olduğunu; ama yüzde 25'lik dilimi oluşturan 'tüccarlar'ın büyük çoğunluğunun hakiki burjuvalar olmayan dükkân sahipleri ve perakendecilerden oluşmasının diğer grupları kalabalıklaştırdığını" buldu ('Les classes sociales à Bourg pendant la Révolution (1785-1799)', *Bulletin d'histoire économique et sociale de la Révolution française-Année 1977*, Paris 1978, s. 95-116). Fransa'nın her tarafındaki köylerde küçük rantie ve küçük memurların sayısı düşünülürse, burada verilen oranlar kabaca doğru görünür. Burada bir yanlış varsa, muhtemelen rantie sayısının olduğundan düşük tahmin edilmesidir.

354 Mülkiyet biçimleri için, bkz., George V. Taylor, 'Non-capitalist Wealth and the Origins of the French Revolution', *American Historical Review*, lxxii (1967), s. 469-496, Colin Lucas, 'Nobles, bourgeois and the French Revolution', *Past and Present*, 60 (1973), s. 84-126 ve William Doyle, *Origins of the French Revolution*, Oxford 1980, s. 128-135.

senyörler ve onların kiracı çiftçileri arasındaki ilişkilere atfedilen “tarımsal kapitalizm” diye bir şey de yoktu.

Mülkiyetin (birkaç bölgede ufak tefek istisnalar dışında) mutlak ve tamamen devredilebilir oluşu, tamamen yazılı yasalara bağlanıp hukuk koruması altındaki sözleşme ilişkilerinin kural olması nedeniyle, mülkiyet ilişkileri olağan Marksist anlamda “burjuva”ydı. Ancak bütün bunlar soyluluğun mülkiyeti için de geçerliydi. Gerçekten de soyluların ve burjuvaların mülkiyet biçimlerinde hiçbir ayırım yoktu. Soylular ticarete atılmaları halinde statülerini kaybediyorlardı; ama yeterince büyük ölçekli (ya da yeterince örtülü) ticari ya da sınai yatırımları kabul dileyebilir ve yaygındı (aslında ağır sanayi neredeyse soyluların ayrılmış bir alanı). Tüm toprak ve mülkiyet biçimleri – senyörler ve diğer “fiefles”³⁵⁵ ya da köylü parselleri, feodal vergiler ya da *rentes*, soylu ya da *roturier*³⁵⁶ statüsü – öncelikli mülkiyeti ve gerek soylu gerekse *roturier* statüsündeki şahısların mülkiyetine tabiydi. Bir burjuva, feodal vergilerini bir soyluya kiralamayı tercih ettiği bir *seigneurie* sahibi olabilirdi. Böylece soylu, bağımsız “köylü” mülkiyetine sahip olurdu. Eğer birkaç *seigneurie* fiilen burjuvaların mülkü olmuşsa, bunun nedeni büyük arazilere sahip olabilen birkaç kişinin hâlâ burjuva statüsünde olmasıydı.

Aslında soyluluk statüsü dışında, burjuvazi ve soyluluk arasında toplumsal sınır diye bir şey olmayıp bu statü de soylu bir makamın satın alınması yoluyla kolayca elde edilebiliyordu. Bazı makamlar dolaysız ve tamamen miras bırakılabilir soyluluk bahşederken, bazıları zamanla (ya da görevde ölüm halinde) rütbesi yükselen soyluluk unvanları sağlıyordu. Tümü, statü kadar gelir kaynağıydı ve birçoğunda fiilen meşru kariyer yapılıyordu. Soyluların büyük çoğunluğu

355 Malikane, yurtluk (ed.n.)

356 Soylu ya da ruhban sınıfından olmayan (ed.n.)

soyluluklarını en fazla dedelerine kadar geri götürebilirken, statüleri sallantıda ya da hâlâ daha “başlangıç aşaması”nda olan birçok *anobli*³⁵⁷ vardı.³⁵⁸

Bunlar çöküş eşiğindeki bir toplumun gelip geçici özellikleri olmayıp, mutlakiyetçi rejimin kalıcı ve tipik toplumsal ilişkileriydi. “Feodal zincirler”in parçalanması gerektiği konusunda, etkin mülk idaresinin “burjuva” modellerinin soyluluk içinde, hatta büyük “eski” soylu aileler arasında yaygın olduğu belirtilmelidir. Fransız devlet idaresi, şimdiden önemli ölçülerde “rasyonalize edilmiş” bulunuyordu ve devlet hazinesi dışında her yerde oldukça iyi iş görüyordu. Gerçekten de merkeziyetçi olmayan temeli ve yürüttüğü savaşların iflasa götürdüğü düşünülürse, devlet maliyesi iyi idare ediliyordu.³⁵⁹ Devlet reformlarını yürütme konusuna gelince, bunun baş destekleyicisi monarşinin kendisiydi.

Aydınlanmanın temel fikirlerinden birçoğu, soyluluk tarafından geniş ölçüde kabul edilirken, siyasal ve ekonomik liberalizmin en göze çarpan savunucuları yüksek rütbeli soylulardı. Mutlak monarşiye muhalefet, fiilen büyük soyluların içinden doğmuştu. Devrim’in liderleri, ticaret ve sanayiyle uğraşan iş adamlarından (ayrı yazılıyor) çok, avukat, memur ve meslek sahibi olan burjuvazinin tipik üyeleri idi. Demek ki genel olarak, Devrim’in liderliğinin bazı bakımlardan burjuvaziye yaslanması ve muhaliflerini aristokrasi olarak tanımlamaları dışında, burjuva devrimi “teorisi”nin herhangi bir yönünü destekleyen hiçbir kanıt yoktur.

Yine de burjuva devrimiyle düpedüz selamı sabahı

357 Sonradan soylulaştırılan (ed.n.)

358 Toplumsal yoruma bu temel itirazın neredeyse tamamı, en geçerli metinlere bol göndermelerle Doyle tarafından nakarat gibi tekrarlanmıştır.

359 Özellikle, bkz., J. P. Bosher, *French Finances 1770-1795: From Business to Bureaucracy*, Cambridge 1970.

kesme konusunda anlaşılabilir bir tereddüt yaşanması ile Marx'ın izinden giderek Fransa'da kapitalizmin yükselişini hesaba katanların, İngiltere'yle paralellikler bulma eğilimleri karşısında, meseleyi burada bırakmak zordur. Burjuvazinin tipik üyelerinin kapitalist olmamaları ölçüsünde, bu sıfatın verilebileceği başka bir grubun olup olmadığı, ya da en azından kapitalizmin aslında bir anlamda *ancien régime*'de “doğup doğmadığı” tartışılabilir.

Kapitalizm ve Ancien Régime

İlk “geçiş” tartışmalarında görüldüğü gibi, insanlar doğmakta olan kapitalizmden söz ederlerken, üretimin yeni, kapitalist bir örgütlenmesine yol açan *sınıfsal ilişkilerin* dinamiğine gönderme yapmadan, genelde kapitalizmin bir biçimde sefinin çatlaklarında zaten mevcut olduğunu söyler gibidir. Kapitalizm hiç de sınıfsal ilişkilerden doğmamış gibi görünmüyor. Buna karşılık, kapitalist sınıf muhtemelen ilerleme ve teknolojik gelişmenin “doğal” yasasının bir sonucu olarak – kimi zaman özenle “ticari kapitalizm” diye betimlenmiş olan – önceden mevcut, hayali bir kapitalizmden doğmuş gibi görünür. Bu anlamıyla, doğmakta olan kapitalizm kavramı, tarihsel materyalizme ve onun *sınıfsal ilişkilerin* gelişmesi olarak esas tarih anlayışına karşıttır.

Eğer kapitalizmin temelde sömürüye dayalı sınıfsal ilişkilerinin “doğduğu” söylenip geçilebilecekse, o zaman burjuva-liberal ideolojinin iddialarına daha baştan teslim olunmuştur: Ekonomik ilişkiler doğal olarak genelde üretimden gelişir; özel mülkiyetin varsayılması gerekir ve “toplumsal problemler” sadece ilerlemenin talihsiz bir yan ürünüdür. Eğer kapitalizm, kendisini ortaya çıkaran sınıfsal

ilişkilerin dinamiğine gönderme yapmadan “doğabiliyorsa” o zaman tarihsel materyalizmin, gelişmekte olan sınıflı toplum şeklindeki genel açıklamasının yerinde yeller esecektir. Tabii ki kapitalizmin *bir şeyden* doğmakta olduğu söylenebilir; fakat bu, bahsedilen sonuca fiilen götüren herhangi bir ön tarihsel materyalist analiz ortalıkta yokken, bu teleolojik “geçiş” perspektifini yeniden ithal etmekten başka bir şey değildir. Tarihsel yorumun bakış açısıyla, *ancien régime*’de bir dizi toplumsal ilişkinin *kapitalist* olup olmaması ya da kapitalizmin eşiğinde durup durmaması büyük öneme sahip bir konudur. Bu üstünkörü çözülebilecek bir sorun değildir.

Son yıllarda, Marksistler endüstriyel girişimin kapitalizmle özdeşleştirilip geçilemeyeceği, hatta daha da önemli olanın, kapitalizmin sadece sanayi anlamına gelmediği fikrini dikkate almışlardır. Tarımsal kapitalizmin sanayi kapitalizminden önce geldiği – özellikle de İngiliz sanayi kapitalizminin toprak sahibi soyluların ve kiracı çiftçilerin tarımsal kapitalizminin yarattığı toplumsal çerçeveyi geliştirdiği – yaygın bir kabul görmüştür. Bu fikir, Dobb’un ilk geçiş tartışmasında kapitalizmin sınıflı toplumun *iç* dinamiğiyle gelişmiş olabileceği anlayışını savunan pozisyonundan türemiştir. O zamandan beri bu, hem yapısalcıların üretim tarzlarının eklemelenmesi kavrayışı hem de Soboul’un Devrim’in arkasında “kulak” tipi kapitalizmin yattığı önermesi dâhil, kapitalizmin kökeniyle ilgili çoğu tartışmada kendisine yer bulmuştur. Aslında, Fransa’da kapitalizmin doğuşuyla ilgili son tartışma, neredeyse tamamen tarım üzerinde yoğunlaşmıştır: *Kapitalizm* feodal toprak rantlarının kapitalist ranta dönüşüm sürecinde mi, yoksa kulak-tipi *laboureur* kiracı-çiftçilerden mi *doğmuştur*? Konuya hangi bakış açısıyla yaklaşırsak yaklaşalım, bu sözde tarımsal kapitalizmin kalbi Paris havzasıydı. Bu nedenle, *ancien régime*’in herhangi bir yerinde kapitalizmin var

olduğu ya da doğmakta olduğu söylenebilecekse, test alanı Paris havzasının kiracı-çiftçiliği olmalıdır.

Çiftliklerin para rantlarla kiralınması, bu bölgeye özgü değildi – aslında *ancien régime*'de neredeyse her yerde görülüyordu; yalnız bu uygulamanın sıklığı yörelere göre çok değişiyordu. Gelgelelim Paris yakınlarında çiftlikler, sadece kısa vadelerle (ama yıllık değil) kiraya verilmiyordu. Büyük ve nispeten birleştirilmiş çiftlikleri işletenler, emek kiralayan zengin kiracı-çiftçilerdi; üretim Paris pazarına gönderilen tahıl üzerinde uzmanlaşmıştı; kırsal bölgelerde yaşayanların çoğunluğu hemen hemen topraksızdı ve bölgenin ortak üretim fazlası senyörlerin çabalarıyla neredeyse emiliyordu. Kısacası, üstünkörü bakıldığında Paris havzasındaki tarımsal üretim kapitalistmiş gibi *görünüyordu*.³⁶⁰

Bu bizi Gilles Postel-Vinay'nin kitabına geri götürür. Çünkü Pierre-Phillippe Rey'in kitabı, geçişin tamamen Marx'ın *Kapital*'ine yaslanan teorik bir yeniden yapılandırılmasıyken; özgün tarihsel araştırmasına dayanan Postel-Vinay'nin kitabı, *ancien régime*'de tarımda feodal toplumsal üretim ilişkilerinden kapitalist toplumsal üretim ilişkilerine filli geçişi ortaya serer. Teorik perspektifini doğrudan Rey'den aldığı için – teorik öncüllerine *karşın* aslında on sekizinci yüzyıl Fransa'sında kapitalist tarımı ortaya çıkarmış olabileceği umuduyla – sunduğu tarihsel analizin görünürdeki akla uygunluğuna ve ayrıntılarına daha çok dikkat edilmelidir.³⁶¹

Amacının, tarımda kapitalizmin gelişmesinin tarihsel bir süreç olduğunu ortaya koymak olduğunu söyleyen Postel-

360 Bkz., Marc Venard, *Bourgeois et Paysans au xvii^e siècle*, Paris 1957 ve Jean Jacquart, *La Crise rurale en Ile-de-France 1550-1670*, Paris 1974; ayrıca aşağıda 13. Notta adı geçen ekonomi ve kırsal belgelerle ilgili tarihlerin uygun kesimleri.

361 Gilles Postel-Vinay, *La Rente foncière dans le capitalisme agricole*, Paris 1974, s.10, 15.

Vinay, büyük ölçekli kapitalist çiftçiliğin karşı koyulmaz ve eşsiz başarılı büyümesine dayalı tarımsal gelişmenin “klasik” yolu kavramına meydan okur. Fransa’da *köylü* üretiminde büyük bir alanın varlığını sürdürmesi, genelde kapitalizmle ilişkisi içinde kabul edilmiştir. Postel-Vinay’nin amacı ise, feodal üretim tarzının özgül gelişmiş bağlamında, kapitalist üretim tarzının eklemlenmesinin özgül biçimine dayalı, özgül olarak belirlenmiş bir yolu izlediğini göstermek umuduyla, Paris havzasındaki büyük ölçekli tarımın asıl tarihsel gelişmesini incelemektir.

Rey’in kitabının amacıysa, kapitalist üretim tarzının eklemlenmesinin, geçiş sürecinde önceden var olan tarzın esas yönlerini her zaman koruduğunu ortaya sermek olmuştur. Rey’in *geçişle* ilgilendiğini söylemek yanlış olmaz. Tarım dışı kapitalistlerin rolü konusunda ima ettiği kesinlikle net değildir, yalnız tarım kapitalistleri ve toprak beylerinin sahiden kapitalist topluma geçişteki rollerinin merkezi olduğu kesindir. Ne var ki Postel-Vinay’yi ilgilendiren geçiş değil, tarımsal kapitalizmin gelişmesidir. Üretim tarzlarının eklemlenmesi konusunda Rey’e bu kadar kesin gönderme yaparak güya kitabını, kapitalizme genel geçişe oturtma yükümlülüğünün içine sokar. Aslında sadece tarıma odaklanmış değil, hatta bunu kapitalizmin genel gelişmesinden ayırma eğilimindedir. Bu, onun tarihsel sunumundan hemen anlaşılmayan değerlendirmesine temelde yatan teorik bir tutarsızlık katar.

On altıncı ve on yedinci yüzyıllarda Soissons çevresindeki rant ilişkileri modellerine odaklanan Postel-Vinay, yoksul köylüler, orta köylüler ve büyük çiftlik kiracılarının ödedikleri rant miktarlarını birbirinden özellikle ayırır. Kısacası Postel Vinay, *ancien régime*’de kapitalizm sorunuyla ilgili olduğu kadarıyla, on sekizinci yüzyılda rant ilişkilerinde kapitalizmin feodal üretim tarzına

hâkimiyeti ve üstünlüğünde dramatik bir tersine dönüş anlamına gelen bir değişiklik olduğunu ileri sürer. On yedinci yüzyılın sonuna kadar, büyük kiracı çiftçiler dâhil, tüm köylü kesimlerine orantılı olarak düşen genel bir ağır rant artışı modeli görür.³⁶² Gerçekten de yüzyılın sonuna doğru kiracı çiftçilerin sırtındaki yük öyle ağırlaşmıştı ki, kiracı çiftçiler pozisyonlarını güç bela korumuş, birçoğu iflasın eşiğine gelmişti; senyörler çiftliklerini korumak için sık sık birikmiş rant borçlarını silmiş, kimi zaman işi götürebilecek çiftçi bulmanın zorluğu karşısında, mülklerinin doğrudan yönetimini kendi ellerine almışlardı.

Ne var ki, on sekizinci yüzyılda kiracı çiftçiler kendi rantlarını geri kalan köylülerin rantlarının hızlı artış oranlarından koruyabilecek durumdaydı.³⁶³ Postel-Vinay, sonuçta *fermiers*'nin – ki onların rant ilişkileri, doğrudan sömürü yerine, artık-değerden alınan payı temsil eder – toprak sahipleriyle çelişkilerinin (tıpkı Rey'in de ortaya attığı gibi) salt ikincil düzeye indiğini iddia etmesine karşın, bunu kısmen gözdağı vererek kısmen de şiddetli direnişle başardıklarını ileri sürer. Bu arada rantların ağır yükünün sürekli yoksul köylülerin sırtına yüklenmesi, topraklarını tamamen elden çıkarmasalar bile onları gitgide emeklerini kiracı çiftçilere satmaya zorlamıştı. (Yoksul köylüler tipik olarak bir karış toprağa sahipti ve biraz daha çoğunu kiralıyorlardı.) Orta köylü ise her geçen gün yoksul köylü statüsüne düşüyordu.

Postel-Vinay'ye göre, bu süreç feodal ve kapitalist üretim tarzının özgül bir eklemlenme biçiminde – büyük çiftliklerde üretilen artık-değeri paylaşan kapitalist ilişkilere, ama ayrıca *bağımlı* işgücüne de yol açan ve tam metalaşmış emek-gücünün işleyişinin önünü tıkayan – birleşmesine

362 A.g.e., s. 19-30.

363 A.g.e., s. 31-75.

uygun düşer. Bu bakımdan, Postel-Vinay sadece tarımsal kapitalizmin bu biçiminin İngiltere’de ortaya çıkandan çok farklı olduğunu kabul etmekle kalmayıp (emek-gücünün metalaşmasını gerektiren) tarımda kapitalist üretim tarzının tam gerçekleşmesine uygun düşmediğini de öne sürer.³⁶⁴ Ayrıca, işgücü tam proleterleşmek yerine kendi geçim üretimine kesinlikle bağlı kaldığı için asıl maddi üretim süreci teknik ilerlemeden yoksun bırakılmış, geleneksel köylü topluluğu uygulamaları, hakları ve yükümlüklerinin tümü yürürlükte kalmıştır.³⁶⁵

Kitabın geri kalanı, özellikle ortaya sermeyi sürdürdüğü sınırlar içinde bu özgül tarımsal formasyonun gelişmesini izler. Postel-Vinay’nin kitap boyunca söylediklerinin çoğu, bu tarımsal kapitalist sektörün özgül tarihsel gelişiminin değerlendirilmesine eklenir. Ancak esas soru hâlâ aynı kalmıştır: Yazar *ancien régime*’de kapitalizmin varlığının özgül biçimini aslında ortaya sermiş midir?

İkisi de bunu kabul etmediği halde, Postel-Vinay’nin argümanı ile Rey’ininki arasındaki fark çarpıcıdır. Yine de Postel-Vinay’nin betimlemiş olduğu şeyin Rey’in ilk önce İngiltere için önerdiği geçiş modelinden temelde farklı olduğu konusunda şüphe yoktur. Orada, tarım sektörünün kapitalist üretim tarzına eklemlenmesi yoluyla, rantın iç mantığıyla birlikte dönüşümünün, kapitalizme iç kaynaklı *geçişte* merkezi olduğu öne sürülmüştü. Buna karşılık, Postel-Vinay’nin betimlemiş olduğu şeyse kapitalizmin dıştan eklemlenmesidir; çünkü tarımda kapitalizmin gelişmesi hâlâ kısmi ve engellenmiştir. Fransa’da kapitalizme *geçişte* bunun tek anlamı, aslında kapitalist üretim tarzının gerçek başarısının tarım dışı sektörlerde görülüp görülmediği olabilir. Postel-Vinay, bunu açıkça ileri sürmese

364 A.g.e., s. 16, 80.

365 A.g.e., s. 107-108.

de kapitalizmin kırsal bölgelerde tamamen engellendiği sanılan on yedinci yüzyılda bile *kentsel* kapitalizmin varlığına atıfta bulunur.³⁶⁶ Ne var ki, son derece sorunlu “kentsel kapitalizm”in varlığına ne kanıt ne de gerekçe sunar.

Postel-Vinay, açıkça kapitalizme gerçek geçişi ortaya koyuyor olmalı; çünkü betimlediği tarımsal kapitalizmin tarihsel olarak özgül ve sınırlı niteliğine karşın, *artık-değer* üretimi ve dağıtımını açıkça kapitalist çiftliklere bağlar. Aynı zamanda, Rey gibi Devrim’i *tüm* kapitalistlerin toprak sahipleriyle “ikincil” çelişkilerini çözüme zorlamak için birleşmesine bağlar. İngiltere’nin tersine, bu geçiş birincil olarak tarım sektörünün mantığından kaynaklanamayacağından – yoksa gerçek geçişin hiçbir temeli olmazdı –bunun başka yerlerde olduğunu kabul etmemiz örtük biçimde istenmiştir. Fakat bu analizin tamamıyla döngüsel mantığı ve gerekli kapitalist sektörün yokluğu göz ardı edilebilse bile tarımdaki bu “dönüşüm” aslında neydi?

Rey’i teorik rehber gibi kullanarak Postel-Vinay, kapitalist çiftçiler ve *seignorial* toprak sahipleri arasında bir çıkar yakınlaşması aradı. Görünüşe bakılırsa, on sekizinci yüzyılın büyük bölümünde kiracı çiftçilerin nispeten düşük rantlar ödediklerini bularak, bunu kapitalizme geçişe bağladı. (“Kapitalist” rantların köylü rantlarından daha hızlı yükseldiği art arda gelen bu iki dönemi “iç çelişkiler”in gelişmesine bağladı.) Yine de bu analizin tam döngüsel mantığı ve gereken kapitalist sektörlerin yokluğu göz ardı edilebilirse, tarımdaki bu “geçiş” gerçekte neye benziyordu?

İlk olarak Postel-Vinay’ye göre, esasen kapitalist biçimde olan ama gerçekleşmesi engellenen, büyük çiftliklerdeki önemli ticari üretim on sekizinci yüzyıldan çok önce vardı. Aslında onu bütün engelleyenin, çiftçilere

366 A.g.e., s. 30, 63.

yüklenen yüksek rantlar olduğu anlaşılıyor. Bir kere kiracı çiftçiler rantlarını düşük tutmak için yeterli baskı uyguladıklarında, feodalizm kapitalizme dönüşür. Bu aynı rantlar da sömürüye dayalı olmaktan çıkıp, dağıtım ile ilgili hale gelirler. Açıkçası bu görüşe göre, kapitalist tarımsal ilişkiler *ancien regime*'de – aslında on dördüncü yüzyıldan çok önceden beri var olan – kiralık köylü emeğine dayalı ticari kiracı-çiftçilik biçiminde zaten tam anlamıyla gelişmiş durumdaydı! İhtiyaç duydukları tek şey zincirlerini kırmak olduğundan, sonuçta "kapitalist" çiftçilerin bunu başarmak için bir devrim yapmalarına bile gerek yoktu.

İkinci olarak Postel-Vinay, analizinin hiçbir yerinde, kiralık çiftlik işçilerinin toplumsal ilişkilerini, bunların kapitalist ilişkiler olduklarını göstermek için gerçekten incelemez. Sadece onlara ücret ödendiğinden artık-değer üreticileri olduğunu söyleyip geçer. "Geçiş" momentinde çalışırlarken yoksul köylüler ve *fermiers* arasındaki toplumsal ilişkilerde hiçbir değişiklik yoktu – olup biten tek şeyse, rantların artışı sürerken daha çok köylünün kendi geçimlik tarımlarına ilaveten ücretli emeğe zorlanmasıydı. Postel-Vinay üretim örgütlenmesinin kendisinin temelde etkilenmediği konusunda çok açıktı. Bu, E. P. Thompson'ın kapitalist sanayi devriminin temelini atan kapitalist toplumsal ilişkilerin sürekli gelişmesinin parçası olarak, İngiliz tarımsal kapitalizmde henüz on yedinci yüzyılda ortaya çıktığını gösterdiği iş disiplininin yeni biçimlerinin sistemli dayatılmasıyla belirgin bir karşıtlık gösterir.³⁶⁷ Ne var ki, Postel-Vinay'ye göre kiracı çiftçilerle atalarının asırlardır sürdürdüğü ilişkilerin kesinlikle aynısını hâlâ sürdüren yoksul köylüler, üretimdeki sınıfsal ilişkilerinde *hiçbir* temel değişiklik olmadan, ansızın artık-değer üreticileri olup

³⁶⁷ E. P. Thompson, 'Time, Work-Discipline, and Industrial Capitalism', *Past and Present*, 38 (Aralık 1967), s. 43.

çıkılmışlardı.

Özetle Postel-Vinay'nin yaptığı, sadece Paris havzasında - ortaçağ dönemine uzanan doğuşundan beri büyümekle birlikte çok az değişmiş olan - köylü temelinde ticari tahıl üretimi olarak tarımsal kapitalizmin gelişmesinin özgül biçimini belirlemektir. Fransa'daki büyük ölçekli çiftçiliğin tarihsel sınırlılıklarını bu özgül biçime bağladığından, bunun kapitalist geçişin itici gücü olduğunu kolay kolay öne süremez. Çiftliklerde fiili üretim ilişkilerindeki her türlü temel değişikliğin on dördüncü yüzyıl öncesine uzanması gerektiği halde, tarımsal kapitalizmin on yedinci yüzyılın sonu gibi geç bir tarihe kadar kesinlikle *var olmadığı* öne sürülmüştür. On sekizinci yüzyılda meydana gelen sonraki geçişi desteklemek için ortaya atılan tek kanıt, bölgesel üretimin merkezindeki kiracı çiftçilerin rant artışlarını, tüccarların ve toprak sahiplerinin uzun bir ticari büyüme döneminde yaşadıkları genel refahtan pay almalarını sağlayan bir düzeyle sınırlandırmaktaki nispi başarılarıdır.

Postel-Vinay'nin aslında ürettiği, on altıncı ve on yedinci yüzyıllar arasında sahiden dikkat çekici bir süreklilik sergileyen bir Paris havzası *ticari tahıl üretimi* tarihidir. Açıkça, bu tarihin bir yerinde bu, kapitalist tarımın bir sektörü haline gelmiş olmalı; çünkü Fransa kesinlikle kapitalist bir toplum olmuştur. Yine de bu geçişin - İngiltere'deki gelişme sırasının tam tersine - hiçbir iç dinamikten kaynaklanmadığı, buna karşılık muhtemelen kapitalist sanayinin gelişmesini izlediği de aynı şekilde açıktır. Peki durum böyleyse, o zaman bu geçişi Devrim'den önceki herhangi bir zamana oturtmak için olası temeller nelerdi? Postel-Vinay'nin değerlendirmelerinden, ticari üretimin ve bu ticari üretimin her göstergesinin Devrim geçip gittikten çok sonra bile kapitalizmden belirgin ölçüde farklı olmaya devam ettiği tespitinin dışında hiçbir şeyi kabul etmemiz gerekmez.

Salt yüzeysel açıdan, kapitalizmin toplumsal biçimlerinin Paris havzasının kiracı çiftçiliğinde var olduğu görülebilir: senyör/kiracı çiftçi/ücretli emek yapısı. Bu biçimler İngiltere'deki tarımsal kapitalizmle karşılaştırılabilir gibi görünür. Yine de bütünüyle tarihsel perspektiften bakıldığında farklılıklar esastır. Fransız ticari kapitalizminin dillere destan dinamiksizliği, sadece çok daha önemli olan üretimin temel ilişkileri ve örgütlenmesinin köklü dönüşümünden yoksun kaldığını bir göstergesidir. Postel-Vinay'nin öne sürdüğüne göre, geçen yüzyılda ya da bir buçuk yüzyılda İngiltere'ye yayılmış olan gelişmiş çiftçiliğin devrimci teknikleri ne şaşırtıcıdır ki, Fransız tarımından teğet bile geçmemiştir. Gerçekten de tarım devriminin yeni alet edevatı ve ürünleri göz ardı edilirse, İngiltere'deki uygulamaları asırlarca geriye giden en önemli teknikler bile – özellikle ekim nöbeti sistemi ya da yukarı-aşağı çiftçilik metodu – İngiliz hayranı ziraatçıların özel projeleri dışında Fransa'da uygulanmamıştı.³⁶⁸

368 İngiltere ve Fransa'da ticari tarımın ilk gelişmesi için: Georges Duby, *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*, Columbia, SC 1968; Hugues Neveux, 'Déclin et reprise: la fluctuation biséculaire 1330-1560', G. Duby and A. Wallon, ed. *Histoire de la France rurale*, 4 Cilt, Paris 1975-1976, 2. Cilt; Marc Bloch, *Les caractères originaux de L'Histoire Rurale Française*, 2 Cilt, Paris 1952, 1961; J.Z. Titow, English Rural Society, 1200-1350 Londra 1969; Lord Ernle, *English Farming, Past and Present*, 6th edn, Londra 1961 (ve özellikle G. E. Fussell'in Giriş'i); F. R. H. Du Boulay, 'Who Were Farming the English Desmesnes at the End of the Middle Ages?', *Economic History Review*, 17 (1965), s. 443-455. İngiliz tarımsal kapitalizmi: Ernle, *English Farming*; Eric Kerridge, *The Farmers of Old England*, Londra 1973; G. E. Mingay, "The Agricultural Revolution in English History: A Reconsideration", W.E. Minchinton, ed., *Essays in Agrarian History*, 2 cilt, Newton Abbot 1968 içinde. Yapısal olarak çok farklı Fransız tarımı: Robert Forster, 'Obstacles to Agricultural Growth in 18th Century France', *American Historical Review*, 75 (1970) s. 1600-1612; E. Labrousse, P. Léon, P. Goubert, ve diğerleri, *Histoire économique et sociale de la France moderne*, cilt. II, Paris 1970; J.-P. Housset, J.-C. Bonnet, S. Dontenwill, R. Estier, and P. Goujon, *Histoire des paysans français du xviii^e siècle à nos jours*, Roanne 1976; Emmanuel Le Roy Ladurie, 'De la crise ultime à la vraie croissance, 1660-1789', Duby and Wallon, eds, *France rurale*, cilt. 2; Arthur Young, *Tra-*

Elbette bizzat sözü geçen teknikler kapitalizmi herhangi bir biçimde yaratmaz ya da somutlaştırmaz. Agresif ticari kâr sağlama, rantlar üzerinde sıkı pazarlık, özenli muhasebe ve uzmanlaşmış buğday üretimi gibi göstergeler nedeniyle Fransız çiftçilerinin girişimci ruhtan yoksun oldukları söylenemez. Bu durum Marksist olmayanların bu tarıma “kapitalist” göndermesi yapmalarını kolaylaştırmıştı. Önemli konu olan, *ancien régime*’de tarımsal üretimin hiçbir yerde kapitalist birikimin özgül mantığı düzeyine ulaşmamasıdır. Hiçbir yerde – nispi artık-değer elde etme yoluyla kapitalist el koymanın özgül niteliği olan – emek sürecini kontrol edip sürekli teknolojik ilerleme yoluyla verimliliği artırmaya dönük gerekli kapitalist dürtü yoktu. Dinamik gelişmenin olmayışı, tarımsal üretimin ve artığın elde edilmesinin, ticari çiftçiliği *içine alan*, ancak sermayenin metalaşmış emek-güçlerini satan üreticiler üzerinde tam hâkimiyet kurarak üretim pratiklerinin dönüştürülmesiyle karşıtlık sergileyen geleneksel köylü üretimi alanına hapsedildiğini gösterir. Bu kitabın boyutlarını büyük ölçüde aşan (ortaçağ döneminde İngiltere ve Fransa arasında sınıfsal ilişkilerdeki temel farklarla ilgili) bir yığın özgül tarihsel neden sonucunda, Fransa’da tarım üretimi – birleştirilmiş manor³⁶⁹ çiftliklerde kiracı çiftçilerle yapılan üretimde bile – köy topluluğunun yeniden üretiminin kaygıları ve bu yeniden üretimin toplumsal ilişkilerine bağlı kalmayı sürdürmüştü.

Tekrarlarsak, Fransız kapitalizmi doğuş halinde olmayıp henüz zayıf ya da toydu; veya aristokratik sınıf toplumunun zincirlerine vurulmuştu. Ticari kiracı çiftçiliğin Fransa’daki tarihi de İngiltere’deki kadar uzun olmakla birlikte, tarihler birbirinden belirgin farklılıklar gösteriyordu. İngiltere’de, her çeşit kiracı çiftçilik toprak

vels [in France] During the Years 1787, 1788 & 1789, 2 Cilt, 2. Baskı, Londra 1794 (faksimile, 1970).

369 Feodal beyin sahip olduğu mülk (ed.n.)

sahibinin çitleme hakkına sahip olduğu topraklarda yapıldı. Gerek domain³⁷⁰ topraklar, manordan kalanlar, gerekse ortak rızayla açık-tarla parselleri – ister başlangıçta manor çiftlikleri oluştursun, ister sonradan koyun otlakları olsun, isterse en sonunda münavebeli çiftlikler olsunlar – her zaman o toprağın köylülerin üretim alanından tamamen çıkarılmasını gerektiriyordu. Bu çiftçinin dilediği ürünü ekip üretimi örgütlemeye özgürlüğünü ima ediyordu. İngiliz kiracı çiftçiler, Fransa’da hiçbir zaman görülmeyen bir şekilde (kiralama sırasında onarımla ilgili maddelerin de olduğu geçici sözleşmelere tabi) üretim sürecinin mutlak efendileriydi. İki ülkedeki tarımda sınıfsal ilişkilerin kökten farklı tarihlerinin temel görünümü budur.

Çiftçilerin geliri artarken, rantlar artmış ve daha fazla toprak çitlenmişti. Geleneksel İngiliz kiracılarının Fransız köylüleri gibi ne topraklarının tapusu vardı ne de “mera hakları” (kalan ekinleri toplamak, vb.) gibi uygulamalar çiftlikleri içine alıyordu. İngiliz köylüleri rantlarla “sıkıştırılacak” kadar yerlerine bağlı kalmıyorlardı; çitleme yoluyla daha çok toprağa el konulabilecekse ya tahliye ediliyor ya da çok daha rekabetçi piyasalarda rekabete zorlanıyorlardı. Başarılı çiftçiler dışında, orta köylü ve yeoman³⁷¹ giderek çöktüğünden, kırsal nüfus gitgide tipik zengin toprak sahipleri, kapitalist kiracı çiftçiler ve tarımsal kapitalizmin kırsal işçi sınıfı olarak bölünüyordu.

Böyle bir gelişme modelini engelleyense, Fransız mülkiyet hukuku değil, *ancien régime*’de *laboureur*’ın bir anlamda üyesi olduğu köy topluluğunun sömürülmesi üzerinden sürekli artık elde edilmesine odaklanılmasıydı. *Laboureur*, yerel köy topluluğunun lideri işlevindeydi; onunla genelde ters düşse de hep aynı bütünün parçasıydı.

370 Feodal beye ait tüm topraklar (ed.n.)

371 Kendi tarlasına sahip özgür köylü (ed.n.)

Laboureur toprak sahipleri için *seigneurial* çiftliklerde üretimi organize ediyordu; ancak bu üretim her zaman bütün köy topluluğunun kolektif varoluşu ve toplumsal yeniden üretimine bağlı kalıyordu. Çiftlik işçilerinin kendileri köylü olarak kalıyor, toprak sahiplerine sömürü rantlarını da ödemek zorunda kaldıkları topraklarda kendi geçimleri için üretim yapıyorlardı. Postel-Vinay'nin ileri sürdüğü gibi, sömürü ve geçimlik üretimin temelinde yatan bu yapı, köylü hakları, yükümlülükleri ve uygulamalarının geleneksel yapısının korunmasını gerektiriyordu.

Neden Fransa'da artık elde etmek böyle dinamikten yoksun bir üretim sistemine bağlı kalmıştı? Fransa'nın açık tarla tahıl bölgesinin tamamında, ortak boş araziler kuşaklar boyu işgalci toprak sahiplerinin saldırısı altındaydı; Paris havzasında böyle topraklar hemen hemen hiç kalmamıştı. Tarlalar "açık" ama çiftlikler birleştirilmişti; belirli zamanlarda özel tarlaların *zorunlu* rotasyonu yoktu ve çiftçiler birçok bakımdan üretim konusunda serbestçe karar veriyorlardı. Bu yüzden, açık-tarlalarda kalıcı engel ve çitlerin olmamasına karşın, "çitleme"nin birçok avantajının sürdüğü görülürdü. Yine de bütün *ancien régime* tarihinde, her çiftlik kira sözleşmesine belirgin bir muhalefet ya da karşı çıkma görülmeden, düzenli olarak üç kıştan birinde toprağın nadasa bırakılacağı, üç tarla sisteminin titizlikle gözetileceği yazılırdı.

Arthur Young gibi tarım uzmanları bu belirgin gerilik karşısında afallamışlardı. Üç tarla sisteminin yerini ekim nöbeti sistemine bırakması, *muazzam* ürün verimliliğine yol açan ileri çiftçiliğin kritik ilk adımı olarak kabul edilmişti. Ekim nöbeti sistemi, daha fazla ürün almak için gereken miktarda gübre üreten hayvancılıkta hayati önemde artışa yol açmıştı. Yine de gübrenin özel kaynak gibi görülmesi yerine, *vaine pâture* – köy hayvanlarını sırayla her mülk

sahibinin nadasa bırakılmış toprağında ortak sürüler halinde otlatma – uygulaması geneldi. Ayrıca topluluğun “mera” hakkı ve *seigneurial* çiftlikten saman toplama hakkı da geneldi. Boş arazi bulunmadığından, köy topluluğu için bu uygulamalar esastı. Ticari kiracı çiftçiliğin başat olduğu açık-tarla bölgelerinin hepsinde, genel sözleşmeyle ekim nöbeti sistemi *yasal* değilse bile toplumsal yönden ve sözleşme açısından imkânsızdı. Bir taraftan, köylüler kolektif varoluşları için önemli bazı hakları kazanmış ve bunları koruma savaşımı verirlerken, diğer yandan artık elde etme sistemi bu toplumsal yeniden üretimin özgül niteliklerine uyumlu hale gelip, ona güç katmıştı.

İngiltere’de artık elde edilmesindeki artış – üretim araçları üzerinde lordun kesin ve kiracı çiftçinin dolaysız hâkimiyetinde ifadesini bulan – mülkiyette toplumsal hâkimiyetin daha üst başarısına dayalı toplumsal ilişkilerin benimsenmesiyle gerçekleştirilmiştir. Gelişme, üretim araçları ve süreçleri üzerinde mutlak kontrole sahip kapitalist çiftçilerin, makul ama artan düzeyde rant – artan verimlilik düzeylerini varsayan rantlar – alan mülk sahipleriyle bir araya gelmesi yoluyla, sürekli yoğunlaşan üretimin özgül biçimine bürünür. Köylü küçük üreticiler, artık elde edilmesinde *gereksizleşir*, ya derhal mülksüzleştirilir ya da pazar rekabetinin kaçınılmaz yıkıcı kuvvetlerinin insafına terk edilirler. Ne var ki, Fransa’da rant elde etmek yenilikleri teşvik etmiyor hatta engelliyordu. Bu durum, nüfus artıp rant ve fiyatlar yükseldiği zaman köylü topluluğunu tek kelimeyle *zor duruma düşürüyordu*. Bütün olarak tarımsal ilişkiler – özellikle devletle etkileşim içinde olanlar, kısa süre sonra ne kadar önemli olduğunu göreceğimiz gibi – köylü demografisinin temel yapısını basitçe güçlendirmişti.

İngiltere ve Fransa’da ticari tarımın karşılaştırmalı geliştirilmesi ile ilgili gerçekten uygun bir tartışma, on

üçüncü yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar bu ülkelerdeki toplumsal ilişki yapılarının sıkı bir tarihsel analizini gerektirir ve bu analiz bu noktada daha ileri götürülemez. Ne var ki, bu karşıtlıklarla ilgili aynı argüman, üretimin köylü yapısının dönüştürüldüğü İngiltere’de sınıfsal gücün kullanılmasının bir belirtisi olarak özgül “ileri” çiftçilik uygulamalarından çok çiftliklerin *büyükliklerini* vurgulayan Robert Brenner tarafından yapılmıştır.³⁷² Temel mesele hâlâ Fransız kapitalizminin kesinlikle kalbi olduğu düşünülen yerde toplumsal ilişkilerin İngiltere’de kapitalizmi üretmiş olan gelişme çizgisinden tam bir uzaklaşmayı göstermesidir. Fransız ticari tarımı çok gelişmişti ama yapısındaki hiçbir şey tipik içsel bir dinamizmden ve kapitalizm için temel olan geleneksel üretim ilişkilerinin çözülmesinden hiçbir iz taşııyordu. Demek ki, *ancien régime* ne gelişmiş kapitalizmden ne de onun doğuşundan tek bir iz bile taşııyordu. Büyüme ve küçülmenin tüm demografik çevrimlerine karşın, kiracı çiftçilik ve ücretli emek on dördüncü yüzyıldaki krizden beri çok az değişmişti; oysa kapitalizm İngiltere tarımını bütünüyle dönüştürmüştü. Tarım, Devrim’den çok uzun zamandan sonra bile, kapitalist sanayinin önemli oranda gelişmesine kadar, çoğunlukla değişmeden kalacaktı

Kapitalist gelişme dinamiği üzerine olan bu tarihsel görüş, basit toplumsal üretim ilişkisi - hatta ücretli emeğe özgü ilişki ile kapitalizmin özgül sömürü ilişkisini özdeşleştirme hatasına vurgu yapar. Tarımda ücretli emek bütün Batı tarihinde yaygındı. Genellikle köylü üretiminin bir eki olmuştu. Genelde çok sayıda köylü bu istihdam dışında yaşamını sürdüremeyecek durumdaydı ve bir kısmının bunun dışında çok az şeyi vardı. Kendi içinde, ücretli

372 Robert Brenner, ‘The Agrarian Roots of European Capitalism’, *Past and Present*, 97 (1982), s. 16-113.

emeğe daha çok bağımlı olmak ya da ücretli emeğe bağımlı olanların sayısını artırmak bile köylü üretiminin temel niteliğini değiştirmeye ya da kapitalist birikimin dinamik mantığını ve yoğunlaşmış üretim yoluyla genişlemiş yeniden üretimi getirmeye yetmez. Kapitalizm için gereken şey salt ücretli emek değil emeğin *emek-gücüne* –insanın yaşadığı topluluktan tamamen soyutlanan ve bir diğer üretim faktörü olarak mutlak biçimde sermayenin buyruklarına bağımlı kılınan bir meta- indirgenmesi yoluyla sermayenin kendisini genişletmesi olarak tamamen meta üretimi etrafında yapılandırılmış bir sistemdir. Fransız çiftlik işçileri köylüydü, köylü üretiminde istihdam ediliyorlardı. İngiliz çiftlik işçileri ise sanki canlı makinelermiş gibi, – özünde kapitalist birikim süreci olarak yapılandırılmış – kökten farklı bir üretim sistemine gitgide bağlı hale gelmişlerdi.

Ancien Régime’de Sınıfsal İlişkiler

Paris’e giden tahıl üretimi bile kapitalist değilse, demek ki *ancien régime* boyunca artık üretimi ve artığa el koymanın bütün yapısı kesinlikle kapitalist değildi. Tarımsal sınıf ilişkilerinin özgül biçimleri Fransa’nın değişik yerlerinde çok büyük farklılıklar gösteriyordu. Tarımın *ancien régime*’in kendisiyle çok az ilişkili olduğu küçük ve yeni ele geçirilen Fransız Flanders’i dışında, Fransa çok sayıda başka türleri de olan başlıca üç büyük tarım kuşağından oluşuyordu.³⁷³ Kuzey’de açık -tarla tahıl üretimi kuşağı yer alıyordu; Batı ve merkez çitlenmiş tarla parselleri ve çok daha yoğun

373 Her kuşakta üretimle ilgili mükemmel genellemeler, Duby and Wallon, *France rurale*, Labrousse, Léon, Goubert ve diğerleri, *Histoire économique*, and Houssel ve diğerleri, *Histoire des paysans* içinde sunulmuştur.

boş arazilerden oluşan *bocage* [koru] kırsal bölgesiyle nitelendiriliyordu; Midi’de kurak iklime iyi uyum göstermiş hafif ve yaygın çiftçilik türleri görülüyordu. Eğer köylü topluluğu açık-tarla bölgelerinde bile olduğu gibi duruyorsa, köylü ailesi başka her yerde hâkim üretimin temeliydi.

Köylülerin büyük çoğunluğu toprak sahibi olmakla birlikte zar zor geçimlerini sürdürebilecekleri yeterli miktarda toprağa sahip olanlar sadece bir azınlıktı – ve çoğu yeterli hayvana sahipti. Sadece varlıklı köylülerden oluşan çok küçük bir azınlık – *laboueurs* – gerçekten bağımsız yaşayabilecek yeterli toprak ve hayvana sahipti. Sonuçta, köylüler her yerde toprak kiralamaya başladılar: Ufak parseller; babadan kalma yetersiz mülklerle birleştirilen küçük tarlalar; ailenin geçimini sürdürmek için bütün üretim birimleri; varlıklı ailenin ürünlerini artırmak için ek tarlalar ya da ticarete dönük iş yapan büyük kiracı-çiftçiler. İngiltere’de gördüğümüzle özünde aynı olan, para ile kiralama yani standart “burjuva özel sözleşmesi” açık-tarla bölgelerinde neredeyse genelleşmişti ve giderek başka yerlere yayılıyordu. . Özellikle batı ve merkezde tipik olarak görülen sözleşmeye dayalı ortakçılık anlaşmaları çok yaygındı. Nispeten ender görülen çok çeşitli “feodal” zilyetlikler bütün kırsal bölgelerde görülüyordu; bunlar bazı örneklerde başka hiçbir mülkleri olmayanların tam sefaletini, başka örneklerde de temel üretim birimlerinin oldukça kazançlı olarak kiralanmalarına yol açıyordu. Bazı alanlarda genelde burjuva mülk sahipleriyle ortakçılık anlaşmaları yoluyla köylülerin hayvan kiralamaları da yaygındı.

Öyleyse, artığın esas biçimi – iklim ve toplumsal tarihin farklılıklarını yansıtan çeşitli yollarla köylü üreticilerden alınan – *ranttı*. Ancak bu farklılıklar “doğal” gelişmeler değil, tüm biçimleriyle sınıs savaşımının ürünleriydi: savaşın tahribatı, köylü topluluğunun savunması, nüfusartışı kaynaklı

rekabet, sınıfsal gücün başkent çevresinde yoğunlaşması, vb. Rantın temel yapısı, Marksistlerin “burjuva” mülkiyet hakları dedikleri şeye, ekonomik sözleşmelerle mülk kiralanmasıyla ilgili rantlara dayanmaktaydı çünkü meşakkatli “feodal” mülk örneklerinde bile, köylüler şahsen tamamen özgürdü.

Bu temel yapıya “feodal” rant ve vergilerin hâlâ varlığını sürdüren yapısını da eklemeliyiz. Bunlar sadece farklı mülkiyet biçimleri - göstermelik olarak bağlı bulundukları toprağa sahip olmaktan gelen devredilebilir soylu statüsüyle özünde hiçbir ilişkisi olmayan ek gelir kaynakları - haline gelmiştir. Bunların toplamdaki etkisi, temel sözleşmeyle belirlenmiş rantların hafif artışından, daha “geri” bazı alanlardaki toprak mülkiyeti gelirinin başlıca bileşenlerinden biri olmasına kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu nedenle, rantların genel yapısı olağandışı farklı ve karmaşıktı. Bütün bu rantlarda ortak olansa, on dördüncü yüzyıldan önce sahneden çekilmekle birlikte, o günkü İngiliz tarımını nitelendiren kapitalist rant yoluyla artık-değer dağıtımıyla zerre kadar ilgisi olmayan hakiki feodal *manor örgütlenmesinin* özgül yapısından temel farklılıklarıydı.

Bu rantın özel mülkiyetin çeşitli biçimleri aracılığıyla alınması, *ancien régime*’de artık elde etmenin en yaygın ve temel biçimiydi. Tarım toplumsal üretimde ezici ağırlığa sahip başat sektördü. Ticari kârlar yoluyla dağıtılan artığın çoğu - sadece tahıl ticareti değil, adalardan yapılan ticaret ve şarap ticareti de - doğrudan doğruya tarımsal kökenliydi ve imalatçıların ürettiği ve onlardan alınan artık, bu genel ticari tarımsal yapıya temelde uygundu. Roma manüfaktürlerinde üretilen artık ne kadar kapitalist niteliğe sahipse, bu da kesinlikle o kadar kapitalist niteliğe sahipti.

Tarım üretiminde toplumsal artığın - rant biçiminde çekilmiş, yerigeldiğinden ticaret ve manüfaktürleri destekleyen - bu ana temeli, Fizyokratların tarımın *biricik* servet kaynağı

olduğu kavrayışını kusursuz yansıtır. Turgot da bu kavramı benimsemiş, sanayide “kapitalist Patronlar ve sıradan İşçiler” arasında ayırım yapmış; ama onları tanımlarken, *ikisi birlikte* sonuç olarak, hakiki *üretici* “Çiftçiler” ve (rant biçiminde bütün toplumsal artığı alan) “Arazi Sahipleri”ne bağımlı bir “ücretli Sınıf” oluşturdıklarını söylemişti.³⁷⁴ (Elbette, hemen hemen aynı zamanda Adam Smith emeğin her üretim alanında değer yarattığını düşünmüş; ağırlıkla *tarımsal* bir kapitalist toplumda yazmakla birlikte, büyük önem taşıyan işbölümünü artan üretkenlik ve atölyede gelişmiş teknik açısından betimlemişti.)

Ne var ki, özel rant *ancien régime*’de tarımsal artığın elde edilmesinin tek biçimi değildi. Devlet görevleri ve hukukun muazzam yapısı, kocaman bir ordu ve güçlü bir Fransız kilisesi, hep köylülerden vergi, harç ve öşür yoluyla daha çok artık elde edilmesine dayalıydı. Tabii ki bu birçok resmi görevin kendisinin serbest piyasada alınıp satılan (ya da Kilise ve özel avukatlar örneklerinde hemen hemen mülk) *mülk* olması, bunun artık elde etmenin bir diğer tarihsel bakımdan özgül bir rant çeşidi olduğunu vurgular. Bir görevin satın alınması, kredi kolaylığı ve “saygın” gelir sağlayan kariyere – ya da bazı örneklerde sırf soylu statüsüne – yapılmış bir *yatırımdı*. Nasıl *hem* burjuvazi *hem* soyluluk, köylülerin kiraladığı mülklerin sahipleriye, görevler de *hem* burjuvalara *hem* soylulara aitti. Belki de burjuvazinin çoğunluğu ya – mahalli noterler ve krallık temsilcilerinden ast rütbeli subaylara, kıdemli taşra hâkimlerine kadar – devlet görevlerine sahipti, ya da aynı şekilde hukuk mesleğinin hiyerarşi basamaklarından birinde yer alarak devlet işleyişi ve gelirleriyle ilişkiliydi.

374 A. R. J. Turgot, *Reflections on the Formation and the Distribution of Wealth*, Ronald L. Meek, ed., *Turgot on Progress, Sociology and Economics*, Cambridge 1973, s. 123, 126, 153 içinde; Meek bu fikirleri kendi Giriş’inde dikkate almıştır; s. 21-26 ve 31-33.

Soylu görevler, hem en zengin, en başarılı ve ya/da en iyi ilişkileri olan çok sayıda burjuvanın kendisi ve ailesi için soylu statüsü elde etme aracı, hem de – toplumsal durumlarını artırmaya ve bununla birlikte talih kuşu sayılabilecek evlilikler, avantajlı toplumsal bağlar ya da kralın gözüne girmeye hevesli – hırslı soyluların rekabet alanıydı. İdari teşkilatın genişlemesi, sarayın alicenaplığı ve arpalıkların çoğalmasıyla, devlet büyük ölçüde artık elde etmenin merkezi halkası olmuştu. Ticaret, burjuvaların soyluluğa katılmak için yeterli serveti elde edebileceği başlıca yoldu; ama toprağın kendisini bir yana bırakırsak, burjuvazinin toplumsal çıkarlarının gerçek mekânı devletti. Aynı zamanda, soylular ve *anobli* [*şövalyeler*] arasında, artık elde edilmesine devletin sağladığı kariyer ve himayelerle farklı kapılardan dâhil olmak, servet artırıp toplumsal basamakları tırmanmanın gerek doğrudan gerekse dolaysız temel yoluydu.

Demek ki hem burjuvalar hem soylular, *ancien régime*'de artık elde etmenin temel biçimleri olan mülk sahipliği ve devlet görevleri gibi esas toplumsal ilişkilerde ortaktı. Soylu statüsüne kavuşmanın kendisi bile bu ilişkilerin bir işleviyken, ticari girişimler toprak mülkiyeti ve devlet görevleri için servet elde etmenin başlıca aracıydı – sadece limanlarda tek tük “uluslararası” tüccar aile burjuva olarak kalmış ya da zenginleştikten sonra da ticareti sürdürmüştü. Öyleyse, toprak mülkiyeti ve devlet görevleri *ancien régime*'de sınıfsal ilişkilerin ortak temeliyse, bu rejimin egemen sınıfını burjuvazi ve soyluluk *birlikte* oluşturuyordu.

Bir egemen sınıf içinde, tipik olarak servet ve toplumsal gücün büyük bir dağılım gösterdiği çok sık unutulur: Bugün bile kapitalist olmak için insanın bir Rockefeller olması gerekmez. Egemen sınıfı ayıran gerçek gerginlikler, bölünmeler ve çatışmalar da o kadar sık unutulmuştur. Nasıl

sık sık birbiriyle savaşıyan fakir şövalyeler ve büyük krallar, birlikte feodal egemen sınıfın üyeleriye, hem kraliyetin büyük soyluları hem adalet aygıtının küçük memurları *ancien régime*'in egemen sınıfını oluştuyordu.

Fransız Devrimi'nde Sınıfsal Çıkar

Peki o zaman Fransız Devriminin toplumsal temeli neydi? Eğer çöküş halindeki feodal sınıfla yükselen kapitalist sınıf arasında bir çatışma değilse, eğer burjuvazi ve soyluluğun mülkiyet biçimleri ve ekonomik çıkarları arasında hiçbir temel toplumsal bölünme yoksa, Devrim sadece tek bir "elit" in rakip hizipleri arasında siyasal bir yarışma mıydı? "Burjuvazi" ve "aristokrat" – hatta "*sans-culotte*" – aslında Cobban'ın öne sürdüğü gibi *siyasal kategorilerden* başka bir şey değil miydi? Tabii ki, hayır. Fransız Devrimi, *ancien régime*'in artık elde etmenin temel sorunlarıyla *doğrudan* bağlı sınıfsal ilişkilerinin özgül bir ürünüydü.

Fransız Devrimi'nin "toplumsal yorum"unda her zaman önemli bir hakikat payı vardı; aksi halde bu kadar uzun süre böylesi geniş bir yelpazedeki tarihçileri kolaylıkla ikna edemezdi. "Burjuvazi" ve "aristokrasi" arasındaki çatışma, bu yorumun özüydü; bu ilk önce devrimcilerin kendi tanımladığı ve Cobban'ın bile meydan okuyacak bir şey bulamadığı bir cepheleşmeydi. Revizyonist analizlerin büyük zaa'ı, kesinlikle bu gerçek ve şiddetli çatışmaya açıklama getirememesiydi.³⁷⁵

Yukarıda genel hatları ortaya konulmuş olan burjuvazinin genel niteliği, hem *ancien régime*'in gerçek

375 Colin Lucas'ın ileri sürdüğü gibi, 'Notable against Notable', *Times Literary Supplement*, 8 Mayıs 1981, s. 525.

toplumsal kategorisine (ama ayrı bir sınıf olarak değil!) hem de devrimin “siyasal” kategorisine uygun düşer. Burjuva devrimcileri, hem büyük millet meclislerinde, tüm Fransa’daki yerel yönetimlerde, Jakoben kulüplerinde hem de Ulusal Muhafızlar içinde mülk sahipleri, devlet görevlileri ve avukatlardı. Ne var ki, Devrim döneminde tüm “burjuvazi”, *ancien régime*’in burjuva *roturiers*’si değildi, çünkü Devrim’le birlikte ya taraf seçmeye ya da özenle araziye uymaya zorlayan “burjuva” ve “aristokratik” ideolojiler arasındaki kutuplaşma başlamıştı. Elbette bu özellikle *anobli* için de doğrudu. En eski ve en zengin soylu ailelerin üyeleri bile liberalizm umuduyla birlikte burjuvazinin yanında saf tutmayı seçmişti; ayrıcalıklı statülerini kaybedince, burjuvazinin diğer kesiminden sadece mülklerinin büyüklüğüyle ayrılmışlardı. Burjuvazi, soylu statüsünün özel ayrıcalıkları *olmasa da* kesinlikle mülkiyet ve devlet görevlerinde egemen sınıftı.

Öyleyse aristokrasi neydi? Tabii ki Devrim bağlamında aristokrasi, egemen sınıfın soyluluğun ayrıcalıklarını savunan kesimi, *roturiers*’nin bile yapışıp kalabileceği bir siyasal pozisyondu. Yine de, “aristokrasi” Devrim öncesine tarihlenen gerçek bir anlam taşıyordu, ancak bu anlam soylu statüsüyle basitçe örtüşmüyordu. Tabii ki, bu soyluluğun en yüksek ve en kapalı iç çevresine yapılan bir göndermeydi.

Aristokrasiye dâhil olanların içinde en başta kraliyet ailesinin kendisi, Veliaht Prensler, Fransa’nın en üst soyluları, kilise ve saraydaki en üst rütbeli soylular yer alıyordu. Sonra da, miras aldıkları serveti koruyup yenileyerek ve özenle ilişkiler kurarak namplarını korumayı ya da yeniden kazanmayı başarmış – sarayın gözüne girme umudu olan – belki birkaç yüz ailenin oluşturduğu “eski” soylular vardı. Paris *parlement*’inin yargıçları da aristokrasi içinde yüksek rütbeli kişilerdi: Eğer çoğu nispeten yakın zamanlarda soylu statüsü kazanmışlarsa da hepsi ülkedeki büyük arpalıkları

satın almak için gereken muazzam servete ve iyi bir ada sahip olmakla övünüyorlardı.³⁷⁶

Bir ölçüde daha düşük statüde olsalar da genelde aristokratlarla aynı ayarda kabul edilenler büyük soylu maliyecilerdi: Aslında çiftlik vergileri ve kraliyet hazinesinin diğer görevlerini üstlenen soyluların *Fermiers-Généraux*³⁷⁷ mevkilerine atanmaları genelde bir görevlendirme biçimiydi – sahiplerine çok büyük servet, soyluluk statüsü ve aristokrasiye girişi sağlayan kralın bir lütfuydu. *Fermiers*'nin oğulları genelde yeni aile statülerine daha uygun düşen yargıçlıkları ya da diğer pozisyonları satın alıyorlardı. Doğrusu bütün mali yönetim – sadece maliyecilere değil, devlet fonlarının alımı için gerekli parayı faizle borç veren diğer birçok aristokrata da kar sağlayarak – artığı doğrudan aristokrasiye pompalama aracı olarak hizmet ediyordu.

Bu büyük ulusal aristokrasi yanında tabii ki taşra aristokrasisi de vardı. Bu soylular Karun kadar zengin olmasalar da gerçekten zengindi ve çok sayıda aristokratik statüye sahip olma peşindeydiler. Genelde taşranın en zengin ailelerine ait olan taşra *parlementaires*, yeni soylu olup da Paris *parlement*'sunun daha zengin ailelerinden daha eskilere giden soy ağaçlarına sahiplerdi. Taşra aristokratları çok ender olarak ulusal çapta yükselirlerdi; gerçi Turgot, eski ve saygın bir Norman aileden gelirken Montesquieu Bordeaux *parlement*'sunun başkanıydı.

Demek ki, büyük soyluların safları, en iyi ilişkilere

376 Aristokrasi üzerine: Guy Chaussinand-Nogaret, *La Noblesse au xviii^e siècle. De la féodalité aux lumières*, Paris 1976; Robert Forster, *The House of Saulx-Tavanes*, Baltimore 1971 ve *The Nobility of Toulouse in the 18th Century*, Baltimore 1960; François Bluche, *Les Magistrates du Parlement de Paris au xviii^e siècle (1715-1771)*, Paris 1960; Yves Durand, *Les Fermiers-Généraux au xviii^e siècle*, Paris 1971; Jonathan Dewald, *The Formation of a Provincial Nobility*, Princeton, NJ 1980, Jean Egret; 'L'aristocratie parlementaire française à la fin de l'Ancien Régime', *Revue historique*, ccviii (1952), s. 1-14.

377 Kral adına vergi toplayanlara verilen ad. (ed.n.)

sahip en zengin üyelerinden oluşan gayri resmi, atamayla gelmiş ama yine de egemen sınıfın gerçek *aristokrasisini* oluşturunuyordu. Ne var ki, taşra aristokrasisinin tamamını içine alsa bile, bu aristokrasi yüzbinlerce soylu içinde sadece küçük bir azınlıktan ibaretti. Onları özellikle ayırt eden şey, Sieyès'in aristokrasiyi eleştirirken işaret ettiği gibi, "en iyi mevkilerin tümü"nü tekellerine almalarıydı. Aristokrasi kralın lütfuna mazhar olarak, kilise ve devletin en yüksek görevlerine girme ayrıcalığına sahipti. Onlar hem en büyük mülk sahipleri hem de devletin artığa el koyma yetkisinden en çok yararlanan kişilerdi. Tüm hırslı kişiler için aristokrasiye yakın olmak ve sonuçta onların içine girmek temel hedefti. Aristokratlar, *ancien régime*'in siyasal yaşamının tümünü kendilerinde somutlaştırıyorlar – hem krallık devletini idare ediyor hem de onunla güç yarışına giriyorlardı.

Önceden belirtildiği gibi, *ancien régime*'in siyasal ideolojisinde iki temel pozisyon vardı: Kralın gücünün karşısındaki aristokratların ve mutlakiyeti destekleyen aristokratların pozisyonu.³⁷⁸ Nasıl bu ilk pozisyon (en belirgin ifadesini *Kanunların Ruhu*'nda bulan) aydınlanmanın terimleriyle kralın gücünü dengelemek isteyen bir aristokratik *meşrutiyetçilik* olarak kodlanmışsa, ikincisi de "aydınlanmış" ilerici devlet siyaseti ve sonuçta liberal meşrutiyetçilikle birleşmişti. Dolayısıyla 1787'de Fransa'nın başlıca bakanlarının geniş kapsamlı bir siyasal ve mali reformlar programını yürürlüğe koyma çabaları, sonuçta aristokratik meşrutiyetçiler ile liberal aristokratların koalisyonu tarafından yenilgiye uğratıldı.

Liberallerin niyeti mutlakiyetin yerine İngiliz tarzı meşruti monarşiyi getirmektir. Ne var ki, aristokrasinin diğer kısmı devletin güçlerine "yeniden sahip olma"yı

378 Nannerl Keohane, *Philosophy and the State in France*, Princeton, NJ 1980.

amaçlıyordu. Muhafazakâr aristokratlar, mutlak monarşiyi sınırlandırarak, kendilerini – statülerini kabul eden geleneksel siyasal biçimler aracılığıyla – devlet gücüne dair ek ayrıcalıklarla yararlandırma peşindeydi. Bunun elbette devletin başlıca artık elde etme işleviyle – yüksek sivil ve askeri görevler, vergi idaresi ile atamaya dayalı himaye ve lütuf ağı – ilgili önemli etkileri olmuştu.

Kuşkusuz, mutlakiyete son verme arzuları ortak olmakla birlikte, bu iki büyük aristokratik pozisyon birbirini karşılıklı dışlıyordu. Dolayısıyla, 1788 Eylülünde monarşinin teslim olmasına yol açan aristokratik koalisyon – şehirlerde *parlements*'daki hukukçular dışında, burjuvazinin hemen hemen hiç rol oynamadığı bir koalisyon – Estates General'in 1614 mevzuatıyla uygun olarak toplanıp toplanmaması konusunda aniden parçalanmıştı.³⁷⁹ O halde öyle olsa bile, ayrıcalıklı Ruhban kesim ve soyluluk iki misli kalabalık olurdu ve kişisel değil, emre göre oy kullandıklarından devletin biçimsel egemenliğine sahip olurlardı.

Liberal aristokratlar içinde İngiltere'yi taklit etmek isteyen azınlık, Paris *parlement*'sunun Estates'ı toplantıya çağırarak için son sözü söylemesine izin vermemeye kararlıydı. "Yurtsever" yayıncıları destekleyen Otuzlar Komitesi gibi gruplar, eğer aristokratların dilediği gerçekleşirse, burjuvazinin yeni anayasada etkili siyasal söz hakkından yoksun bırakılacağını yaymışlardı. Burjuvazinin bu meseleye karıştığına ya da ilgi duyduğuna dair fazla kanıt olmamakla birlikte, burjuvazinin liberal aktivizminde ani ve eşi benzeri görülmedik bir artış görülmüştü. Genel faaliyetsizlikten birkaç haftaya

379 Özellikle, bkz., Jean Egret, *La Pré-Révolution française, 1787-1788*, Paris 1962; ayrıca, Elizabeth L. Eisenstein, 'Who Intervened in 1788? A Commentary on *The Coming of the French Revolution*', *American Historical Review*, lxxi (1965), s. 77-103.

sığdırılan yüzlerce kararı, dilekçeyi ve illegal toplantıyı içine alan bir seferberliğe giden burjuvazinin özellikle ani siyasallaşması bir toplumsal açıklama gerektirir.

Mason localarının genelde liberal görüşleri büyük ölçüde bünyesinde barındırması doğru olmakla birlikte daha öncesinde önemli bir burjuva siyasal hareketi yoktu. Aristokratların Estates'ı toplantıya çağırma önerilerine karşı burjuvazinin kendi kamuoyunu ani ve genel bir seferberliğe çağırmasının tek inanılır açıklaması, egemen sınıfın artık elde etme ilişkilerinde devletin merkezi rolü ve bu konuda burjuvazinin doğrudan öneminin çok büyük olmasıdır. Bu yüzden burjuvazinin siyasal doğuşunun temelindeki toplumsal çıkarlar da *doğrudan* siyasaldı. Fransız Devrimi'nin merkezi savaşı, devletle *ilgiliydi*; bunun kesin nedeni bizzat devletin kendisine karşı olanların çıkarları için bu kadar büyük merkezi bir rol oynamasıydı.

Fransız Devrimi, aynı zamanda artık elde etme ilişkileriyle doğrudan ilişkili, temel siyasal ilişkiler üzerinde esasen *sınıf içi* bir çatışmaydı. İktidar ve artığın elde edilmesi gibi temel sorunlar üzerinde egemen sınıf içindeki bir iç savaştı. Savaşımın odağı çatışmaya özgül *siyasal* biçimini veren devletin niteliği idi; çünkü söz konusu temel toplumsal çıkarlar doğrudan doğruya devlet ilişkilerine bağlıydı. Özel rant ilişkileri sınıfsal sömürünün baskın temelini oluştururken, devlet görevleri kilit rol oynuyordu: Bunlar aristokrasinin servetini korumasında olağanüstü önemli, daha alttaki soyluların ilerleme umudunda esas ve aynı zamanda burjuvazinin kariyerinin büyük bölümünün temelini oluşturuyordu.

Fransız devleti artık elde etme temelindeki sınıfsal ilişkilere özellikle dâhildi ve kapitalist toplum örneğinde görülmeyen ölçüde dolaysız sınıf çıkarlarının doğrudan konusuydu. Bizzat devletin bu sınıfsal çıkarı, bazı tarafsız

devlet güçleri üzerinde herkesi kapsayan bir uzlaşmanın imkânsızlığını da açıklar– neredeyse hiçkimse Robespierre’in “erdemli” devlet dediği şeyi istemiyordu. Alt düzey hukuksal ve resmi görevlerde bulunan burjuvazi, yeteneklilere kapısını açan bir devlet idaresine ve daha demokratik temsil sistemine en fazla ilgi duyan kesimdi. Büyük aristokratlar (ve onların yoksullaşmış soylu destekleyicilerinin birçoğu) hemen hemen hiçbir demokrasiye sahip olmayan bir devlete çıkarlarını borçlu iken kişisel statüye prim veriyorlardı. Kabaca çeşitli ölçülerde liberalizme denk düşen çok sayıda çıkar hiyerarşisi bunların arasına yerleştirilebilirdi. Mutlakiyetçi monarşinin devrilmesi, egemen sınıfın ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız kesimleri arasında etkili bir uzlaşmayı ortadan kaldırır kaldırmaz bütün resmi devlet gücü sorununu ortaya serdi.

Aristokrasinin zaferi ister istemez, onu yeni, daha özel bir egemen sınıf haline getirmezd – ama burjuvazinin çıkarlarına zarar verme potansiyeli çok büyüktü. Devlet gücü ile ilgili sorunlar sömürüye dayalı mülk sahipleri için her zaman en büyük öneme sahip olmuşlardır; ama siyasal gücün kendisi doğrudan doğruya artık elde edilmesine katılmakla ilgiliyse, burada gerçekten de oynanan oyun çok büyüktür. Devrimde söz konusu olan mülkiyet ve sömürünün biçimi değil, hangi sınıfın diğerini atlatarak parsayı toplayacağı değildi – hem burjuvazi hem aristokrasi özel mülkiyetin ve devlette kariyer yapmanın önemini en baştan kabul ediyordu. Buna karşılık sorun, aristokrasinin kendi ayrıcalıklı statüsünü – bu yüzden de devlet kaynaklarına ayrıcalıklı erişme hakkını – biçimsel bir anayasal tekele dönüştürme çabalarını hem doğrudan hem dolaylı olarak tehdit eden egemen sınıfın önemli bir kısmının sürekli güvenliğiydi. Bu nedenle, burjuvazi ve aristokrasinin – liberalizm ve gerici ayrıcalığın – karşıtlığı, “salt siyasal” bir çatışma değil *ancien régime*’deki sömürü ilişkilerinin temel sınıfsal dinamiğinin

bir ürünüydü.

Burjuva liberalizmi ve siyasal "aristokrasi"nin bu çatışmasından, burjuva sınıf devrimi fikri dâhil, Avrupa liberalizminin istisnai ideolojik içeriğinin büyük bir bölümü ortaya çıktı. Gelgelelim çatışmanın koşulları ve ideolojik ifadesi halkın Üçüncü Zümre lehine görülmedik ölçüde işin içine karışmasıyla tırmandı ve yoğunlaştı. Bu açıdan, sömürüye dayalı mülk sahipleri ile sömürücü olmayan doğrudan üreticiler arasındaki toplumsal çıkar çatışmasının Devrim'e dâhil olmasıyla kargaşa uzadı ve önceden tartıştığımız gibi bu, devrimin sonucunu da etkiledi.

Halk hareketi devrimin siyasal gelişmesinde özgül ve bütünüleyici bir rol oynadı: Parisli kalabalıkların siyasallaşması olmadan, Üçüncü Zümre kuşkusuz 1789'da yenilgiye uğrar ve daha radikal grupların aristokrasiyle çatışmayı art arda daha ileri götürme arzusu art arda gelen devrimci hükümetlerin politikalarına dönüştürülemezdi. Bu nedenle, devrimin genel siyasetinin özünde yatan sadece aristokrasi ve liberalizme muhalefet değil, aynı zamanda demokrasi ve toplumsal adalet gibi radikal vaatlerdi. Devrim, aslında liberal ideolojiyi bütünüyle aşan bir siyasal perspektif yaratmamış, ama böyle bir siyaseti gündeme getirmişti.

Yine de, Fransız Devrim'i on dokuzuncu yüzyıl siyasetini tanımlamak için bu kadar çok şey yaptığı halde esas toplumsal üretim ilişkilerini dönüştürme yolunda çok az şey yapmıştı. Devrim savaşı kapitalistler tarafından verilmemiş ve bir kapitalist toplum yaratmamıştı. Buna karşılık, Devrim kilise topraklarını burjuvazi ve köylüler arasında yeniden dağıtarak küçük ölçekli köylü üretimini ve bunun yanında rant, ipotekler, vb. yoluyla tarımsal artık elde edilmesini daha da kökleştirmiştir. Aynı zamanda, eğer görevlerin *parayla alınıp satılması* sona ermiş ve devlet makamları "yetenekli"lere daha çok açılmışsa da devlette

kariyer yapmanın önemi en azından *artmıştı*: 1863'de Maliye Bakanlığı maaşları topladığı vergilerin *dörtte birini* tek başına tüketiyordu.³⁸⁰ Devlette kariyer yapmanın cazibesi *ancien régime*'in sona ermesiyle ortadan kalkmamıştı.

Aslında, Fransız devletinin artık elde etmekte temelde değişmeyen rolünü en iyi gösteren, Marx'ın kendisinin *On Sekiz Brumaire*'de sunduğu açıklamadır. Marx, 1852'de şöyle yazmıştı:

Yürütmenin, bir-buçuk milyondan büyük bir memurlar ordusunu emrinde bulundurduğu, dolayısıyla çıkarların ve geçim olanaklarının muazzam bir kitlesini, sürekli olarak mutlak bağımlılığı altında tuttuğu; devletin, en geniş varlık belirtilerinden en ufak devrimlerine kadar, en genel varlık biçimlerinden, bireylerin en özel yaşamlarına kadar sivil toplumu sınıksız sardığı, ... Ama, Fransız burjuvazisinin maddi çıkarı, kesinlikle, bu geniş ve karmaşık hükümet makinesinin sürdürülmesine sınıksız bağlıdır. İşte burjuvazi, kendi fazla nüfusunu buraya yerleştirir. İşte burjuvazi, kendi fazla nüfusunu buraya yerleştirir ve kâr, faiz, rant ve serbest meslek ücreti olarak cebine indiremediklerini, maaş biçiminde tamamlar.³⁸¹

Tekrar:

Askeri ve bürokratik muazzam örgütü ile, karmaşık ve yapma devlet mekanizması ile, yarım milyon insandan bir memurlar ordusu ve bir ikinci beş yüz bin askerlik ordusu ile, bu yürütme gücü, Fransız toplumunun bütün bedenini bir zar gibi saran ve bütün deliklerini tıkayan bu korkunç asalak yapı, mutlak krallık döneminde, devrilmesine

380 Georges Dupeaux, *French Society, 1789-1970*, Londra 1976, s. 28. Devrim'in bir sonucu olarak ekonomik dönüşümün genelde olmaması ve ancak büyük ölçüde *siyasal* amaçlarla demiryollarının inşa edilmesinden sonra ortadan kalkın uzun süreli 'durgunluk' için, bkz., Roger Price, *An Economic History of Modern France, 1730-1914*, Londra 1981.

381 Marx, *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte*, Vintage Marx Library, *Surveys From Exile*, New York 1974, s. 186.

yardım ettiği feodalitenin sona erişinde meydana geldi. Büyük toprak sahiplerinin ve kentlerdeki büyük mülk sahiplerinin senyörlük ayrıcalıkları, devlet iktidarına özgü birçok özel nitelikler haline dönüştüler; feodalitenin ileri gelenleri, maaşlı devlet görevlileri oldular; çelişkili ortaçağ hükümdarlık haklarının alacalı haritası, işleyişi bir fabrikadaki gibi bölüştürülmüş ve bir merkezden yönetilen bir devlet iktidarının çok iyi ayarlanmış planı oldu. Ulusun burjuva birliğini kurmak için bütün bağımsız yerel, bölgesel, belediyelere ve taşra illerine değgin iktidarlara yıkmak görevini benimseyen birinci Fransız Devrimi, zorunlu olarak mutlak krallık tarafından başlatılan işi, hükümet iktidarının merkezileşmesi, ama aynı zamanda genişliği, özel nitelikleri, ve aygıtı işini zorunlu olarak geliştirecekti. Napoléon, bu devlet mekanizmasının yetkinleşmesi işini tamamladı. Meşru monarşi ile temmuz monarşisi, bunu, ancak, işbölümü burjuva toplumu içinde yeni çıkar grupları yarattığı ve dolayısıyla da devlet yönetimi için yeni bir malzeme doğurduğu ölçüde, gitgide artan daha büyük bir işbölümü eklediler...³⁸²

Marx'ın Devrim'e yaklaşımı, burada da zamanın toplumuna ilgisiyle belirlenmiş olsa da sözü edilen "burjuva toplum"un *kapitalist* olduğu çok net söylenemez. Gerçekten de betimlediği devlet-merkezli artık elde etme, doğrudan köylüden elde edilen rant, Marx'ın *Kapital*'in III. Cildi'nde kapitalist *olmayan* toplumlara atfettiği "ekonomi-dışı" artık elde etme tarzlarının açık bir örneği gibi görünüyor. Marx sadece sınıflı toplumun kendi burjuva devrimi değerlendirmesine mükemmelce uyan on dokuzuncu yüzyıl Fransız toplumunun analizini yazacak kadar iyi bir gözlemcisiydi. Hakkında yazdığı toplumun yeni kavranışı ışığında, *On Sekiz Brumaire* ve Fransa'yla ilgili diğer yazılarının hangi ölçüde düzeltileceği ya da sadece yorumlanacağı, gelecekteki bir çalışmada üzerinde durulması

382 A.g.e., s. 237 içinde.

gereken bir başka sorudur. Ne olursa olsun, Fransa'da devlet idaresinin kendine özgü önemli rolünün ve *Ecole Nationale de l'Administration*'un³⁸³ tarihsel bakımdan özgül, uzun vadeli bir gelişmeden kaynaklandığı çok açık.

Nihayet geriye "burjuva devrimi" kavramının, tarihsel analize hâlâ herhangi bir şekilde anlamlı olarak katılıp katılmadığı sorusunun sorulması kalıyor. Bundan böyle "burjuva" toplumunun – sözleşmeye dayalı mülkiyet ilişkileri, hukukun üstünlüğü, merkezi devlet, vb. – *kapitalist* toplumla aynı kapsama sahip olduğu varsayılmaz. Kapitalizmin var olması için gereken toplumsal ilişkiler hiçbir şekilde onu yaratmaya yetmez. Bu nedenle, Fransız Devrimi'ni bir "burjuva devrimi" olarak düşünmek herhangi bir yarar sağlayacaksa bu, kapitalizmin doğuşuyla bir ilişkiyi ima edemez; kanıtların düpedüz desteklemediği bir anlamı gizlice arka kapıdan içeri sokamaz.

Ancak Robert Brenner yakın zamanda İngiliz İç Savaşı'nın Fransa'yla yapısal benzerlikler sergileyen, ama bir yandan da temel farklılıklarını ortaya koyan bir yorumunu ileri sürmüştü.³⁸⁴ Brenner'a göre İç Savaş'ın ardındaki devrim, monarşinin geriye kalan "özel" feodal karakterini elinden alan ve bir sınıf olarak devlet gücüne yeniden sahip olan egemen sınıftı. O, bunu ilk önce fiilen birleşmiş bir sınıfın, Parlamento'nun monarşinin anayasal sınırlandırılması yoluyla ayrı bir *kamusal* devlet yaratma eylemi olarak görür. Brenner İç Savaş'ın, Parlamenter Bağımsızlar'ın teşvik ettiği halktan unsurların devlet işlerine karışmalarına muhafazakârların temel muhalefetine büyümesinden ve buna eşlik eden devrimin egemen sınıfın kendisini tehdit edecek kadar kontrolden çıkma tehlikesinden kaynaklandığı düşünür.

383 Paris'te üst düzey bürokratların yetiştiği yüksek lisans düzeyinde eğitim veren "Ulusal Kamu İdaresi Okulu" (ed.n.)

384 Robert Brenner, Colloquium at Vanier College, York Üniversitesi, 10 Mart, 1982.

İngiliz egemen sınıfının tarımsal kapitalizm yoluyla giderek önem kazanan bir “ekonomik” artık elde etme tarzı geliştirdiğinden, devlet-merkezli artık etmek için önemli bir nedeni olmadığı, sınıf ve devlet arasında temelden yeni bir ilişki yaratacak eşsiz bir konuma sahip olduğu açıktır. Gerçekten de Şanlı Devrim’den sonra bir süre daha - Fransız devletiyle karşılaştırıldığında hiçbir önemi olmayan - “Eski Yozlaşma” koltuğunu korumasına karşın egemen sınıfın çoğunluğu artık elde etmekte devlet gücünü kullanmasına rüşvet diye karşı çıkmıştı. Bu yüzden, İç Savaş’ın genelde “burjuva devrimi”nin merkezi özelliği olduğu düşünülen devlet ve sivil toplumun önemli bir ayrılığına işaret ettiği söylenebilirdi.

Fransız Devrimi’ni bir ölçüde benzer terimlerle düşünmek yararlı olabilir: *Anayasal bir sınıf devleti* yaratmak için kralcı mutlakîyetin “feodal” imtiyazlarını aşıp geçen birleşmiş bir egemen sınıf eylemi. Ne var ki, Fransa örneğinde bunu devletin sivil toplumdan ayrılmasına bağlamak imkânsız - çünkü Devrim devletin ekonomi-dışı artığın elde edilmesindeki rolüne ne meydan okumuş ne de son vermişti. Fransa’da devletin kamusal siyasal alanının sivil toplumun ekonomik alanından ayrılması, kapitalizmin en sonunda var olduğu söylenebilecek olan Üçüncü Cumhuriyet’in kurulmasından önce gerçekte hiçbir zaman görülmemiştir.

Eğer “burjuva devrimi” kavramının bu biçimiyle peşinden gitmek bir anlam taşıyorsa, bunun bir yandan - 1787-1788’e uygulanabilecek ve bir kez daha İngiliz İç Savaşı ve Fransız Devrimi arasında (toplumsal değilse de siyasal temellerde) paralellik kurulabilecek - mutlakîyete karşı egemen sınıfın devrimine mi, yoksa diğer yanda daha çok 1871’e ya da belki 1789’dan 1871’e kadar Fransız devrimlerinin bütün tarihine atfedilebilecek - devlet ve sivil toplumun devrimci ayrılığına mı atıfta bulunduğu dolaysız

biçimde anlaşılamaz. Ancak bunun devlet ve toplumun esas ilişkilerine gerçekte ışık tutmaya ve Marksizm'i "burjuva devrimi" kavramlaştırmasından kurtarmaya ne ölçüde hizmet ettiği sorulmalıdır. İdeolojik kökeni düşünüldüğünde, her toplumsal bağlamda sınıf ve devlet arasında gelişen yapısal ilişkilerin sistemli tarihsel materyalist araştırmalarının yararına, en iyisi burjuva devrimi fikrinden kesinlikle kurtulmak olacaktır.

Eğer amacımız dünyayı anlamaksa, onu değiştirmek için sınıfsal sömürü ve sınıf savaşımının tarihsel süreçlere kök salmış analizleriyle başlamak daha iyidir. Hakiki bir tarih incelemesine girişmek için, uzun zaman göklere çıkarılan varsayımlar bir kenara atılmak zorundadır. Yukarıda ana hatları sunulan fikirler, birçok yönden hâlâ bizi bekleyen gerçek tarihsel materyalist çalışmanın öngörülerden başka bir şey değildir. Marx iki bin yıllık sınıf savaşımına dikkat çekmişti. Sınıf savaşimleri tarihi hâlâ yazılacakları günü bekliyor.

Seçilmiş Kaynakça

Fransa ve Devrim ile İlgili Çalışmalar

Kitaplar

Aulard, Alphonse. *The French Revolution: A Political History 1789-1804*. 4 Cilt New York, 1910.

Barber, Elinor G. *The Bourgeoisie in 18th Century France*. Princeton, 1955.

Bergeron, Louis. *Banquiers, négociants et manufacturiers parisiens du Directoire à l'Empire*. Paris, 1978.

Bloch, Marc. *Les caractères originaux de L'Histoire Rurale Française*. 2 t. Paris, 1952,1961.

Bluche, François. *Les Magistrates du Parlement de Paris au xviii^e siècle (1715-1771)*. Paris, 1960.

Bois, Guy. *Crise du féodalisme*. Paris, 1976.

Bois, Paul. *Paysans de l'Ouest*. Paris, 1971.

Bosher, J.F. *French Finances 1770-1795: From Business to Bureaucracy*. Cambridge, 1970.

Brinton, Crane. *The Anatomy of Revolution*. Vintage, New York, rev.ed. notu, 1965.
-*A Decade of Revolution: 1789-1799*. New York, 1963.

Butel, Paul. *Les négociants Bordelais, l'Europe et les Iles au xvii^e siècle*. Paris, 1974.

Chaussinand-Nogaret, Guy. *La Noblesse au xvii^e siècle. De la féodalité au lumières*. Paris, 1976.

Chill, Emanuel, ed. *Power, Property, and History (Barnave's Introduction à la Révolution française)*. New York, 1971.

Cobb, Richard C. *The Police and the People: French Popular Protest 1789-1820*.

Oxford, 1973.

Cobban, Alfred. *Aspects of the French Revolution*. Paladin, Londra, 1971.

— *A History of Modern France*. 3 cilt. Penguin, 1963.

— *The Social Interpretation of the French Revolution*. Londra, 1968.

Cochin, Augustin. *Les Sociétés de Pensée et la Révolution en Bretagne*. 2 t. Paris, 1925.

Corvisier, André. *L'armée française de la fin du xvii^e siècle au ministère de Choiseul*. 2 t. Paris, 1964.

Dawson, Philip. *Provincial Magistrates and Revolutionary Politics in France, 1789-1795*. Cambridge, 1972.

Dewald, Jonathan. *The Formation of a Provincial Nobility*. Princeton, 1980.

Doyle, William. *Origins of the French Revolution*. Oxford, 1980.

Duby, Georges, and Wallon, Armand, ed. *Histoire de la France rurale*. 4 t. Paris, 1975.

Dupeaux, Georges. *French Society, 1789-1970*. Londra, 1976.

Durand, Yves. *Les Fermiers-Général au xviii^e siècle*. Paris, 1971.

Egret, Jean. *La Pré-Révolution française, 1787-1788*. Paris, 1962.

Farmer, Paul. *France Reviews its Revolutionary Origins*. New York, 1963.

Forrest, Alan. *Society and Politics in Revolutionary Bordeaux*. Londra, 1975.

Forster, Robert. *The House of Saulx-Tavanes*. Baltimore, 1971.

— *The Nobility of Toulouse in the 18th Century*. Baltimore, 1960.

Furet, François. *Penser la Révolution française*. Paris, 1978.

—, and Richet, Denis. *La Révolution française*. 2^e ed. notu. Paris, 1973.

Garden, Maurice. *Lyon et les Lyonnais au xviii^e siècle*. Paris, 1970.

Gerard, Alice. *La Révolution Française: Mythes et Interprétations*. Paris, 1970.

Goubert, Pierre. *The Ancien Regime: French Society, 1600-1750*. New York, 1974.

— *Beauvais et le beauvaisis de 1600 à 1730*. Paris, 1960.

Guizot, François. *L'Histoire de France, racontée à mes petits-enfants*. 5 t. Paris, 1877.

— *Historical Essays and Lectures*. Edited by Stanley Mellon. Chicago, 1972.

Hampson, Norman. *A Social History of the French Revolution*. Toronto, 1966.

Higonnet, Patrice. *Class, Ideology, and the Rights of Nobles During the French Revolution*. Oxford, 1981.

Hinrichs, E., Schmitt, E., Vierhaus, R., ed. *Vom Ancien Regime zur Französischen*

Revolution. Gottingen, 1978.

Hobsbawm, Eric J. *The Age of Revolution, 1789-1848*. New York, 1962.

Houssell, J-P. (ed.). Bonnet, J-C., Dontenwill, S., Estier, R., and Goujon, P. *Histoire des paysans français du xviii^e siècle à nos jours*. Roanne, 1976.

Hufton, Olwen H. *The Poor of Eighteenth Century France, 1750-1789*. Oxford, 1974.

Jacquart, Jean. *La crise rurale en Ile-de-France, 1550-1670*. Paris, 1974.

Jaurès, Jean. *Histoire Socialiste de la Révolution française*. A.Soboul editörölüğünde. 4t. Paris, 1969.

Kafker, Frank A., and Laux, James M. ed. *The French Revolution: Conflicting Interpretations*. 2. Baskı. New York, 1976.

Kaplow, Jeffry, ed. *New Perspectives on the French Revolution*. New York, 1965.

Kennedy, M. *The Jacobin Club of Marseilles, 1790-1794*, Ithaca, NY, 1973.

Keohane, Nannerl O. *Philosophy and the State in France*. Princeton, 1980.

Labrousse, C. E. *La crise d l'économie française à la fin de l'Ancien Régime et au début de la Révolution*. Paris, 1944.

—, Braudel, F., Léon, P., Goubert, P., ve diğerleri. *Histoire économique et sociale de la France moderne, II, (1660-1789)*. Paris, 1970.

Lebrun, François. *Les Hommes et la Mort en Anjou*. Paris, 1971.

Lefebvre, Georges. *The Coming of the French Revolution*. Princeton, 1947 (Vintage, New York, n. d.).

— *Etudes orléanaises*. 2 t. Paris, 1963.

— *Etudes sur la Révolution française*. Paris, 1954.

— *The Great Fear of 1789: Rural Panic in Revolutionary France*. New York, 1973.

— *Les Paysans du Nord pendant la Révolution française 2^e edn*. Paris, 1972.

Le Goff, T.J. A. *Vannes and its Region*. Londra, 1981.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. *Les Paysans de Languedoc*. 2 t. Paris, 1966.

Lüthy Herbert. *La Banque protestante en France, de la révocation de l'édit de Nantes à la Révolution*. 2 t SEVPEN, 1959, 1961.

Mathiez, Albert. *The French Revolution*. New York, 1928.

Mazauric, Claude. *Sur la Revolution française. Contributions à l'histoire de la révolution bourgeoise*. Paris, 1970.

Mellon, Stanley. *The Political Uses of History*. Stanford, 1958.

- Michelet, Jules. *Histoire de la Révolution française*. 2 t. Angers, 1952.
- Mignet, François. *History of the French Revolution. 1789 - 1814*. Londra, 1913.
- Moore, Barrington, Jr. *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Boston, 1967.
- Mousnier, Roland. *The Institutions of France under the Absolute Monarchy 1598-1789*. Chicago, 1979.
- Palmer, R. R. *The Age of Democratic Revolution*. 2 cilt. Princeton, 1959, 1964.
- Patrick, Alison. *The Men of the First French Republic*. Baltimore, 1972.
- Postel-Vinay, Gilles. *La Rente foncière dans le capitalisme agricole*. Paris, 1974.
- Price, Roger. *An Economic History of Modern France, 1730-1914*. Londra, 1981.
- Rey, Pierre-Philippe. *Les alliances de classes*. Paris, 1978.
- Richard, Guy. *Noblesse d'affaires au xviii^e siècle*. Paris, 1974.
- Robin, Régine. *La société française en 1789: Semur-en-Auxois*. Paris, 1970.
- Rudé, George. *The Crowd in the French Revolution*. Londra, 1967.
- *Ideology and Popular Protest*. New York, 1980.
- *Interpretations of the French Revolution. Historical Association Pamphlets, General Series*, 47, yenedengözden geçirilmiş baskı. Londra, 1972.
- *Robespierre, Portrait of a Revolutionary Democrat*. Londra, 1975.
- Sée, Henri. *Economic and Social Conditions in France During the Eighteenth Century*. New York, 1968.
- Shaffer, John W. *Family and Farm: Agrarian Change and Household Organization in the Loire Valley 1500-1900*. Albany, NY, 1982.
- Sheppard, Thomas F. *Lourmarin in the Eighteenth Century*. Baltimore, 1971.
- Sieyès, E. M. *What is the Third Estate?* Londra, 1963.
- Soboul, Albert. *The French Revolution 1787-1799*. 2 cilt. Londra, 1974.
- *The Parisian Sansculottes and the French Revolution, 1793-4*. Oxford, 1964.
- *Les sans-culottes parisiens en l'an II: mouvement populaire et Gouvernement révolutionnaire, 2 juin-9 thermidor an II*. Paris, 1958.
- *A Short History of the French Revolution 1789-1799*. Berkeley, 1965.
- Solnon, Jean-Francois. *215 Bourgeois gentilshommes au xviii^e siècle*. Paris, 1980.
- Thierry, Augustin. *Oeuvres Complètes*. Paris, 1851.
- Tocqueville, Alexis de. *The Old Regime and the French Revolution*. Garden City, NY, 1955.
- Venard, Marc. *Bourgeois et Paysans au xvi^e siècle*. Paris 1957.

- Vovelle, Michel. *La Chute de la monarchie, 1787-1792. Nouvelle histoire de la France contemporaine*, t. 1. Paris, 1972.
- *Ville et campagne au 18^e siècle (Chartres et la Beauce)*. Paris, 1980.
- Young, Arthur. *Travels During the Years 1787, 1788, & 1789*. 2.baskı. 2 cilt. Londra, 1794 (faksimile 1970).

Makaleler

- Behrens, Betty. 'Nobles, Privileges and Taxes in France at the end of the Ancien Regime.' *Economic History Review*, xv (1962-3) 451-75.
- Bien, D. D. 'La Réaction aristocratique avant 1789: l'exemple de l'armée.' *Annales: économies, sociétés, civilisations*, xxix (1974).
- Bruhat, Jean. 'La Révolution française et la formation de la pensée de Marx.' *Annales historique de la Révolution française*, xxxviii 2 (1966) 125-170.
- Cavanaugh, G. J. 'Nobles, Privileges and Taxes in France. A Revision Reviewed.' *French Historical Studies*, viii (1974) 681-92.
- Chaussinand-Nogaret, Guy. 'Aux origines de la Révolution: noblesse et bourgeoisie.' *Annales: ESC*, xxx (1975).
- Corvisier, André. 'La Noblesse militaire. Aspects militaires de la noblesse française du xv^e et xviii^e siècles.' *Histoire Sociale*, xi (Kasım 1978) 336-55
- Doyle, William. "The Parlements of France and the Breakdown of the Old Regime, 1771-1788." *French Historical Studies*, vi (1970) 415-58.
- 'Was There an Aristocratic Reaction in Pre-Revolutionary France?' *Past & Present*, 57 (1972).
- Egret, Jean. 'L'aristocratie parlementaire française à la fin d l'Ancien Régime.' *Revue historique*, ccviii (1952) 7-14.
- 'The Origins of the Revolution in Brittany (1788-1789).' Jeffry Kaplow, *New Perspectives on the French Revolution*, New York, 1965, 136-152 (*Revue historique*, ccxiii (1955) 189-215'den çevrildi).
- 'The Pre-Revolution in Provence (1787-1788).' A.g.e., 153-170, (A.h.R.f., (1954) 97-126'da çevrildi.
- Eisenstein, Elizabeth L. 'Who Intervened in 1788? A Commentary on' *The Coming of the French Revolution*. ' *American Historical Review*, lxxi (1965) 77-103.

Ellis, Geoffrey. 'The "Marxist Interpretation" of the French Revolution.' *English Historical Review*, xciii (1978) 353-76.

Forster, Robert. 'The Noble Wine Producers of the Bordelais in the Eighteenth Century.' *Economic History Review*, xiv (1961) 18-33.

— 'Obstacles to Agricultural Growth in 18th Century France.' *American Historical Review*, 75 (1970).

— 'The Provincial Noble: A Reappraisal.' *American Historical Review*, lxxviii (1962-3) 681-91.

— 'Seigneurs and their Agents.' E. Hinrichs, ve diğerleri. *Vom Ancien Regime zur Französischen Revolution*, 169-187.

— 'The Survival of the Nobility during the French Revolution.' *Past & Present*, 37 (1967) 71-86.

— 'The "World" between Seigneur and Peasant.' *Studies in Eighteenth-Century Culture*, Cilt. 5, 1976, R. C. Rosbottom, ed., Univ. Wisconsin, 401-21.

Furet, F., Mazauric, C. ve Bergeron, L. 'The Sans Culottes and the French Revolution'. Kaplow, *New Perspectives*, 226-53.;

Gauthier, Florence. 'Théorie de la voie unique de la révolution bourgeoise ou négation de la révolution française.' *La Pensée*, 187 (1976) 38-48.

Gindin, Claude. 'Autour de la Révolution française: à propos de la théorie marxiste de la rente foncière.' *La Pensée*, 203 (1979) 123-40.

— 'La rente foncière en France de l'ancien régime à l'Empire.' *A.h.R.f.*, 247 (1982) 1-34.

Goubert, Pierre. 'The French Peasantry of the Seventeenth Century: A Regional Example.' *Past & Present*, 10 (1956) 55-77.

Grenon, Michel, and Robin, Régine. 'A propos de la polémique sur l'ancien régime et la Révolution: pour une problématique de la transition'. *La Pensée*, 187 (1976) 5-30.

Gruner, Shirley. 'Le concept de classe dans la révolution française: une mise à jour.' *Histoire Sociale-Social History*, ix (1976) 406-23.

Guibert-Sledziewski, Elizabeth. 'Du féodalisme au capitalisme: transition révolutionnaire ou système transitoire?' *La Pensée*, 173 (1974) 22-36.

Gullickson, Gay L. 'The Sexual Division of Labour in Cottage Industry and Agriculture in the Pays de Caux: Auffay, 1750-1850.' *French Historical Studies*, 12

(1981) 177-99.

Jacquart, Jean. 'Immobilisme et catastrophes.' G. Duby and A. Wallon, ed, *Histoire de la France rurale*, II, Paris, 1975, 175-353.

— 'La rente foncière, indice conjonctural?' *Revue historique*, 253 (1975) 355-76.

Jones, P. M. 'The rural bourgeoisie of the southern Massif-Central: a contribution to the study of the social structure of *ancien régime* France.' *Social History*, 4 (1979) 65-83.

Journés, Claude. 'Les Classes sociales à Bourg pendant la Révolution (1785-1799).' *Bulletin d'histoire économique et sociale de la Révolution française, Année 1977*, Paris, 1978, s. 95-116.

Kennedy, M. 'Foundation of the Jacobin Clubs and the Development of the Jacobin Club Network.' *Journal of Modern History*, 51 (1979) 701-33

Lefebvre, Georges. Review of *The Myth of the French Revolution*. *A.h.R.f.*, xxviii (1956) 337-45.

Le Goff, T. J. A., and Sutherland, D. M. G. 'The Social Origins of Counter-Revolution in Western France.' *Past & Present*, 99 (1983) 65-87.

Lemarchand, Guy. 'Idéologie et société dans la France de 1789.' *La Pensée*, 161 (1972) 97-108.

Le Roy Ladurie, Emmanuel. 'De la crise ultime à la vraie croissance, 1660-1789.' G. Duby and A. Wallon, *Histoire de la France rurale*, II, 355-599

— 'Pour un modèle de l'économie rurale.' *Cahiers d'Histoire*, 1974, 5-26.

Lucas, Colin. 'Nobles, Bourgeois and the Origins of the French Revolution.' *Past & Present*, 60 (1973) 84-126.

— 'Notable against Notable.' *Times Literary Supplement*, 8 May 1981, s. 525.

Lyons, Martin. 'The Jacobin Elite of Toulouse.' *European Studies Review*, 7 (1977) 259-84.

Montreau, J. (Jean Bruhat). 'La Révolution française et la Pensée de Marx.' *La Pensée*, 3 (1939) 24-38.

Neveux, Hugues. 'Déclin et reprise: la fluctuation biséculaire (1330-1560).' G. Duby and A. Wallon, *Histoire de la France rurale*, II, 11-173.

Richet, Denis. 'Autours des origines idéologiques lointaines de la Révolution française: Elites et despotisme.' *Annales: ESC*, xxiv (1969) 1-23.

Robin, Régine. 'La nature de l'état à la fin de l'ancien régime: Formation sociale, Etat et Transition.' *Dialectiques*, 1-2 (1973) 31-54.

Salmon, J. H. M. 'Venality of Office and Popular Sedition in Seventeenth-Century France.' *Past & Present*, 37 (1967) 21-43.

Soboul, Albert. 'Du féodalisme au capitalisme: la Révolution française et la problématique des voies de passage.' *La Pensée*, 196 (1977) 61-78.

— 'L'Historiographie classique de la Révolution française.' *Historical Reflections/ Réflexions historiques*, i (1974) 141-167, (also *La Pensée*, 177 (1974) 40-58).

— 'Qu'est-ce que la Révolution?' *La Pensée*, 217/218 (1981) 33-45.

Taylor, George V. 'Noncapitalist Wealth and the Origins of the French Revolution'. *American Historical Review*, lxxii (1967) 469-96.

— 'Revolutionary and Nonrevolutionary Content in the *Cahiers* of 1789: An Interim Report.' *French Historical Studies*, vii (1972) 479-502.

— 'Types of Capitalism in Eighteenth Century France.' *English Historical Review*, lxxix. (1964).

Stone, Bailey. 'Robe against Sword: The Parlement of Paris and the French Aristocracy, 1774-1789.' *French Historical Studies*, ix (1975) 278-303

Vovelle, M. ve Roche, D. 'Bourgeois, Rentiers and Property Owners: Elements for Defining a Social Category at the End of the Eighteenth Century.' *Kaplow, New Perspectives*, 25-46.

Marksist Teori üzerine Çalışmalar

Kitaplar

Anderson, Perry. *Arguments Within English Marxism*. Londra, 1980.

— *Lineages of the Absolutist State*. Londra, 1974.

Bottomore, T. B. *Classes in Modern Society*. Vintage, New York, 1966.

Dobb, Maurice. *Studies in the Development of Capitalism*. New York, 1963.

Draper, Hal. *Karl Marx's Theory of Revolution*. 2 cilt. New York, 1977, 1979.

Hilton, R., Sweezy, P., Dobb, M., ve diğerleri. *The Transition from Feudalism to Capitalism*. Londra, 1976.

Holloway, J., and Picciotto, S., ed. *State and Capital, A Marxist Debate*. Londra,

1978.

Marx, Karl. *Capital*. 3 cilt. Moskova, 1954, 1956, 1959.

— *The Civil War in France. The First International and After*, Marx Library, *Political Writings*, Cilt. III. New York, 1974, 187-235.

— *The Class Struggles in France: 1848 - 1850. Surveys From Exile*, Marx Library, *Political Writings*, Cilt. II. New York, 1974, 35-142.

— *Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law*. Marx-Engels *Collected Works*, III, 3-129.

— *A Contribution to the Critique of Political Economy*. Moskova, 1970.

— *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. Marx-Engels *Collected Works*, III, 229-346

— *The Eighteenth Brumaire of Louis Bonaparte. Surveys From Exile*, Marx Library, *Political Writings*, Cilt. II. New York, 1974, 143-249.

— *Grundrisse*. Marx Library. New York, 1973.

— *The Poverty of Philosophy*. Marx-Engels *Collected Works*, VI, 105-212.

Marx, Karl ve Engels, Frederick. *Collected Works*. 50 cilt. Cilt III, IV, ve VI. New York, 1975, 1976.

— *Correspondence, 1846-1895*. Dona Torr tarafından tercüme edildi. Londra, 1934.

— *The German Ideology, Parts I & III*. New York, 1963.

— *The Holy Family*. Marx-Engels *Collected Works*, IV, 5-211.

— *Manifesto of the Communist Party*. Marx-Engels *Collected Works*, VI, 477-519. Poulantzas, Nicos. *Classes in Contemporary Capitalism*. Londra, 1974.

— *Political Power and Social Classes*. Londra, 1968.

Rader, Melvin. *Marx's Interpretation of History*. New York, 1979.

Thompson, Edward P. *The Making of the English Working Class*. Penguin, 1968.

— *The Poverty of Theory & Other Essays*. Londra, 1978.

Williams, Raymond. *Marxism and Literature*. Oxford, 1977.

Makaleler

Bois, Guy. 'Against the Neo-Malthusian Orthodoxy.' *Past & Present*, 79

(1978) 60-69.

Brenner, Robert. 'Agrarian Class Structure and Economic Development in Pre-Industrial Europe.' *Past & Present*, 70 (1976) 30-75.

— 'The Agrarian Roots of European Capitalism'. *Past & Present*, 97 (1982) 16-113.

— 'On the Origins of Capitalist Development: a Critique of Neo-Smithian Marxism.' *New Left Review*, 104 (1977).

Colletti, Lucio. 'Introduction'. Karl Marx, *Early Writings*, Marx Library, New York, 1975, 7-56.

Cooper, J. P. 'In Search of Agrarian Capitalism.' *Past & Present*, 80 (1978) 20-65.

Croot P., and Parker, D. 'Agrarian Class Structure and Economic Development.' *Past & Present*, 78 (1978) 37-47.

Engels, Frederick. 'Outlines of a Critique of Political Economy.' Marx-Engels *Collected Works*, III, 418-43.

Hill, Christopher. 'A Bourgeois Revolution?' J. G. A. Pocock, *Three British Revolutions: 1641, 1688, 1776*, Princeton, 1980, 109-139.

— 'The English Civil War as Interpreted by Marx and Engels.' *Science and Society*, xii 1 (1948) 130-156.

Historians' Group of the Communist Party (UK). 'State and Revolution in Tudor and Stuart England.' *Communist Review* (Temmuz 1948) 207-14.

Hobsbawm, Eric J. 'Introduction'. Karl Marx, *Pre-Capitalist Economic Formations*, New York, 1965, 9-65.

— 'Karl Marx's Contribution to Historiography.' Robin Blackburn (ed.), *Ideology in Social Science*, Collins, 1972, 265-83.

Laclau, Ernesto. 'The Specificity of the Political.' *Economy and Society*, 1 (1975).

Lefebvre, J.-P. 'Marx: deux classes ou trois?' *La Pensée*, 225 (1982).

Le Roy Ladurie, Emmanuel. 'A Reply to Professor Brenner.' *Past & Present*, 79 (1978) 55-9.

Marx, Karl. 'Contribution to the Critique of Hegel's Philosophy of Law. Introduction'. Marx-Engels *Collected Works*, III, 174-87.

— 'Critical Marginal Notes on the Article "The King of Prussia and Social Reform. By a Prussian." ' Marx-Engels *Collected Works*, III, 189-208.

— 'From the Mémoires de R. Levasseur (De La Sarthe). Paris, 1829.' Marx-Engels *Collected Works*, III, 361-74.

- ‘Moralising Criticism and Critical Morality.’ Marx-Engels *Collected Works*, VI, 312-40.
- ‘On the Jewish Question’. Marx-Engels *Collected Works*, III, 146-74.
- ‘Review of Guizot’s “Pourquoi la Révolution d’Angleterre a-t-elle réussi?”’ ‘Marx-Engels *Collected Works*, X, New York, 1978, 251-56.
- ‘Summary of Frederick Engels’ Article “Outlines of a Critique of Political Economy.”’ ‘Marx-Engels *Collected Works*, III, 375-6.
- Miliband, Ralph. ‘Poulantzas and the Capitalist State.’ *New Left Review*, 82 (1973).
- ‘Reply to Nicos Poulantzas.’ *New Left Review*, 59 (1970), yeniden basım Blackburn, *Ideology*, 253-62.
- Poulantzas, Nicos. ‘The Capitalist State: A Reply to Miliband and Laclau.’ *New Left Review*, 95 (1976).
- ‘The Problem of the Capitalist State.’ *New Left Review*, 58 (1969), yeniden basım Blackburn, *Ideology*, 238-53.
- Samuel, Raphael. ‘British Marxist Historians, 1880-1980: Part One.’ *New Left Review*, 120 (1980).
- Thompson, Edward P. ‘The Peculiarities of the English.’ *Socialist Register*, 2 (1965), yeniden basım *The Poverty of Theory & Other Essays*.
- Wood, Ellen Meiksins. ‘Marxism and Ancient Greece.’ *History Workshop Journal*, 11 (1981) 3-22.
- ‘The Politics of Theory and the Concept of Class: E. P. Thompson and His Critics.’ *Studies in Political Economy*, 9 (1982) 45-75.
- ‘The Separation of the Economic and the Political in Capitalism.’ *New Left Review*, 127 (1981) 66-95.

İngiltere’yle İlgili Çalışmalar ve Diğer Çalışmalar

Kitaplar

Butterfield, Herbert. *The Whig Interpretation of History*. Londra, 1931.

Duby, Georges. *Rural Economy and Country Life in the Medieval West*. Columbia,

SC, 1968.

Lord Ernle. *English Farming. Past and Present*. 6. editör notu. Londra, 1961.

Hill, Christopher, *The Century of Revolution, 1603-1714*. Londra, 1966.

— *Reformation to Industrial Revolution*. Penguin, 1967.

Hume, David. *The History of England*. Londra, 1840.

Kerridge, Eric. *Agrarian Problems in the Sixteenth Century and After*. Londra, 1969.

— *The Farmers of Old England*. Londra, 1973.

Meek, Ronald. *Social Science and the Ignoble Savage*. Cambridge, 1976.

Mingay, G. E. *English Landed Society in the Eighteenth Century*. Londra, 1963.

— *The Gentry*. Londra, 1976.

Tawney, R. H. *The Agrarian Problem In The Sixteenth Century*. New York, 1967.

Thirsk, Joan. *Tudor Enclosures. Historical Association Pamphlets, G41*. Londra, 1959.

Titow, J. Z. *English Rural Society, 1200-1350*. Londra, 1969.

Makaleler

Du Boulay, F. R. H. 'Who Were Farming the English Desmesnes at the End of the Middle Ages?' *Economic History Review*, 17 (1965) 443-55.

Habakuk, H. J. 'Economic Function of English Landowners in the Seventeenth and Eighteenth Centuries.' W. E. Minchinton, ed., *Essays in Agrarian History*, I, Newton Abbot, 1968, 187-201.

Jones, E. L. 'Agriculture and Economic Growth in England, 1660-1750: Agricultural Change.' Minchinton, *Essays in Agrarian History*, I, 203-19.

Kerridge, Eric. 'The Movement of Rent, 1540-1640.' *Economic History Review*, vi (1953) 16-34.

Mingay, G. E. "The Agricultural Revolution in English History: A Reconsideration." Minchinton, *Essays in Agrarian History*, II, 9-27.

— 'The Size of Farms in the Eighteenth Century.' *Economic History Review*, 14 (1962) 469-88.

Thirsk, Joan. "The Peasant Economy of England in the Seventeenth Century."

SC, 1968.

Lord Ernle. *English Farming, Past and Present*. 6. editör notu. Londra, 1961.

Hill, Christopher, *The Century of Revolution, 1603-1714*. Londra, 1966.

— *Reformation to Industrial Revolution*. Penguin, 1967.

Hume, David. *The History of England*. Londra, 1840.

Kerridge, Eric. *Agrarian Problems in the Sixteenth Century and After*. Londra, 1969.

— *The Farmers of Old England*. Londra, 1973.

Meek, Ronald. *Social Science and the Ignoble Savage*. Cambridge, 1976.

Mingay, G. E. *English Landed Society in the Eighteenth Century*. Londra, 1963.

— *The Gentry*. Londra, 1976.

Tawney, R. H. *The Agrarian Problem In The Sixteenth Century*. New York, 1967.

Thirsk, Joan. *Tudor Enclosures. Historical Association Pamphlets, G41*. Londra, 1959.

T' *Studia historiae oeconomicae*, x (1975) 5-16.